

TORMA ATTILA

# Városrészek születése: Nádorváros, Jancsifalu

I. kötet



SZÉCHENYI 2020



MAGYARORSZÁG  
KORMÁNYA

Európai Unió  
Európai Szociális  
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE



TORMA ATTILA

# Városrészek születése: Nádorváros, Jancsifalu

I. kötet

Győr, 2022

A kiadvány a TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001  
„A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában”  
című projekt támogatásával jelent meg.

© Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2022  
© Torma Attila, 2022

Kiadja a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér

Felelős kiadó:

dr. Horváth Sándor Domonkos igazgató

Szerkesztette: Galambos Krisztina

Címlap fotó: Szabó Béla

Nyomdai előkészítés és nyomdai kivitelezés:

Pátria Nyomda Zrt.,

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-615-6090-06-5

## Köszöntő

Amikor egy idegennek azt mondjuk, hogy Győr, egészen biztos, hogy felsejlik előtte a Duna, a gyönyörű barokk belváros, az ipari park, vagy éppen a pezsgő kulturális és sportéletünk látképe. Ám településünk, amely az ókor óta meghatározó központja nemcsak a régióknak, de egész Magyarországnak is, ennél jó-



val több az itt élők számára. Hiszen kik is ismerhetnék jobban a várost, mint azok, akik együtt lélegzenek, formálódnak, fejlődnek vele!

Egy település attól lesz boldog, kiegyensúlyozott és innovatív, hogy az ott élők azok. Itt tanulnak, dolgoznak, gyermeket nevelnek, és tervezik a jövőjüket.

Nádorváros, Adyváros, a Belváros, Gyárváros, Györszentiván, Likócs, Marcalváros, Ménfőcsanak, Gyirmót, Szabadhegy és Kismegyer több tízezer család otthona, a mindennapjaik színtere. Az ismerős épületek, terek, közösségek nyújtotta biztonságérzet semmivel sem pótolható, így ha valaki elszármazik innen, egészen biztos, hogy gondolatban ezerszer visszajár.

A most megjelent monográfiák az aktuális és időben változó közösségeken keresztül mutatják be a városrészeket olyan módon, hogy mind az ott élőknek, mind pedig a település iránt érdeklődőknek élmény legyen olvasni.

Köszönet illeti a szerzőt, a szerkesztőt, a kiadót, és mindenekelőtt a finanszírozási feltételeket megteremtő, „A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában” című TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001 azonosító számú projektet.

*Prof. Dr. Dézsi Csaba András*  
*polgármester*



*„Az önazonosság nem sarjad ki semmiféle cselekedetből, semmiféle tevékenységből, amíg gyökéret nem eresztett a valahova tartozás élményében.”*

*Charles Martin*

## Bevezetés az I. kötethez

---

A városok, városrészek életét a társadalmi viszonyokon túl az ott élő emberek és az általuk megépített környezet határozza meg. A város egy olyan szintér, amelyet egyes emberek meghatározott társadalmi viszonyok mellett a közösség által hoznak létre. Az épített környezet pedig a közösség műtárgyakban megjelenített lenyomata. A kor társadalmának fejlettségét, illetve technikai szintjét, vagy ami talán ennél is fontosabb: az életérzések, életvezetést, végső soron az ember jeleníti meg. A településeken megvalósuló élet, az épített környezet minősége jelentősen függ az ott élő közösségek versenyszellemétől és alkotó erejétől, vagyis a kultúra megőrző és kultúrateremtő erejétől. A településen az utca közösségének kialakulása, illetve annak egy-egy nagyobb csoporthoz való integrálódó képessége nagyon jól megfigyelhető Nádorváros kiépülésében.

Az ember számára a minőségi élet egyik lételeme a közösség. Egy személy egyidejűleg több közösséghez tartozik. Az egymáshoz közelálló emberi csoportok kialakulásához rendkívül fontosak a nyelv, az élet tradicionális elemei, a szokások, az egymás közti kapcsolattartás milyensége, ünnepeik, a csoporton belüli tisztelet, szolidaritás érzése és még számtalan dolog. Ezeket a kulturális értékeket meghatározza a miliő, amelyben a csoport létezik. A közösséghez való tartozás azonban nem magától értetődő. A normák elfogadása, a tisztességes verseny és a közösség életében való tevékeny részvétel feltétele a csoporthoz való tartozásnak.

A helyi identitástudat erősítése érdekében a nagyvárosokon belüli kisebb közösségek (városrészek) épített környezetének történeti feldolgozása, valamint a helyi társadalom érdekében jelentős tevékenységet kifejtő emberek életútjának megírása fontos részévé vált életünknek. Az ember és a környezet megismerése elengedhetetlen identitásunk kialakulásához.

Dolgozatomban a folyamatosan fejlődő városrész épített és a közösségek szellemi ereje által létrehozott környezetét vizsgáltam. A városrész lakosai kultúrájuk ápolásával, átörökítésével képesek lettek elsősorban szervezetségük által olyan életfeltételeket létrehozni, amely a kerületet a város divatos negyedévé tette.

Győr városában a 19. század utolsó harmada és a 20. század első évtizede közt lezajlott modellváltás egyik következménye a gyorsuló ütemben kiépülő külső kerületek látványos

fejlődése. Közülük is kiemelkedik Nádorváros gyarapodása. A kereskedő városból kialakult ipari nagyváros jelentősen növekvő lakosság száma megkövetelte a lakóingatlanok számának növelését is. A mezőgazdasági majorokat magába foglaló, egykor fejlődésképtelennek tűnő városrész negyven év alatt vált a város villanegyedévé. A lakosok száma megháromszorozódott 1885 és 1930 között. Új utcákat nyitottak, megfelelő infrastruktúrával hatalmas bérházakat építettek. A közösségalkotó erő a városrész lakosai közt olyan erős volt, hogy a régi hagyományok megőrzésével, új szokások meghonosításával az egyik legnépszerűbb városrészévé vált Győrben.

A megyei jogú nagyváros egykori kerületeinek fejlődése folyamatos kutatási témát ad a település helytörténetészeinek.

A vizsgált korban a városrészek fejlődését az ott élő emberek felkészültsége, tudása, habitusa jelentősen alakította. A városrészek, az egykori kerületek a maguk által választott küldötteiken keresztül képviselték a városrészt a Törvényhozási Bizottságban, illetve véleményezték, végrehajtották a Végrehajtó Bizottság döntéseit. A törvény adta lehetőségen túl a városrészben szerveződött polgári, civil egyesületek is részt vettek a közéletben.

Rendezvényeik, ünnepeik, megemlékezéseik, iskoláik és templomaik a kultúra fontos elemeinek megőrzését szolgálták, a hagyományok által felépült értékrend kialakításához járultak hozzá.

A 19. század végén kezdődött építkezések (Frigyes laktanya, Szentháromság Közkórház), felgyorsították a városrész fejlődését. A kerület kiépülésének ezen pontján szükségessé vált a két fő közlekedési útvonalon, a Bartók Béla és a Kálvária utca között, nyugat-keleti irányú közterületek megnyitása.

Az 1910-es évek elején elhatározott és a folyamatosan megvalósuló tisztviselőtelep felépítését követően a városrész azzal büszkélkedhetett, hogy a városi értelmiség jelentős része itt építette fel igényes, a kor színvonalához mérten magasabb komfortfokozatú családi házaikat.

A városrészt jellemző, hogy kiépülésével párhuzamosan iskoláik és templomaik bővítésére nagy energiát fektettek. Az iskolázottság, a hitélet, az irodalom és művészetek pártolása éppen olyan fontos célkitűzést jelentett a városrész lakosainak, mint a test egészségét megőrző sport.

A városrész területe dinamikusan bővült, szigorú építési szabályok megalkotása mellett új utcákat nyitottak, megteremtették a megfelelő infrastruktúrát. Az utcákban a közművek kiépítése mellett az úttest és a járda kialakításra is sor került. A kerület keleti és déli irányba kezdett terjeszkedni.

A lakosság szám növekedése mellett kisebb vállalatok is Nádorvárost választották telephelyüknek. A városrész ipara a 20. század elején a már kiépülő Gyárváros vonzása miatt szerényebb mértékben fejlődött. Egy nagyobb termelőüzem, a Grab és Fiai Rt. épült fel a folyamatosan bővülő Richards gyár délkeleti szomszédságában. A városrész észak-keleti peremén lévő sertésszállások az 1940-es évekig, a déli határán lévők pedig az 1960-as évekig hirdették, hogy egykoron túlnyomóan mezőgazdasági tevékenységet folytató lakosok népesítették be Nádorvárost.



Az utcák a városon, városrészen belül tradicionálisan egy külön kis közösséget alkottak. Ezen közterületek életében közösségformáló szerepet játszottak az ott élő iparosok, vendéglátóhelyek, boltok, amelyek helyiségei közösségi teret alkottak. Az utcák életének megszervezésében nagy szerepet játszott az ún. tizedesi, majd az azt követő német mintára bevezetett fertálmesteri rendszer. Mindkettő egy-egy közigazgatási egység, utca vagy több utca lakosai közül választott tisztességes polgár lehetett, aki eleinte fizetés nélkül közösségi feladatokat látott el. Az utcák tehát nem csak közigazgatási, hanem közösségteremtő szempontból is fontos egységek voltak.

A kiadvány egymást átfedő időrendben tárgyalja a kiépülés folyamatát, az ezen belül található fejezetek a fejlesztések topográfiáját követik. A tanács a rendezett utcák kialakítása során nagy figyelmet fordított az utca elnevezésekre, házszámtáblák kihelyeztetésére. Ezért ezeket a Mérnöki Hivatallal gyakran felülvizsgáltatta. A történeti feljegyzés akkor volna teljes körű, ha az ingatlanok tulajdonosainak nevét is ismerhetnénk. Míg azonban a 19. század végén, a 20. század elején kiadott címtárakban a város lakosainak címjegyzéke megtalálható, addig a később kiadott adattárak ezt már nem tartalmazzák. A városrész lakosságszámának növekedésével, a gyakori tulajdoncseré miatt ez már nem követhető nyomon. A Mérnöki Hivatal házszámtábláinak felmérése során azonban az építetők neve, ha részlegesen is, de feljegyzésre került. A kézműiparosok, kereskedők nevei és címei is jórészt fennmaradtak.

Kutatásaim nagy részét Győr Megyei Jogú Város Levéltárában, illetve annak Műszaki Levéltárában folytattam. Az itt fellelhető iratok, térképvázlatok gazdag forrásanyagot jelentenek egy helytörténeti kutató számára.

A törzsanyagot a Győrben kiadott korabeli újságok jelentették, amelyekből idézve nem csupán a kiépítés történeti folyamatát kísérhetjük végig, hanem a kor hangulatába is betekintést nyerünk.



# 1. A városrész a 19. század előtt, illetve a 19. század első felében

---

## 1.1. Nádorváros (Pusztá-Majorok) a 19. század előtt

Az Árpád-kori vár kiépülésével párhuzamosan a püspökség erősített székhelye körül kisebb települések alakultak ki. A középkori vártól déli irányban, a mai Nádorváros táján feküdt Kertesszer és Királyföldsé. Királyföldétől nyugatra Adalbert falva (földesúri, azaz Szt. Adalberti prépostság hatósága alatt, illetve a Johanniták birtokaként).<sup>1</sup>

A hódoltság korában a török portyázások elnéptelénítették ezeket a településeket. A török elleni védelem megkövetelte katonai előőrsök felállítását, elsősorban a katonai felderítés, illetve a kereskedők szabad közlekedése és áruiknak biztonságos szállítása céljából. A mai Nádorváros területén állt egy ilyen kisebb őrhely a Fehérvárra vezető út mentén az ún. Tarisznyavár.

A 17. században a katonai hatóságok a mai Kálvária dombon kivégzőhelyet (bitófát) állítottak fel, amelyet a 18. század elején Heister Sigbert győri várkapitány távolított el, így helyt adva a Kálvária felépítésének.<sup>2</sup>

A Pusztá-Majorok városrész kialakulása a hódoltság utáni időkre, a 18. századra tehető. A szórványosan felépült majorok mellett a városba délről bevezető utak mentén a korabeli katonai térképek már kiépült utcákat is ábrázolnak.

Meszlényi János alispán 1744-ben a Fehérvári kapu előtti mocsarat feltöltette és ott majort rendezett be. A Fehérvárra, Veszprémbe, illetve Pápára vezető utak mentén majorszerű lakóingatlanok alakultak ki, egyenként néhány hold nagyságú földterületen. A majorban élők a szántóföldön megtermelt piacra kerülő terményen túl a konyha számára szükséges nyersanyagot, illetve az állatok takarmányát is előállították. A majorhoz több melléképület: istállók, baromfiólak, magtár, góré, szénapajta, verem, pincék és kút is tartoztak. A nagyobb lakóingatlan felépült majorban gyakran 2–4 család elhelyezésére alkalmas lakóterület állt a családtagok és cselédek, vagy a bérlők rendelkezésére. A kerületet falusias elrendezés, csapadékos időben sáros, szárazságban poros utak jellemezték.

A kamillus rend templomának és zárdájának megépítése után a zsúfolt Belváros helyett a módosabb polgárok szívesen választották a Pusztá-Majorok városrészt. 1931-ben a helyi lapban is megjelent egy bizonyítéka a 18. századi építkezéseknek:

„Megállok a Kálvária-utca 9. számú ház előtt. Csinos földszintes épület. Kívülről egészen modernnek látszik. De ahogy belépek a kapun, azonnal szembeötlik egy régi építkezés minden szépsége. Szembe a kapuval a kereszt épület közepén kupola emelkedik. Dr. Szűcs Lajosné és Brantl Lajos gyárvárosi lelkész hívta fel a figyelmemet. [...]

Az első frontja után modernnek gondolt épület belseje nagyon régi építkezés. Az épület zárt négyszöget alkot. A homlokfrontból indul ki a két összekötő oldalszárny, amiket egy széles épületrész köt össze. Ennek a közepén emelkedik ki a kupola.

Az oldalszárnyak boltíves bejáratai mögött lakások vannak a közepén húzódó épületrészben elhelyezett kupolaszerű építményben azonban nem laknak. Ott a háztulajdonos tartja különféle eszközeit. A kupola bejárata felett szép köfaragás van. Benn meglehetősen jó világítású kupola helyiségben gyönyörű freskók, körbefutó márványgalériák fogadnak. A helyiség mennyezete egyetlen, hatalmas összefüggő freskó. Csodálatos, épségben maradt meg, úgy a figurális rész, mint a színezés.

A közepén finom színezésű cirádák között angyalok úsznak a felbökön. Balkéz felől egy tökéletes rajzolatú nőalakot (talán madonna) vesznek körül az angyalok. Az egész csoport felfelé tör a magasságba.

Jobb kéz felől egy férfi tart karjaiban egy másik férfit. Mellettük egy csavart szarvú kos látható.

Az egész freskón feltűnik a színek csodálatos harmóniája és az alakok anatómiailag tökéletes megrajzolása. Nem tudom, ki festhette, ezt majd megállapítja a szakértői vizsgálat, de annyi bizonyos, jó piktor volt.”<sup>3</sup>

Bár a freskót az újsághír szerint Dobos Vilmos lefényképezte, ez a mai napig még nem került elő.

## 1.2. A városrész társadalma a számok tükrében

A kerület egy részét a Kálvária és Hosszú utca közt mocsaras lefolyástalan terület foglalta el, melynek a vizét egy természetes lefolyás nélküli időszakos vízgyűjtő, az ún. Békavári árok gyűjtötte össze.<sup>4</sup> A 19. század első harmadában a szórványosan kiépülő Pusztamajorok városrész szennyvíz elvezetési gondja akadályozta a fenti terület lakóházakkal való beépítését. A csapadék- és szennyvízelvezetés lehetőségének megteremtésével a beépített területek nagysága folyamatosan növekedett.

Az 1787-ben mért első adat felvételtől az 1941. év népszámlálási adatait tekintve 155 év alatt több mint hatszorosára emelkedett az itt élő lakosság száma.

1787-ban 2.330,  
1831-ben 2.691,<sup>5</sup>  
1881-ben 3.787,<sup>6</sup>  
1885-ben 3.910,<sup>7</sup>

1901-ben 5.406,<sup>8</sup>  
1910-ben 8.348,<sup>9</sup>  
1930-ban 12.454,  
1931 1.200 ház, 12.000 lakos,<sup>10</sup>  
1941. évi 14.288 lakos (címtár szerint)  
2006-ban 20.130.<sup>11</sup>

A kerület lakhatási viszonyaiban bekövetkezett változást, illetve az itt élők anyagi helyzetét jól mutatja a lakóházak száma, a lakóházakhoz tartozó földterület nagysága, illetve az egy lakóházban élő családok száma. Pusztá-Majorokban 1787-ben 222, 1828-ban 227 ház állt, Győr lakóházainak 17,2%-a. Ebben a korban a városrész csak lassan fejlődött. Egy házhoz átlagosan 790 négyszögöl terület tartozott. (Belvárosban 131 négyszögöl, Újvárosban 254 négyszögöl). 79 házban csak a tulajdonos, 24-ben csak bérlők éltek. 79–79 házban egy, illetve két család 32 házban három, 29 házban négy vagy több család lakott. 18 ház volt nemesi tulajdonban (Belvárosban 579 ház, Újvárosban 571 ház állt összesen).<sup>12</sup> A házakhoz tartozó földterület biztosította a lakók megélhetését. 140 házban bérlők éltek, akik vagy a kézműiparban, vagy a mezőgazdaságban alkalmazottként dolgoztak.

1936-ban a területi fejlődés lehetőségeivel bővelkedő Nádorvárosban laktak legtöbben a város hét kerülete közül. A lakosok száma ekkor 12.601 volt (1930-ban 12.454). Ebben a városrészben állt a legtöbb ház is 1.280 (9,84 fő/lakás.) A felnőtt lakosság nemek szerint: 6.344 nő és 6.257 férfi Nádorvárosban.<sup>13</sup>

### 1.3. Nádorváros (Pusztá-Majorok) a 19. század első felében

Koltai Virgil 1886-ban saját kutatásai alapján írt rövid összefoglalót a 18. századi városról. Adatai szerint 1786-ban a városrész már négy főutcából állt. Keletről nyugatra haladva: Hosszú utca, Béka-, vagy Rózsavölgy, Zöldfa utca, Kálvária utca, de ide tartozott még két lakótömb: az ún. Újtelep (Neustift) és a városrészt észak-keletről lezáró Mészáros major is.

A kerület legfontosabb épületegyüttese már akkor is a kamillánusok temploma és kolostora volt. A Vásárszer (melyet 1855-től a Győr–Bruck vasútvonal kettévágott) északi és déli oldalán álltak a vásár résztvevőit kiszolgáló iparosok házai, illetve az állatok elhelyezésére is alkalmas beszálló vendéglők. A városrészben sok nemesi és polgári család építette fel házát, többnyire gazdasági udvarral, kerttel.<sup>14</sup> A házakban gyakran nyitottak kocsmákat ideiglenes jelleggel, de hosszabb időre is.

Az első katonai felmérés során készült térképen láthatók a Pápa felé vezető út mentén épülő Kálvária utca, a veszprémi út mellett épülő Hosszú utca, illetve a keletre Buda felé menő, későbbi Vasút soron felépült első házsorok. Köztük erdős ligetek, szántók és lapályos területek találhatók.

1848-ig Majorok (Pusztá-Majorok) néven tartották számon a várostól délre fekvő külvárosi részt. A Nádorváros nevet István főhercegnek, a Magyar Királyság nádorának Győr városban tett látogatásának emlékére kapta a tanácstól. „Miután a Belvárosban több utcának elkeresztelése történt meg, a Pusztai-Majorok városrésznek is nevet kellene változtatni. Az indítványt elfogadták és a városrész „a tisztevel szeretett jelenlegi nádorunk emlékére, Győr Nádorvárosnak keresztelni határozottat.”<sup>15</sup>

Két fő közlekedési útját, az egykori Hosszú utcát, (19. század elejéig Mészárosok útja, majd Hosszú u., később Wennes Jenő u., ma Bartók Béla u.), illetve a másik a Kálvária utcát északról a Vásárszer déli oldala zárta le.

Feltehetőleg itt a Kálvária utca déli részén, a Rába partjához közel emelkedő dombon épült a 12–13. században a Szent Adalbertől elnevezett prépostság temploma és székháza. A 16. század közepén a török portyázások idején a prépostság elpusztult. A jezsuiták vezetése alatt álló Agonia-társulat a 18. század elején Sigbert Heister városparancsnok hathatós támogatásával megszüntette a vesztőhelyet és kálváriát építtetett ezen a dombon. A karmelita Wittwer Márton (Athánáz testvér) készítette el a Kálvária tervét. 1714-ben gróf Sigbert Heister és felesége Kalzianer Jozefina Alojzia tették le a Szent Dizmas (a jobb lator), ma a Fájdalmas Szűz kápolnájának alapkövét. A területet Nagy Mihály, a Szent Adalbert egyházközség prépostja engedte át a Kálvária domb megépítéséhez. A Golgota mellett áll a Szent Sír kápolna. 1725-ben a Kálvária hegy alá a keresztről való levétel kápolnájaként építtette az Agonia-társulat. A tulajdonképpeni kálvária kiemelkedő dombjára széles lépcső vezet. Fent áll a megfeszített Krisztus és a két lator keresztje, lábainál a Szűzanya, János, Mária Magdolna és három angyal kőből faragott barokk szobra.

A kamillus rend 1761-ben telepedett le Győrben. Templomuk 1764 és 1770 között épült fel. 1782-ben II. József császár a rendet feloszlatta és a templomot a hozzátartozó épületekkel a városnak juttatta plébánia létesítésére. Így került az itt megalakult plébánia a város kegyurasága alá.<sup>16</sup>

A Kálvária utca az itt felépített templommal és a Kálvária dombbal a hozzá tartozó stációkkal a település központja lett. Az utcát csakúgy, mint a Hosszú utcát 1855-től a vasút választotta el a Belvárostól. Nevét az út jobb oldalán található Kálvária stációktól nyerte.

Jézus keresztútját végigkísérő hét stáció („csonka keresztút”) 1722-ben készült el. A színezett szoborcsoportoknak helyt adó kápolnákat Witwer Athánáz karmelita szerzetes tervezte. A hét stációból hat a Kálvária úton áll, a hetedik a Kálvária dombon. Eredetileg csak négy volt a Kálvária utcában, egy a mai Városház téren, egy az állomás vasúti sínparái között. Ezek áthelyezésére 1855-ben került sor.<sup>17</sup> A kis kápolnában látható 27 fából faragott késő barokk szobor győri mester munkája. A művész neve nem maradt fenn csak annyi, hogy 112 Ft-ot kapott munkájáért.

A közreműködő két győri festő közül az egyiket Ferenc, a másikat Kázler Frigyes néven említik az okiratok. A stációkat 1809 és 1930-ban restaurálták. (1930-ban Schönbauer Mihály iparművész Winkler Mihály plébános megbízásából.)<sup>18</sup> Az épületek és stációk utolsó renoválására 1991-ben került sor.

## 1.4. A városrész település szerkezete a 19. század utolsó harmadáig

A 19. századi Győrben tartott országos vásárok, heti piacok sok idegent vonzottak a városba. A Pusztá-Majorok városrészt a Vásárszer (Vásártér) választotta el Belvárostól. A vásárookra nagy számban hajtottak fel állatokat az állattenyésztéssel is foglalkozók, akik a Vásártérhez viszonylag közel, a településükről bevezető út mentén kerestek szállást maguk és állataik számára. Mivel a várostól északra fekvő településen élők a Duna miatt nehezen közelítették meg a Vásártérrel, ezért itt kevesebb vendéglő épült (a Duna északi partján lévő települések eladói inkább Pozsonyban, vagy Komáromban kínálták áruikat eladásra).

A kerületet körülvevő mezőgazdasági művelés alatt álló földek elérése az ún. dűlőutakon keresztül volt lehetséges. A földekre vezető dűlőút mellett gyakran épültek fel ún. cselédházak, ahol a gazdaságban dolgozó családok életvitelszerűen éltek. Ezeket a házakat is utolérte az urbanizáció, a város beépített területe elérte a lakóhelyeiket, illetve az elővárosi földeket belterületbe vonták, házhelyként parcellázták. Ilyen volt a Sánci-dűlő (ma Szigethy Attila út és környéke), a Kálvária-dűlő, a Cirkeli-dűlő.

A három nagy utca Vásártérhez közel eső északi részén igazi polgárváros alakult ki, módos villák épültek, tisztviselők, iparosok telepedtek le. A mélyen fekvő, illetve a Vásárszertől távolabb eső részben inkább a nyomorúságos életvitelt mutató ingatlanok, szegényes házak épültek. (A 19. században a Vásárszer és a Vásár tér elnevezéseket egyaránt használták.)

Gyakran sújtotta tűz az itt élőket. 1863-ban borzalmas tűzvész pusztított a városrészben, amelyről a következőképpen számolt be a helyi sajtó:

*„Hétfőn folyó hó 21-én már korán reggel roppant szélvész dühöngött s a környékünkön előforduló gyakori és legközelebb Újvárosban pusztító tűzvész miatt mindenki aggodalommal és félelemmel tekintett az iszonyú orkánra, mely az egész várost egy nagy porfelhőbe burkolta. Mitől tartottunk, csakugyan bekövetkezett, mert délután 3 órakor a nádorvárosi úgynevezett Békavárban egy szalmaboglya kigyulladt, nem került egy negyedóra, az egész Békavár, a Zöldfa utcának nagy része lángban állt. A roppant szélben oltásra gondolni sem lehetett, mert a sűrűn épült házak és a köztük levő felhalmozott nagy mennyiségű takarmány oly roppant tüzet idéztek elő, hogy az embereknek alig volt idejük kiszaladni, életüket megmenteni. A nagy melegben a Zöldfa és Hosszú utca közti rét is meggyült, s száraz tarlója elégett. Mintegy 5 óra tájban a Hosszú utcában egy nádas ház gyulladt ki, mely az úton keresztül az átellenben levő házat is lángjával elborította. Csakhamar ez is elhamvadt. A szomszéd házakat, melyek a hegyibük hordott sziporkáktól több helyen meggyúltak, sikerült megmenteni; s már az hittük, hogy a vész elmúlt, midőn este 8 óra tájban újra meghúzták a tűz harangot, mely jelenté, hogy a Hosszú utcában ismét egy istálló állott lángban, mely a szél irányában nem lévén több épület rövid idő alatt eloltották. Az összeírás szerint elégett 77 ház. A kárvallottak többnyire gazdaemberek, kiknek lakásaikkal együtt minden gabonájuk és takarmányuk elégvén, roppant*

*ínségre jutottak, úgy hogy a tehetősebb gazdáknak sincs megehető kenyeriük. Emberélet egy esett áldozatul, tudniillik egy szegény 60 éves öregasszony, ki disznóit akarván kieresztetni, ruhái meggyúltak s a házokról lecsúszott nád által elborítva iszonyon összeégett. A szarvasmarhák a legelőkön voltak, ezekben nem történt kár, azonban a sertésekből sok megpörkölődött. A nagy melegségtől a házakhoz nem lehetett hozzáférni, a szobák többnyire beégtek s a gyorsan terjedő tűz miatt a bútorokból és ruhaneműkből is csak keveset sikerült megmenteni. Az oltásnál többen nagy buzgalommal közreműködtek, különösen a Rudolf korona örökös nevét viselő 19-dik magyar gyalogezred legénysége, mely fegyvereit lerakta és az oltásban tevékenyen részt vett. 1830-dik év óta, midőn 169 ház égett el, ilyen nagy tűz még nem pusztította városunkat, s csupán a nyugati szél egyforma és változatlan irányinak lehet köszönni, hogy a belvárosokba is el nem harapódzott. Másnap még folyvást oltani kellett s a kedden éjjeli lassú, de tartós eső végre minden veszélyen kívül helyezte a megrémült lakosságot. Ez alkalommal ismételve szükségesnek mutatkozott egy rendes tűzoltó egyletnek alkotása, mert igen sok az értelmetlen vezénylő s az emberek azt sem tudják, kinek fogadjanak szót. A biztosító-egyletek a befizetett díjából szép hasznot raknak zsebre, miután a jobban épült és értékesebb házaknál ritkán történik szerencsétlenség. Vajon a gazdákat a győri gabonakereskedők mintájára nem lehetne-e egy Kölcsönös Tűzkár Biztosító Egyletbe léptetni, s a károk megtérítésén felül megmaradó díjakat a tűzoltóegylet szervezési és fenntartási költségeire fordítani.<sup>19</sup>*

A tűzvész után 252 család 411 munkaképtelen gyerekkel maradt hajlék és ingóság nélkül. A városi hatóság a befolyt könyöradományokból 134 családnak tudott 2–2 Ft segélyt kiosztani. A pénzadományokon túl, hogy az első napok nehézségeit átvészeljék, a módosabb polgárok élelmiszert, ruhaneműt juttattak a károsultaknak. Közülük néhány szerencsésebb család ismerősöknél talált átmeneti hajlékot.<sup>20</sup>

Az 1898-ban készült városfejlesztési tervben található a kerület topográfiai határainak leírása. E szerint: „A MÁV pályaudvara az Újlak utcai átjárótól kelet felé a MÁV nyugati vonalának elágazásáig, innen a MÁV nyugati oldala, Csanak község határa, a Marcal folyó, a Rába folyó a Hosszú hídig és végül a Hosszú híd tengelyében létesített út és az Újlak út a MÁV pályaudvaron levő átjáróig.”<sup>21</sup> A város és a MÁV megállapodása alapján (a Baross híd felépítéséig) a vasúttársaság öt felszíni vasúti átjárót biztosított a közlekedés számára. A Belváros és Nádorváros között négy átjáró biztosította a közlekedést: egy a Kálvária utca, egy a Hosszú utca tengelyében, egy a Postakaszárnyánál és egy a Mészáros majorban.

A városba bevezető utak mentén szinte egymást érték a beszálló vendéglők. A vásárokra érkezők módosabb rétege az előkelőbb beszálló vendéglőkben keresett szállást. Nyomatott sajtóhoz ekkoriban már hozzájuthatott a kávéházak közönsége, hogy értesüljön a helyi, az országos és külföldön történt eseményekről, a tömegek számára a vásárok jelentették az információ forrását. Az itt létrejövő találkozások, a vásári bemutatók, a beszálló vendéglők és más vendéglátóhelyek közösségi terek szerepét is betöltötték.

Sokan kerestek állataik számára is elhelyezést. A beszálló vendéglők jól felszerelten várták a vendégeket. Rendelkeztek minden fajta állat számára fedéllel, eleséggel, az álla-



tokat a vendéglő személyzete látta el. Általában a fogadó utcafrontján, vagy a földszinten helyezkedtek el az étterem és a vendégszobák, az udvar felől állt a konyha, éléskamra. Az étterem gyakran több különféle helyiségből állt. A főépülettől távolabb különálló egységként álltak az istállók, ólak, magtár letöltő padlással, jégverem és az ásott kút az itatóvályúival. A beszálló vendéglő gyakran egy-egy azonos áruajtót vásárra hozók törzs-, találkahelye lett, ahol egyeztethették eladási stratégiáikat, megbeszélhették az aktuális politikai eseményeket. Megfigyelhető, hogy gyakran hentes-, mészáros mesterek nyitottak beszálló vendéglőt. Ezek a fogadók nagy területet foglaltak el, itt termelték meg a haszonállatok felneveléséhez szükséges takarmányt, éppúgy, mint a konyhára szükséges zöldséget. A Kálvária és a Hosszú utcában a vásárok jelentőségének csökkenése idején egy-egy „beszállóban” már kávéház is üzemelt.

## 1.5. A Cirkeli-ér és a Pándzsa-patak szabályozása

A városrész déli irányba tervezett kiépüléséhez feltétlen szükség volt az itt található patakok, erek, vízfolyások szabályozására, állandó mederbe terelésére.

### *A Cirkeli-ér*

A patak a kiskúti parkon át a vízmű kútjai mellett a Budai zsilipen át ömlött a Dunába. A vízfolyás Nádorváros külterületi belvizeinek levezetésére szolgált. A patak a közeli házból kifolyó szennyvíz miatt fertőző volt. Bár a Cirkeli-ér medrét és a kiskúti víznyerő kutakat vastag agygréteg választotta el egymástól, ez a szennyezett vízfolyás átszivárgását a kutakba csak normális körülmények közt akadályozta. A tanács a Mérnöki Hivatalt bízta meg, hogy tervezze meg az ér biztonságos elvezetését. A Mérnöki Hivatal elkészítette a terveket, amelyek szerint az „ér alsó részének vize a budai úti zsilip megszüntetésével, onnan elleneséssel fog a vágóhídi csatornához létesítendő nyílt, kövezett folyókába vezetetni. Az ér felső részét a veszprémi úti csatornába fogják bevezetni, ez azonban előbb a vámtól az Erzsébet ligetig terjedő csatorna szakasz meghosszabbítását teszi szükségessé.”<sup>22</sup>

A vízlevezető időszakos vízfolyás, a Cirkeli-ér Iparcsatornába való bevezetése csak 1943-ban történt meg.<sup>23</sup>

### *A Pándzsa-ér*

Kisbarát felől bejövő, illetve alsó (Pápai út–Rába, Holt Marcal folyó közti) szakaszának szabályozására 1901-ben került sor. A meder tisztítását és mélyítését tartalmazó terv a Győr–Pápa–Szombathely vasútvonal, továbbá a Kisbarátról a városba bevezető út szakaszán egy-egy új híd építését is tartalmazta. A tervek 1.200 folyóméter medertisztítási és mélyítési munkáit, illetve két db két méter nyílású 4m-es hídpálya szélességgel rendelkező felüljáró átépítési munkáit tartalmazta. A kivitelezési munkákra a tanács 2.000 K-t különített el az elvégzésükre felvett 3.000 K kölcsönből.<sup>24</sup>

A Kisbarát község határából lefolyó, valamint a Nagyréten összegyűlő csapadékvizeknek levezetése miatt szükségessé vált a pápai vonalon, a vámháztól keletre a Pándzsát átívelő vasúti híd és a vele párhuzamosan futó kocsik közlekedésére alkalmas híd felújítása (30 cm-el való lesüllyesztése).

## 2. A kerület csomópontjai a 19. század második felében

---

A városi tanács 1877. augusztus 6-án elrendelte a kerületek utcába sorolását és a házak utcanévvel, házszámmal való ellátását. Buzássy Károly városi mérnök dolgozta ki a javaslatot, úgy, hogy a Bel-, Ferenc-, Ferdinándvárosban, Újvárosban és Nádorvárosban elnevezett utcák neve változatlan maradt, csak a házszámot kellett változtatni, hiszen 1877-ig a lakóházak az úrbéri, vagy az összeírási számokkal voltak megkülönböztetve egymástól. A lakóházakat ekkor (és ez még hosszú ideig megmaradt) a tulajdonosról nevezték el, a környezetében mindenki ismert mindenkit. A házak gyakori adás-vétele miatt fontossá vált egy pontosabban követhető rendszer.

Az utcaszámozás előterjesztője felvázolta az alapelveket, hogy az egységes rendszert követve az új utcákat automatikusan lehessen számozni. A javaslat szerint a Rába folyó tájékán álló házak számozását a folyótól kellett kezdeni. Bel-, Ferenc- és Ferdinándvárosban, illetve az újvárosi és nádorvárosi utcák esetén a keletre és a nyugatra induló utcák számozása a központtól indult. Az észak-déli, vagy az ehhez keletről kapcsolódó utcák esetén a Duna vonalát kellett kiindulásnak tekinteni a számozás kezdetéül. A számozás kezdetétől számított bal oldalt a páratlan, a jobb oldalt a páros számok részére tartották fenn.

Pontos tervezésben készültek az utcanév, illetve a házszám táblák is. Az utcában található beépítetlen telkek számára a házszámot fenntartották. Az utca és házszám tábla keretét kerületenként eltérő színre javasolta a tervezet festeni. A nádorvárosiak barna színű keretet kaptak.<sup>25</sup>

A 19. század végéig a kerületnek a városból déli irányban kivezető három közútja, utcája köré felépült 18 utcában éltek a nádorvárosiak. A két fő útvonal, a Kálvária és a Hosszú utca (Bartók Béla út) mellett még jelentős forgalmat bonyolított le a Fehérvári út a vásárok miatt, illetve a Mészáros majorok, főként az itt található sertéstelepek és rak-tárak miatt. A Kálvária utca felől nyílt keletre a Hold utca, délre a Kert utca, nyugatra a Szerűskert és a Lóvonat utca, délről pedig már külterületen zárta le a Pápai út. A Kálvária utcától északnyugatra terült el a Neustift városrész a Domb és az Újlak utcával, ettől délre a vasút közelében laktak már a Rét utcában, illetve a Közép utcában. A Kálvária utcával párhuzamosan épült ki a Zöldfa utca. Tőle nyugatra az észak-déli irányban húzódó Békavári csatorna mellett az Alsó Békavári és a Felső Békavári út.

A kerület másik központját a Hosszú utca jelentette, belőle ágazott el keletre a Békavári út. A Hosszú utca déli oldalán, a külterületen lévő Veszprém felé vezető közútban folytatódott. A két központi jelleggel bíró utcát északon a Vasút sor, délen a Sanci-dűlő,

a később megnyitott Szentháromság út (ma Szigethy Attila u.) határolta. Keletről a Fehérvári út a város határát jelentette.

A vásárra vezető utak, illetve a Vásártér mentén fekvő házak lakosai sokkal jobb módon éltek, mint a rosszabb adottságú Békavár környékének lakói. Ezen a mélyen fekvő területen a normális életkörülmények kialakításához szükségessé vált az egykori katonai gyakorlótér feltöltése és a csatornázás. A városnak komoly feladatot jelentett a szinte lakhatatlan, mélyen fekvő részek szintbe hozása. Ennek érdekében az esőben alkalmatlan iszappá váló termőföld helyett városi szeméttel való feltöltését rendelte el a város és erre hordatott termőföldet. Ez a folyamat azonban évtizedekig tartott.

## 2.1. A Vásártér

A Vásártér páratlan számozású északi része a Belvároshoz, a páros számozású déli része Nádorvároshoz tartozott. Ez az utca a Vásárszer, később a Vasútsor a városrész északi odalát zárta le. Az utca a vasúti pálya déli oldalán terült el nyugat-keleti irányban és kötötte össze az Újlak utcát a Kálvária úton át a Hosszú utcával, a Mészáros major, illetve a Fehérvári útig. Az utca keleti harmadán a Postalaktanya, illetve Régiposta utca határolta. Tőle nyugatra terült el a Katonai Lovaglóter, észak-nyugatra a Mészáros majori sertésszállások. A vasút felépülése előtt a Kálvária úttól keletre, a Hosszú utcáig húzódó szakaszon, illetve ettől keletre csak néhány ház épült fel. Az 1876. évi címtárban 25 családnévet és 13 lakott épületet jegyeztek fel a Vásártér nádorvárosi oldalán. Az itt élők foglalkozása főként a vásárokhöz, illetve a vasúthoz kötődött. Közülük öt család foglalkozása kapcsolható a vendéglátáshoz, két család a szolgáltató iparban dolgozott (kovács, illetve borbély). Egyetlen cím alatt volt csak ipari tevékenység bejegyezve, a 224. sz. alatt Blöttl Frigyes keményítő gyára. A lakóingatlanok egy része bérházként több családnak adott otthont. Hat család élt egyedül egy lakóingatlanban, négy házban két-két család, egy házban három család lakott. A 257. sz. házban 13 család élt együtt. Ebben az épületben csak MÁV alkalmazottak kaptak helyet, így valószínű, hogy a lakóház a vasút tulajdonában állt (itt lakott az állomásfőnök és a helyettes vonalfőnök is). A MÁV tehát munkásai részére egy több lakásos épületet is felépíttetett. Mivel magas posztot betöltő hivatalnokok is éltek itt, a bérház valószínű jelentős épület lehetett. Nem véletlen tehát, hogy az utcát 1893-ban átkeresztelték Vasútsor utcára.

A Vasútsoron a 4. sz. alatt állt az egyik leghíresebb, már a 19. század első felében is üzemelő beszálló vendéglő a Zöldfához címezve, a Schadl család tulajdonában.

## 2.2. A Békavár

A Hosszú utca és a Kálvária utca közt lévő szabad tér mocsaras, zsombékos, nagyrészt lefolyástalan területet foglalt magába. Vizét a Békavári árok gyűjtötte össze. A vízgyűjtő

tulajdonképpen szikkasztóként funkcionált, hiszen alacsonyabban feküdt, mint a Rába folyó, így nem volt kiömlése. A Békavári árok a Wesselényi utca magasságától a mai Nádor téren át a GySEV pályaudvar alatt vezetett a Rába folyó egykori medre irányába. Az árok mentén épült szegényes házak lakói sokat szenvedtek a poshadó víz, a rothadó szerves anyag bűzétől. Főbb utcái az Alsó- és a Felső Békavári utcák voltak. A Békavári árokba vezették az 1870-es években a kiásott Malom árkon keresztül a Back- és Jankovich malom szennyvizét is. Az árok az 1870-es években eliszaposodott, a kotrása kivitelezhetetlen volt, s így a csapadékos időkben megtelt, túlcserdült, álló, pangó vizű pocsolókat hozott létre. A zombékos terület még így sem maradt kihasználatlan, hiszen évtizedeken keresztül a 20. század elejéig a déli részét katonai gyakorlótérként használták.

Az 1873. évi címtár adatai alapján 35 család élt Békavár közterületi cím alatt. Ekkor még az Alsó-, Felső Békavár utca nem létezett csak a Békavár elnevezés élt a köztudatban.

A 19. század végén a békavári lakosok többnyire alacsony képzettségűek voltak, szerény anyagiak közt éltek. Sokan hittek közülük a babonákban, a helyi újság feljegyzett egy érdekes békavári esetet:

*„Szánalmas esemény leírását kell hoznunk: Győr Nádorvárosban, az úgynevezett Békavárban lakott egy köszvényben szenvedő napszámos, ki egy részeges feleséggel is bírt, meg egy hasonló jó indulatú barátnővel van megáldva, kinek nemes gondolkodás módja oly szeretetre méltóvá tudta tenni e háromságos személyt, hogy békés és háborús állapotukban egész odaengedéssel tömjéneztek a bálványuknak, a babonának. Szeptember 7-én este, mint afféle babonás napon, teljes jó hiszemmel hozzákezdtek a nagyszerű munkához, hogy a kínlódó férj köszvényét füstölés által elűzzék. Begöngyölgették tehát lábait egész derékig kóccal, s hogy a gyógyerejű füst minél hathatósabban operáljon, a dúsán használt kócot erősen megszinelték, ekkor az izzó szemet talpa alá rakták, de nem volt a két hösnőnek ideje a több nemű hókuszpókuszt elmondani, mert egy pillanat alatt a kóc lángra lobbant, a mághya égett és nem csak a köszvény, de a hús is sült. A szerencsétlen gondolkozásmódiúk kiábrándultak ugyan ostobaságukból, és orvosi segílyt hoztak, de későn, a félig sült emberen nem lehetvén segíteni, harmadnapra irtóztató kínok közt meghalt.*

– *Eldúdolhatják már most nagy búsan: „meggyulladt a kender, elégett az ember”*

– *Szomorú, hogy a babonáság és részegség ily gyalázatos példányát a 19-ik század második felében is hozhatunk.*

*Népnevelést! Népnevelést!”*<sup>26</sup>

A környék egészségtelen környezete semmit sem javult, sőt 1887-ben a helyzet azal súlyosbodott, hogy Ferencváros városrész szennyvizét is a Békavári árokba vezették. A város időnként jelentékeny összeget fordított ugyan a csatorna tisztítására, de mindez nem használt, mert az ároknak nem volt meg a szükséges lejtése. A víz az árokban maradt, amíg el nem párolgott.<sup>27</sup> A Békavári árkot csak 1910-ben kötötték be 33.300 K költséggel a városi csatornarendszerbe.<sup>28</sup>

A vízvezeték hálózat kiépülése 1893-ra érte el Nádorvárost, májusban az Alsó Békavári út és a Rét utca egy időben kapta meg első artézi (köz)kútját.<sup>29</sup>

Nádorváros lakosainak kérésére a tanács a Békavári utcákat 1894 májusában Nádor utcának nevezte el.<sup>30</sup>

A Békavári árok egy részének befedését a Frigyes laktanya építését megelőző tereprendezési munkák során végezték el 1895-ben.

1902-ben az ott lakók még a változatlan közállapotok ellen emelték fel szavukat a helyi lap nyilvánosságát kihasználva.

*„Ha valaki Nádorvárosban sétálva elvetődik a Nádor utcák környékére, megcsapja orrát a borzasztó bűz, mely a nevezett utcák mellett elfolyó csatornából kiömlik, elárasztván a malária, kolera és még Isten tudja miféle nyavalyák bacilusaival az egész környéket.*

*Ez a csatorna volna hivatva levezetni a Jankovics malomból kifolyó meleg vizet, ebbe ömlik továbbá a Frigyes kaszánya összes szennyvize. Mivel azonban a csatornát soha ki nem tisztítják, a víz nem tud elfolyni a Rábába, hanem ott poshad egész nyáron, megfertőzve az egész környék levegőjét. Nádorvárosnak ezen a vidékein többnyire szegényebb nép lakik, nem csodálkozunk tehát, ha édes keveset törődik vele a hatóság. Dehogy a kaszánya és a kórház szomszédságában ilyen állapot lehetséges, azon igazán megütközünk tudván azt, hogy Győr városának főorvosa, alorvosa, a kórháznak szintén igazgató főorvosa és több alorvosa van. Elhisszük, hogy az általános csatornázás által megszűnik ez a botrányos állapot, de addig tessék legalább a csatornát időnként kitisztíttatni.”<sup>31</sup>*

### 2.3. A Neustift

Neustift vagy Újszer/Újlak a mai Munkácsy úttól északnyugatra terült el, délről a Domb utca határolta. Legismertebb vállalkozás a területen a Hets-féle gőz fűrésztelep volt. A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Hets Mátyás 1856-ban vett a várostól 1847 négyszögöl szántót a 2364 hrsz. területből, melynek telekkönyvezésére csak 1869-ben került sor.<sup>32</sup> (1873-ban Hets János fakereskedő lakott az Újlak 2. testvére Hets Mátyás fakereskedő az Újlak 3. sz. alatt.) A városrész német nyelvű elnevezéssel (Neustift) született és a jó magyar fordítását több próbálkozás előzte meg, míg a mai Újlak utca és a tőle délre elterülő lakótelep a nevét megkapta. 1869-ben a Győri Közlöny egy tűzesettel kapcsolatban Neustift városrész nevét Újtelepként fordította.<sup>33</sup> 1871-ben az újságíró ugyanabban a helyi lapban ismét egy tűzeset kapcsán az Újszer fordítást látta megfelelőnek.<sup>34</sup> 1872-ben Gilgenbach János gyümölcseladási hirdetésében az Újlak fordítás szerepelt.<sup>35</sup>

A név eredetére egyetlen utalást találtam: Seeber József tatai római katolikus főtanító halálára írt nekrológiában, érdemeként jegyezte meg az újság, hogy Seeber Józsefnek nagy szerepe volt a tatai német telepítvénynek, a „Neustiftnek” magyarosításában. Amennyiben ez valós tényen alapul, akkor Tatáról jött németajkúak telepedtek itt meg először.<sup>36</sup> Koltai Virgil szerint a Neustift lakótelep már 1786-ban is létezett ezen a néven, egy régi német nyelvű lexikon adatai alapján.<sup>37</sup>

Két említésre érdemes ipari tevékenységet folytató egység talált helyet a Neustift területén: a Hets-féle gőz fűrésztelep a mai Munkácsy úton levő Hets-féle fateleppel, valamint a Vágóhíd.

Balics Lajos cikkében írt arról, hogy a német ajkú katonák, saját tradíciójuk szerint ünnepezték egyházi ünnepeiket. A Hets fatelep mellett állt a németek kálváriája. 1905-ben ez a keresztút még létezett. Nagyon egyszerű fakeresztek, kis pléhre festett kálvária képekkel, táblákkal. Talán a város más német ajkú lakosai is itt tartották húsvéti körmeneteiket. Nem véletlen tehát, hogy a németajkú lakosok által alapított Neustift területén állt ez a kálvária.<sup>38</sup>

Az 1876-ban kiadott címtár szerint az Újlak utcában öt ingatlan, a páros oldalon a Hets-ház és fatelep (4. sz.), illetve a 12. számú ház állott, a páratlan oldalon az 1; 3. szám mellett a 11. számú ház volt még lakott, Holzhammer Samu kocsmája kapott itt helyet.

A néhány tíz házat magában foglaló telepről viszonylag kevés híradásra érdemes eseményt jegyzett fel az emlékezet. A fenti fűrészüzemen kívül a Nicsinger (Nitsinger) magtár került az újság hírei közé a 19. század végén.<sup>39</sup>

Ide, az Újlak telephez tartozott a Lövölde és a Lövöldekert. Már 1886. februárban arról számolt be a helyi lap, hogy Schäffer ezredes a helybeli Polgári Lövöldét katonáival rendbe hozatta.<sup>40</sup> Az Újlak u. 2. szám alatt a régi vágóhídtól keletre rendezte be a Győri Lövész Egylet lőterét.<sup>41</sup> A tüzoltók új laktanyájának átadására 1896-ban került sor. A ma is ezen a területen álló laktanyát a 19. század végén a következőképpen írta le a helyi lap:

*„A Hets-féle fatelep mellett, a Hosszú híd tengelye mentén helyezkedett el a két részből álló épület. Az egységnek két rácsos kapuja között az útra néző homlokzattal az egyik ház az őrség lakhelyéül szolgált, míg a másik a Lövölde felőli részen a szertárak és istállók épülete, amelyben a hajléktalanok számára is készült helyiség. Az udvar két oldalán fészerek voltak.”<sup>42</sup>*

Az egylet a várostól ingyen kapta a területet, amit saját erőből parkírozott is. A Lövölde tehát a Rába parton a 82-es és 83-as bekötő út felüljárója (Bakonyi út) magasságában várta a város polgári sportolóit. A társulat felépítette a Lövölde vendéglőt kerthelyiséggel, amelyet neves győri vendéglősök béreltek és üzemeltettek. Itt rendezték rendszeresen céllövészeteiket, de rendeztek polgári löversenyeket is.<sup>43</sup>

A katonai Lövő-ház felépítése után, 1886-tól a polgári lövészeteket gyakran már másutt, a likócsi katonai lőtéren tartották. Az 1890-es években, a régi vágóhíd felépülését követően egyre népszerűbb szórakozóhellyé vált a Lövölde kerthelyisége. A helyi lap így írt róla:

*„Ennek a mi szép, nagy városunknak, immár csak egy mulatókertje van, a Lövölde. A Szőlőkertet megette a vasúti áthidalás cókostul-mókostul. A Lövöldét nem bántja más, csak az árvízveszély. Ez is csupán minden három évben egyszer s akkor sem komolyan. Az idén ugyan locsolgatta a víz a kertet, egy kicsikét, de a vágóhídi töltés szakaszparancsnoka műszaki tekintéllyel s majdan nyúlzáttal védve a szomszédos terepnumot a vizet okkal-móddal a lövöldei korcsmáros pincéjébe szorította. Hogy ott aztán mi jött át a sok vízzel, nem tudni, lehet, hogy gázzá fejlesztették, de az sem valószínűtlen, hogy borrá.”*

A mulatóhely két tekepályát és néhány asztalt magába foglaló vendéglátó egységet jelentett, ahol udvarias pincérek mély meghajlással fogadták a vendégeket.

Az újságíró vitriolba mártott tollal ecsetelte az 1892-ben már leszállóágban üzemelő vendéglő hiányosságait is.<sup>44</sup>

1914-től lövészetet csak ritkán rendeztek, többnyire iskolai versenyek alkalmával. Itt épült fel a 20. század második évtizedében Kaszimir Ferenc és Tsa likörgyára.<sup>45</sup>

## 2.4. A Kálvária utca

A városrész egyik legrégebbi utcája a Vásárszer (Vásártér) déli oldalától Pápa felé vezetett. Az út két oldalán több beszálló vendéglő, kocsmá kínálta elsősorban a vásárra, piacra jövőknek szolgáltatásait.

A vasúthálózat kiépítését (Győr–Komárom, Győr–Pápa–Keszthely) követően a vásárok jelentőségének, látogatottságának csökkenésével az itt felépült beszálló vendéglők szerepe is csökkent. Az utcaképet egy hosszan elnyúló, kiszélesedő tér két oldalán felépült, kerteket magába foglaló családi házak sora alkotta.

A Nádorvárosi Városháza (Nádorvárosi Major) az utca nyugati oldalán épült fel, telke a Pásztor utcáig húzódott. Ez volt a városrész gazdasági udvara raktárakkal, szénapajttal, istállókkal, de itt kapott helyet a rendőrség és a népiskola is. Szükségből ideiglenesen a város – a Lőportorony tervezett felépítéséig – lőporraktárt is kialakított az épületben. A város egy kocsmát is üzemeltetett itt, amit rendszeresen háromévi bérletre adott ki vállalkozóknak.

A Kálvária utca keleti oldalán a Nádorvárosi Városházával szemben állt 1884-ig az Eszterházy majorban egy huszárkaszárnya. A város kibérelte a majort és csendőroket, majd lovas katonákat helyeztek el benne. Ezt építtette át Fetik Pál győri vendéglős az „Arany Griffhez” címzett beszálló vendéglővé.

Az utcát uralta a közterület keleti oldalán felépült kamillus templom és az Isteni Megváltó Leányai zárda, a mai plébánia épülete.<sup>46</sup>

A templommal szemben, attól kicsit délnyugatra állt 1888 óta a Leányárvaház az Isteni Megváltó Leányaihoz tartozó nővérek felügyelete alatt.

A 19. században a vámépületet a Kálvária úton a mai Hold utca magasságában építették fel. Itt vámolták el portékájukat a vásárra érkezők.

A vámházon kívül a Kálvária domb, illetve attól délre a GySEV vasúti pályaudvara állt a Kálvária út és a Pápai út találkozásánál. A Vásártértől déli irányban az utca keleti és nyugati házsora a Hold utcáig eltávolodott egymástól, ami hatalmas háromszög alakú teret hozott létre.

1883-ban több nádorvárosi, Zöldfa utcai, illetve békavári lakos fordult a tekintetes tanácshoz, hogy a Kálvária utcából a templom mellett lévő Eszterházy-féle telken át a Zöldfa utcáig tartó új utcát alakítson ki. A tanács azzal odázta el a sürgetést, hogy ez a kérdés 1881 óta folytatólagos tárgyalás alatt áll. A felvetést ismét kiadta a Gazdasági Hivatalnak, utasítva, hogy terjesszen a közgyűlés elé megvalósíthatósági programot.<sup>47</sup>



1911. szeptemberben döntött a közgyűlés, hogy Wagner Sámuelné Kálvária utca 21. sz. házas ingatlanát utcanyitás céljaira 80.000 koronáért megveszik, illetve a nádorvárosi római katolikus plébánia kertjéből utcanyitás céljára szükséges 300 négyszögöl területet 20 korona egységárban megvásárol.

A nádorvárosi templom melletti, a Kálvária utcát a Békavárral összekötő utcát 1913-ban nyitotta meg a közgyűlés, amely a Kamillus utca elnevezést kapta.<sup>48</sup>

A Kálvária út és a beletorkolló Pásztor utca mögött a Kálvária rét, a Pápai út keleti, a Holt-Marcál nyugati oldalán a Kálvária dűlő szántói helyezkedtek el. A vámháztól délre épült fel a Győri Gyufagyár és itt állt a Kálvária úti katonai kórház, később tartalékkaszárnya. A Pápai út (Külső Kálvária u.) a GySEV pályaudvar déli oldalán indult. A vasúti átjáró után nyugatra húzódott a város Szerűskertje.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat. Győri Egyesült Római Katolikus Plébániák Egyházközsége 2a., Németh Gyula 2b., Koncz Gyula 3a., Győri Általános Takarékpénztár 3., Nádorvárosi Római Katolikus Leányárvaház 16. sz., Francsics Istvánné 17., Dr. Virág Aladár 21a., ifj. Kern Lajos 21b., Skultéthy Miklós 24a., Nádorvárosi Római katolikus Leányárvaház 20–22a., Francsics Ernő 22c., Heid Elemér 30., Raffai Zoltán 32., Morvai József 35., Kelemen András 43., Kelemen András 45a., Kovács János 45., Magyar Királyi Kincstár 59.<sup>49</sup>

## 2.5. A Hosszú utca

A Székesfehérvár felől bevezető fő közlekedési út a Hosszú utcán vezetett keresztül. A Belvárost kötötte össze közvetlenül Nádorvárossal, hiszen Belvárosból a legforgalmasabb vasúti átjáró a Hosszú utcába vezette a forgalmat.

A Hosszú utca kötötte össze Nádorvárost Szabadhegygel úgy, hogy a vámház után a Veszprémi út gyéren beépített mezőgazdasági területen vezetett keresztül. A két kerületet összekötő út mentén csak a Győr–Pápa vasútvonal felépülése után kezdődött, majd a temető megnyitását követően gyorsult fel a családi házas utca kialakulása.

A Hosszú utca beszálló vendéglői a Veszprém felől vásárra érkezőknek nyújtott szállást. A daráló, hántoló malmok mellett két jelentős gőzmalom is ebben az utcában helyezkedett el. A nagy telkeken nem egy egységes utcaképet mutató, hanem rendezetlenül felépült két házsor jelentette a közterületet. A telkek nyugati irányban a Békavárig, keleti irányban a Régiposta utcáig húzódtak. Nádorváros városrészének szerkezete a 19. század közepéig a városba vezető utak mentén felépült, egymással kapcsolatot teremteni csak nehezen tudó utcákból állt, amelyek egymást csak a beépítetlen területeken vezető átjárókon tudták megközelíteni. A település szerkezet kialakításához feltétlen szükségessé vált, az utcák kelet-nyugati irányú összeköttetésének megteremtése. 1859-ben tárgyalt a községtanács a Hosszú utca Békavár irányába való megnyitásáról (ma Wesselényi u.). A vegyes gyűlés a felsőbb jóváhagyás után született határozatban bízta meg Probszt Ferenc városi ügyészt, hogy a „Hosszú utcában előbb Kugler, most Günster féle ház déli oldalán

a Békavári utcába vezetendő utca nyitásához szükséges, Halma Ferencnéől 3 öl széles és 51 öl hosszú, területet megvásárolja.<sup>50</sup> A vásárokra Győrbe jövő közönségnek nagy szüksége volt a párhuzamos utcák közti átjárókra. A problémát megoldandó még ugyanabban az évben határoztak a Hosszú utcát a Kálvária utcába átvezető átjáró lekövezéséről. Az átjáró a Hechtl-féle vendéglő mellett (ma Hunyadi u.) érte el a Kálvária utcát.<sup>51</sup>

A Hosszú utcában épült fel a város tulajdonában álló ún. Lukárdy laktanya. A laktanya kertje mellett volt a Békavári árok keleti mellékága (a későbbi Malom árok), ami a Hosszú utca csapadékvizét vezette el a Békavári árokba.

Az itt lakók gyakran panaszkodtak, ha a vízátereszek eltömődése miatt az esővíz a portákba is befolyt.

A Hosszú utcában csakúgy, mint a többi, városba bevezető út mentén találhattunk több híres beszálló vendéglőt. A 19. század első felében közülük a leghíresebbek voltak: a Fekete Sashoz, a Verderits beszálló vendéglő, a Kakashoz, a Három Nyúlhoz, az Arany Oroszlányhoz, a Tigrishez, a Szőlőhöz, Szőlőfürt, Szőlőkerti mulató, az Arany Angyalhoz.

A Hosszú utca folytatásában a veszprémi út mentén, Szabadhegyen állt a Nádasdy huszárlaktanya.

A Veszprémi Vámház és Szabadhegy városrész között szántókon és gyakran nem az út mentén, hanem attól távolabb gyéren beépítetten családi házak, majorok, raktárak álltak.

A 19. században itt épült fel a város egyik téglagyára, a Grünwald téglagyár, majd helyén az első Járványkórház.

## 2.6. A Mészáros Lőrinc utca (Mészáros major), Fehérvári út

### *A Mészáros major utca*

A major területét északról a vasút, délről a mai Mészáros Lőrinc utca határolta. Itt helyezkedtek el a sertésszállások, illetve a kiszolgálásukhoz szükséges darálómalmok.

A Mészáros major 7–11. sz. alatt állt a Pfeiffer malom, melynek csődje után azt a Győr Városi és Megyei Takarékpénztár Kft. vette meg és Dunántúli Sertéshizláló Húsipari és Mezőgazdasági Rt. néven üzemeltette. 1942 októberében ismét tulajdonosváltásra került sor. Az új tulajdonos a Pénzintézeti Központ Budapest lett.

A páros oldalon állt Halbritter Károly sertéshizlaldája. A Mészáros major 12. sz. alatt a Schlichter családnak volt egy gazdasági telepe.<sup>52</sup> Az utca elején, a Mészáros major 3. sz. alatt állt egy gyógynövénybegyűjtő telep. Kern József hirdetésben tudatta a város lakóival, hogy itt veszi át a friss tölgyfalevelet.<sup>53</sup> Üzemeltetett itt az utcában még Sulyok Jakab kereskedő egy fatelepet. A 9. sz. alatt várta vendégeit Fischer József híres győri vendéglős.

A két nagy vállalkozásnál dolgozók egy része a vállalat mellett épített bérházak kis lakásaiban éltek. Az újságok hirdetésrovatából tudjuk, hogy a Mészáros major 8. sz. alatt

sertészetetők éltek.<sup>54</sup> Lőrinc Mihályné bérelte ki a Mészáros major u. 12. sz. alatt található bérházat s adta ki az itt lakást keresőknek.<sup>55</sup>

A Mészáros major 4. sz. ház alatt élt családjával Csizmadia József gazdálkodó. Ugyanerre a címre jegyezték be Töbler István ácsmester vállalkozását is.<sup>56</sup>

### *Fehérvári út*

A Fehérvári út nevét a Fehérvár felé vezető országútról kapta. Az utca kelet felől határolta Nádorvárost. A mai Fehérvári hídtól a Győr–Pápa vasút vonaláig terjedő terület tartozott a kerülethez. A térség déli részén mocsaras zombékos, rét, legelő állt, amelyet katonai gyakorlótérként használtak, majd itt a nyugati oldalán épült fel a város egyik leghíresebb téglagyára, a Schlichter téglagyár. A terület csak a 20. századtól kezdett el benépesülni.

A Munkásotthon Szövetkezetek székhelye 1906-ban a 13/a. sz. alatt volt.

Itt, a Fehérvári úton épültek fel 1905-ben a Grab M. és Fiai Rt. viaszos vászonáru gyár első épületei a város által részükre ingyen juttatott 12 800 négyszögöl telken. Az üzem építésére a győri vállalkozót, Hlatky-Schlichter Lajost kérte fel az Rt. Az építkezés 1905. november 12-én fejeződött be. A Csehországból (Lieben) jött vállalkozó ötven, a szakmában jártas dolgozót is letelepített a városban. Csehországi dolgozói részére a Fehérvári út 24. sz. alatt bérházat építtetett munkáslakásokkal, a házat a város közönsége „Cseh háznak” nevezte el.

Hlatky-Schlichter Lajos 1911-ben a Grab gyár mögött létesített egy baromfitelepet, a „Lóra-telepet”. A vállalkozás közkereseti társaságként működött. A mintegy 40 különféle tenyésztésű baromfiállomány gyakran nyert díjat, vagy helyezést mezőgazdasági kiállításon. *„A vállalkozó a telepet hitveséről nevezte el. E telep a Gráb-gyár mellett áll 6 kataszter hold területen 40 törzs nevelésére alkalmas épületekkel és modern felszerelésekkel. E telep nemcsak közvetlen gazdasági hasznót jelentett, hanem a vidék baromfi tenyésztésére is jótékony hatással bírt.”*<sup>57</sup> 1913. februárban került sor a baromfi telep ingóságainak licit útján való értékesítésére. A tulajdonos fajbaromfikat, költőgépeket, műanyagokat, ketreceket és más a telephez tartozó ingóságot kínált eladásra.<sup>58</sup> Schlichter Lajos felesége halála után zárta be a telepet és eladta a területet.

A 15. szám alatt üzemelt 1920-ban Szentmihályi János sütödéje.

1922-ben a Fehérvári út 36–38. sz. alatt (a Nagyréti dűlővel szemben) épült fel a győri lakkgyár, (Reichold, Flügger és Boecking Vegyészet Gyára). A gyár Csillag Pálné Fehérvári út 38. szám alatti házat vette meg 350.000 K-ért.<sup>59</sup> 1923-ban már a teljes üzemben működő gyár engedélyt kért a tanácstól, hogy a burkolat nélküli bejáróját makadám úttá alakíthassa.

1928-ban Réthy József győri építőmester kétszobás fürdőszobás, illetve háromszobás fürdőszobás családi házakat (telekkel, bekerítve) kínált eladásra.<sup>60</sup>

1928. novemberben került sor a Grab lakóház és a lakkgyár közti szakaszon kiépített csatornarendszer átadására.<sup>61</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Győr városi és Megyei Takarékpénztár 5., Nagy Jánosné 7a., Majsa Imre 9a., Győrvidéki Fakereskedelmi Rt. 9., Győr városi és Megyei Takarékpénztár 10., Fehérvári u. Nirnsee László 10., Szentmihályi Jenő 13b., Nirnsee László 14., Grab textilipari Rt. 16., Grab M. Fiai 16., Grab M. Fiai 18., Grab M. Fiai 20., Réthy Lajos 22., Kelemen Mihály 26., Pilikta János 28., Vitéz Sámson Mihály 40., Grab M. Fiai 24., Győri lakkgyár 36., Győri lakkgyár 38., Sulyok Kálmán 44b.<sup>62</sup>

Jancsifalu, amely a Fehérvári úttól keletre az ipartelepek irányába épült ki a 19. század végén még nem létezett. Az első híradások a helyi újságokban csak 1900-as évek elején jelentek meg. Az elszárt szegényes házakban élő családok valószínűsíthetően a téglagyár munkásai közül kerültek ki.

# 3. A városrész kiépülésének kezdete, közlekedési viszonyai, világi és egyházi intézményei

---

## 3.1. Közlekedés: A Baross híd építése, átadása

A Helytartótanács 1845 májusában tárgyalta Győr vármegye azon feliratát, melyben a tanácsot arra kérte, hogy Őfelsége előtt pártolja a brucki vasútvonal Győrbe vezetését.<sup>63</sup> A viták hosszan folytatódtak arról, hogy a Duna északi, vagy déli partvonalán épüljön meg az új vasútvonal. 1853-ban született döntés a Bruck-Komárom (Új-Szőny) közti pályatest megépítéséről. A vasút városon átvezető szakaszának kijelölése hosszantartó vitát eredményezett. Végül a vasúttársaság álláspontját elfogadva, Nádorvárost a Belvárostól elválasztva a Vásárszer déli oldalán építették meg a pályát. 1854-ben a Győri Vasúti Iroda 1000 munkás felvételét tervezte a földmunkák és a hídépítési munkák elvégzéséhez.<sup>64</sup> A Vasárnapi Újság is beszámolt a vonal építéséről: *„a vasúti munkálatok szépen haladnak, s a Rábán már hídveréshez tesznek előkészületeket. A vasútnál dolgozó tót nép oly sűrűen betegeskedik, hogy számukra külön kórházzal gondoskodott az igazgatóság”*<sup>65</sup> Az új vonalat 1855. december 24-én adták át a forgalomnak. Nádorváros városrész fejlődése eddig az időpontig, köszönhetően a vásároknak, töretlennek mutatkozott, ám az 1855-ben megindult vasúti közlekedés nehéz helyzetet teremtett, hiszen a városrészek közti közlekedési útvonalat vágta ketté a vaspálya, miközben a Vásárszer területe jelentősen csökkent. A heti piacot, az országos vásárokat a dél felől érkezőknek nehezebb lett megközelíteni. A két vasúti átjáróban, a Hosszú utcában és a Kálvária utcában elhelyezett sorompók az új vasútvonalak átadása, illetve a forgalom növekedése miatt gyakran hosszú időre megakasztották az átkelést. Az is előfordult, hogy a sorompó óre nem zárta el az átjárót, veszélyeztetve a forgalomban résztvevőket. A személy- és teherpályaudvar egymás mellett a Hosszú utcától nyugat felé épült fel, így egyszerre akadályozták az átjárást a két városrész között. Nádorváros városrészrel való folyamatos közlekedés megvalósítása végett elodázhatatlanná vált a teherpályaudvar kihelyezése, illetve egy vasúti áthidaló megépítése. Így készült el 1893 októberére egy 11 nyílású, felsőpályás, öt hosszartón nyugvó híd, melynek hossza 107 m, szélessége 12 m. A fakocka burkolatú híd két oldalán kiemelt szegélyű gyalogjáró is épült.<sup>66</sup> Szávay Gyula képviselő 1893 augusztusában indítványt nyújtott be, hogy a Fehérvári utcát s a már majdnem elkészült vasúti áthidalót a Törvényhatósági Bizottság Baross utcának, illetve Baross hídnak nevezzék el.

A lakosság nagyon várta a két városrész szabad közlekedését megteremtő híd felépítését. A helyi újság a következőképpen ecsetelte a várakozást:

*„Úgy volt az eddig a mi derék testvér külvárosunkkal, Nádorvárossal, hogy közel voltunk egymáshoz, mégis messze. S ami a legkülönösebb a dologban, nem is valami rengeteg fal vagy töltés volt az akadály, hanem a sík föld, melyet két-három vasúti vágány szel át. A sorompók mellett aztán néha félóráiig is nézhettük, hogy miként játszanak cicást vagy bújócskát a lokomotívok, s nem mehettünk át, hova szívéünk úgy vonzott, Nádorvárosba. Épp így voltak a nádorvárosiak velünk. Ezeknek a nyomorúságos állapotoknak nemsokára végük szakad. A napokban teljes erővel hozzáláttak az áthidalási munkálatok folytatásához. A pályaudvar környékén nagy a sürgésforgás. A munkások egy része a szőlőkerti épületeket bontja, másik részük óriási vasgerendákat és síneket rak le a falazott oszlopokra. A síneket egyelőre faállványokkal támasztották meg, míg a tömör vasoszlopokat helyükbe állíthatják. Nemsokára tehát hatalmas építmény fogja áthidalni a vágányokat, melyeken zavartalanul közlekedhetnek a vonatok, míg a hídon Nádorváros és a Belváros népe özönlik »vice versa.« ”<sup>67</sup>*

Ahogy az már lenni szokott a jónak is voltak ellenzői. A Győri Közlöny helyet is adott a kétkedőknek, hogy kifejtessék ellenérzéseiket az új létesítménnyel szemben. A levél írója terjedelmes írásban fejtette ki véleményét.

*„A győri M. Kir. Államvasúti átjárók áthidalása oly igen kedves színben ajánlható, hogy majdnem tévedésbe hozza az olvasó közönséget, roppant szépnek és kényelmesnek ecseteltetik az áthidalás, de miben áll az a szépség bizony, ha öntöttvasból lenne is az, a város kellő közepén egy ily roppant kapaszkodót szépnek éppen nem lehet mondani, amidőn a körülötte levő házakat is elidomtalantítja. De hát hol van az a roppant kényelem, mely nekünk ajánlatik? Hat méter magasba fölkapaszkodni gyalog s kocsival, kivált téli fagyos időben nagyon kellemes lehet. Aki ezt kellemesnek találja, jöjjön ki Nádorvárosba és nézze a kálvária stációknál a lóvonatú vasúthoz kapaszkodót, nézze a Bordás-féle ház előtti kapaszkodót, mind a város, mind a soproni vasút elkövet mindent, hogy e kapaszkodók minél kényelmesebbek legyenek és mégis mily borzasztó ló- és emberkínzással járnak e kapaszkodók. Ott, hat embernek kell segíteni, tolni, vagy több lovat elébe fogni, hogy az a nyomorult ember és állat a teherhordó kocsit fölvihesse, hányszor elesik a nyomorult pára, összezúzza magát, az ember szíve fáj az ily ember és állatkínzáson; pedig a kapaszkodó nem hat méter, hanem alig másfél méter. Ezt a városi urak nem tudják. Aki a hat méter magas kapaszkodót kényelmesnek találja, az menjen naponkint délelőtt és délután föl a Tűztoronyba, eléggé gyakorolhatja inai és tüdejének rugékonyságát, nem kell ahhoz egy új alkotmány a város közepén és a toronyörök ugye, mind tüdővészben vesznek el. De mi az oka, hogy a második emeleten a lakások olcsóbbak, mint az első emeleten? Azért, mert kényelmetlen a magasba fölkapaszkodni és ez nagyobb városokban ugyan bőven ki is veszi a maga tüdővészesez illetményét.*

*Mondatik, hogy minden akadály nélkül lehet az áthidalásnál áthaladni. Hát amidőn majd kereket is kell a híd közepén a terhes kocsinak kötni! Vagy a sétatéri hídon nem*

*kell-e két rendőrnek is állni, hogy a kocsikat rendezzék, és meg ne torlódjanak, pedig csak egyenesen haladnak és nem kapaszkodón, hát amidőn a magasban találkoznak a teherhordók!*

*Ki segít rajtuk?*

*Azon ellenetés sem áll, hogy ha eltávolítják az indóház s a raktárak, a kereskedőnek a szállításért többet kell fizetni; de biztosítom én a kereskedő urakat arról is, hogy ha megtörténik az áthidalás, bizony-bizony az a fuvaros az eddigi díjért nem fog a magasba fölszállni. Egyik többlet tehát kiegyenlíti a másikat és a kiszállítás mindenesetre könnyebb, mint a fölszállítás. Az is mondatik, hogy ha fele vonat éjjel közlekedik, ezen éjjeli közlekedésre is tekintettel kell lenni. Ez igen téves felfogás, mert éjjel kocsiközlekedés nincs, vagy éppen elvéve, ez a nádorvárosi lakosokat éppen nem veszélyezteti, álmukat nem háborgatja, oly csekély az éjjeli kocsiközlekedés, de igenis, háborgatja az éjjeli mulatók csoportja és ezen mulatókertnek tán még sem kellene az egész várost elcsúfítani és egy 3.910 lélekből álló városrészt végképpen megsemmisíteni s föláldozni.*

*Június 1-től a mai napig, azon időtől kezdve, melyen a nagyobb forgalom megindult és a soproni fölszállás is idebenn történik, a kocsik rendezése kitérítetett a temetőhöz és ezzel megszűnt minden nehézség; közlekedik 42 vonat ennek fele, 21 éjjelre esik, fele nappalra. Az átjáró, mindkét felén ott ül az őr, amint jön a vonat, elzárja az átjárót s amint elbogarogott, kinyitja. Az egész alig egy pár perc. Maradjon tehát e jelen állapot, s ha tán idő jártával csakugyan az bizonyulna be, hogy e jelen állapot tarthatatlan, nekünk akkor is jogunkban áll a vasúti igazgatóságtól orvoslást kérni és kötelessége azt megtenni; de ha a híd már megvan, a mi kedvünkért oly roppant alkotmányt lerombolni nem fognak, bármi nehézségeink legyenek is. E mai helyzetet ismerjük és belenyugszunk, az áthidalás káros következményeit meg nem is tudhatjuk, azok kiszámíthatatlanok.*

*Az is mondatik, hogy az állam a mostani indóházat roppant pénzért vette át, tehát itt nem hagyhatja. Nem is kell itt hagyni, hivatalnokainak lakást kell adni, vagy természetben, vagy pénzben; helyezze bele a személyzetet, de meg a vendéglő is meghozza a maga jövedelmét. De idő előtti se az áthidalásról szólni, sőt igen is kell, mert ha már a vasúti igazgatóság az átengedett térséget átvette, azután már késő a vitatkozás; azért én a térség átengedését összekötőn az áthidalással, mely, ha megtörténnék, pénzért se adnám át.”<sup>68</sup>*

A terjedelmes levél sok információt ad a városrészről. A híd építése előtt a teherpályaudvar a Belvárosi Temető keleti oldalára helyezték át. Meghatározta a GySEV pálya-udvar és a vasutat összekötő lóvasút megállójának helyét. A levélben említett emelkedő a Honvéd utca és az Eszperantó út között még ma is megvan. Érdekes az is, hogy a sorompókat két sorompóór kezelte az út két oldalán. Felveti az írás a vasútnál alkalmazott tisztviselők lakhatási gondjait, illetve az akkor már üzemelő vasúti vendéglő jó forgalmát.

Az 1920-as évek városfejlesztése során is heves vitát váltott ki a vasút és a személypályaudvar kihelyezésének kérdése. A vitában az az érv került többségbe, hogy a város idegenforgalmának növelése miatt az állomásnak a Belvárosban kell maradnia.

Az új áthidalót 1893 októberében adták át, amelyen az építés vállalkozó, Wellisch Hugó építész mérnök mellett Szöcs Árpád tanácsos, Szily Zoltán, főügyész és Odor István főmérnök is megjelent. Az átadás a fényes külsőségeket mellőzte, ugyanis Lukács Béla kereskedelmi miniszter, aki előzetesen jelezte részvételi szándékát az átadási ceremónián, más elfoglaltsága miatt nem vett részt azon. A rendező bizottság úgy döntött, később teszi ünnepélyessé, a város főutcájának és a hídnak a névadó ünnepségét, amikor Baross Gábor nevét veszi fel a két közterület.<sup>69</sup>

A híd lehetőséget teremtett, hogy a falusias egykori Puszta-Majorok városrészből egy iparváros modern családi házas elővárosa megszülethessen. Addig azonban sok fejlesztésre, munkára, az ott lakók érdekérvényesítő tevékenységére volt szükség. A MÁV az eddig használatban lévő sorompós vasúti átjárót, a híd átadását követően megszüntette, de le akarta zárni a Kálvária úti átjárót is. A vásárok idején tapasztalt közlekedési káosz miatt, a főispán közbejárására, a Kálvária úti átjáró megmaradását a MÁV a belügyminiszter beleegyezésével mégis engedélyezte.

Az előváros élete a híd megépítése után is csak lassan nyugodott meg. Még 1894-ben is egy sorompós vasúti átjáró megnyitását szorgalmazták a gyalogosok számára. A Vasút sor és a Hosszú utca lakói kérelmet intéztek a város közgyűléséhez, hogy a bezárt vasúti átjáró a személyközlekedés számára nyissák ki legalább reggeli 6 órától este 6-7 óráig. Indoklásul felhozták, hogy a Baross hídon a gyalogközlekedés kényelmetlen, különösen a heti és az országos vásárok alkalmával.<sup>70</sup>

A kerületet illetően más közlekedési gondok is gátolták a fejlődést. A helyi újságban gyakran jelent meg panaszos levél az utak elhanyagolt állapota, vagy a közvilágítás hiánya miatt. Az 1865. márciusi panasz talán a legjobban tükrözi az itt élők gondjait. Az újságíró a kerület lakóinak panaszát tolmácsolta a közlekedési utak rossz állapota miatt. *„Hozzánk a sok mennyei és földi akadályok miatt bizony csak nyaranta lehet biztosan kihatolni, de még akkor is csak, ha legalább 40 nap nem esik.”*<sup>71</sup> A MÁV az általa kisajátított területet nem gondozta, bekerítés helyett árkolással jelezte a tulajdon határt. Ez gyakran a közlekedést veszélyeztette.

A vasút felépítése után a MÁV-nak folyamatosan bővítenie kellett a kezdetben megvásárolt városi területen felépített létesítményeit. Ezek a beruházások mindig elsőbbséget élveztek, még akkor is, ha a város életvitelébe úgy avatkozott be, hogy a tanácsnak sürgős megoldásokat kellett alkalmaznia a közlekedés biztosítására.

Nádorváros kiépülésének kezdetén még jelentős ipari érdekek is mozgatták a közlekedés fejlesztését. A városrész déli részén megjelenő GySEV pályaudvar, illetve a keleti részen folyamatosan bővülő Back malom szállítási igényeinek kielégítése miatt lóvasút létesítésére kaptak engedélyt. Ez a két beruházás még korlátozta a városrész terjeszkedését, s így nem is maradtak fenn sokáig.

1872-ben megépült a GySEV szárnyvonala a Kálvária út déli oldalától nyugat felől megkerülve a városrészt. Az állomás épület és a rakodó-pályaudvar az egykori pápai vámháztól délre a Pápai út keleti oldalán épült meg. A két (Magyar Nyugati Vasút, illetve a GySEV) szárnyvonalat a teherszállítás megvalósítása miatt össze kellett kötni. Ennek érdekében 1878-ban a Rába part vonalát követve a Lóvonat (ma Honvéd u.) utca helyén



egy alkalmas vasúti töltés megépítésével a lóvasút, illetve az ahhoz tartozó megfelelő rakodóhelyek üzembe állítását határozták el.<sup>72</sup> A közbeszéd ezt követően a szárnyvonalat Soproni Lóvasútként emlegette. A lóvonatú vasút végállomása a Lóvonat utcában a pályaudvar déli szomszédságában állt.

*„Az Osztrák Államvasút pályaudvarát (valamint ideiglenesen a Magyar Nyugati Vasút-ét) a város kellős közepén, de távol a hajók rakodóhelyétől, a Győr-Sopron-Ébenfurti vasút pályaudvarát pedig még távolabb a város déli végén helyezték el. Később, a gabonakereskedelem igényeinek megfelelő kielégítésére a Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút hasonlóan a város közepén létesített nem csekély áldozatok árán egy gabona árufeladási helyet, mely a tulajdonképpeni pályaudvarral lóvasút által van közvetlen összeköttetésben.”<sup>73</sup>*

A lóvasutat tehát azért hozták létre, hogy a hajón érkező gabonát átrakás után Sopron felé is szállíthassák vasúton. A hajóállomásról így nem kellett a Pápai útig szállítani a terményt, s így a két vasúttársaság közel azonos költséget fordított a gabona szállítására.

A GySEV a következő hirdetményt tette közé 1880-ban, mely a helyi napilapban is megjelent.

*„Van szerencsénk közhírré tenni, hogy amennyiben a győri lóvasúti rakodóhely korlátozott méretű berendezése megengedi, és ha felek a részbeni kívánatukat a fuvarlevélre rájegyzik, vagy írásbeli megkeresést intéznek Győr állomásunkhoz, nevezett állomásunkra megérkezett kocsirakomány javak Győr állomásunk helyett, a helybeni lóvasúti rakodóhelyen fognak kiadatni. Az illető értesítvények e jegyzettel »lóvasúti rakodó helyen adatik ki«, esetleg ezen figyelmeztetéssel »térhiány miatt lóvasúti rakodóhelyen nem adathatók ki« lesznek ellátva. A lóvasúti rakodóhelyen kiadásra kerülő minden egyes kocsirakományért egy forint tolatási illeték számíttatik fel.”<sup>74</sup>*

A Lóvasút fenti rakodóhelye tehát a be- és a kiszállított áruk telephelyéül is szolgált.

A vasút töltése idáig, a Lóvonat utcáig tartott. 1889-ben itt a végállomásán lévő vendéglőt is Lóvasúti Vendéglőnek hívták, amikor egy részeg lakatossegéd garázdaságáról számolt be a helyi lap.<sup>75</sup>

A 19. század utolsó évtizedében a lóvonatú járműveket általánosságban már a városokban is felváltotta a gépi hajtás. Ezt használta ki a GySEV, hogy szárnyvonalát megújítsa és meghosszabbítsa a Rába partig. A fenti terv természetesen megbolygatta a városuk élhetőségét féltő polgárok kedélyeit. Feltették a Rába partot, feltették, hogy a város egyik szépen fejlődő füves területét, a Prátert teszi tönkre a vasút. A Győri Közlönyben megjelent olvasói levél jól tükrözi ezt az aggodást.

*„A Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút jelszöként azt hangoztatja ugyan, hogy a magas minisztérium egyenesen reá parancsolt, hogy a nádorvárosi Lóvonatú utcából haladék nélkül hurcolkodjék ki és építse meg a Rába parti szárnyvonalat. Mind igaz, hogy tartahatatlan a nádorvárosi állapot, de kétségbe vonjuk azt, hogy a Nádorváros Lóvonatú utcájáért elkerülhetetlenül szükséges volna a Rába partot, a Rába part mentén levő kocsi forgalmat, s ami mindennél drágább és feltettebb, városunk büszkeségét, a kies fekvésű, szép Rábaszert feláldozni. Kétségbe vonjuk azt, hogy a nagyvilágon e kívül ne volna*

*hely a Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút teherpályája és raktárépülete számára. Legyen bár a Győr-Sopron-Ébenfurti Vasútnak érdeke elfoglalni a Rába partot.*<sup>76</sup>

A Hosszú utcában megépült modern hengermalom, a népszerű „Back malom” vállalata is egy lóvasút megépítésére kapott engedélyt, hogy az üzemet a város teherpályaudvarával összeköthesse.<sup>77</sup> A városrészt ily módon keletről, illetve nyugatról, épített töltéssel rendelkező lóvasút határolta. A vállalkozó és a város közti szerződés értelmében a gőzmalom által épített lóvasút hatvan év után a város tulajdonába került volna át. A belügyminiszter a terv kivitelezését engedélyezte.

## 3.2. Kórházak

A zsúfolt Belvárosban nem volt elegendő szabad terület az egészségügyi intézmények bővítésére. Ferdinándváros, Ferencváros pedig az itt épített magtárak, illetve a kiszolgálásukra létrejött teherforgalom miatt nem lehetett alkalmas kórház építésére. A városrész egészségügyi intézményei közül elsőként járványkórházat kellett felépíteni, lehetőleg a város szélén, de könnyen megközelíthető helyen, így esett a választás Nádorvárosra.

### *Járványkórház*

Az állandó járványkórház a Grünwald-féle téglaegető telken épült fel (az Erzsébet liget északi oldalán, a mai Kölcsey iskola helyén) 1886 decemberében. Az új létesítmény két külön épületből állt. A kisebbik a megfigyelő helyiséget foglalta magába nyolc ágygal, a kezelőszemélyzet szobájával egy a fertőző anyagok elégetésére használt égető katlannal s a hozzá tartozó kamrával. A másikban helyezték el az orvosi szobát, illetve berendeztek egy, a betegek elhelyezésére szolgáló termet 30 ágygal és a szükséges mellékhelyiségekkel. A kórházat csak járványos betegségek idején kívánták igénybe venni. Felszerelését folyamatosan bővítették. A kőből épült állandó járványkórház a városnak mintegy 6.000–7.000 Ft-jába került.<sup>78</sup>

A tanács nem tudott megegyezni a tulajdonossal a terület vételi árában, illetve a kemence kártalanítási összegében, ezért elindította a kisajátítási eljárást.

A hivatal már 1907-ben foglalkozott a járványkórház áthelyezésével, hiszen időközben a járványok tovább terjedését veszélyeztette, hogy a kórház környékét már szinte teljesen beépítették lakóházakkal.<sup>79</sup> Sajnos elő is fordult ilyen eset. A járványkórházba internált tífuszbetegek ápolására rendelt két soproni szerzetesnő tífuszban megbetegedett. Mind a két szerzetesnőn megállapította Pokorny Róbert dr. kezelőorvos a tífuszbetegséget. Ehhez az esethez a soproni „Nemzetőr” a következő megjegyzést fűzte:

*„Ezek a váratlan megbetegedések gondolkodóba ejthetnek és okvetlen arra a feltevésére vezethetnek, hogy az óvintézkedések megtétele körül nem jártak el az illetékes tényezők azzal a gondossággal, mellyel eljárniuk kellett volna, mert egyébként lehetetlennek kell tartanunk azt, hogy együtt és egyszerre két ápoló betegedjék meg. Itt már nem lehet beszélni esetleges inklinációról, mely az egyik ember szervezetét a kórral szemben kevésbé*

*ellenállóvá teszi a másíknál, hanem csak az az egy magyarázata lehet a dolognak, hogy bizonyos fokú mulasztás történt. Mindenesetre a vizsgálat van hivatva világosságot deríteni a kétségek sokaságával nyugtalanító rejtélyes, ügyben. A két tifuszbeteg szerzetesnőt a járványkórházban helyezték el.”<sup>80</sup>*

A járványkórház a városrész gyors terjeszkedése miatt nem sokáig maradhatott itt. A világháború idején a katonaság folyamatos mozgatása miatt mégis nagy szükség volt rá, hogy az esetleg föllépő járványos betegségek esetén kellő időben be tudjanak avatkozni, ezért a város a járványkórházat átengedte katonai célokra. Így lehetővé vált, hogy fertőző betegség esetén, a beteg katonát a Belvárostól kicsit távolabb el lehessen szigetelni. A város a polgári betegeknek a járványkórháznál levő kertészlakást rendezte be.<sup>81</sup> A fenti intézkedések azonban csak szükségmegoldások voltak.

Elengedhetetlenné vált új járványkórház létesítése. Az új, a fertőző betegek ellátására alkalmas intézmény felépítésére a város segítségére jött a katonaság, amely szintén tervbe vette egy járványkórház felépítését. Erre a célra a Szentháromság Közkórház melletti, annak északi részén fekvő területet választották.<sup>82</sup> 1915-ben a közkórház északi részén elterülő kórházkertben (a meglévő épületektől északra a Zrínyi utca és a Külső-Baross utca közötti szabad területen) építették fel a katonai járványkórház két barakképületét. Az északi oldalon álló a tbc-s betegek, a közkórházhoz közel eső, a fertőző betegek számára készült. A barakkok az 1920-as évekre teljesen lepusztultak, így le kellett bontani őket.

A háború alatt itt különítették el a járványos betegségben szenvedőket. A volt katonai célokra használt barakk járványkórház két épületének lebontására 1920-ban született döntés.<sup>83</sup>

### **Szentháromság Közkórház**

A két főút a Hosszú utca és a Kálvária utca közötti területen épült fel a Dunántúl egyik legjelentősebb közkórháza, a Szentháromság Közkórház. Tervezője Hübner Jenő budapesti műépítész (1895.) A kórház több ütemben készült el 1895-ben és 1922-ben bővült belgyógyászati és elmebeteg osztállyal. A második ütemet 1925-ben kezdték építeni. 1933-ban már 700 ágyat biztosítottak a betegeknek. A kórház történetét Petz Lajos „A Szentháromság kórház története” című művében részletesen megírta.

A kórház első ütemében, 1895-re átadott komplexuma hat épületet foglalt magába: az igazgatóság, a sebészeti, bel-, a szülő- és nőbeteg, a fertőző osztályokat, a halottasházat, és az elmemegfigyelő osztály épületét. A kórház átadására fényes külsőségek közt a fenti év november 3-án került sor. A vendégeket a városháza gyűlésterméből közel 100 hintó vitte a közkórházig. Az ünnepségeken részt vett Perczel Dezső belügy- és Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter.

1925-28-ban valósult meg a közkórház második és harmadik fejlesztése, az I. világháború alatti járványkórház barakkjai helyén. Ekkor építették át és kapott emeletet a prosectura épülete, tőle északra kapott helyet a gondnoki lakás, illetve keletre a gazdasági pavilon. Felépült a gyermekosztály, a bőrgyógyászati és urológiai osztály, a főzőkonyha, orvosi ebédlő, főgépészlakás, apáca nővérek otthonának épülete. Ebben az időszakban épült még az új fertőzőbeteg osztály és az ideg- és elmeorvosozati osztály.

### 3.3. Nádorváros kaszárnyái

Győr városa a katonák számára stratégiai szempontból kedvező helyen épült fel. Több vasútvonal csomópontjában fekszik, ezért a régió katonai felvevő központja lett. A régi kaszárnyák kicsik voltak, korszerűtlenné váltak. Szükségessé vált újabb laktanyák építése. A hadsereg számára objektív szükségszerűségként fellépő kaszárnyaépítési igény találkozott a város érdekeivel, a kereskedelmet is fellendítő katonaság betelepítésére. A város lakosainak a vizsgált időszakban koronként változott a kapcsolata a városban jelenlévő katonasággal. 1850 és 1867 között az itt állomásozó osztrák katonaság elszállásolása a nagyobb laktanya hiányában komoly gondot okozott a város közösségének. A Nádasdy, majd a Frigyes laktanya felépítése után a katonaság jól integrálódott a helyi társadalommal. Jelentős fogyasztóként jelentkeztek a kereskedelem, kézműipar, vendéglátás területén. Népszerűségük tovább nőtt a háziezredek megjelenésével. Szórakozóhelyek, nagyobb városi ünnepek elképzelhetetlenek voltak a katonazenekarok fellépése nélkül. Az I. világháború alatt itt állomásozó bosnyák helyőrség katonáinak gyakori féktelen viselkedése miatt ezek az alakulatok népszerűtlenné váltak. A két háború között az ismét magyar katonákkal feltöltött kaszárnyák iránti szimpátia teljes mértékben visszatért.

A város szempontjából két rendkívül fontos épületkomplexum felépítése a városrész területén valósult meg.

#### *Frigyes laktanya*

1882-ben a közgyűlés költségvetésének tárgyalása közben vetette fel Széphegyi Jakab képviselő, hogy a városnak szüksége volna katonaságra, amely jelentősen fellendítené a város gazdaságát. Katonát azért nem kap a város, mert kevés a férőhely. Ezért kellene egy nagy kaszárnyát építeni.<sup>84</sup> A város közgyűlése 1890-ben a 2. sz. közgyűlési döntésével egy Laktanyaépítő Bizottságot hozott létre a kaszárnya helyének kijelölésével. A bizottság 1893. januárban azzal a javaslattal fordult a közgyűlés felé, hogy a laktanyát a „Szőlőkert” fogadó mögött, attól délnyugatra építsék fel. A közgyűlés a javaslatot elfogadta. A város megtette az előkészületeket a terep előkészítésére. A terület feltöltése és csatornázása jelentette a legnagyobb feladatot a Mérnöki Hivatal számára. A helyi lap is állást foglalt a helyszín kiválasztását illetően: „Mikor a kaszárnya kérdése legutóbb újra felmerült, a legfőbb kérdést az képezte, miért kell nekünk ezt a kaszárnyát éppen a Békavári árok mellé, a kisajátított s e mellett völgyet képező területre építenünk, holott a kisajátítással és a feltöltéssel járó igen tekintélyes összeget egy kis utána való járással egészen megtakaríthatnánk.”<sup>85</sup> A tanács azonban ragaszkodott a Laktanyaépítő Bizottság javaslatához.

A tanács a közgyűlés által kiírt laktanya építő tervpályázat győztesével, Alpár Ignác műépítéssel szerződést kötött, végül azonban a Laktanyaépítő Bizottság javaslatára mégsem az ő, hanem Rieger Ervin műépítész, műszaki százados tervei alapján épült fel az új gyalogsági laktanya. Alpár Ignác közreműködéséért 3.500 Ft díjazást kapott s a város felmentette a további kötelezettségek alól. A terveket a bizottság ezt követően terjesztette fel.<sup>86</sup>

1894 októberében „olvastatott a közgyűlésben”, hogy a Komáromi Császári és Királyi 5. Hadtestparancsnokság Műszaki Igazgatósága a kaszárnya terveit jóváhagyta, így az építkezés megkezdődhetett.<sup>87</sup>

A honvédelmi miniszter 1894 decemberében leiratot intézett a város Törvényhozási Bizottságához sürgősen utasítva azt, hogy a gyalogsági laktanya építéséhez már jövő tavasszal fogjanak hozzá, hogy a legénységet 1896-ban már ott helyezhessék el.<sup>88</sup>

A közgyűlés 1895 novemberében írta ki a gyalogsági laktanya építési pályázatát. Eldöntötte a testület, hogy a kaszárnyát Frigyes főhercegről nevezi el. Indoklása szerint:

*„Frigyes főherceg parancsnoka azon hadtestnek, amelyhez házi ezredünk, a mai ezred tartozik. A főherceg még, mint hadosztályparancsnok kezdte győri látogatásait és mindez ideig szívesen keresi föl városunkat, hol nem a köteles tisztelet, hanem az annál mélyebb gyökerű őszinte ragaszkodás és népszerűség övezi az uralkodóház ezen egyik legrokonszenvesebb tagját, aki szintén kedveli e város polgárságát, ebbeli érzetének több alkalommal adott kifejezést. Ebből kifolyólag hadtestparancsnoki hatáskörében átvonulások és gyakorlatok alkalmával a várost hathatósan támogatja, feladatának megoldását könnyíti, a laktanyaépítés ügyét pedig kiváltképpen nagy figyelemmel és érdeklődéssel kísérte, annak siettetéséhez segédkezet nyújtott. Rokonszenve és figyelmesége a város polgársága iránt köztudomású.”*<sup>89</sup>

Áprilisban a tanácsnak hitelt kellett felvennie, hogy az építési területen lévő három ház (Schlichter, Korn, Heberling) kifizetését megvalósíthassák.<sup>90</sup> A laktanya, amelyet Rieger Ervin műépítész tervezett és a Schlichter Lajos és Fia építőiroda épített, majd egy évszázadon keresztül fogadta a katonákat, a város tulajdonaként a hadsereg kezelésében várta az idevezényelt alakulatokat.

A város legnagyobb kaszárnyáját 1896-ban adták át, amelyet 1989-ig különböző csapattestek katonái foglaltak el. Végleges beüzemelésére 1897-ben került sor, amikor az új kaszárnya környékének rendezése is elkezdődött.

*„Az új laktanya környéke. Lassankint teljesen elkészül a laktanya épülete is. A Mérnöki Hivatal már a laktanya körül nyitott utcák rendezésén dolgozik. Az utak fölmérésével már elkészült s a szükséges határjelzéseket is kitűzte. Most egy átiratban helyszíni szemle megtartására kérte a rendőrkapitányságot. A Mérnöki Hivatal átiratát a rendőrkapitányság a tanácshoz teszi át, mint akinek hatáskörébe tartozik a dolog, mivel utcarendezésről van szó. Csinosodik hát lassankint Nádorváros is.”*<sup>91</sup>

### **Lukárdy (Lucardy) laktanya**

A Hosszú utcában a mai Wesselényi utca magasságában helyezkedett el a Lukárdy-féle magánlaktanya, amelyben egy század lovaskatona (huszár) elhelyezésére került sor. Lucardy Ferenc szalámigyárát a Pusztá-Majorok városrészben a Hosszú utcában építette fel. 1847-ben, halála után a gyár megmaradt késztermékeit, valamint a házban található ingóságokat árverésen értékesítették az örökösök.<sup>92</sup> A szabadságharc bukása után városunkban jelentősen megnőtt a császári katonák létszáma. Elhelyezésükről a városnak kellett gondoskodnia. A Belvárosban és Újvárosban álló laktanyák megteltek, a magánházak

nem voltak már képesek több katona elszállásolására. Főként a lovaskatonák jelentettek gondot, hiszen elhelyezésükhöz istálló is szükségeltetett. A város ezért a Hosszú utcában álló lakatlan Lucardy házat vette meg és alakította át lovas laktanyává. A nagy kerttel rendelkező ingatlan a lovak ellátásához szükséges abrak megtermeléséhez is biztosította.<sup>93</sup> A helyzet 1857-re vált nyomasztóvá, hiszen a hadvezetés kijelentette, hogy Győr városának állandó jelleggel kell lovaskatonák elhelyezésére felkészülni. A községtanács a Lucardy laktanya épületének megnagyobbításával, emeletráépítéssel oldotta meg a feladatot, hiszen itt volt lehetőség istállók felépítésére is.<sup>94</sup>

A laktanyához tartoztak istállók és egy kert, ahol megtermett a lucerna. Alkalmas volt tehát arra is, hogy a katonák loállományát is elhelyezhessék. A huszárok helyét 1888-tól gyalogezredek vették át. A 19. gyalogezred egy századát itt helyezték el. 1890-ben a laktanyában állomásozó ezred két emlékfát ültetett el a laktanya területén. Az egyiket Árpádról, a másikat Ferenc Józsefről nevezték el. A katonák az ezredéves ünnepekre való felkészülés jegyében állítottak emléket a honfoglalásnak.<sup>95</sup>

A laktanya épületkomplexuma mögötti (nyugat felé nyúló) lucernáskertet a város évenként megrendezett árverésén a győztesnek adta bérbe. A laktanyában 1900-ig állomásoztak katonák.

A katonaság ideiglenes jelenlétét biztosító Lószorozó Bizottságot 1903-ban helyezték az egykori kaszárnya területére, amely csak az épület kisebb részét foglalta el. Az egykori laktanya többi épületét a város bérbe adta, ezeket a bérlők saját igényeiknek megfelelően átalakították. A város a laktanyát átépíttette és a Nádorvárosi Napközi Otthon kapott az új épületben helyet.

### *Eszterházy (huszár) kaszárnya*

A Kálvária utcában, a Városmajorral majdnem szemben, a Zöldfa utcáig nyúló beépített telken a Pápán székelő Eszterházy család birtokolt egy ingatlant. 1851-ben a Megyefőnök kérésére a majorban felállított kórház elhelyezésével felszabaduló épületeket a csendőrségnek adták át laktanya számára.<sup>96</sup> Az Eszterházy uradalmi majorságot 1850-ben a város bérelte Szent György naptól Szent Mihály napig 300 Ft-ért. Ettől az évtől a városba költözött csendőrség kaszárnyájaként használták. A város a területet a rajta lévő építményekkel 1869-ben tovább adta a katonaságnak, amely így mint kaszárnya működött.<sup>97</sup> A huszárok által igénybe vett kerttel, istállókkal, melléképületekkel felszerelt épületkomplexum laktanyaként a város tulajdonába került. 1874-ben Szent György naptól kezdődően a város ismét három évre bérbe vette a továbbadta a katonaságnak.<sup>98</sup>

A fióklaktanya 1884-ig üzemelt, majd a város az időközben tulajdonába került területet Fettik Pálnak adta el, aki azt beszálló vendéglővé alakította át. 1915-ben a kiadott címtár itt a Kálvária u. 49. sz. alatt 8 lakásos bérházat említ, amelyet a beszálló vendéglő átalakításával nyertek.

### *Kálvária utcai fióklaktanya*

A Kálvária utcában a keleti páratlan oldalon a vámházon túl a GySEV pályaudvar északi oldalán, a Lomb utca, Kálvária út sarkán is állt egy kisebb kaszárnya. A szabadságharc bukása után a Kálvária utcai Eszterházy majorban létesített szükségkórházat telepítették a városon kívülre, a Kálvária dombtól délkeletre, a későbbi Úri Csárda beszálló vendéglőtől északkeletre. Az I. világháború alatt ismét katonák vették birtokukba a laktanyát. Az I. világháború végéig állomásoztak itt folyamatosan csapatok, utána a kaszárnyát rövid időre átadták a cserkészeknek. A két háború között raktárként használta a katonaság. A II. világháború után pedig a Relle malom utódaként, a malomtulajdonos Oszter Sándor lisztraktárnak bérelte ki.

### *A Postakaszárnya*

A Vásárszer délkeleti részén felépített postaházat, az egykori Spíró-féle postakaszárnyát, a tulajdonos, Spíró Sándor csődje után a város vásárolta meg. A tanács az egykori postaház épület-együttesét, amelyhez az irodákon kívül a postamester lakhelye, a postakocsi szín, az alkalmazottak szálláshelye és istállók is tartoztak, kaszárnyaként hasznosította, azaz bérbe adta a komáromi 5. Császári és Királyi Hadtestparancsnokságnak. A hadtestparancsnokság 1874 novemberében azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a Spíró és az Eszterházy laktanyákban néhány helyiséget alakítsanak át katonai börtönné. A tanács az Eszterházy kaszárnyával kapcsolatban a kérést azzal utasította el, hogy az nem a város tulajdona, helyette a Spíró kaszárnyában a szükséges átalakításokat hajlandó volt fogadtatni, de kijelentette, hogy ezt ideiglenes jelleggel teheti csak meg, mert a teherpályaudvar kihelyezésének tervei folyamatban vannak s lehetséges, hogy az új pályaudvar felépítése esetén szükség lesz a kaszárnya által elfoglalt területre is.<sup>99</sup>

### *A Vadászlaktanya*

Az I. világháború idején, 1915-ben határozta el a kormányzat egy új laktanya felépítését. A közgyűlés több helyszín bejárása után a Veszprémi út és a Szent János utca közti területet választotta ki. Az új gyalogsági laktanya 1.600 négyszögöl részben városi, részben kisajátított területen épült fel 1915–16-ban. A Frigyes laktanyához hasonlóan a 20. század történelmi viharainak megfelelően többféle nemzet alakulatai állomásoztak itt (leghosszabban a szovjet csapatok).

## 3.4. A kerület iskolái, óvodái

*„Az iskolát és a templomot ne feledd!”*

Egy városrész társadalmának összetételéről következtethetünk az ott működő oktatási intézmények vizsgálatával. 1884-ben gróf Batthyány Lajos főispáni beiktató beszédében Győr város előnyeként, annak szellemi fejlettségét, nevezetes iskoláit említette meg.<sup>100</sup>

Nádorvárosnak, a feltörekvő városrésznek az iskolák felépítését ebben a korban kellett elkezdenie. Az iparos réteg nevelését szolgáló tanoncképzésen túl kizárólag alapfokú oktatási intézmények születtek, de tudható, hogy kiművelt emberfőkben csak akkor lehet gazdag egy település, ha jó az oktatása, főként az alapoktatása. A nagyhírű belvárosi közfokú intézményekbe a jó alapképzést kapó nebulók juthattak csak be.

### *Kálvária úti iskolák*

Egy 1863-ban megjelent újsághír szerint a városrészben a „Jézus Szent Szívéről” elnevezett apácakolostorban működött egy leánytanoda. A helyi lap a tanoda porosz, szigorú neveltetési módszereire hívta fel az iskolaszék figyelmét, mivel a lányoknak csínytevés esetén az udvaron kellett büntetésből naphosszat térdepelniük.<sup>101</sup>

Az Eötvös József-féle népoktatási törvény (1868) volt az, amely kötelezővé tette a 6–12 éves kor közötti gyerekek számára a népiskola látogatását. Ennek értelmében fel kellett mérni a tanköteles korú gyermekeket és meg kellett szervezni az iskolarendszerű oktatásukat ott is, ahol sem magán, sem egyházi iskola nem működött.

Az oktatásból kimaradó gyerekek számára a város így lehetőség szerint a lakóhelyhez viszonylag közel eső helyen (kerületenként) megszervezte az iskolai oktatást. Mivel új épület vásárlására, illetve felépítésére nem állt rendelkezésre elegendő pénz, ezért meglévő városi tulajdonú ingatlanokban szervezték meg az első népiskolákat. Nádorvárosban a városháza épületében rendeztek be két termet, egyet a lányok, egyet a fiúk számára.

Az iskolába rendszertelenül járó tanulókat zsúfolt, levegőtlen helyiségekbe helyezték el. Ha a ház körüli munka, vagy az időjárás engedte és sok gyermek ment el iskolába, akkor helyhiány miatt a földön, vagy a lépcsőn ültek a nebulók. 1869-ben az iskolaiügyi választmány közgyűlési beszámolója alapján vallási különbség nélkül beiskolázott 189 gyermek tett év végi vizsgát Nádorvárosban.<sup>102</sup> 1872-ben az I–IV. összevont fiúiskolában 112 gyermeket zsúfoltak be egy terembe. A nádorvárosi népiskola két termében 315 főt kellett volna elhelyezni, ha minden tanuló megjelent volna az iskolában.<sup>103</sup> Tarthatatlanná vált a helyzet és a város terveket készítettett a nádorvárosi városháza célszerű átalakítására, hogy az iskolát elhelyezhesse.

A tanács azonban 1873-ban mégsem az átépítés mellett döntött, hanem elfogadta Winterl Antal kanonok ajánlatát, aki a saját tulajdonát képező nádorvárosi árvaház épületének egyik részét a városi római katolikus leányiskola részére évi 110 forintért, bérletre felajánlotta. Tehette ezt a kanonok, hiszen a Kálvária utca 71. sz. házat azért vette meg, hogy azt a Győrnádorvárosi Római Katolikus Árvaház kezelésébe adja. Az épület telekkönyvi bejegyzése szerint azonban csak 1885. augusztus 4-én került az intézmény tulajdonába, miután a tulajdonjogot az egyház a hagyományozó adományaként kebelezte be. Az intézmény működési területe 1873 óta nem csak az árvák befogadása lett, hanem leánynéptanoda feladatkörét is ellátta.<sup>104</sup>



Az iskoláról és a megnyitásáról a Győri Közlöny terjedelmes cikkben számolt be:

„Az épület, melyben a leányiskola van elhelyezve, Winterl Antal győri kanonok nagy-prépost tulajdona, melyet 9.500 forinton vett, 2.000 forint költséggel átalakított és tanhelyiségül két tantermet egészen újonnan építtetett. Az épület fala téglá; tetőzete cserép, padlós alapzattal. Az épülethez tágas udvar és kert is van csatolva, faiskolával egyetemben. Az óvoda, illetőleg a tanhelyiség részére van két új tanterem. A tantermek hossza 4 öl 2 láb; szélességük 3 öl 2 láb. Mindegyikben van 3 kellő világosságú ablak, baloldali világítással; a padok száma mindegyikben 8 lévén, összesen 16 db, hosszúságuk 2 öl. A nádorvárosi tanköteles leányok száma, a városi hatóság által a házankénti összeírást nem teljesítetvén, pontosan kimutatva nincsen. A r. kath. anyakönyvi kivonat szerint a r. kath. tankötelesek létszáma azonban 146. Ezek közül, ide számítva a Belvárosba bejárókat is, iskolába jár 157. A nádorvárosi leányiskolába járt 130 tanuló köztük azonban 12 fő ismétlő köteles és 22 növendék 6 éven aluli. Magánintézetbe Nádorvárosból jár 8 gyermek. Vallásra nézve a helybeli apáca iskolába jár 127 r. kath. 2. ágost. ev., 1 izr. Tankönyvvel általában minden növendék el van látva. Fölszerelést illetőleg az iskolának van két db fekete táblája, 24 db fali olvasó táblája; Európa, Magyarország s az öt világrész fali térképe; földgömbje s természetrajzi táblái. Tanítónő Králik Dominika. Ezelőtt a döblingi nyilvános leányiskolában működött, a tanpályán 3 év óta van. A női kézimunkák tanításának vezetője; Müsotter Hedvig, képesítési oklevelet Bécsben nyert; ezelőtt szintén a döblingi leányiskolánál volt alkalmazva; a tanpályán szintén 3 év óta működik; csehországi születésű lévén, a magyar nyelvet még nem beszéli. A tanítási rendszer úgy van jelenleg beosztva, miszerint a két tantermű osztályban a női kézimunka és a rendes tantárgyak tanítása fölváltva teljesítetik. Legközelebb azonban a kisedóvoda részére külön tanterem építése van kilátásba helyezve s akkor mindkét osztály a rendes elemi oktatás vezetésére lesz beszerelve. Az intézet fenntartására nézve Győr szab. kir. város közgyűlése az elemi tanítónő részére 600 frt-ot; a kézimunka tanítónő részére 120 frt-ot; az iskolahelyiségre lakbér fejében 110 frt-ot s a fűtéshez 4 öl fát szavazott meg. Természetesen ezen összeget, mint a r. kat. részarányt, beszámítva a többi felekezetek arányába is. A város részéről ezen intézetben van elhelyezve 7 városi árva, havonkénti 3 frt díjazásért, amiért az illető árvák kosztot, szállást és kiképeztetést nyernek. Ezekon kívül Zalka János győri megyés püspök egy árvát tart saját költségén havonkénti 7 frt fizetéssel. Szükséglet: Ami a hiányok pótlását illeti, minők például, hogy a rendes elemi iskolás leányok számára, miután a létszám rendszeresen a 100-at meghaladja, két tanterem szereltesék föl, kellő képesített magyar tanerőkkel, erre nézve máris megtétettek az intézkedések, valamint szükséges, hogy a női kézimunka tanítására is magyar tanerő alkalmaztassék; szükségeltetik még a természettani ábrák beszerzése.”<sup>105</sup>

A leánytanoda első iskolai vizsgájára 1874 márciusában került sor, amelyről a helyi lap ismét részletesen beszámolt. A vizsga, amelyet az iskola egy feléves munkája után szerveztek, rövid imával kezdődött. Az iskola igazgatóját és a megjelent vendégeket egy kisdíák köszöntötte, majd harmónium kísérettel kánonban énekeltek a gyerekek. A vizsga tartalmi részét nem ismertette, csak a jó teljesítmény elismerését. Az újságíró fontosnak tartotta megjegyezni:

*„Továbbá minden jó honfi legnagyobb öröme fényesen láttuk megcáfolva az édes anyanyelvünk rovására keltett előleges aggályokat. Mert a tanító apáca már szépen beszéli nyelvünket, úgy hogy alig lehetett észrevenni, hogy nem született magyar. Azon kívül úgy látszik a magyar nyelvnek biztosított a fölény, mert az egész vizsgálat alatt alig hallottunk német szót. Különbösen sohase féltsük a nádorvárosi lakosokat, akik annyit fáradoztak az ottani németajkú hívek magyarosításán. A nádorvárosi plébános úr, soha sem fogja megengedni, hogy az oly nagy fáradsággal kivitt munka lassan bár, de biztosan alapjában aláassassék. És azon körülmény, hogy e férfiú az iskola igazgatója, fölöslegessé tesz minden aggodalmat.”<sup>106</sup>*

Ekkor még a nádorvárosi templomban német nyelven szólt a pap és németajkú apácák is éltek a zárdában. Az iskolát és az egyházat gyakran érte bírálólat, hogy a nagyrészt németajkú Nádorvárosban nem ápolják megfelelően a magyar nyelvet. A Szabad Polgár liberális lapban meg is jelent egy bíráló cikk az iskoláról:

*„Midőn ugyanis a múlt hónapban sorra látogatta a közoktatási miniszter úr az itteni tanintézeteket, véletlenül a „Fröbel kertnek” csúfolt nádorvárosi apácák növeldejét is megtekintette, kiket köztudomás szerint a már sokszor említett Trichtl és Winterl kanonokok liferáltak valahonnan Csaszlauból, s elkezdett magyarul szólani hozzájuk. De a szép szemű apácák csak hallgattak. Természetesen azért, mert egy kukkot sem tudnak magyarul. A tanfelügyelő rögtön értesíti a minisztert erről, mire ő csak azt a megjegyzést tévé, hogy »biz az baj! Nagy baj!« Mi azonban meg nem elégedhetünk a miniszter ez egyszerű megjegyzésével, hanem vártuk, hogy segítni fog majd egy erélyes rendelettel, mely ezen importált apácákat eltiltja a győri gyermekek germanizálásától. Várakozásunk gyümölcse az lett, hogy mint az ultramontán »Győri Közlönyből« tudjuk, köszönő levelet intézett a püspökhöz, melyben elismerését nyilvánítja a nevelésügy körüli áldozatokért; de egy szóval sem emlékezik meg arról, hogy a német apácák általi oktatás a törvénybe ütközik azért is, mert törvényes tanképesítéssel nem bírnak, s azért is, mert nem bírják azon növendékek nyelvét, akiket oktatniuk kellene.”<sup>107</sup>*

A leánytanoda megnyitásával enyhült a zsúfoltság, s lehetővé vált, hogy a fiúkat az I.–III., illetve a II.–IV. osztályok szerint külön teremben oktassák. A tanítás ezt követően két iskolában folyt. A fiúk részére a nádorvárosi városházán berendezett két tanteremben, ez volt a Győrnádorvárosi Néptanoda, illetve az árvaházban az apácák vezetése alatt működő Győrnádorvárosi Római Katolikus Leánytanoda. Az 1877–78. tanév második félévében, június 25-én a fiúk három (I. II. és III.) osztályában, míg a lányoknál június 26-án hatosztályos tanodában rendezték a záróvizsgát.<sup>108</sup>

1876-ban a város polgársága a városi katolikus elemi iskolák ügyeinek autonóm vezetése érdekében életre hívta a Győrvárosi Római Katolikus Önkormányzatot. Ez a testület hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy a nádorvárosi leánytanodában csak egy tanítónőt alkalmaztak, aki az oktatást képtelen volt már ellátni. Közbelépésükre hirdettek meg egy második tanítónői állást rendes illetménnyel, amelyet sikerült is betöltetniük.<sup>109</sup>

A városrész növekvő lakosság száma, az ellenőrzött rendszeres iskolalátogatás szükségessé tette az oktatás objektív feltételeinek javítását. Elengedhetetlenné vált egy önálló iskolaépület tervezése és felépítése.

A 19. század utolsó évtizedében Mária Jozefa királyi hercegnő, a győri és soproni menedékházak védőasszonya tett látogatást Győrött, hogy megtekintse a nádorvárosi apácák kolostorában alapított „Mária Jozefinumot”. Rengeteg játékot hozott a szerencsétlen sorú gyerekeknek és sokáig foglalkozott velük. Megtekintette a kolostorban élő árva leánykákat és az itt megszervezett „magánosnők” otthonát is. A látogatás ideje alatt Ruschek Antal esperesplébános kísérte végig az intézményen a hercegnőt.<sup>110</sup>

### *Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdedővő, Elemi és Polgári Leányiskola*

Az oktatási intézményeket a növekvő lakosságszám miatt tovább kellett bővíteni. 1925 szeptemberében egy osztállyal indult a katolikus intézményben a polgári leányiskola. A már meglévő két városi intézmény (az állami és az evangélikus) helyhiány miatt nem tudta felvenni a jelentkező növendékeket. A közoktatási minisztérium felkérte a város közönségét egy harmadik iskola felállítására. A leányárvaház vezetősége felajánlotta a nádorvárosi leányárvaházban lévő, iskolai célokra alkalmas helyiségeit. A város elfogadta az ajánlatot és kibérelte a felajánlott épületrészt. Az osztályok fokozatosan nyíltak meg, 1928–1929-ben már négy felmenő polgári leányosztály tanult itt. Az egyes osztályok a leányárvaház első emeletén kaptak helyet. Rendelkezésükre állt vegytan és fizika előadó, tornaterem, tornaszertár és természetrajz szertár. Az intézet tanerőit a soproni „Isteni Megváltó Lányai Rendjének” apácai biztosították.

Az intézmény ekkor a Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdedővő Elemi Leányiskola Polgári Leányiskola nevet kapta.<sup>111</sup> Az intézet óvodájában, elemi iskolájában és a polgári iskolában apácák végezték a nevelési, oktatási munkát. Az 1934–1935. tanévben a polgári leányiskola négy felmenő osztályában 176 nyilvános és 21 magántanuló iratkozott be.

### *Kisdedővő, internátus*

A fenti intézményben működő kisdedővő két óvónő által vezetett (kezdők, haladók) csoportban fogadta a 165 kisgyermeket. Az óvodai csoportok az iskolához hasonlóan szeptember 11. és június 15. között végezték munkájukat.

Az intézménynek volt egy internátusa is a polgári leányiskolába járó növendékek számára. Az 1934/1935. tanévben 43 lány vette igénybe az internátus adta bentlakás lehetőségét. Az internátusban helyet kaptak olyan növendékek is, akik tanulmányaikat a leánygimnáziumban, a női kereskedelmiben, vagy a tanítóképzőben folytatták. Tanulmányaik ideje alatt az internátus folyamatos kapcsolatot tartott a fenti oktatási intézményekkel, hogy nyomon követhessék a bentlakásos diákjaik teljesítményét.

Az intézményt 1950-ben államosították. Az 1950/51 tanévben a Szent László Fiúiskola diákjai is idejártak már iskolába. Az épület déli oldalán kezdődött a 8 osztályos általános iskolai képzés, az épület északi részében kollégium indult.

1948 és 1959 között Kálvária utcai Állami Általános Iskola, 1959 és 1990 között Kun Béla Általános Iskola, majd 1990-től Kálvária úti Ének-Zenei Általános Iskola, név, 2014-től pedig Győri Nádorvárosi Ének-zenei Általános Iskola néven működik tovább.<sup>112</sup>

Az egyházi intézmény államosítása után a kisdedővő már 1948-tól Győrnádorvárosi Állami Óvoda, majd 1950 és 1960 között Kálvária utcai Óvoda néven várta a gyerekeket. Ekkor a Pásztor utcára nyíló épületsor északi részében 3 osztályban délelőtt-délutáni oktatási rendben az alsó tagozatos diákok tanultak. Az óvoda csak a déli szárnyban működött. A névváltozások tovább folytatódtak, 1960-tól 1970-ig Állami Napközi Otthonos Óvoda, majd 1971 és 1975 között Napközi Otthonos Óvoda, 1976 és 1979 között 31. sz. Napközi Otthonos Óvoda, 1980 és 1991 között 11. sz. Óvodai Körzet és 1992-től Pásztor utcai Óvoda.<sup>113</sup>

### *Lóvonat utcai óvoda*

Az 1891. évi XV. tc. kötelezte a várost az óvodaköteles gyermekek részére megfelelő számú óvoda létesítésére. A fenti törvény okán óvoda létesítésére a vallás és közoktatási minisztertől többször kapott a város felszólítást, de e kötelezettségét mindig elmulasztotta. 1935-ben a városban üzemelő 11 óvoda 18 óvónővel (öt római katolikus óvoda kilenc óvónővel, egy alapítványi óvoda egy óvónővel, két községi óvoda két óvónővel, három állami óvoda hat óvónővel) már nem volt elegendő. A 11 óvoda ugyanis 1440 kisgyermek tanítására, nevelésére volt felszerelve, szemben az utolsó népszámlálás során adódott 2427 óvodáskorú gyermekkel. 987 hat évnél fiatalabb kiskorú maradt oktatási intézmény nélkül. A városnak így a további óvodai helyek megteremtésére való kötelezettsége egyre sürgetőbbé vált. A Lóvonat utcában 1896 óta működött egy gyermekmenhelyként nyilvántartott városi intézmény, amely az idők során óvodai pedagógiai funkciót látott el. 1935-ben a Kisgyűlés javasolta a gyermekmenhely óvodává, illetve a menhely vezetőjének óvónővé történő átminősítését. 1940-ben a menhely vezetőjének nyugdíjazásával adódott az alkalom, hogy az intézmény élére immár vezetőóvónőt választva a város egy új óvodát nyerjen.<sup>114</sup> A közgyűlés az öt pályázó közül Röck Erzsébet okleveles tanítónőt választotta óvodavezetővé.

A menhely óvodává való átminősítésekor, 1935 januárjában leltár is készült az intézmény forgóeszköz felszereléséről: Az I. sz. szobában egy Ferenc József arckép, egy asztal, 10 alacsony pad (részint törött), egy kályhavédő. A II. szobában egy szekrény, két alacsony zöldre festett asztal, két alacsony pad, egy Brunsvik Teréz arckép, egy hőmérő, egy nikkelezett csengő. A folyosón hat ruhatartó fogas, egy mosdóállvány (háromlábú), egy mosdótál, egy pohármosó edény, 12 zománcos ivópohár, egy zománcos ivókorsó, 12 kis talicska (részint törött). A lomtárban 2 ruhatartó fogas (rossz), egy fekete falitábla.<sup>115</sup>

### *Szent László Katolikus Fiú Elemi Iskola*

A katolikus népiskola hosszú éveken keresztül a Városháza pincszerű kazamatáiban kapott helyet. Itt tanultak a gyerekek az autonómia megalakulása előtt és után is. A város több alkalommal sürgette az autonómiát, hogy jobb körülmények közé költöztethesse a gyerekeket. Miután ez nem történt meg, a város felmondta a városházán bérelt helyiségeket és az iskola a Holzhammer-ház megvétele után itt, a Kálvária utcai egykori lakó-

házban húzta meg magát. Ez az épület sem felelt meg az iskola számára, olyan szűk volt, hogy be kellett vezetni a félnapos oktatást.

1892-ben Zalka János püspök nagylelkű 20.000 Ft-os adománya lendítette előre az iskola ügyét. A város ingyen telket adott a Kálvária utcában a volt soproni lóvasút rakodója helyén. A tervek elkészítésére Hlatky-Schlichter Lajost kérték fel. Az építésre pályázatot írtak ki, amelyre 15 vállalkozó adott be ajánlatot. A legkedvezőbb ezek közül a tervező Schlichter Lajos cége által beadott ajánlat volt. Zalka János püspök 1892. május 8-án tette meg az első ünnepélyes kapavágást, majd május 14-én került sor az alapköv letételére.<sup>116</sup>

A nádorvárosi népiskola épületét 1893-ban adták át. Az avatási ceremónia programját az újság is megírta:

*„szép ünnepet ül akkor Nádorváros. A felavatás napján a megyés püspök kis misét mond a nádorvárosi templomban, ahol Venite sancte lesz. Mise után körmenetben vonulnak át az új iskolába és azt fölvatja, beszenteli a püspök. A fölvatás alkalmával az autonómia elnöke mond beszédet az új épület dísztermében. Innen visszamegy a menet a templomba, ahol Te Deumot tartanak. Az iskolaépületet a napokban veszi át a bizottság Schlichter Lajos műépítőtől, aki a legkényesebb igényeknek megfelelő szép, szolid és célszerű iskolát tervezett és épített.”*<sup>117</sup>

A népiskolák X/19. értesítőjéből vett adatok alapján, az 1904/1905. tanévben (igazgató tanító Millner Antal) a fiúiskola négy osztályába 234 tanuló iratkozott be, 11-en kimaradtak a Kálvária utca 2/a. sz. alatti új iskolából. Az V. és a VI. osztály tanulói férőhely hiányában a Győrbelvárosi Elemi Fiúiskolába voltak kénytelenek bejárni. A leányiskola hat osztályába 238 tanuló iratkozott be, 18 leány maradt ki és ketten meghaltak.<sup>118</sup> Az 1910/1911. tanévben a fiúiskola négy osztályában 239 tanuló iratkozott be, egy tanuló halt meg, egy pedig kimaradt, 12-en elköltöztek. Az egyházközség tanügyi igazgatása alatt álló leányiskolába 319 tanuló iratkozott be és 20 tanuló elköltözés miatt maradt ki az iskolából.<sup>119</sup>

Az elemi fiúiskolát a városban Szent László Katolikus Fiú Elemi iskola néven nevezték, igaz a névadásról hivatalos dokumentum nem maradt fenn. Néhány kiadványban, például a címtárakban a Szent László név nem jelenik meg (1929–1930. Nádorvárosi Fiúiskola, 1936. Győrnádorvárosi Katolikus Elemi Népiskola, 1940. Győrnádorvárosi Katolikus Fiú Elemi Isk.) Az iskola épületében kapott hivatalos helyiséget a Győrnádorvárosi Protestáns Fiókkör is, amely gyakorta szervezett kulturális műsorokat a városrész lakói számára.<sup>120</sup>

1929-ben az igazgató Malabiczky Endre, 1936-ban Megyeri Sándor, 1940-ben Vanniss Ferenc volt.

A népiskola épületét gyakran közösségi térként is igénybe vették. Az iskola helyén egykor nagy bezálló vendéglő állt, s e mellett a Kálvária u. 2/b. sz. alatt továbbra is üzemelt Németh Gyula, majd fia, Németh Jenő által működtetett kocsmá. Az 1920-as években alakuló szövetkezetek propaganda gyűlései, a választási és pártrendezvények színhelyéül is gyakran választották az iskola termeit.<sup>121</sup>

1930-ban szoborszentelési ünnepségre került sor a nádorvárosi elemi iskolában, amelyről a helyi lap is tudósított:

*„Szent Imre és egy Szent László szobrot kapott az iskola. Az előbbit Boczkó Imre nádorvárosi polgár, az utóbbit az iskola Szívárdája adományozta az intézetnek. Igazán a legnélyebb hála kötelezett mindenkit az adományozó, hiszen olyan eszményeket állítottak a gyermekek elé, akik példáik követésével a leghübb fiai lehetnek az egyháznak és a hazának. Boczkó Imre neve arany betűkkel van beírva a kis elemisták lelkébe, akik örökre meg fogják emlegetni azt a jólelkű férfiút, aki annyira a lelkén viselte az ő nevelésüket, hogy a legszebb magyar ifjú szobrát állította eléjük örökös emlékeztetőül. Fogadja e helyről is az összes nádorvárosi szülők, az egész tantestület és a kis elemisták nevében jószágért hálás köszönetünket. A szobrokat Winkler Mihály plébános szentelte meg az iskola folyosóján s azokat Kovács Endre káplán adta át Malabiczky Endre igazgatónak. Az ünnepséget beszéd és a kis gyermekek szavalatai tették változatossá. Ugyancsak vasárnap volt az iskola kis cserkészzeinek zászlóavatási ünnepsége. Sella Pál vezető tiszt kedves, meleg hangú beszédet intézett a nemzet legapróbb leventéihez. A zászlót Winkler Mihály plébános szentelte meg. A zászlóanya Malabiczky Endréné volt, aki megható szavakkal adta át az új zászlót a kis cserkészeknek. A nagy számban megjelent szülők meghatva mondtak köszönetet a tantestület tagjainak lelkes és szép munkájukért.”<sup>122</sup>*

1932 júniusában az iskola tanulói a nevelés, hazafias nevelés terén elért eredmények bemutatásával jelentek meg a kerület nagy nyilvánossága előtt. A szívárdisták és a cserkészapródok Vaniss Ferenc tanító rendezésében apák, anyák napját, s „apród ígértetteli” ünnepséget szerveztek. Szavallatok, magánjelenetek, énekszámok öveztek Kovács Elemér nádorvárosi káplán ünnepi beszédét, melyben az anyai, apai szív önfeláldozó szeretetéről beszélt.<sup>123</sup>

A Szent László népiskolában az 1951/1952-es tanév volt az utolsó. Ezt követően a fiúk is az egykori Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdedóv Elemi Leányiskola Polgári Leányiskolában, a későbbi Kálvária utcai Állami Általános Iskolában kaptak helyet.

Az épületben 1952-ben a szovjet katonák gyermekei részére rendeztek be egy általános iskolát, majd a rendszerváltozás után a Máltai Szeretetszolgálat kapta meg az épületet.

### *Tanoncotthon*

Az ipartestületek kérésére 1911-ben a város a tanoncképzés rendelkezésére bocsátotta a Postakaszárnya nyugati szárnyát. Az átalakítás költségét a szakipari testületek vállalták magukra. A város csupán az útkarbantartást, parkírozását végezte és dr. György Károly ügyvéd indítványára a kerítést készíttette el. Ezt az otthon internátus jellegű intézményként hozták létre. Eleinte a legfőbb hangsúlyt a kőműves tanoncok tanítása és elhelyezése kapta, akiket később az otthonban építőipari gyakorlatra, átépítésekre stb. is oktattak. Az így átalakított épület a későbbiekben nyitva állt az internátus minden iparostanonca részére. A jövőbeni tervekben szerepelt, hogy szükség esetén és a felsőbb szervek segítségével a Postalaktanya keleti szárnyát is megnyitják az otthon, illetve ipariskola céljaira.

Győr új szociális intézményét a város közönsége örömmel fogadta és az iparos társadalom elismerését nyilvánította az ügy kezdeményezői felé. Az iparos társadalom kívánalmait a fenti tervben leghatékonyabban Hlatky-Schlichter Lajos, Zechmeister Kálmán és Chalupka Károly fejtette ki.<sup>124</sup>

A tanoncotthonban folyó életről 1913-ban terjedelmes cikk jelent meg. Érdeemes felidézni, milyennek látta a helyi zszurnaliszta az itt folyó életet, még akkor is, ha az általa festett kép túl idillinek tűnik.

*„Építőiparos tanoncotthont létesített tavaly az Építőipari Szakosztály a város által e célra átengedett nádorvárosi ügynevezett postalaktanya újjáalakított épületében. Az intézmény arra szolgál, hogy (ez idő szerint) 50 – legnagyobb részt – építőiparos inasnak teljes ellátására legyen alkalmas. A fiúk túlnyomórészt árvák és lelencek. De van köztük öt fa- és fém-ipariskolai tanuló is. Ezek – komolyabbak és intelligensebbek lévén – a felügyelői tisztet teljesítik. Valamennyien itt kapnak kosztot és szállást, amiért mindegyik inas után a munkaadója 1 korona napi tartásdíjat fizet. Ezen kívül van 10 félingyenes és 4 teljesen ingyenes bennlakó is, akik részére a kormány 5.000 korona államsegélyt juttat az intézetnek. Az otthon berendezése praktikus, a légkör nyugodt.*

*Elöl van a »családfő« háromszobás úri lakása. Aztán jön a fiúk olvasó és könyvtárterme, utána a mosdószoba, ahová kétoldalt benyílnak a hálótermek. A mosdószobában hosszú, két oldalra néző mosdó medencék vannak 16 lavórral, vízvezetékekkel. A három hálóteremben vaságyakon, varrott szalmaszákon, párnán és téli-nyári pokróctakaró alatt alusznak a tanulók. Minden ágy mellett ott áll kinek-kinek a barnára festett ruhásszekrénye.*

*A tágas pincében házinyúl-telepet rendeznek be. Odább van a fürdőszoba, az éléstár, a konyha, amelyből a szomszédos ebédlőbe ablak szolgál. Ezen át adják be a konyhából az ételeket. Az ebédlőterem hosszanti falaival parallel húzódik a két viaszosvászonnal bevont ebédlőasztal. Fent a terem végén van a családfő családi asztala, valamint az az asztal, amelynél az öt fémiparista felügyelő ül. A falon a király képe és Baross Gábor bronzmellszobra.*

*A tanoncok 12 óra után kezdenek hazaszállingózni. Első útjuk a mosdószobába vezet, ahonnt szépen megtisztálkodva Béres Gyula »családfő« vezetése alatt bevonulnak az ebédlőbe. Az egyik fémiparista előimádkozza nekik a rövid asztali áldást, arra elfoglalják a helyüket és az elibük kirakott sajkából kikanalazzák a levesüket. Aztán a két felszolgáló cselédleány tálcákon hozza a második fogást. (Tegnap péntek lévén, lencselevest és túrós csuszát kaptak.) Az elfogyasztott porció és a bérkosztolás gyorsasága mutatja legjobban az ételek kifogástalan ízletességét. Evés alatt csendben, halkán társalagva, illedelmesen esznek a rendes ruházatú, élénk arcú gyerekek.*

*Egy kőműves tanonc előbb el akart menni az asztaltól, mint a többiek. Szabó József igazgató megkérdezte, hová akar menni. – Ide és ide –, munkára. Az igazgató kikérdezte alaposan, és mivel nem látta szükségét az előbb való távozásnak, újra visszaültette a fiút az asztalhoz. Egy gázszerelő tanoncnak tegnap itt bent jártak a szülei. Most megkérdezte az igazgató a fiút.*

*– Mit beszéltek apáddal?*

– Azt, hogy én nekem nem való ez a mesterség. Itt nagyon keveset lehet tanulni. Mások is ezt mondták.

*Az igazgató megnyugtatta a fiút, hogy csak maradjon meg mesterségében, amely jövedelmező és szép foglalkozás. Különböztetve – mondta –, ha nem akarsz szerelő lenni, csak szólj. Sokan vannak, akik a te helyedre vágnak.*

*A fiú ragyogó arccal, nagy megnyugvással távozott, illedelmes köszöntéssel, vissza az asztalhoz. Az »Aki ételt-italt adott« áldás elmondása után kivonultak a jóllakott kis emberek az udvarra és rövid szórakozás után ki-ki elment munkájára.»<sup>125</sup>*

### ***Iparos Tanonciskola***

Az 1913. tanév végéig a város tanonciskolája a régi Városháza épületében tartotta az oktatást. Ekkora az iskola 53 osztálya, a több mint 1.000 tanuló részére szűk lett az épület. Az 1913/14. tanévi szorgalmi időszakot az iskola új helyen, a Vasút sor 40. sz. alatti postakaszárnyában, (ahol a Tanoncotthon már 1911 óta működött) kezdte meg. A kaszárnyában a katonák által lakott körletek egy részéből az osztálytermek kialakítására kiírt pályázatot Káldy Lajos győri építőmester nyerte el.<sup>126</sup>

A háború kitörése után az épületet a város helyőrségét adó bosnyák katonák foglalták el, s az iskola csak 1918-ban költözhetett vissza az épületbe. Ekkor a laktanya már olyan rossz állapotban volt, hogy a városnak fel kellett újítania. Adatunk nincs rá, de valószínűsíthetően az oktatás a felújítás ideje alatt is folyt. Szauter Erna így emlékezett az épület kínálta oktatási körülményekre.

*„A tantermek az udvarra nyíltak, vaskályhával fűtöttük őket. A helyzet az volt, hogy az egyik oldalon a pirosan izzó vaskályha égetett, a másik oldalról pedig a szimpla ajtón át bejövő hideg borzongatott bennünket.»<sup>127</sup>*

1921/1922. tanévben a vallás és közoktatási miniszter utasítására a városnak meg kellett szervezni a Győri II. sz. Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskolát. A tanács ezt az intézményt is a Postakaszárnyában helyezte el. A tanonciskola a nyugati szárnyon álló épületet használta. A két iskola mellett még más városi intézményeknek is helyt adott a Postakaszárnya. Hat évig élt a két oktatási intézmény egymás mellett. Az egykori katonai lovaglótér lett a két iskola sportpályája. A tanonciskola az 1932/33-as tanévig ebben az épületben folytatta a munkát, amikor is átköltözhetett az egykori Nádor-szálló helyén felépített a Weichinger Károly által tervezett új épületbe.

### ***Győri II. sz. Gárdonyi Géza Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola***

A második polgári fiúiskola felállítását a királyi tanfelügyelő és a kultuszminiszter többször sürgette a városnál, míg 192. augusztusában a város közgyűlése a következő feltételek mellett vállalta az iskola indítását:

*„A városnak kötelessége egy majd végérvényesen később meghatározandó helyen körülbelül 1.000 négyszögöl területet adni az iskola helyéül. Köteles a város 1–2 hold területet is átengedni, mely kerthelyiségül használtatván fel, a növendékek gyakorlati kiképzését szolgálná.»*



Az iskola felépítése, berendezése, tanszerekkel való ellátása, fenntartása, fűtés, világítás stb., tehát az iskola összes dologi kiadása a várost terhelték. Az állam pedig gondoskodott a személyi ügyekről és a vele járó kiadásokról. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiküldöttje megtekintette az Iparos Tanonciskolát és a helyet az első, 1921/1922-es iskolaévben tanításra alkalmasnak találta, míg az iskola új épülete felépül. Az új épületnek legalább nyolc tanteremből kellett állnia a hozzátartozó helyiségekkel (rajzterem, tornaterem) és igazgatói lakással.<sup>128</sup>

A Győri II. sz. Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola 1921–1922. tanévben indult és a Postakaszárnya épületében tartotta oktatási óráit az Iparos Tanonciskolával és a Tanoncotthonnal együtt. Ebben a tanévben csak egy első osztállyal indult volna, majd felmenő rendszerben évről-évre új évfolyammal bővült volna az iskola.<sup>129</sup> A nagy tanulólétszám miatt azonban az első évben már három párhuzamos első osztállyal és két második osztállyal kellett indulnia.<sup>130</sup>

Az iskola 1924-ben vette fel a híres író, az egykori győri újságíró Gárdonyi Géza nevet, s ezt követően Győri II. sz. Magyar Királyi Állami Gárdonyi Géza Polgári Fiúiskola néven foglalt el fontos helyet a város életében. A Magyar Királyi Vallási és Közoktatási Minisztérium az iskola ideiglenes igazgatóját, Zeitler Konrádot 1925-ben erősítette meg végleges igazgatói állásában annak a munkának az elismeréséül, amelyet a fiúiskola megszervezésében kifejtett.<sup>131</sup>

A közgyűlés a vallás és közoktatási minisztériummal történő egyeztetés után 1926-ban döntött, hogy a városban működő II. számú polgári fiúiskola részére, igazgatói lakást és nyolc tantermet is magába foglaló iskolaépületet építtet. Az építésre amerikai dollárkölcsonból származó 250 000 aranykoronát szándékozott a város költeni. Az építési pályázat kiírása után 12 vállalkozó tett ajánlatot.<sup>132</sup>

A vallás és közoktatási miniszter többszöri felszólítása ellenére a város csak 1927-re építtette fel a Külső Baross úton Erdélyi Ferenc tervei alapján az iskola épületét. A kivitelezési munkákat Hlatky-Schlichter Lajos és Fia Építő Iroda végezte el. Az 1927 nyarán fényes külsőségekkel átadott iskolaépületet szeptemberben népesítették be a tanulók. Farkas Mátvás polgármester 1927 októberében látogatást tett az épületben, melyről a helyi lap is beszámolt:

*„Farkas Mátvás polgármester Valló István dr. városi tanácsossal az elmúlt héten meglátogatta az újonnan épült Gárdonyi Géza polgári fiúiskolát. A polgármestert, akit Zeitler Konrád igazgató kalauzolt, az iskola minden helyiségét megtekintette és a legnagyobb meglepetéssel fejezte ki a látottak fölött. Az iskola bútorai erősek, felszerelése mintaszerű. Különösen felkeltették a polgármester figyelmét Pandúr József festőművész freskói, amelyek a magyar nemzet történelmének nevezetesebb mozzanatait örökítik meg. Az Árpádot, Szent Istvánt, Szent Lászlót, Mátvás királyt, Rákóczit és gróf Széchenyi Istvánt ábrázoló művészi freskók, magyar motívumos keretei Schutzbach Antal fiatal iparművész kiváló képességeit mutatják. Az iskolának közfolyosóján feltűnő helyén van Pandúrnak egy irredenta festménye is: Cserkészfiúk táboroznak Pozsony mellett, szemük a Duna tulsó partjára szegeződik, ahol a pozsonyi vár körvonalai lát-*

szanak. A freskó felírása: *Nem, nem, soha. A polgármester igazán szép iskolát alkotott és nyugodt lehet a város közönsége is, hogy az iskola igazgatója és tanárikara olyan magyar ifjúságot fog itt nevelni, amely minden körülmények között megteszi kötelességét a várossal és hazánkkal szemben. Értesülésünk szerint az iskola felavatási napjáról még nincs döntés. Valószínű, hogy az már csak a tavasszal történik meg, amikorra Gárdonyi Géza nagy mellszobra is elkészül.*<sup>133</sup>

A mellszobor, Zászlós István budapesti szobrászművész alkotása 1928-ban készült el, amelyet egy talapzaton az iskola előkertjében helyeztek el.<sup>134</sup>

1929-ben a Győri Révai Miklós Főreáliskolába felvett 345 tanulóból 15 diák a polgári fiúiskolában kezdte meg tanulmányait, mert a 720 fős összes tanuló létszám a gimnázium épületében nem fért el.<sup>135</sup> 1945 után az iskola gyakran változtatta nevét. 1945 és 1948 között Győri Állami Gárdonyi Géza Polgári Fiúiskola és Általános Iskola, 1948 és 1950 között, amikor a Baross út nevét Apor Vilmos útra változtatták, Apor Vilmos úti Állami Általános Iskola, majd ismert okok miatt 1950 és 1959 között Lenin úti Általános Iskola, majd 1959-től újra a Gárdonyi Géza Általános Iskola nevet kapta.<sup>136</sup>

### *Győrnádorvárosi Szent Imre Herceg Magyar. Kir. Áll. Elemi Népiskola és Magyar. Kir. Áll. Kisdedóvó*

A Nádorváros keleti részén élő családok gyermekei számára a kerület délnyugati részén felépített oktatási intézmények elérése napi fárasztó gyaloglást jelentett. Az iskolába járás főleg télen és az átmeneti évszakokban jelentett nehézséget. 1928-ban több mint 300 gyermeknek kellett hóban, sárban, esetenként vékony öltözetben az iskolát megközelíteni. Mozgalom kezdődött a kerületben egy új elemi iskola felépítését illetően. A tanács a város polgármesterével, Farkas Mátyással együtt meg voltak győződve az iskola szükségességéről, ezért a város ingyen átengedte a felépítendő iskola és óvoda számára az Erzsébet liget északi oldalán a Veszprémi út és Magyar utca kereszteződésénél található üres telket, továbbá vállalta az iskola és óvoda építési és fenntartási költségeit is. Az építkezés 1928 tavaszán kezdődött Chalupka Károly építőmester cégének kivitelezésében. Az iskola felavatására 1929. augusztus 2-án került sor. Az intézmény a királyi tanfelügyelőség kérésére, a minisztérium engedélyével a Győrnádorvárosi Szent Imre herceg Magyar Királyi Állami Elemi Népiskola nevet kapta.<sup>137</sup> A szocializmusban 1950 és 1958 között a Vörös Hadsereg úti Állami Általános Iskola, 1958 és 1991 között Zalka Máté Általános Iskola, majd 1991 szeptemberétől a Kölcsey Ferenc Általános Iskola nevet kapta a ma is 8 osztályos képzést kínáló oktatási intézmény.

Az iskola Magyar utcai oldalán 1929-ben egy óvoda is nyílt, a Nádorvárosi Kisdedóvó. Az oktatási intézmények gyakori névváltozását ennek az intézménynek is meg kellett élnie. 1948 és 1972 között Napközi Otthonos Óvoda, 1972 és 1979 között a „hangzatos, sokat mondó” 27. sz. Napközi Otthonos Óvoda, ezt követően a puritánságból semmit nem engedve 1980-tól 1991-ig a 7. sz. Óvodai Körzet, majd 1992-től Magyar utcai Óvoda nevet viselte az intézményt.<sup>138</sup>

### 3.5. Templomok

Az ellenreformációt követően nem csak a nagy tereket átívelő dúsan díszített templomaink kaptak a barokk megjelenésükkel új arculatot, hanem a hitélet is megváltozott. A törökök visszazorítása után Európában a félelem elmúltával, a szabadság érzésével átitatott új ideológia sokat változtatott az embereken. A türelem korszaka jött el a hitéletben is. Az egyházak az oktatásban, az ápolásban, a rászorulókat gyámolításában a nagyvárosok létrejöttével nagyobb szerephez jutottak, így az élet minden pillanatának a születéstől az elmúlásig hatékonyabb részese lehetett, mint korábban. Az egyházak a legnagyobb és leghatékonyabb közösségformáló erőként léptek fel a társadalomban. Nádorváros lakosság-számban és a területének nagyságában beállt növekedését a Szent Imre és a Nádorvárosi Evangélikus templom felépülése jól példázta.

#### *Szent Dismas kápolna*

A Kálvária domb mögött 1714 novemberében épült fel a Szent Dismas kápolna. A négyszög alakú hajót egy félkörívet rajzoló háromkaréjos szentély zárja le. A hajót az apszisban álló oltártól boltív választja el. A barokk sisakos toronyban kapott helyet a misére hívó harang. A Witwer Márton által tervezett faszindelyes kápolna oltárképe a Fájdalmas Szűzanyát ábrázolja.

#### *Szentsír kápolna*

A Kálvária dombon felépült téglalap alakú kis huszártornyos ívelt oromzattal ellátott kápolna a jeruzsálemi Szentsír templom mintájára készült Witwer Márton tervei alapján. Az oltár szintén félköríves apszisban helyezkedik el.

#### *Levétel a Keresztről kápolna*

A Kálvária domb déli részén a domb alá benyúló kápolna 1725-ben készült el.<sup>139</sup>

#### *Kamillus templom*

Dilts Józsefné Stadler Johanna 1761-ben hátrahagyott 6.000 Ft hagyatékából életre hívott alapítvány alkotta a Majorok városrészben felépített lelkészséget, amelyet Zichy Ferenc püspök javaslatára a kamillánus szerzeteseknek adtak át.<sup>140</sup> A templom építése 1766 körül kezdődhetett (Froon József katonai építész vezetésével). Szentzy püspöki jószágigazgató hagyatékából származó 2.000 forintot használták fel a torony építésére. Az építkezést 1839-ben fejezték be. A Szent Kamillt ábrázoló főoltárképet a firenzei Antonio Capacci festő készítette. II. József császár a rendet 1782-ben feloszlatta és az épületeket Győr városnak adta át plébánia céljára.<sup>141</sup> A nádorvárosi templom a város kegyurasága alatt működött, majd 1789-től a város kegyurasága alatt álló önálló plébániává alakították.

A templom a 19. század közepére rossz állapotba került, első restaurálásának lehetőségét 1864-ben (Tóth Antal plébános adománykérő felhívása után) a hívők adakozásából összegyűlt pénz teremtette meg. A felújított templom felszentelésére 1865 októberében került sor.

A közgyűlés a hívők kérésére 1875-ben határozott, hogy az eddig német nyelven tartott szentmiséket 1876-tól magyarul kell tartani.<sup>142</sup>

A város kegyuraságához tartozó templom fennállásának 100. évfordulóját ünnepelte 1889-ben. A tanács a december 8-án 9 órakor tartott megemlékező szentmisén nyolc bizottsági taggal képviseltette magát. A közgyűlés határozatot hozott arra is, hogy „*a templom külsejét az emlékünnepekre kitisztogatja, belsejét pedig a Karmelita-atyák temploma mintájára egy színűre befesteti.*”<sup>143</sup>

Az egyház közösségalkotó ereje, az összetartozás, a biztonság érzésének megteremtése, a szentmisék, az istentiszteletek, a körmenetek, a közös éneklések hittel átvődött tudatos cselekvéseiben mutatkozik meg. A magyar nyelv általánossá válása is csak akkor kezdődött el Nádorvárosban, amikor a hívők követelésére nem németül, hanem magyarul tartották a szentmiséket.

A kamillus templomot nem csak 1865-ben, hanem 1912-ben is restaurálták. Ekkor készültek el Pauly Erik mennyezet képei is.

2013-ban a templom újbóli felújítása során, a főfalak utószigetelésével megszüntették az épület vizesedését. Ezt követően került sor az oltárok felújítására.<sup>144</sup> Folyamatosan felújították a templombelső terét, a négy mellékoltár rekonstrukciója 2018-ban fejeződött be.

### *Szent Imre templom kisegítő kápolnája*

A Győránádorvárosi Szent Imre Herceg Magyar Királyi Állami Elemi Népiskola felépítésével egy időben, 1927-ben Winkler Mihály nádorvárosi plébános a város közgyűlésén egy templom felépítésének szükségességéről beszélt. Az új iskola első igazgatója Szabados János kápolnafülkét építtetett az iskola tornaterméhez. A kápolnában a székesegyházból kapott oltárnál 1929. november 1-jén tartották meg az első szentmisét. Az iskolai kápolnában 1937. májusban áldozócsütörtökön tartottak 52 tanuló részére az első szentáldozást.<sup>145</sup> Az iskolai kisegítő kápolnában végezték 1938 januárjában az új templom tornyára felkerülő kereszt szentelését.<sup>146</sup>

A város közgyűlése az 1934. május 29-én tartott közgyűlésén döntött arról, hogy az Erzsébet liget egyik részét átadja templomépítésre a Szent Imre egyházközségnek. Breyer István püspök 1935. szeptember 11-én dr. Szelestey Béla segédlelkészt bízta meg a Szent Imre egyházközség megszervezésével.<sup>147</sup>

Az egyházközség megalakulásakor Tosch Jánosné a Szent Imre herceg úton az egykori kocsmá helyiségeit ajánlotta fel a templom megépítéséig egy kisegítő kápolna berendezésére.<sup>148</sup> A kisegítő kápolna oltárát Schutzbach Antal győri iparművész és Czéh Ferenc asztalosmester díjtalanul készítette el 1935 decemberében. A győri iparművész ezen túl a berendezési tárgyak tervezését is díjtalanul vállalta, amelyet szintén önzetlen felajánlás-ként Grábits András, Horváth Ferenc, Jaksa József, Réthy Gyula, Székely István és Tolnay

Imre készítettek el.<sup>149</sup> A kisegítő kápolna felszentelésére 1935. december 1-jén került sor. A misét dr. Breyer István püspök celebrálta, a szentbeszédet dr. Saly László kanonok tartotta.<sup>150</sup> Breyer István püspököt az iskolai kápolna előtt fogadta Szabados János, az egyházközség világi elnöke. A püspök atya az iskola kápolnájában magára öltötte ornátusát és a körmenetet a Szent Imre úton vezetve jutott el a kisegítő kápolnába.<sup>151</sup>

A kápolna az épülő Szent Imre templom altemplomának felszenteléséig adott lehetőséget az egyházközség híveinek, hogy szentmisékre ne kelljen a Kamillus templomig zarándokolniuk. A kisegítő kápolna 1938 áprilisáig szolgálta a híveket, melytől szentmisével búcsúztak az egyházközség katolikusai. Az oltári szentséget körmenetben vitték a Szent Imre templom altemplomába.<sup>152</sup>

### *Szent Imre templom építése*

1931 májusában Szabados János népiskolai igazgató kezdeményezésére a Szent Kamillus egyházközség Templomépítő Bizottság létrehozását határozta el, egy második nádorvárosi katolikus templom felépítése céljából. A templomépítés ügye akkor került ismét napirendre, amikor a város közgyűlése az Erzsébet liget egyik részét átengedte az egyháznak templomépítés céljára.<sup>153</sup> A templomépítés terveinek felgyorsítását elősegítette az 1938-ra tervezett Szent István év, illetve az Eucharisztikus kongresszus megrendezése.

A képviselőtestület pályázatot írt ki a tervezésre, amelyre Körmeny Nándor építész készítette el a legelőnyösebb ajánlatot. Az építési munkákra szóló pályázati kiírást Schiel Vince győri építőmester nyerte el.

A szükséges engedélyek beszerzését követően 1937. május 23-án tették le az új templom alapkövét. Az egyházközség „kapavágási” ünnepséget tartott. Az első kapavágást a megyés főpásztor megbízásából Pokorny Miklós kanonok kerületi esperes tette meg. Az egyházi ünnepet Erzsébet ligetben a templomalap javára rendezett népünnepély követte.<sup>154</sup>

A templom felépítéséhez szükséges pénz összegyűjtésére rendkívül sok adománygyűjtő akciót szervezett Szelestey Béla plébános. Ezek egyike az 1938 májusában meghirdetett tárgysorsjáték volt, amelynek tiszta bevétele a templomépítési alapot gyarapította. A kisorsolandó tárgyakat önkéntesek felajánlásából gyűjtötték, amelyeket hosszabb időn keresztül, az adakozók gyakran saját üzletükben, közszemlére tettek ki. Horváth Miklós lakberendező és kárpitosmester konyhaberendezést, Poós Dezső vaskereskedő egy motorkerékpárt ajánlott fel, de szerepelt a felajánlások között férfi- és női kerékpár is. A sorsjegyeket 50 fillérért árusították a város katolikusok által vezetett üzleteiben.<sup>155</sup>

A templomépület főfalai 1938. január 25-én már álltak. Az egyházközség ezen a napon reggel 8 órakor kezdődő szentmisén tartotta a keresztszentelési ünnepet. A misét az iskola kápolnájában tartották meg a templom tornyába elhelyezett kereszt elhelyezése alkalmából.<sup>156</sup>

Az altemplom szentelését 1938. május 1-jén tartották. A szentmisét dr. Ragáts János kanonok kerületi esperes celebrálta. Mivel az altemplomba tervezett temetkezési helyek eladásából származó jövedelemre szükség volt a templom befejezéséhez, ezért mihamarabb felszentelték az altemplom apszisában felállított oltárt.<sup>157</sup>

A harangszentelési ünnepség keretében dr. Ragáts Antal tartott szentmisét 1939. június 4-én.<sup>158</sup> A templombelső berendezését a kor neves művészei díszítették. Szőnyi István freskója, Matteoni Eszter hímes kőből készített szószéke, Schima Bandi keresztelőkápolnai munkája emelte magas művészi nivóra a templombelsőt. Az előcsarnok két mozaik képét Percz Jenő festőművész készítette. A művész a bejárat két oldalán Pádúai Szent Antalt, illetve Kis Szent Teréz alakját választotta, hogy fogadják a templomba belépőket.<sup>159</sup>

A folyamat, ami a templom felépítését kísérte, jól példázza a helyben lakók közösségteremtő erejét és a város lakosainak szolidaritását, ami adományaikban mutatkozott meg.

A Szent Imre templomot 1943. június 3-án, áldozócsüdtörtökön szentelte fel Apor Vilmos püspök.<sup>160</sup> Evvel zárult le Nádorvárosban egy olyan fejlődési folyamat, amely újabb lehetőségét teremtette meg, hogy a városrész közösségformáló ereje kiteljesedhessen. A templom a felszentelése utáni első évtizedben vészterhes időköt élt át. A II. világháború alatti bombázások és a szovjet csapatok ostroma idején az altemplom sok nádorvárosi lakosnak nyújtott menedéket.

### *Nádorvárosi Evangélikus templom*

Pálmai Lajos lelkész az 1920-as évek elején indított mozgalmat Nádorvárosban evangélikus templom felépítésére. Terveiket a város vezetése megértette és a lehetőségeken belül támogatta. A város Törvényhozási Bizottsága 1923-ban az 523/1923. számú közgyűlési határozatában a győri 367-es telekkönyvi betétben lévő 1.800 négyszögöl nagyságú városi területet az evangélikus egyháznak juttatta. A területen álltak az egykori kórházbarakkokból kialakított szükséglakások. A város csak azt kötötte ki, hogy tíz éven belül kezdjék el az építkezést. A Győri Evangélikus Egyházközség 1924. március 30-ai közgyűlésén a felajánlott ingatlant elfogadta.<sup>161</sup> Tizenöt évig nem történt konkrét építési tevékenység a területen. A barakkok megszüntetésére is csak 1937-ben került sor.

Az egyház 1939 novemberében kéréssel fordult Győr város Törvényhozási Bizottságához, hogy a barakkok telke helyett egy másik városi telket a dr. Vass József utca, Fecske utca és a Liezen-Mayer utca által bezárt területet bocsássa az egyház részére, templomépítés céljából.<sup>162</sup> A Győr városi közgyűlés 1940. február 20-i közgyűlésen tárgyalta a kérést és úgy határozott, hogy hozzájárul a telekcseréhez.<sup>163</sup>

Az evangélikus egyház közgyűlése határozott arról is, hogy a templomépítési munkák tervezésével Sándy Gyula budapesti műegytemi tanárt, Szeghalmy Bálint miskolci és Lakatos Kálmán győri műépítészeket bízzák meg. A görög kereszt alaprajzú templom tervezésekor a román építészeti stílus jegyeit ötvözték a gótikával. A templombelső bútorai Sándy Gyula elgondolása alapján készültek el. A szegletkő (alapkö) letételére 1940. október 20-án került sor. Az építési munkákat Káldy Barna építőmester 1944 májusában fejezte be. A templom főbb művészeti értékeit győri mesterek készítették. Borsos Miklós alkotása a négy evangélista által tartott keresztelőkút. A feszület, s a gyertyatartók Schima Bandi iparművész remekművei. A vészterhes idők miatt az oltár, a szószék és az orgona csak a háború után készültek el. A Gombos Lajos harangöntő mester által készített 531 kg-os harangot 1997. október 31-én szentelték fel.<sup>164</sup>

### 3.6. Temetők

A temetkezési kultúra a történelem előtti korba nyúlik vissza. A temetők a való és a túlvilág határmezsgyéjét jelentették. Identitásunk fontos eleme a szeretteinktől vett búcsú és az emlékhelyek, a sírok gondozása és az emlékezés.

A temetők felállítása, gondozása a keresztény társadalmakban az egyházhoz kötődtek. A városokban már a középkorban, amennyiben a település több kerületre oszlott a városrészek (egyházközségek) bizonyos íratlan önrendelkezéssel bírtak a temetők kijelölésében, illetve a temetési szertartások megszervezése is az adott közösség joga és kötelessége volt.

A végső nyughelyek kapcsán Győr városban is kerületenként, (gyakran felekezetenként is) más-más helyen kijelölt temetőkről beszélhetünk. Ma már csak a Belvárosban és Gyárvárosban nincs temető. A Belvárosból a 20. század első felében kitelepítették, Gyárváros pedig a nagy iparvállalatok zakatoló, gyorsan változó környezete miatt nem volt alkalmas temető befogadására.

Nádorvárosnak már a 18. században volt saját temetője, mint az az újvárosi plébánia halottas könyvében olvasható: „Átszállított a Pusztamajoroki temetőbe”.<sup>165</sup> Ennek a temetőnek a helyét nem ismerjük, de a hiányos forrásokat vizsgálva, illetve a kerület korabeli térképét nézve, valahol a Kálvária úton a Kamillus templom nyugati felén, és/vagy Neustift területén a német kálvária környékén lehetett.

A levéltári források 1866-ból származnak egy újabb sírkert felépítésével kapcsolatban, anélkül, hogy a korábbi temetkezési helyet említették volna. 1867/450 sz. közgyűlési határozat kötelezte a polgármestert egy a nádorvárosi „külön temetőhöz” szükséges terület vételére, ezért 1868-ban erre a feladatra külön bizottságot (elnöke gróf Zichy Ottó) jelölt ki. A bizottság Spáth György tanácsos és Hets Mátyás tagok képviselőiében előszerződést kötött Varga Ferencné földtulajdonossal a Kálvária dűlőben, a Kálvária domb keleti oldalán fekvő 12 mérő nagyságú földterületre.<sup>166</sup> („és pedig nyugat felé tőzsomszédságában a Kálvária domb, észak felé a Pápai országút, déli irányban a szállások, nyugat felé a polgári földek és városi rétek.”)<sup>167</sup> A közgyűlés döntése értelmében itt kellett volna eltemetni a városban elhunyt katonákat is. A város hirdetményben közölte a kerület közönségével az új sírkert megnyitását. Hets Mátyás, Tóth Antal, Szűts János, illetve Ruschek Antal 1868 szeptemberében az új temető berendezésére tett javaslatot.

*„Alulírott bizottmány a helyszínt megtekintvén és az arra vonatkozó átalakítására javaslatba hozza miképp az előleges 10 évi használatra, az említett földnek a Kálvária felé dűlőből egy harmad részét véli szükségesnek azon okból: hogy a sírkertnek időközben nagyobbítását tekintetbe véve a lerakandó nagy kereszt illő és maradandó helyre tétethessék. A sírkertnek kijelölt része körül felárkolva élő akácfákkal bekerítették. A sírhalmok a bemenetnél jobbra, a középtájon egyenes sorrendbe kezdve feködjenek. A bemenettől balra pedig az országút felőli domb, ideiglenesen egyelőre csak a családi sírboltok megvételeire maradjon, úgy a felvezető halotti kocsiút a Kálvária körül félkörben. A felmenet a kápolnán innen, a lemenet pedig balról történjen. Végtere a bizottmány azon ajánlást is tesz, hogy a most minden haszon nélküli üres, homokos*

*társég, mely a leendő sírkert és az országút között egészen a Hechtl féle szállásokig nyúlik szépitészeti és gazdasági szempontból akácfa iskolának beültessék.*"<sup>168</sup>

Az összes körületekintő ügyintézés ellenére a terület megvétele meghíusult, hiszen az 1871/496. sz. közgyűlési döntés ismét napirendre tűzte a sírkert kérdését is, ekkor már id. Hechtl Frigyes területén kívánta kialakítani az új nádorvárosi temetőt. Azonban ez a próbálkozás is kútba esett.

### *Nádorvárosi Köztemető (Új Köztemető)*

A közgyűlés 1889 novemberében ismét a temető számára szükséges terület kisajátítása mellett döntött.<sup>169</sup> Az új köztemető helyéül a város déli részén található Serfőző dombi szántók helyét jelölte ki, s megbízta a tanácsot, hogy vegye fel a kapcsolatot a tulajdonosokkal a kisajátítási eljárásokkal kapcsolatos egyeztetések miatt. A városi tanács 26 357 négyszögöl nagyságú terület kisajátítási eljárás alá vonását rendelte el. Az új temetőhöz vezető út megnyitásához szükséges ingatlanok kisajátítási eljárásainak megkezdéséhez 1902 februárjában érkezett meg a belügyminiszter engedélye.<sup>170</sup>

A tanács 4151/1910 sz. javaslatával került napirendre a téma 1910-ben, miután a temetőhöz vezető úton fekvő ingatlanok kisajátítása megtörtént, s immár a tervekre is jutott elegendő forrás. A tanács 4.500.000 K hitelt vett fel a költségekre.

A temetőt 1912 decemberében nyitották meg. A törvényhozás 1913-ban a polgármester vezetésével bizottságot alakított, ahol titkos szavazással döntöttek a díszsír hely adományozásáról.<sup>171</sup>

A belvárosi temető be nem telt sírboltjába 1917. december 31-ig lehetett temetni. Az újabb temetéseket már az Új Köztemetőben bonyolították le. A régi sírokat még 1937. december 31-ig lehetett fenntartani. Ez idő alatt volt lehetőség a sírok Új Köztemetőbe való áthelyezésére. A többi sírt ezt követően a városi közös sírba temették újra.<sup>172</sup> Ez idő alatt helyezték át a város életében jelentős szerepet vállaltak sírjait is a városi díszsír helyekre.

A közgyűlés 1919-ben a Mérnöki Hivatal beszámolója alapján megállapította, hogy a Serfőző dombon 1912. december 1-jén megnyílt köztemető a közbejött háború folytán a tervezett idő előtt megtelt és annak haladéktalan kibővítése szükséges.<sup>173</sup>

A világháború négy éve alatt a városba telepített szükség- és tartalékkórházakban elhunytak, illetve az elhalálozott hadifoglyok, valamint a spanyolnátha áldozatai az új köztemető befogadó képességének a határát feszegették. Szükségessé vált a nyolc éve megnyitott sírkert bővítése, ezért a város 1921-ben 10 tulajdonostól mintegy 8 hold földterületet sajátított ki.<sup>174</sup> Megállapította a közgyűlés, hogy a kibővítés csupán csak a temető nyugati oldala felé valósítható meg, bár a keleti oldalon egy terület a Veszprémi út felé is rendelkezésre állna, de ennek nagysága a további bővítést nem tenné lehetővé. Ráadásul az itt rendelkezésre álló mély terület feltöltésének költsége 1 millió koronát tett volna ki. A nyugatra fekvő területek mindegyikének a Rábához mért magassága két kisebb agyaggödörtől eltekintve megfelelt az előírásoknak. A közgyűlés abban is döntött,



hogy a bővítésnek el kell érnie a megtelt sírkert területének háromszorosát. A különböző anyagi megfontolások figyelembevételére után a bizottság mégis kisebb, mintegy hét holdnyi terület megvételéről határozott.

A temetők természetes sajátossága, hogy idővel betelnek a sírhelyek, a parcellákat bővíteni kell. A későbbi évtizedekben Adyváros, Marcalváros felépülésével a bővítés igénye jelentősen felgyorsult. 1965-ben készítette elő a VB a köztemető bővítését a szükséges termőföldek, ingatlanok mezőgazdasági művelésből való kivonásával.<sup>175</sup> A köztemető nyugati szárnyának kialakítását, a temető korszerűsítését 1986-ban kezdték el.<sup>176</sup> Néhány évvel később, 1989-ben készült el a köztemető és környékének új részletes szabályozási terve, illetve született döntés az új ravatalozó átadásáról és a kolumbárium urnahelyeinek értékesítéséről.<sup>177</sup>

A Nádorvárosi köztemető mellett épült fel a Marcalvároshoz tartozó Szentlélek templom, amelynek felszentelésére 1987. június 6-án került sor.<sup>178</sup>



# 4. A városrész ipari létesítményei, a polgári negyed kiépülésének kezdete

---

A 19. században kialakult kereskedővárosban jelentős szerepet töltött be a mezőgazdasági termékek közvetítő forgalmazása. E termények feldolgozásához nem volt elegendő nyersanyag, energiahordozó, és hiányzott a kellő infrastruktúra. A kereskedelmi termékek feldolgozása jelenthetett volna lehetőséget az ipar fejlesztésére. Elsősorban a malomipar felfuttatására, illetve vágóhidak és további húsfeldolgozó gyárak telepítésére lett volna szükség. A városrész földrajzi adottságai nem kedveztek az ipartelepítésnek, hiszen a hajóállomás és a vasút is a Belváros szívében volt, ahol gyárat nem lehetett építeni. A külvárosba irányuló szárnyvonalak megépítésére sem pénz, sem elég politikai akarat nem mutatkozott. A megvalósításhoz viszont hiányzott a tőkeerős vállalkozói réteg. A század végére a mezőgazdasági termékek kereskedelme visszaszorult, a további mezőgazdasági feldolgozóipar telepítésének a lehetősége is csökkent. A század végén alapított szeszgyár és olajgyár beruházását követően nagyobb élelmiszeripari befektetés nem történt.

## 4.1. Nádorvárosi malmok

A 19. században a kisebb mennyiségek őrlésére szolgáló vízimalmok mellett a gőzgéppel hajtott, akár egyszerre több (4-6) malomkövet egymáson forgatni képes malmok őrlték a gabonát. A nagy mennyiségű liszt előállítására alkalmas berendezések ritkán foglalkoztak magánosok kisebb mennyiségű gabonájának vámőrlésével. Sokkal inkább jellemző volt, hogy üzleti vállalkozásként őrlési célra nagyobb mennyiségű gabonát vásároltak, s az abból készült különböző minőségű liszttermékkel jelentek meg a piacon. A kisebb kapacitású malmok, darálók végezték a kisebb mennyiségű gabona őrlését. Az őrlemény minőségét tekintve megkülönböztethetünk liszt- és daráló malmokat. A malmok kenyérsütésre alkalmas finom őrleményt (különböző liszt fajtákat) állítottak elő. A darálók nagyobb szemcséjű őrleménye pedig állati takarmánnyként volt használható. A vállalkozás profilja határozta meg, hogy malomról vagy darálóról beszélünk, hiszen a darálók is képesek voltak liszt finomságú minőséget létrehozni, ha erre volt szükség. (A II. világháború befejezése után a malomkapacitás olyan kicsi volt, hogy az Oszter daráló malom is lisztet állított elő.) A malmok az adott korban telephelyükön mindig rendelkeztek ser-

téshizlaldával is, hiszen a vámórlésre beadott gabonából a munka ellenértékéért kivett örleményt így jobban lehetett hasznosítani. A malomtulajdonosok ebben az időszakban, tehát sertéskereskedéssel is foglalkoztak.

### *A Győri Gőzmalom Rt.-től a Győri Hengermalom Rt.-ig*

A 19. század első felében Győrnek, mint kereskedővárosnak egy gőzmalma dolgozott, mégpedig Thoma János gőzmalma 1846-tól, amelyet a következő évtől már a Győri Gőzmalom Rt. üzemeltetett. Az részvénytársaság 1847-ben alakult meg. Első igazgatója Györgyi Mihály volt.<sup>179</sup> A malom távol a hajóállomástól Pusztajajorok városrészben, Nádorvárosban a Hosszú utcában épült meg. A hajón érkezett gabonát kocsikra kellett rakni, a városban keresztülvinni és lisztként gyakran ugyanezt az utat kellett megtenni visszafelé. A liszt előállításának költségei a szállítási, átrakodási, illetve a kövezetvám megfizetéséből származó kiadásokkal nőttek.

Az első győri gőzmalom indulásakor néhány keserű sor jelent meg a Hazánk című helyi újságban:

*„Gőzmalomunk van, de egyeseknek nem örül csupán csak a társaságoknak. Mi haszon van hát belőle? Az, hogy a társaság által örletett liszt annak idején majd úgy adatik el, mint a társaságnak tetszik. Éljen az ipar s a vállalkozó szellem.”<sup>180</sup>*

A saját háztartások gabonaörlemény szükségletét a kis kapacitású gőzzel, vagy vízenergiával hajtott darálómalmok állították elő. A különböző minőségű lisztőrlésre alkalmas gőzmalomok sok alkalmazottat foglalkoztató gyárként üzemeltek. A gőz fejlesztésére szolgáló kazánokat kőszénrel fűtötték és jelentős mennyiségű vízre volt szükség az üzemeltetésükhöz. Gondoskodni kellett a fáradt gőzből keletkező hulladékvíz elvezetéséről is. A vasúton szállított kőszén malomhoz juttatása szintén szállítókapacitást igényelt. A hulladékvíz elvezetése ideiglenes szikkasztógödörökbe gravitációs árkon keresztül történhetett.

Az 1855-ben megindult vasútforgalom miatt Nádorváros megközelítése még nehezebbé vált, hiszen a Belváros és Nádorváros közti sorompó gyakran hosszabb idejű megállásokra készítette a kocsikat. A Gőzmalom Rt. erre nem volt felkészülve és elhatározta a gyár eladását.

A vállalkozás nehezen talált új befektetőre. 1858-ban két alkalommal is próbálkozott új tulajdonost, vagy bérlőt találni a malomra, de nem akadt egyik sem. A városban a kereskedők, a vásárosok, a fuvarosok, szállítómunkások természetesen félve követték az eseményeket, hiszen a malom csődje, vagy bezárása miatti gazdasági visszaesés rájuk is kihatott volna. Véleményekben, a vezetést kritizáló beszédekben, újságcikkekben nem volt hiány, de tökeerős befektető sokáig nem akadt a környék vállalkozói között. A város fejlődése szempontjából pedig fontos lett volna, hogy több hozzáadott értéket magában hordozó termék kerüljön a piacra. Ezt a véleményt tette világossá egy levélíró a helyi lap hasábjain:

*„A Győri Közlöny 75-ik sz. naplójából értesültem, hogy a gőzmalmi társaság már másodízben is árverésre bocsátotta gőzmalomát; pedig ha nem volna ily társulat, most az ideje, hogy létesüljön, s bár mi költségesen is, gőzmalomot építtessen.*

*Azért a legjobb szándékból kiindulva, nem állhatom meg, hogy némely észrevételt téve, a társulat tagjait szándékuk (t. i. a malom minden aroni eladása) korszerűtlenségére ne figyelmeztessem. Ugyanis: a gőzmalom bárhol, annyival inkább ilyen kedvező fekvésű helyen, mint Győr, oly annyira hasznos iparvállalat, miszerint a számtanra, ez egyedüli csalhatatlan alapra támaszkodva, értelmes lelkiismeretes kezelés mellett, nem képzelhetni oly mostoha körülményeket, melyek miatt a befektetett tőkenyereményt ne adhatna.*<sup>181</sup>

A feloszlott Gőzmalom Rt.-től 1859. márc. 29-én Latesz Jakab vásárolta meg a Nádorváros 218. sz. telken álló gőzmalmot 52.500 osztrák Ft-ért. A tulajdonos jelentős beruházásokat végzett 1860-ban bekövetkezett haláláig. A gőzmalom ára a belső berendezésével együtt a hagyaték felvételekor 88.699 Ft volt. Az özvegy és az örökös a beruházásokra felvett hiteleket nem tudta fizetni.

Jerfy (Hergeszell) Antal átvállalta a hiteleket és az új tulajdonosi jogokat gyakorló vállalkozó 1863. március 15-től 1864. március 15-ig üzemeltette a gőzmalmot. Latesz Jakab családtagjai által indított polgárjogi pert követően a malom visszajutott az örökösökhöz.

Latesz Terézia a gőzmalom üzemeltetésére 1864-ben bérlőt keresett. A császári, királyi szabadalmazott gőzmalom teljesítményére az ő hirdetéséből ismerhetünk meg műszaki adatokat. E szerint 36 LE teljesítményű gőzgépet két új kazán által táplált gőzerő hajtotta, melyek hat kövön (közülük négy új francia kő) őrlötte a gabonát. A gőzmalom éves teljesítménye 60.000 mérő búza finom és lánglisztte őrléséhez volt elegendő.<sup>182</sup>

A bérlő Fischer Salamon 1865-ben tudatta a város közönségével, hogy a császári, királyi szabadalmazott gőzmalom üzemeltetését átvette. Hirdetésében világossá tette az üzletpolitikáját is.

*„A gőzmalom máris működésben van, s mindenkinek szabadságában áll belépti-jegy mellett, mely a malomirodában szolgáltatik ki, a tökéletes száraz őrlésről meggyőződést szerezni.*

*Én egyedül legnehezebb fajta első minőségű bánáti és magyar búzát őrlök, s azon kellemes helyzetben vagyok, a n. é. közönségnek legjobb és legszebb liszttel szolgálhatni. Noha áraitam a már itteni malmokéhoz képest kissé magasabban jegyeztvén, ellenben az egyes liszt-számok minősége az árakhoz arányban jelentékenyen olcsóbbak, miről a t. közönség egyszeri kísérlet útján eléggé meggyőződhet.*

<i>Búzaliszt</i>	<i>Osztrák érték</i>
<i>A Tábladara</i>	<i>12 kr</i>
<i>B. Tábladara</i>	<i>12 kr.</i>
<i>0 Császárliszt</i>	<i>10. 50 kr.</i>
<i>1. Lángliszt</i>	<i>9. 50 kr.</i>
<i>2. Lángliszt</i>	<i>50.0 kr.</i>
<i>3 Mundliszt</i>	<i>7 50 kr.</i>
<i>4 Zsemlyeliszt</i>	<i>6 50 kr.</i>
<i>5 Kenyérliszt</i>	<i>5 50 kr.</i>
<i>6 Barna kenyérliszt</i>	<i>4 30 kr.</i>

7 Korpálsiszt	3 30 kr.
8 Aljaliszt	2 80 kr.
9 Malompor	2. — kr.
10 Finom korpa	1 50 kr.
11 Durva korpa	1. — kr.

*Győrött vasútra, vagy gőzhajóra szállítva.*<sup>183</sup>  
*Győr, márc. 20. 1865. Fischer Salamon.*”

Az 1868 májusában megjelent hirdetés szerint a Latesz-féle gőzmalom üzemeltetője Fischer Salamon a malmot megvette, s mint sajátját üzemeltette tovább.<sup>184</sup>

Fischer Salamon a vásárlásra felvett hitelek már nem volt képes kitermelni, csődbe ment, 1869. decemberig üzemeltette a malmot. A csődeljárás végén a hitelezők elárvereztették az ingatlant, az ingóságot, a megmaradt kőszentet, az eladatlan lisztet, az öröletlen búzát.<sup>185</sup> Az árverési hirdetésből kiderült, hogy a 218. sz. alatt álló gőzmalomhoz tartozott a 219. sz. ház (a gőzmalom bérháza), kert, valamint szántóföldek is. Ha a városról 1857-ben készült térképre ráhelyezzük a mai térképet, akkor a gőzmalom az Álmos utcától északra helyezkedett el két házhely szélességben, keletre pedig a Tihanyi Árpád úton is túlnyúltak a hozzá tartozó szántóföldek. A gőzmalom árverésére 1873 augusztusában került sor.<sup>186</sup>

Az egykori Fischer gőzmalom néven ismert gyárat Back Hermann vette meg 1875 májusában. Az új tulajdonos „költséget nem kímélve” az „örlököves rendszert hengerrendszerre” átállította.<sup>187</sup>

A nagyobb teljesítményű gőzerővel hajtott malomnak jelentős vízszükséglete volt. 1879-ben Bierbauer Lipót, a Győri Vívezeték Társaság megalapításának élharcosa Győr város vízellátását biztosítandó geológiai adottságok felvázolásánál tesz említést a Back Hengermalom kútjának létezéséről.

*„Hogy eme vízmedence vízmennyisége kiapadhatatlan, azt mutatja a Back féle gőzmalomban lévő kút (cca. 2 öl szélességű), mely száraz esztendőekben is képes 10.000 akó (510 m<sup>3</sup>) vizet szolgáltatni naponként; hosszú időn keresztül merítették vizét gőz centrifugál - szivattyúk segítségével úgy, hogy belőle folyton folyvást egész patak ömlött és a vízmennyiség állandó maradt.”*<sup>188</sup>

Back Hermann engedélyt kért a várostól, hogy a malom szennyvizét a Békavári árokba vezethesse.

A hengermalom alapvető érdeke volt, hogy a vasúttal közvetlen összeköttetést létesítsen. Az államvasutakkal való megegyezésig a gőzmalom lóvonatú vasút beállításával oldotta meg a szállítás problémáját.<sup>189</sup> 1889-ben kapta meg az engedélyt a tulajdonos, hogy gőzmalomát egy lóvonatú szárnyvonal kiépítésével összekösse az államvasutakkal.<sup>190</sup>

A vállalat lisztraktárt is nyitott a Belvárosban 1886 októberében, a Király utca 2. sz. alatt található Szücs-házban.<sup>191</sup>

1894. november 17-én este negyed kilenc előtt néhány perccel földrengésszerű robbanás rémítette meg a város lakóit. Nádorvárosból, a Hosszú utcából az ötemeletes hengermalom felől hangzott a rémséges, földet, s épületeket alapjaiban megrázó detonáció.

A fűtőház romba dőlt, maga alá temetve Horváth József fűtőt. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a 150–160 embert foglalkoztató malomban késő este történt a robbanás, amikor kevesen dolgoztak. A két 350 LE-s Skoda gőzgépek 6–8 hetes kényszerű munkaszünetre lettek kárhozhatóak, míg a 12–15.000 Ft-ra becsült új kazánt a tulajdonos beszereltette. A szakértők az épületekben okozott rongálással együtt 90.000 Ft-ra becsülték a kárt.<sup>192</sup> A hengermalom következő rekonstrukciójára 1896 márciusában került sor. Az üzem két hónapra leállt, mert a tulajdonos 60.000 Ft-ért korszerű berendezések beállításával kívánta a termelékenységet növelni.<sup>193</sup>

Bégavári Back Hermann jelentős szerepet játszott a város életében. 1880-ban 100.000 Ft kamatmentes hitelt adott a városnak, majd az ínségesek gyakori adományozójaként olvashattunk sokat jótéteményeiről. I. Ferenc József érdemei elismeréseként nemesi címmel, a város 1896-ban honosság adományozásával ismerte el az ország érdekében kifejtett ténykedését. Back Hermann az 1900-as évek elején visszavonult, s a Back Hengermalom részvénytársasággá való alakítása után unokaöccsének Richards Richárdnak átadta.<sup>194</sup> Az új tulajdonos családjával Győrbe költözött és olyan eredményesen vezette az üzemet, hogy 1905-ben királyi kitüntetést vehetett át.<sup>195</sup>

Back Hermann 1916-ban 92 évesen elhunyt. A Győri Hírlap nekrológia jól mutatja a gyáros megbecsültségét:

*„Győr régi életének markáns egyéniségű előkelő alakja, régi és új időknek jól tevő férfiú, bégavári Back Hermann tisztes nagy korban, a mindig tisztességes közhasznú élet után, ma meghalt. Back Hermann 92 évet élt. Megalapította a győri Back-gőzmalmot, sok évtizeddel ezelőtt a Felső-Dunántúlnak első modern iparvállalatát, de az ország több részében is építtetett gőzmalmot. A győrszigeti gőzmalmot rövid ideig tartotta fenn, mert vele akarta megvalósítani kedvenc tervét, meg is cselekedte, hogy átalakította piskótagyárrá. Az angol piskótagyárnak a győri Back-gőzmalom szállított évekig kitűnő finomlisztet, ami drága és jó biscuit gyártmányok alakjában tért vissza a monarchiába. Ez a tapasztalat érlelte meg a győri piskótagyár tervét, amelynek megvalósítása nem úgy sikerült, mint Back Hermann óhajtott. Nem zárta be az üzemet és a berendezett épületet nem szívesen adta át más célra, várt szakvállalkozókra, akik Koestlinék személyében meg is érkeztek. Az köztudomású, hogy Back Hermann a győrnádorvárosi gőzmalom berendezésével, jóformán, megelőzte a modern technikai haladást. Munkájának eredményes folytatását, Richards Richard személyében és működésében láthatta biztosítottnak. Bégavári Back Hermann ugyanis legkedvesebb és legközelebb álló öccsének adta át iparvállalatai vezetését, akiről tudjuk, hogy méltó utódja elődje összes kiválóságainak.”*<sup>196</sup>

Back Hermannról érdemei elismeréseként utcát is neveztek el Győrben. Az egyetlen olyan utca melynek csak páratlan oldala van az egykori Back Hermann utca. A közterület 1948 óta a Nemzetőr utca ma a Malom liget nevet viseli.

Richards Richárd Brünmben született, édesapjának gyapjúgyára volt, s így a textiliparhoz jobban vonzódott, mint a malomiparhoz.<sup>197</sup> Az új malomtulajdonos saját vállalkozást is indított. 1906-ban a Back Hengermalom néhány helyiségében nyolc szövőszékkel

szövőgyárat alapított.<sup>198</sup> Mintegy 120 embert foglalkoztatott, 1907 májusában alakították át korszerűbb gépekkel.

Az új létszámában is megnövekedett személyzet elégedetlenkedése miatt augusztusban általános sztrájk tört ki, amely a munkások elbocsájtásával végződött. A felborzolt kedélyek csak nehezen csillapodtak. Talán ez is okozója lehetett a később bekövetkezett tragédiának, 1907 szeptemberében leégett a gőzmalom. „A malom a malomudvarban terült el és hat egybekapcsolt épületrészre oszlott, mely mindegyikére átterjedt a tűz. A lángok a koptató műhelyben csaptak fel. Az elharapózó tüzet a tűzoltóság csak nehezen fékezte meg. A tűz 13 halálos áldozatot és sok sebesültet követelt.”<sup>199</sup>

A vállalkozást 1930-ban csőd fenyegette, s Richards Richárd meglebegtette a malom bezárását:

*„Nagy feltűnést keltett ma a Pesti Napló győri jelentése, amely arról szól, hogy az egyik legnagyobb dunántúli malom, a győri Back malom valamennyi alkalmazottjának felmondott és üzemét meg akarja szüntetni. A malom igazgatóságának ez az intézkedése több mint száz munkást és huszonöt tisztviselőt tett munkanélkülivé. Az Est munkatársa ma telefonon felhívta a győri Back malom igazgatóságát, amelynek részéről így informáltak minket a malom elhatározásának indokáról: A Back malom kénytelen volt felmondani tisztviselőinek és munkásait el fogja bocsátani, mihelyt befejezi a feldolgozás alatt álló liszt őrlését. A malom a mai körülmények között kénytelen üzemét szüneteltetni. Ennek oka elsősorban az, hogy a lisztexport lehetetlenné vált. Súlyos akadálya az exportnak a csehszlovák kormány sok exportgátoló intézkedése is. A Back malomnak és általában a dunántúli középalmoknak helyzetét igen súlyossá tette a kormánynak a cseretelepekre vonatkozó rendelkezése, amely valósággal megnyomorította a malmokat és a bolettával, valamint a 3 százalékos forgalmi adóval olyan terheket rakott a malmokra, amelyeket nem bírnak elviselni. 200 Mint értesültünk, a győri Back malom elnöke, Richards Richard ma Budapestre érkezett és pénzügy minisztériumban tárgyal azokról a kívánságokról, amelyeket a dunántúli középalmok már több ízben előterjesztettek a minisztériumnak. A dunántúli malmok az alábbi három pontban várnak sürgős intézkedést a kormánytól.”<sup>201</sup>*

Dunaréti Richards Richard 1942. február 24-én budapesti lakásán 75 évesen hunyt el.<sup>202</sup>

A malom már a főrézvényes halálát megelőzően Győri Hengermalom Rt. néven üzemelt.

A Back malomnak, mint általában a vámörlésre is berendezkedett más vállalkozásnak volt egy nagy sertéshizlaldája a gyártelepen belül, ahol saját örleményeiket így jobban tudták hasznosítani.

Az itt tartott sertéseket a II. világháború végén a németek szállítókapacitás hiánya miatt már nem tudták nyugatra vinni. A malmot a visszavonuló németek az orosz csapatok beérkezése előtt két órával felgyújtották. A helyi hizlaldában felnevelt sertések húsát a malom dolgozói rejtették el. A bevonuló orosz csapatok nem találták meg a rejtekhelyen tárolt disznóhúst, amely nagyban hozzájárult, hogy az ostrom utáni időkben a város lakói némi fehérjéhez, zsírhoz juthattak.



### *Farkas János gőzmalma*

1859-ben a Zöldfa utcában, a 265. sz. alatti házban üzemelt Farkas János gőzmalma. A malom parasztliszt őrlésre és darálásra rendezkedett be. Hirdetésében az őrlést a tulajdonos mázsánként 40 kr-ért vállalta.<sup>203</sup>

Az egység nem sokáig üzemelt, a malom 1860. május 27-én leégett. A tüzeset után a darálómalmot nem építették újjá.<sup>204</sup>

### *Jankovits malom*

A Back malom konkurenciáját egy másik híres győri vállalkozó a Jankovits család teemtette meg. Ifj. Jankovits Ferenc édesapjának ferencvárosi gőzmalmban fiatalkorától kezdve tevékenyen dolgozott. A család korábban Ferencváros városrészben üzemeltetett őrőlmalmot. A ferencvárosi gőzmalom bezárását követően kezdett a nádorvárosi Hosszú utcában, a Back malommal majdnem szemben egy új, vetélytársánál azonban kisebb kapacitású üzem felépítéséhez.

Jankovits Ferenc 1881 decemberében hirdetésben tudatta újonnan épített malmának indítását:

*„Van szerencsém a n. é. közönség tudomására adni, miszerint újonnan felépült gőzmalmost (Nádorváros, Hosszú-utca 22. sz.) forgásba hoztam.*

*A költségeket nem sajnáltam és malmost a modern őrléshez mérten a legújabb szisztemákkal felszereltem; valamint ez, úgy a hosszú évek során át az őrlés terén gyűjtött tapasztalatok azon kellemes helyzetbe hoztak, hogy a n. é. közönségnek mindenkor a legjobb minőségű liszt neműekkel szolgálhassak; fáradásaim egyáltalában mindig arra lesznek irányozva, hogy jó minőségű lisztekkel és mérsékelt árakkal a t. közönség bizalmát megnyerhessem, és remélem, hogy ezen törekvésemhez számos rendelések által segédkezet nyújtanak.*

*Tudomásul adom még a n. é. közönségnek, hogy a Széchenyi téren, Fischer Károly-féle házban főraktárt állítottam fel, melyben mindenkor jól felszerelt készletet tartok, és melyben mindenki szükségleteit a legjutányosabb gyári árak mellett megszerezheti.*

*Magamat a n. é. közönség pártfogásába ajánlva maradok, mély tisztelettel Jankovits Ferencz”<sup>205</sup>*

1886-ig 20 LE teljesítményű gőzgép energiája hajtotta az őrőlköveket. Egy 1886-ból származó híradás szerint a vállalkozás ezt gőzgépet eladásra kínálta, hiszen nagyobb teljesítményű gép beszerzésére készült. 1886-ban Jankovits Ferenc váratlanul fiatalon meghalt. Örököse Jankovits Károly vezette tovább az üzemet.<sup>206</sup>

A malmok az állatok etetésére alkalmas őrleményeket is előállítottak. A bérőrlést végző malmok az őrlés díjaként a dara vagy a liszt egy részét vették át a megállapodás szerint. A malmoknak a dara felhasználására kézenfekvőnek látszott a fizetségként kapott darát hasznosítani. Így adhatott hírt egy sertésszállásról 1888-ban a helyi lap. Jankovits Ferenc Hosszú utca 22. számú lakos saját telkén felépítendő hizlaldára kért engedélyt.<sup>207</sup>

A Jankovits gőzmalom 1932-ig üzemelt ugyanott (1915-ben az utca neve változott) a Wennes Jenő utca 22. sz. alatt. A fenti évben a malom bezárt.

### *Relle darálómalom*

A pékáru előállításához szükséges lisztféleségek mellett az állati szemestakarmány őrlésére épültek a darálómalmok. Nádorvárosban Relle Dániel 1893-ban vett a várostól földterületet a Kálvária úti földekből, majd felépítette gőzmalomát.<sup>208</sup> A Pápai út 2. sz. alatt felépített őrlőüzem, változó tulajdonosokkal a II. világháború végéig üzemelt.<sup>209</sup>

Relle Dániel a malom indulásakor a Pápai úton már sertéstelepet is üzemeltetett. A malomtulajdonos 1897-ben Nádorváros jelöltjeként került be a városi képviselőtestületbe, úgy, hogy a város egyik legismertebb, legmegbecsültebb helyi politikusát Hets Mátyást utasította maga mögé. Vállalkozása azonban gyakran adott okot szóbeszédre a városban. Pletykák terjengtek cégtársával való kapcsolatáról még az újság hasábjain is. Cégtársa Kwasnitzky Károly sertéskereskedő sokak véleménye szerint tönkretette a vállalkozót, amikor a tőzsdén „eljátszotta” a cég vagyonát. A helyi lap szenzációs hírt közölt 1898 júniusában, amely szerint Relle Dániel cégtársától a vasútállomásra kikísérve Budapestre indult üzletkötési szándékkal. Délután jött a megdöbbentő hír a családtól, hogy búcsúlevelet hagyott hátra testvérénél, melyben elkészönt szeretteitől. Mindenféle pletyka forgott közzájón a városban, majd néhány nap múlva a malomtulajdonos kereskedő Aradról telefonált vidáman és közölte, hogy „nem azért hagyta el a várost, hogy visszatérjen”.<sup>210</sup> A városi képviselő rövidesen mégis visszatért a városba. Az esetet követően Relle Dániel visszaadta városi képviselői megbízását. A pénzügyi gondok megoldására sem vállalkozott, a sertéshizlaldáját bérbe adta.<sup>211</sup> Relle Dániel 1914 szeptemberében, 52 éves korában bekövetkezett haláláig vezette a tulajdonában lévő gőzmalomot.

Halála után a malom tulajdonjogát Jankovits János vette át. A tulajdonváltás ellenére a gőzmalom bezárásáig megőrizte a Relle malom elnevezést. 1918-ban Jankovits János Kopfstein Richárdnak adta el a „Relle malmot”.<sup>212</sup>

A Nagytopolcsányból Győrbe került új tulajdonos a gőzmalom szomszédságában álló sertéshizlaldát is megvette. Kopfstein Richárd 1932-től virilis jogon tagja lett a Törvényhozási Bizottságnak.<sup>213</sup> A vállalkozó 1935-ben engedélyt kapott, hogy 40 db sertést a bécsi állatvásáron adjon el.<sup>214</sup> 1940-ben a zsidótörvények értelmében a bíróság megvonta Farkas Henrik liszt kereskedőtől az elnyert közszállítási jogot, mert zsidó malomtulajdonostól Kopfstein Richárdtól szerezte be a lisztárut.<sup>215</sup>

Latesz József mosoni vállalkozó, az Eszterházy hitbizomány tisztartója 1941 júliusában vette bérbe a Kopfstein malmot, amit Karolina malomként üzemeltetett tovább.<sup>216</sup> A fenti bérlemény csak a malomra vonatkozott, mert a sertéstelep bérbeadására 1942-ben adott fel hirdetést Kopfstein Richárd.<sup>217</sup> A hirdetésből a sertéshizlalda nagysága is kiderül. A 11 akolból álló telep 1000 állat hizlálására volt alkalmas.<sup>218</sup>

Kopfstein Richárdot embercsempészség pártolása miatt 1942-ben letartóztatták, majd internálták. (Öccsét Kopfstein Imrét próbálta meg Szlovákiából Magyarországra csempészni.)<sup>219</sup>

1945 és 1947 között már Oszter darálómalmaként üzemelt. A malom tehát Oszter Sándor, a Back malom egykori malomipari üzemvezetőjének a birtokába került. A háború utáni ínség idején a malomnak ki kellett vennie részét a kenyérliszt őrlésében is. A Pápai út 4b. sz. alatt ma is áll a Relle malom egyik épületéből négy lakássá alakított épület.<sup>220</sup>

### *Pfeiffer malom*

Az első daráló gőzmalom a Mészáros major területén (Mészáros major 7.), amelyről a helyi újságokban olvasni lehetett, Negro Béla tulajdonában állt. A tulajdonos 1879 szeptemberében a daráló újraindításáról tett bejelentést a város közönségének.<sup>221</sup> A tulajdonos, akinek mezőgazdasági gépgyára is volt, 1887-ben tönkrement, összes vagyonát elárverezték.

A Pfeiffer testvérek, Pfeiffer László és Pfeiffer Félix két darálómalmot is üzemeltettek. Pfeiffer László a Mészáros major úton (a köznyelv Pfeiffer útnak is hívta), a MÁV egykori teherpályaudvarától délre, valahol mai Mészáros Lőrinc és Tihanyi Árpád kereszteződésétől keletre fekvő területen. Pfeiffer Félix malma Nádorváros délnyugati részén, a Pápai úton a Rába folyó régi medre mentén állt.<sup>222</sup> Pfeiffer László gőzmalma a Mészáros major 7-11. sz. alatt üzemelt, valószínű tehát, hogy Negro Béla vállalkozását vette meg a malomtulajdonos, sertéskereskedő. Mindegyik darálómalomhoz tartozott sertéshizlalda is. A Pápai úton, a Pándzsa-patak mellett a Külső Sertésszállást is a Pfeiffer testvérek üzemeltették.<sup>223</sup> A malmok elsősorban a sertéshizlalda számára működtek, de bérdarálást is vállaltak az állatok etetésére.

A Mészáros majori gőzmalom nagy forgalma szükségessé tette, hogy Pfeiffer László a gőzmalomtól a Fehérvári útig vezető bekötő út lekövezésének költségét megelőlegezze a tanácsnak. A tulajdonos 10.000 Ft-ot fektetett be úgy, hogy öt évre a városnak adta kamatmentes kölcsönként a fenti összeget, évi 2.000 Ft-os törlesztés mellett.<sup>224</sup> 1890-ben lóvonatú vasutat is kiépítettek a MÁV teherpályaudvartól a sertésszállások mellett a Pfeiffer gőzmalomig.<sup>225</sup> 1894-ben a Back Hermann által kiépített iparvasút szárnyvonalának elágaztatására kapott engedélyt, s ettől fogva a malma és a sertésszállás a vasúti vérkeringésbe is bekerült. A Pfeiffer sertésszállások exportra is hizlaltak állatokat. A hatályos törvény értelmében 1894 óta az Állategészségügyi Hivatal felügyelte a telepeket, csak ilyen módon lehetett sertéseket kivitelre hizlalni. 1916-ban a Pfeiffer malom, amely addig csak darálással foglalkozott, átalakította, modernizálta üzemét. Ezt követően a lisztőrlést is felvette a tevékenységei közé. 1918-ban halálozott el ikvai Pfeiffer László, aki a nemesi címet is megkapta. A vállalkozást a Dunántúli Sertéshizláló Húsipari és Mezőgazdasági Rt. átvette 1920-ban.<sup>226</sup> A sertéshizlalda és darálómalom 13 hold területen feküdt 1932-ben, amelyet Mészáros major 3/II. címen jegyeztek.<sup>227</sup>

### *Kneif Márk darálómalma*

Kneif Márk gőzmalmaról első ízben 1894-ben tett említést a helyi újság.<sup>228</sup> Kneif Márk háza a Hosszú utcában a Back malom szomszédságában épült fel. A malmot a telkén a

háztól keletre az Álmos utca mélységében üzemeltette. A malom tulajdonosa 20. század 2. évtizedében már Kneif János (Hosszú u. 33.) volt, aki élénk társadalmi életet élt, elnöke volt a Baross Gábor Egyesületnek és 1911 óta Nádorváros küldöttjeként városi képviselőnek is megválasztották.

Kneif János 1917-ben az üzemet és a házukat eladta a Thaler testvéreknek 215.000 K-ért.<sup>229</sup> A malom ezt követően (1933-ig, az Álmos utca megnyitásáig), a Thaler testvérek malmaként üzemelt. A malom átvételének híradásában a cím is szerepel, tehát az új tulajdonosok a Wennes Jenő út 39. sz. alatti gőzmalmot és hizlaldát vették át.<sup>230</sup> A malom ekkor köles- és árpahántoló darálómalmokként üzemelt (Első Győri Köleshántoló és Darálómalom.)

### *Petrov György darálómalma*

Petrov György első hirdetése 1922-ben jelent meg a helyi lapban. A malomtulajdonos a Kálvária utca 35. sz. alatt üzemelő malmát ajánlja mindenki figyelmébe, mely szerint „minden darálást és vámórlést” vállalt, biztosítva kuncsaftjait, hogy a leszállított örlemény mindenkinek a saját gabonájából származik.<sup>231</sup>

1934 májusában tűz ütött ki Petrov György konyhakertész (Petrov György bolgárkertészként is ismert) és malomtulajdonos ingatlanján a Kálvária utca 35. sz. alatt. Május 15-én hajnali fél négykor észlelték a tüzet. Erdélyi Ernő tűzoltó főparancsnok és Pruska István tűzoltó parancsnok vezetésével vonultak ki a tűzoltó egységek és négy vízsugárral kezdték oltani az akkor már lángokban álló malom épületét. Egy óra múlva lokalizálták a tüzet. Bár a malom leégett a gépházát sikerült megmenteni, illetve az istállóban rekedt állatok is megmenekültek. A malom területén tárolt kilenc vagon gabonának a felét is biztonságba tudták helyezni. A kár így is elérte a 16.000 P-t.<sup>232</sup>

A tragédia után Petrov György és ifj. Petrov György a Kálvária utca 35. sz. alatti ingatlant (380 négyszögöl), és a kertet (330 négyszögöl) eladták Morvay József molnár-mesternek, aki a Közép utcai malmát ide helyezte át.<sup>233</sup>

Az új tulajdonos 1936 októberétől több alkalommal is hirdette szolgáltatását. Vámórlést árpa esetén 6%+1% porlási veszteség fejében, kukoricadarálást 7%+1% természetbeni térítésért vállalt. Nagy hizlálók esetén a gabona és az örlemény be-, kiszállítását is teljesítette.

Az 1940. évi címtár még mindig Morvay József nevén említette az üzemelő darálómalmot, az 1947. évi címtár már nem jelölt malmot ezen a helyen.

### *Az új Petrov malom*

Petrov György új malmot nyitott a Körkemence utca 5. sz. alatt. (A vámházak kihelyezése után vált szabaddá ez a terület. Az 1940., illetve az 1941. évi címtár is az ő nevét jelzi a fenti címen lévő malom üzemeltetőjeként.

1940-ben egy tragédia vetett véget a Petrov család vállalkozásának. Petrov György 55 évesen elhalt felesége sírjánál szíven lőtte magát. Búcsúlevelében családi tragédiája mellett a vállalkozásának anyagi csődjét jelölte meg tettének okául.<sup>234</sup>

Az 1947. évben a Győri Ipartestület által kiadott Iparosok név és címjegyzéke Viszló János nevét említették a Wennes Jenő utca 61. sz. alatti malom üzemeltetőjeként. (A malom a Körkemence és Wennes Jenő utca sarkán állt, valószínű két címe is volt. A malom bejárata (emlékképeim szerint, hiszen az 50-es évek második felében is üzemelt) a Körkemence utcában volt. Viszló János neve már 1938-ban megjelenik egy hirdetésben, amely szerint daráló és köleshántoló gépet kínál eladásra a Kálvária utca 35. sz. házból. Tehát a Petrov malom helyén 1938-ban ő is üzemeltethetett vállalkozást, vagy alkalmazottként az eladással bízták meg.<sup>235</sup>

### *Szabó Ferenc sóórlő üzeme*

1919-ig állt egy sóórlő malom a Közép utca 8. sz. alatt tudhatjuk meg egy híradásból.

Az addigi nagy hiányt enyhítendő 1919 szeptemberében sókiutalást kapott a város. Farkas Mátvás polgármester hirdetményben tudatta a város közönségével, hogy lisztjegyek ellenében a kereskedők kötelesek 0,5 kg sót a vevőknek kiadni. Az üzletek a kereskedőknek kiutalt sómennyiséget Szabó Ferenc Közép utca 8. sz. alatt sóórlő üzemében vehették át.<sup>236</sup>

### *Morvay József darálómalma*

Morvay József 1920-ban a Hets fateleptől délre a Közép utca 8. sz. alatt (az egykori sóórlő helyén) nyitotta meg villamos üzemeltetésű árpa- és kukoricaórló és daráló üzemét.<sup>237</sup>

Morvay József malomtulajdonosnak 1922-ig Révfaluban is volt malma, de azt Hajós György vette át.<sup>238</sup> (Morvay József 1936-ban a Kálvária utcában a Petrov malom helyén indította el új vállalkozását.)

## **4.2. Gabona-, sertéskereskedelem, magtárak, sertésszállások**

A 19. században Győr meghatározó szerepet játszott az ország gabonakereskedelmében. Elsősorban a Mosoni-Duna, Gönyű és Győr közötti szakaszon a hajózhatóság megőrzése, majd a Bruck–Győr vasútvonal kiépítése tette lehetővé, hogy több százezer tonna gabona fordult meg egy év alatt a városban. A közlekedésen túl a szemes termény betárolására alkalmas magtárak éppen olyan fontos kellékei lettek a kereskedelemnek, mint az ügyes kereskedők, a jó hajósok és a hajótulajdonosok. Bár a gabonakereskedelem terményforgalma főként a hajóállomás és a vasút teherpályaudvara között zajlott, illetve a nagykereskedők irodái a Belvárosban működtek, magtáraival Nádorváros is részt vállalt a kereskedelemben. Pisztóry Mór szerint 1874-ben 34 magtárban tároltak gabonát kereskedelmi célra Nádorváros városrészben.<sup>239</sup> Közülük 17 magtárt sikerült beazonosítani:

Forrás	Közterület	Tulajdonos
Hirdetmény. Győri Közlöny, 1862. február 23. 16 sz. 4.	Ndv 178 GySEV mögött Pápai u. vendéglő 24 öl hosszú magtár	Müller János (beszálló vendéglőjénél)
Tűz. Győri Közlöny, 1871.október 8. 81. sz. 4.	Neustift	Nitsinger József
GyMJVLIV II.859/57.	Hosszú u. gőzmalom mögött.	Latesz Jakab gőzmalmánál
Április 26-án este fél tizenkét óraker Szabad Polgár, 1874. április 30. 35. sz. 4.	Hosszú u. gőzmalom mögött.	Jankovits malomnál
GyMJVLIV II. 859/57.	Hosszú u. 215.	Góger Mihály 4 osztályos magtára
GyMJVLIV II. 859/57.	Újlak u. 23. sz.	özv. Mayer Konrádné 3 osztályos magtára
GyMJVLIV II. 859/57.	Nádorváros 96	Hechtl Frigyes magtára
GyMJVLIV II. 859/57.	Kálvária 95.	Kicsovics Mihály magtára.
GyMJVL Kgyjk 42/1854.	Kálvária utca Nádorvárosi Városháza	Schandl János ez évben mondta fel a magtár és letöltő kamra bérletét
Törvényszéki csarnok. Győri Közlöny, 1879. augusztus. 20.87. sz. 2.	Zöldfa u.	Pfeiffer magtár
Apró hirdetések. Győri Hírlap, 1915. április 17. 90. sz. 4.	Zöldfa u.17.	Hechtl majorban Gerő magtár
Apró hirdetés. Győri Hírlap, 1915. augusztus 25. 209. sz. 4.	Lóvonat u. magtár	Politzer Dávid
Győri Híradó, 1884. augusztus 10. 6. sz. 4.	Vörös Ökör (a helybeli huszárezred használta raktárnak a magtárát	Szentmihályi Ferenc
Ingatlanok forgalma. Győri Híradó, 1914. május 12. sz. 2.	Vásártér 42.	Kovalter Lajos/né raktár
GyMJVLIV II. 859/57.	Nyár u. 10. sz. (Holzhammer-ház mellett)	Nitsinger József 2 osztályos magtára
GyMJVLIV II.859/57.	Nádorváros 228.	Spáth György istállóját alakította magtárá

A magtár tulajdonosok, a gabona- és sertéskereskedők, gyakran malmok üzemeltetői is voltak. A sertéskereskedelmet az elmúlt évszázadban nem a sertésszállásokon tenyésztett sertések eladása jelentette. Az ország erdős területein, illetve Szerbiából, Moldvából ridegtartású makkoltatott állatokat hajón szállították a városba. Ezek a sertések (Borstenvieh = sörtejószág) jobban hasonlítottak a vaddisznóra, mint a mai házi sertésre. Az „erdei sertéstartást” a tölgyesek makktermése tette lehetővé. Az állatok egész nap az erdőt járták s csak esténként tértek vissza óljaikhoz. Ebben az időben az erdőségek nagyságát is néha úgy adták meg, hogy mennyi disznó makkoltatására elegendő. A 19. század elején ezeket az „erdei tartáson” nevelt sertéseket még lábon, majd később a kifejezetten sertések szállítására alkalmas „kutricából” álló hajókon szállították. A városban felállított sertésszállásokon átmenetileg tartották a jószágot, súlyvesztésük pótlásáig, majd zömében immár vasúton

tovább szállították, vagy a hizlaldaterületén üzemelő vágóhídon dolgozták fel őket. A közelből (a Bakony makkosaiból) származó állatokat lábon hajtották a sertésstelepekre. Ezeket a szállásokat a lakóövezeteken kívül, lehetőleg természetes vizek közelében állították fel, ahová a szennyvizet kivezethették. A lakóövezetek bővülése azonban folyamatosan közelítette ezeket a telepeket, és így az azok által kibocsátott bűz zavarta a lakókat. A 19. században majdnem minden családi házas övezetben (még a Belvárosban is) tartottak sertéseket. A kor követelményeinek megfelelő városkép kialakítása magával hozta az állattartás szigorú rendszabályok közé szorítását is. Az állattartást elsőként a Belvárosban korlátozták. 1894-ben azonban a közgyűlés már a sertésstelek helyének kijelölésére is elszánta magát. Az egykori szállások elnevezés helyett meghonosodott sertéshizlalda névvel váltak ismertté ezek a telepek. A cél az volt, hogy lehetőleg a külvárosokban, olyan helyen tartsák a sertéshizlaldákat, ahol sok víz áll rendelkezésre és viszonylag kevés lakót zavar a szállások közelében terjengő bűz. Fontosnak tartották azt is, hogy a már meglévő és a városban befolyásos polgárok kezelésében lévő telepek ne sérüljenek. Kerületünkben is kijelölték a nagyobb számú sertés tartására alkalmas területeket. „A Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút, a Rába, (később Holt-Marcal), gyirmóti határ, kispándzsai dülőút és a Pápai út által határolt, illetve a Nádorváros keleti határán tervezett beltelki határút, a MÁV nyugati vonala, a Fehérvári út és a MÁV pályaudvar által határolt területen” engedélyezték sertésstelek fenntartását.<sup>240</sup>

A közgyűlés 1910-ben megerősítette a III. kerületben kijelölt területeket, ahol sertésszállás működhetett.<sup>241</sup> A nagyobb sertéshizlaldák is rendelkeztek saját terménydaráló üzemmel.

A Mészáros major területén a Pfeiffer testvérek, a Hilbert, illetve a Halbritter testvérek sertéshizlaldája volt a legnagyobb.

1850-ben a közgyűlés foglalkozott a Pápai országút és a Rába folyó (a Rába – ma Holt-Marcal –, ekkor még a régi medrében folyt) közt lévő dombos térséggel, amelyet addig sertésszállásnak használtak. A városi terület újbóli bérlése okán került a községtanács elé a terület hasznosításának kérdése.<sup>242</sup> A térséget ezt követően értékesítették.

A Pándzsa és a Rába torkolata mentén felépült sertésszállásokat 1857-ben Markovics András, a Fehér Kereszt beszálló vendéglő tulajdonosa (Kálvária u. 95.) bérelte. Markovics András 1857-ben gyilkosság áldozata lett. A tulajdonos Kayn Magdolna (Petanovich Mihályné) ekkor keresett új bérlőket a szállásokra.<sup>243</sup>

A nádorvárosi tulajdonosok sokszor a szerzett jogokra hivatkozva változatlanul a sűrűn lakott utcák közelében üzemeltették hizlaldáikat. A lakosok felháborodása csak lassan csitult, hiszen még az 1930-as években is hallatták hangjukat, amikor 100 győri lakos beadvánnyal fordult a tanácshoz a sertésszállások kihelyezése ügyében. A nádorvárosi polgárságnak, de mondhatni Győr egész lakosságának régi panasza volt az a nagy bűz, amelyet a város belterületén elhelyezkedett sertésszállások okoztak. 1937-ben döntött a tanács arról, hogy a sertésszállásoknak a Mészáros majorból el kell távozniuk. A területet 150 négyszögöles parcella nagyságú házhelyeknek mérték ki.<sup>244</sup>

Most ismételten megmozdultak Nádorváros háztulajdonosai, lakói és 100 aláírással kérvényt nyújtottak be a város polgármesteréhez, melyben a Nádorváros egyik főutcájában, a Wennes Jenő utcában, a Back malom sertéshizlaldájának megszüntetését kérték.

Ugyanazt követelték a Thaler testvéreknek ugyancsak ebben az utcában levő sertéshizlaldájára vonatkozóan.<sup>245</sup>

A Pápai úton található ún. Belső-Szállások 1892-ben Pfeiffer Bódog tulajdonában üzemelt. A tulajdonos bővítette telepét, hiszen istálló, lakóház toldalékának építésére kapott engedélyt. Az ún. Külső-Szállásokat Pfeiffer László, majd halála után Schmikli Lajos vette meg és üzemeltette tovább. Schmikli Lajos 1898-ban magtárépítésre kapott engedélyt. A Schmikli szállások mellett a Holt-Marcalon kialakítottak egy lóúsztatót is.<sup>246</sup> A Schmikli család után a vállalkozást Nirnsee Ferenc üzemeltette. Az 1940. évben kiadott címtárban a Pápai út 10. sz. alatt Nirnsee Ferenc sertésszállása és darálómalma került feljegyzésre.

Mindkét hizlalda a háború után az Országos Sertéshizlaldó Vállalathoz tartozott. A Külső-Szállások áthelyezését a Kun Béla lakótelep megépítésekor határozta el a tanács 1976-ban.<sup>247</sup>

### 4.3. Nádorvárosi téglagyárak

A város nagyobb volumenű fejlesztése csak akkor sikerülhetett, amennyiben a település területén megfelelő mennyiségben állt építőanyag rendelkezésre. A nagy beruházások tervezésénél a Műszaki Hivatalnak fel kellett mérnie azt is, hogy az építetők megfelelő mennyiségben, minőségben és áron tudnak téglát, faanyagot és más építőanyagot beszerezni. A város vezetése tehát támogatta az építőanyagot gyártó vállalkozókat.

#### *Grünwald Téglagyár*

Grünwald János győri lakos telepengedélyért folyamodott, hogy a nádorvárosi kertaljai dűlőben fekvő 2949. hrsz. földjén téglavető körkemencét működtethessen. Kérvényének (az ipartörvény 27. § értelmében) tárgyalására a tanács 1885. március 2-ára helyszíni bejárást tűzött ki.

*„Felhívatnak tehát mindazok, akik ezen üzlettelep engedélyezése ellen bármi okból kifogást akarnak tenni, hogy kifogásaikat az említett tárgyalás alkalmával szóval vagy írásban előadják, mert az elkésett kifogások tekintetbe nem vehetők és a kért telepengedély amennyiben köztekintetek nem akadályozzák, megadatni fog.”<sup>248</sup>*

Az itt létesített üzem rövid ideig, másfél évig működött. Az időközben új tulajdonos, Grünwald Jánosné irányítása alatt dolgozó téglavető 1886-ban már nem üzemelt. E helyen építette meg a város a járványkórházát.<sup>249</sup>

#### *Győri Körkemence Társaság*

A városi beruházások és a növekvő építési kedv az 1890-es években (Szentháromság Kórház, Városháza, Frigyes laktanya) indokolták, hogy egy égetésre alkalmas agyagban gazdag területen felépítsenek egy másik téglagyárat is. A próbafúrásokat követően több



alkalmas helyszínből választották ki a „János pap országa” rét körüli térséget. A felépítendő körkemence területén 26 hektár földön több méter vastagságban találtak megfelelő agyagot. (A korábbi próbafúrások alkalmával a Rába bal partján Újvárosban a két vasút közt található „libalegelő” réten találtak még megfelelő minőséget, a vállalkozók mégsem ezt a helyet választották a körkemence felépítésére.)<sup>250</sup>

A bánya megnyitása előtt a nyergesújfalui téglagyárban próbaégetéseket végeztek és az itt kapott eredmények alapján adott a város szabad utat (azaz bérbe adta a telket) a megalakuló Körkemence Társaságnak, amelynek tagjai: Lengerer János és Schlichter Károly építőmesterek, Pfeiffer László és Grünwald János győri vállalkozók voltak.<sup>251</sup> A város hosszantartó viták után szerződésbe foglalta, hogy a létesülő vállalat a városi beruházások számára kedvezőbb áron szállítja a téglát. Az építkezés 1891 októberében kezdődött és 1892-ben már termelt a téglagyár. A Győri Körkemence Társaság tégláinak jelzete, ovális körben G K T betűk voltak.<sup>252</sup> A tanács a területet 30 évre bérletbe adta a társaságnak úgy, hogy jelzőlogót jegyeztetett be a téglagyárra.

A városrész keleti szélén a Budai út melléki dűlőben (a Graboplast, Ipar utcai, felüljáró, Tihanyi Árpád út határolta részen) volt egy zsombékos, agyagos, mezőgazdasági szempontból csak legeltetésre alkalmas rét a „János pap országa” néven ismert városi tulajdon. A város általában 3-5 éves ciklusokra hirdette meg és adta bérbe legelőként.<sup>253</sup>

Az első körkemence felépítésére szerveződött részvénytársaság a Téglavető út mellett építette fel körkemencéjét. A Győri Közlöny így harangozta be a hirdetésnek beillő cikket:

*„Mindnyájan tudjuk, hogy míg mi győriek a legegyszerűbb viskó fölépítésére is ezeket vagyunk kénytelenek fordítani addig Sopron, Pozsony, vagy a főváros közelében tetemesen olcsóbbra kerül az építkezés. Ennek legelső oka az épületanyag, különösen a tégladrágasága volt. Nekiünk eddig csak úgynevezett tábori téglakemencéink voltak, melyek óriási költséggel, nagy idő és fűtőanyag pazarlással is csak részben voltak képesek jó minőségű téglát előállítani, míg Budapest, Sopron, Pozsony és más nagyobb városok már régen az úgynevezett körkemencékben égetett téglából építenek, mely téglák minőségben messze túlszárnyalják a tábori kemence tégláit, áruk pedig úgy viszonylik, mint 22:15-höz.”*<sup>254</sup>

Július 1-jén nyitották meg az első győri körkemencét, amely a nádorvárosi kertek alatt épült, s győri polgárokból alakult részvénytársulat tulajdonában volt. A társulat mintegy 100 ár<sup>255</sup> földterülettel bírt, melyen mindenütt 3 méter vastag kitűnő minőségű agyagréteget találtak. A kemence berendezését és szerkezetét tekintve a győri körkemence az adott korban a legmodernebbek közé tartozott. A kemence 16 kamrából állt, melyeknek mindegyike 12 000 téglát tudott befogadni. Mindennap egy kamra ürült ki, s minthogy a kemence télen-nyáron folyton dolgozhatott, évente átlag 4 millió téglát égetett. A fűtés közzénnel történt, a felülről beáramló meleg levegő a kamrák minden zugában egyenletesen oszlott el. Az égetést külső időjárási körülmények sem a szél, sem a téglák fekvése nem befolyásolta: A téglák mind egyforma minőségűek lettek. A helyi lap újságírója minőségi bizonyítványt is volt bátor „kiállítani”.

*„Volt alkalmunk látni az első égetést és bátran merjük állítani, hogy oly jó és kitűnő minőségű téglát még nem láttunk Győrött. A gyár egyelőre még csak faltéglát éget, de az mind oly jeles minőségű, hogy a győri úgynevezett kút téglát nem is lehet hoz-*

*zá hasonlítani. Később azonban, mint halljuk, a gyár mindazon téglák előállítására ki fog terjeszkedni, amelyek a közönség által kerestetnek. Gratulálunk a társulatnak, mely már-már tarthatatlan helyzetünkön segíteni akarván, ily jövedelmező vállalatba fektette pénzét, mert meg vagyunk győződve, hogy a győri és Győr vidéki közönség bámulatos olcsó és kitűnő minőségű téglájukkal megismerkedve, szükségletét egyedül náluk fogja beszerezni.”*<sup>256</sup>

1896-ban a kitermelt agyag helyén keletkező betemetetlen gödrök okoztak gondot, hiszen azok minden percben beomolhattak volna a gyakran ott játszó gyerekeket maguk alá temetve. A mezőőr bejelentése után a rendőrhatalóság indított vizsgálatot.<sup>257</sup> A Körkemence Társaság Rt. ekkor már nem üzemelt.

### *Schlichter Téglagyár*

Hlatky-Schlichter Lajos 1899 márciusában kérelemmel fordult az I. fokú iparhatósághoz egy tervbe vett új körkemence felépítésének engedélyezése céljából. Az iparhatóság a terület bejárását követően a hozzájárulását adta a tervhez, azzal a kikötéssel, hogy az agyag kinyerése céljából tervezett telepengedély a város szabályozási tervébe vett 37. sz. utcát (Régiposta u.), illetve az Erzsébet ligetet nem érinti.<sup>258</sup> A vállalkozó az új körkemencét a régi tégláégető körkemence mellé építtette fel.<sup>259</sup>

A Hlatky-Schlichter-féle téglagyár körül kb. 26 hektárnyi területen bányászta ki az agyagot. A vállalkozás az előállított téglák minőségét tekintve nagyon eredményes volt. A talált agyag mennyisége nem volt sok, mert csak a területet átszelő Körkemence úttól északra találtak több méternyi mélységig jó agyagot, míg az úttól délre eső kb. 17 hektárnyi területen csak átlag 1-2 m mélységig volt felül humuszos, lejjebb iszapos agyag. A város a tulajdonosokkal kötött szerződés alapján 1922 óta a területet személtérakó helynek használta. Az agyagbánya kimerülése után a téglagyárat 1926-ban bezárták. A vállalkozás 15 évig állított elő téglát. A környező terület 1936-ra annyira beépült, hogy a szeméttelpet meg kellett szüntetni. A Schlichter téglagyár tégláinak jelzete eleinte „S L”, majd „H S L” voltak.<sup>260</sup> Ebből a téglagyárból kerültek ki a máig ismert „Slitter” téglák.

*„Közismert még napjainkban is az úgynevezett „Slitter” (S L) téglák. Jellemzője, hogy épségben megtartja formáját, nem mállik szét a napon, vagy nedvesség hatására. Ezért keresik manapság is sokan, ha kerti kemencét szándékoznak építeni.”*<sup>261</sup>

### *A téglagyári munkáslakások, Jancsifalu születése*

A téglagyár-, illetve a 20. század első évtizedében a térségben felépített Grab és Fiai Viaszos Vászón Árugyár dolgozói a laza, zombékos területen vettek építési telket és építették fel kis családi házaikat. Az új városrészben sem víz, sem villany, sem csatorna nem segítette a családok életét. Folyamatos kérvényekkel ostromolták a tanácsot, hogy számukra is építsék ki a városban már meglévő infrastruktúrát. Talán nem merész következtetés, hogy a népnyelv a már eddig is gúnyosan, humorosan János pap országának nevezett területet, ezt követően „Jancsifalu” néven illette.

Valószínű, hogy dr. Szabady Béla 1943-ban készült írásában ezért jegyezhette meg, hogy a városrészt „tréfásan” Jancsifalunak nevezik.<sup>262</sup> 1959-ben Gerencsér Miklós tollából egy másik magyarázat született, amelynek bizonyítására nincs hiteles forrás. Állítása szerint „Az első négy vityillóépítő ember keresztneve János volt: Nagy János, Mester János. Német János, Kollár János. A további megtelepedők Jancsifalunak kezdték emlegetni maguk között a lakóhelyüket. A név azóta is változatlan, de arra, amit takar, aligha ismer-nének rá a néhai névadó szegényjánosok.”<sup>263</sup> A címtárakat végigböngészve az első lakók közt János keresztnevű lakót nem találunk.

A munkások a legelő tulajdonosok által kimért kicsi telkeket megvették és arra ideiglenes viskókat építettek. Többségük nem tudta folytatni az építkezést. A város szegényfoltjaként kezelt területről a hatóság ki akarta lakoltatni a viskólakókat. A Győri Magyar Munkásotthon Szövetkezet, amely a fenti telektulajdonos munkástagok befizetéséből alakult, illetve közadakozásból gyűjtött alaptőkéből vásárolt telkeket és folyamatosan munkásházakat kezdett itt építeni. A szövetkezet mindig anyagi nehézséggel küzdött, így lassan épültek a házak.

*„A városi hatóságokat többször foglalkoztatta a munkásotthon szövetkezeti telep lakóinak ügye. Ideiglenes bódékban laknak, de a rendőrhatalóság egészségi okokból kielakoltatásukat rendelte el. A tanács mai ülésében ügyük végleges eldöntését akkorra halasztotta, amikor a belügyminisztériumnál eldöntésre váró kérdésben a határozatról az értesítés megérkezik.”*<sup>264</sup>

Az 1904. évi címtár még sem a fenti utcát, sem lakókat nem említette. Az 1909-ben megjelent 1908. évi adatokra támaszkodó adattár az Otthon utca 1. sz. alatt Horváth Kálmán, az Otthon utca 18 sz. alatt Horváth János (esetében a Kálvária u. 3. cím is szerepel), a 20. sz. alatt Horváth Pál és az 54. sz. alatt Lieb Ferenc lakóingatlanát jelölte meg. Az adattár feljegyezte a Győri Munkásotthon Szövetkezet által épített házakat, amelyet még nem adtak el, a szövetkezet tulajdonában lakók nélkül állt. Ezek voltak az 1–21., 45., 47–49. sz. alatti házak az Otthon utcában és a 29. és 55. sz. alatti házak a Szent István utcában.

A Győri Magyar Munkásotthon Szövetkezet 17 házat adott el 1906-ban az Otthon utcában. A 2–5. hsz., a 13–19. hsz. 21–22. házszámú ingatlanokon álló lakóházakat építette a szövetkezet. Az 1915. évi adattár a fenti ingatlanokat egyáltalán nem jelölte. Az Otthon utcában Czwelka János kárpitos neve jelent meg egyedül a 23. sz. alatt, illetve a Szent István telepen a 2. sz. alatt Szentmihályi Antal kertész és a fenti telepen a 80. sz. alatt Szigethy Pál cipész lakóingatlana került feljegyzésre. A szövetkezet 1908-ban feloszlatta magát.<sup>265</sup>

A városnak a közművek nélküli telkeken felépített házak csak gondot okoztak.

Még 1939-ben is az áldatlan állapotok megszüntetéséért kellett lobbizni a közgyűlésben a jancsifalui képviselőknek.

*„Koháry István Jancsifaluról beszél, erről az elfelejtett városrésztől, ahol a közigazgatásnak még csak a foszlányai sincsenek meg. Nincs közvilágítás, vízvezeték, az utak rosszak és akkora a por, hogy száraz időben kibírhatalan. Ugyancsak szóvá tette, hogy Jancsi-*

*falunak, ámbár eléggé nagy, elkülönülő városrész, még sincs rendőrőrs. Kérte a város vezetőségét, hogy a jövő költségvetési évben legyenek figyelemmel Jancsifalu hiányosságaira.*<sup>266</sup>

Jancsifalu városrész az 1940-es években az augusztus 15-ét követő vasárnapon, Nagybaldogasszony ünnepét követően tartott búcsút. A vigasságra a Sámson étterem adott helyet.

### *Káldy Téglagyár, Városi Szeméttelp*

Káldy Lajos vállalkozó már 1908-ban keresett „téglamestereket” félmillió téгла kiégetésére képes gyárához.<sup>267</sup> A tanács a vállalkozó kérésére 1912-ben adta meg az engedélyt, hogy saját területén körkemencét építsen. Az engedélyben a város kikötötte, hogy a vállalkozónak a téglagyárához vezető utat télen-nyáron jó karban kell tartania. Ugyancsak kötelezte Káldy Lajost, hogy munkáscsaládjai részére 4–5 m<sup>2</sup> nagyságú szobákkal, külön konyhával, megfelelő természetes vagy mesterséges megvilágítású lakásokat biztosítson.<sup>268</sup>

1914 októberében jelent meg Káldy Lajos hirdetése, amelyben gépi és kézi vetésű tégláit ajánlja a város közönségének. (A tulajdonos 1936-ban kapott engedélyt körkemence bővítésére.) A Pápai út mentén, a mára már bezárt szeméttelp területén épített gyárat a vállalkozó, s az itt előállított tégláit kínálta eladásra.<sup>269</sup> 1919-ben a közműn alatt a tulajdonosnak menekülnie kellett, s a direktórium 120.000 (egyes források szerint 360.000 db) téglát eltulajdonított. Káldy Lajos visszatérte után a várost perelte és követelte, hogy térítse meg a kárát. A per csak 1938-ban fejeződött be, amikor is a Kúria elutasította a vállalkozó követelését.<sup>270</sup> 1929-ben Káldy Lajos vállalkozásában olyan nehézségek támadtak, hogy ingóságának (ékszer, bútor) egy részét árverésen értékesítette.<sup>271</sup>

A téglagyár tulajdonosa az 1940-es években a helyi lapok tudósításai szerint Gestettner Lajos téglagyáros volt. 1944-ben a törvények alapján a zsidó ipari üzemek élére a polgármesternek keresztény szakembert kellett kineveznie. A gyárat ezt követően Böhm Gusztáv téglamester irányította.<sup>272</sup>

A világháború után a Győri Téglagyári Egyesülés (központja: Győr, Csillag u. 8.) vette át a gyár üzemeltetését. A cég 1953-ban ebédlő és iroda építésére kapott engedélyt. A téglagyári egyesület a Téгла és Cserépipari Vállalat foglalta el. A területen az agyagkészlet kimerült az 1960-as évek végére. A téglagyári épületek magukra hagyottan álltak. Az agyagbánya gödrei veszélyeztették a Góré dűlőben folyamatosan szaporodó kiskertek tulajdonosait. A város a Mártírok úti szeméttelp megszüntetését 1974 novemberében döntötte el. Az új szeméttelp helyét a Pápai úti téglagyár területén meglévő gödrök térségében jelölte ki a Győri Városgazdálkodási és Útkarbantartó Vállalat.<sup>273</sup> A szeméttelp bezárásáról 2011 májusában hoztak határozatot.

## 4.4. Vágóhidak

A 19. század utolsó harmadában a közellátás feltételeinek megteremtése a nagyobb városokban a közigazgatás feladatává vált. A közellátás megszervezése során nagy szerepet kaptak a városban szervezett piacok és vásárok, amelyre a környék mezőgazdasági termelői áruikat behozhatták és ott eladhatták. A húselállítás biztosítása érdekében vágóhidakat kellett létesítenie. Az élőállat tökehússá való feldolgozására eleinte csak a mészárszékekben, a beszálló vendéglőkben és a hizlaldákban volt lehetőség. Mivel Nádorvárosban a Külső-Szállások területén engedélyezett volt szarvasmarhatelep és sertéshizlalda, a Pápai úton a 19. század utolsó harmadáig üzemelt egy vágóhíd is. Az egészséges hús folyamatos biztosítása érdekében 1867 augusztusában az egészségügyi miniszter által hozott rendelet a vágóhídon levágandó sertések, szarvasmarhák állatorvosi ellenőrzését írta elő. Az intézkedés a magánkézben lévő vágóhidak esetében nem volt elegendő. A magánvágóhidak léte nem csak azért vált problematikusná, mert a környéken lakókat zavarta a bűz, hanem az egészségügyi előírások betartatása is komoly gondot okozott. A Győri Közlöny 1877 júniusában foglalkozott a nádorvárosi vágóhídon uralkodó szörnyűséges állapotokkal. Az újságíró elborzadt a vágóhíd rozoga állapotán. „Minden egyes marha levágatásakor az ott dolgozó munkások valóságos életveszélynek vannak kitéve.”<sup>274</sup> A fenti rendelet betartásának érdekében a tanács korlátozta a városban az állatok piaci értékesítésre szolgáló vágását. Csupán két vágóhíd üzemeltetését engedélyezte, egyet a belvárosi Stinner házban és egyet Nádorvárosban.

A város újabb vágóhíd felépítését határozta el, helyét az egykori Práter területén, a Rába közelében, a Domb utcában jelölték ki.

A kritikák természetesen nem maradtak el, hiszen a Vágóhíd szennyvizét a tervek szerint a Rábába akarták vezetni, s annak szennyvize ezt követően az egész városon végigfolyt, majd a Dunát is szennyezve hagyta volna el a város területét.<sup>275</sup> A tervek szerint ezt kikerülendő, a Vágóhíd szennyvize az átadás után szikkasztóba került, ahonnan kocsikkal hordták el a vágóhídi hulladékot. Ez a megoldás sem volt elegendő, hiszen a szikkasztóból a szántókra hordott hulladékot a városon keresztül vitték ki, miközben gyakran darabok hulltak le a kocsiról. Az új megoldás, zsilippel ellátott csatorna lett. A vágóhídi csatorna kilenc év múlva el is készült s a zsiliprendszeren keresztül került a szennyvíz a Rábába, amellyel jelentősen szennyezte a folyót. A csatorna átadása után egy keserű olvasói levél ecsetelte Nádorváros észak-nyugati részének panaszát:

*„Egyfelől a rengeteg portenger, másfelől az olajgyár s Hets úr gőzgépeinek fojtó füstje terjeszkedik el. Itt a vasútról jövő szénpor rontja a levegőt, ott a Vágóhíd nyílt csatornája árasztja szét dögletes szagát. Amazokon segíteni nem lehet, de éppen azért kellene annál készségesebben és gyorsabban intézkedni, a Vágóhídon, amelyről a leggyilkosabb levegő jön. Hisz mióta a fák, amelyek kiváló hasznát becsülni nem tudtuk, nem tartják fenn a véres hússzagot, a tócsák és csatornák kipárolgása oly mérvet öltött, hogy a Hosszú híd körül, mint ahol magas falak nem szolgáltatnak gátat, már nem is kellemtelenségről, hanem életveszélyeztető mulasztásról van a szó.”<sup>276</sup>*

A szűkebb városrész nehézségein az is sokat javított, hogy az eddig nyitott csatornát befedték s ezt követően a Práterben ismét lehetett szabadon sétálni. A legnagyobb problé-

ma azonban nem a csatornában rejtett, hanem azon körülményben, hogy évekkel ezelőtt a vágóhid építéskor vízvezetékéről nem gondoskodtak. Enélkül a csatorna állandó tisztítása, mely elkerülhetetlenül szükséges lett volna, nem valósulhatott meg.<sup>277</sup> A csatorna egy ülepítőn, szikkasztón keresztül vezette a vizet a Rába folyóba. Ez a megoldás még rosszabb lett, ezért visszaállt a régi helyzet. A változás csak annyi, hogy a hulladékot zárt kocsiban szállították a városon keresztül. Léway Henrik táplányi földbirtokos szerződést kötött a várossal, hogy csekély ár ellenében a vágóhídi hulladékot, trágyaként zárt kocsikban elhordatja.<sup>278</sup>

A Vágóhid istállója 1889 augusztusában kigyulladt s leégett a létesítmény. Egy hét múlva megkezdte a város a létfontosságú intézmény újraépítését.<sup>279</sup>

1896-ban szükségessé vált a Vágóhid kihelyezése.

*„Új közvágóhid építésére azon kívül még azért is van elkerülhetetlen szükség, mivel a jelenlegi Vágóhid főleg közegészségügyi szempontból nagy fokban kifogásolható. A Vágóhid ugyanis célszerűtlen helyen épült, mivel a Vágóhid szennyvize a városon keresztül folyt és ezt a szennyezett vizet városunkban fürdésre, s az elővárosok egy részében még emberi fogyasztásra használták. A Vágóhid igen mélyen fekszik, mélyebben, mint a folyammernek átlagos mélységei s ez okból a vágóhídi szenny lefolyása és gyors eltakarítása meg van nehezítve a felgyülemelő szennyvíz poshadásával pedig a környék levegőjét teszi egészségtelenné.”*<sup>280</sup>

Az új vágóhid megépítésére a Vágóhid utcában 1898-ban készültek el a tervek, melyeket a belügyminiszter egyrészt statikai, másrészt egészségügyi szempontból nem fogadott el.<sup>281</sup> A módosított tervek alapján felépített üzemre még hat évet kellett várni. Az új vágóhidat 1904-ben adták át.

A régi Vágóhidat 1905-ben katonai beszállásolás céljára átalakították, amely 39.000 K költséget jelentett a város háztartásának.<sup>282</sup> Az épület a vágóhid megszűnte után 1934-ig fióklaktanyaként üzemelt. A tanács ekkor vette vissza a városi tulajdont a katonaságtól. Marschall Béla az ipartestület elnöke kérte a tanácsot, hogy adja a testület kezelésébe, hogy iparos szállót alakítsanak ki benne.<sup>283</sup> A tanács a kérést elutasította. Az épületet átalakították s a város szociálpolitikai ügyosztályát helyezték át az épület első emeleti termeibe. Az emeleten két termet az inségesek télen melegező helyiségként használhatták.<sup>284</sup>

A kétemeletes építményt 1937-ben a kor követelményeinek megfelelő szegényházzá alakították, így száz egyedülálló szegény befogadására tették alkalmassá. Ötven nő számára kialakított tizenegy szoba mellé négy fürdőt és tíz mosdót, az ötven férfi részére hét szobát, két fürdőt és hét mosdóhelyiséget alakítottak ki.<sup>285</sup> Az épületet 1937. szeptember 1-jén adták át. 1946-ban még üzemelt a szegényház, ekkor kaptak a semleges államoktól segélyszállítmányt a szegényház lakói.<sup>286</sup>

Az államosítások után a szegényházak megszűntek. A rászorultakat nyitott szociális otthonokban helyezték el, többnyire vidéki államosított kastélyokban. Győr rászorultjainak 1957-ben a táplánypusztai kastélyban alakítottak ki 100 ágyas férőhelyet.

## 4.5. Bartók Béla út és a Kálvária utca üzemei

A városrész két fő közlekedési útvonalán már a 19. század közepétől jelentek meg ipari létesítmények, amelyek még fél évszázadig meghatározták az utca jellegét. A városra jellemző iparágakon kívül más ipari tevékenység is megvetette lábát a két fontos utcában. A város modellváltása során nagy szerepet kapott Győrött a könnyűipar. Míg a nagyvállalatok Gyárvárosban találtak helyet a letelepedésre, a kis könnyűipari vállalkozások Nádorvárosban kerestek telephelyet.

### *Járfás István Mechanikai Szövődéje*

1929-ben Járfás István helyi lapban a Győri Len- és Kenderfonal Feldolgozó gyár tulajdonosaként jelentetett meg hirdetést, amelyben vidékiektől hozott házilag font kender- és lenfonál szövését vállalta.<sup>287</sup> Az üzem a Wennes Jenő utca 23. sz. alatt működött. Tulajdonosa Járfás István önállóvá válása előtt a Győri Textil Művek Rt., majd a Richards gyár főművezetőjeként dolgozott. A gyárat a tulajdonos az 1930-as évek elején bővítette és új épületbe, a Szent Imre herceg utca 88. sz. alá költöztette.<sup>288</sup>

### *Győri Gyufagyár: Kálvária utcal Magyar Fémdobozművek*

Ma már kedves régi emlék az a nyelvtörő gyermekvers, amelyik a győri gyufagyár alliterációját használja ki a gyermekek beszédfejlesztéséhez.

„Gyere Gyuri Győrbe,  
Győri Gyufagyárba  
Gyufát gyújtogatni.”

Az utcában épült fel a város egyik országosan is ismert üzeme a Győri Gyufagyár. Neubauer Izidor gyára a Kálvária út és a Kert utca sarkán álló homokdombon, a Kálvária dombbal átellenben, a Kálvária út 51-55. házszám alatt létesült.

Neubauer Károly 1867-ben kapott a tanácstól engedélyt gyufagyárának beindítására. A vállalkozó Tataról költözött Győrbe.<sup>289</sup> A gyufagyártás alapanyagául használatos foszfor tűzveszélyes volta, illetve a mérgező hatása miatt a gyár veszélyes üzemnek számított. Neubauer Károlynak ezért a gyárat folyamatosan kellett korszerűsíteni, mindig biztonságosabb technológiát alkalmazni. 1884-ben a gyárat gőzerővel hajtott gépekkel szerelte fel.<sup>290</sup> Így is gyakran fordultak elő tüzesetek, amelyek egy részét a gyár saját tűzoltói meg tudták fékezni.

A gyáralapító Neubauer Károly 1891 júliusában hunyt el, a céget fia vezette tovább.<sup>291</sup> A tűzveszély az újabb berendezések ellenére is fennállt. A gyakorta előforduló kisebb tüzeket többnyire sikeresen eloltotta a gyár és a város tűzoltósága, de megtörtént, amitől mindenki tartott, 1893-ban majdnem a teljes gyár leégett.

1893 januárjában a vészharang kongása szabadhegyi tűzhöz riasztotta a városi tűzoltókat. A nem túl veszélyes tűz megfékezése még meg sem történt, amikor újra jelzett a toronyór. A Belvárosból hamar láthatóvá vált az éjszakai eget dél felől elfedő vörös fény.

A tűz a gyár belsejében ütött ki, s recsegve, ropogva gyorsan terjedt. Az üzem területén lakó Neubauer család is csak akkor ébredt fel, amikor már az udvar lángoktól ölelve ontotta magából a forró levegőt. Szerencsére a Kálvária utcai laktanyából a katonaság parancsnokai vezetésével szervezeten vonult ki, s látott hozzá a tűz lokalizálásához. Beavatkozásuk arra szorítkozott, hogy az udvaron és a melléképületekben felhalmozott fa- és papíryanagot a tűzfészekről távol helyezték el. A tűzoltók a szabadhegyi tűz miatt csak késve érkeztek. A különféle, félig faragott kész gyufaszálak és rudak, mint puskapor lobbantak fel. A tűz átterjedt a gyártó műhelyből a transzmissziós gépházba, illetve a raktárként használt pincébe is. A gépteremben az óriási hő miatt eldeformálódtak a drága gépek. A tüzet csak nagy nehézségek árán hajnalra sikerült eloltani. A parancsnok megállapítása szerint a gyár gyaluló műhelyében gyulladt ki valami s az terjedt tovább. A nagy kár ellenére a tulajdonosok úgy remélték, hogy a gyár két hónap múlva újra indulhat.<sup>292</sup>

A tűzveszély ezt követően is fenyegette a városrészt és a várost is. A Baross híd átadása után a helyi újságíró kicsit fanyar humorral fejezte ki örömét, hogy a város közvetlen és folyamatos kapcsolatot lesz képes fenntartani elővárosával. Az újságíró Nádorváros elzárt-ságára utalva tréfásan így jellemezte Nádorvárost.

*„Eddig úgyis mindössze csak annyit tudtunk róla, hogy van egy eszes öspöröse, meg egy veszedelmes gyufagyára. Nádorváros eszes papja lelkeket gyújtó, hódító szavának varázserejével a Neubauer-féle gyufagyár is gyújt, de csak szomszédos házakat. Hanem e gyújtogatásait aztán olyan szenvedéllyel úzi, hogy Nádorvárosban minden hónapban megkondul a vészharang.”*<sup>293</sup>

A tulajdonos 1903-ban 50.000 K beruházással renováltatta a gyárat és a kor technológia szintjének megfelelően automatizálta, de a versenyt egyedül így sem bírta. 1904-ben a bécsi Solo cég vezetése alatt több gyufagyárat magába foglaló kartell keretein belül üzemelt tovább. A gyár igazgatója Neubauer Károly fia Neubauer Izidor lett az akkor már Vesuvius Magyar Gyufagyár Rt.-re keresztelt cégnek. A cég központja Győr helyett Budapest lett.<sup>294</sup> Az I. világháború alatt keletkező nagy munkáshiány a végsőkig feszítette a gyár megbízható működését. 1915-ben az a hír terjedt el a városban, hogy bezár a gyufagyár. A gyár vezetése közleményben cáfolta a hírt. Nem zár be a gyár – írták – csak a szegedi, temesvári budafoki gyárral vonják össze. Terméke nem Vesuvius, hanem Szikra néven fog forgalomba kerülni.<sup>295</sup> A gyár neve Szikra Magyar Gyújtógyár Rt. lett. A győri üzem, bár a továbbiakban is üzemelt egyre nehezebb helyzetbe került. 1918-ban a Győri Gyufagyár ebben a formában megszűnt, eladták a Magyar Zománc- és Fémárugyár Rt.-nek. Az új üzemből a termelés csak 1920-ban kezdődött meg. A cég ekkor Magyar Fémdobozművek Rt. nevet vette fel. A II. világháború kezdetéig egyszerű lemezdobozokat gyártottak. A köznyelv emiatt csak „dobozgyárként” emlegette.<sup>296</sup>



## 4.6. Fehérvári út

### *Grab és Fiai Viaszosvászon- és Linoleumpadló Gyár*

Grab Emanuel és dr. Grab Hugó 1903 novemberében keresték meg a város előljáróit levelükkel, hogy támogassák őket egy Bőrvászon-, Viaszosvászon- és Linoleumpadló gyár és az ahhoz kapcsolódó kiszolgáló üzemek (lakk- és firnisz, illetve a nyomott modellek készítéséhez egy formakészítő üzem) alapításában. Az alapítók a várostól 8 hold földterület költségmentes juttatása után kötelezték volna magukat még 8 hold területet megvásárlására. A közgyűlés 1904-ben döntött a vállalat támogatásáról és 50.000 K értékben szavazott meg támogatást telek- és téglavásárlás címén. A gyáralapításhoz a kormány is nyújtott támogatást a Grab M. Fiai cégnek 250.000 K összegben.

A megállapodás megkötésére 1904 szeptemberében került sor. A város 12.800 négyszögöl területet ingyen, 4.229 négyszögöl területet pedig kedvezményes áron juttatott az alapítóknak. (Téglamegváltási címén még 16.700 K készpénzsegély utalásával érte el a város, hogy a megszavazott 50.000 K támogatást a cég megkapja.) A 2 millió K összegű beruházást a tulajdonosok 1905 végén kezdték el. A telepen első ütemben kilenc épületet adtak át és kiépült a vállalathoz vezető iparvágány is.<sup>297</sup> A gyár építését 1905. november 11-én fejezték be. A Győri Hírlap is beszámolt a nagy beruházás befejezéséről:

*„Városunk egyik legnagyobb ipartelepe, majdnem egy egész kis városnegyed, legalább épületeiben immár teljesen elkészült. A gyár tudvalevőleg bőr-, vászon- és parkett-neműket fog gyártani és 12 holdon épült, ebből egyelőre csak 6 holdat építettek be, a másik 6 holdat a kibővítésnél fogják felhasználni. Az egyes épületek a következők: középen áll a kétemeletes főépület, a déli oldalán a saját víztornyával. Ugyanott van a gépház, kazánház, igazgatói lakóház, irodák, árunaktár, továbbító épület, tisztviselői lakások és kisebb raktárépületek. A tegnapi nappal összesen 12 épület készült el, melyekbe eddig mintegy hatmillió K tőkét fektettek be; van saját iparvágánya, saját vízvezetéke és villamos világítása. Az épületeket Schlichter Lajos építő cége építhette és a berendezések beszerzésénél is győri cégeket választottak szállítókul. A győri telep a magyarországi és boszniai üzleti kört öleli fel, itt lesz a központi igazgatóság is; a budapesti telepet megszüntetik, illetve a győribe olvasztják be.”<sup>298</sup>*

A próbagyártás 1905 végén indult el. A Fehérvári utca 13. sz. alatt épült fel a Munkásotthon Szövetkezet munkásbérháza 1906-ban. Itt kapott helyet Szentmihályi János vendéglője is. Ez lett tulajdonképpen Jancsifalu első vendéglátó egysége.

A cég az induláskor 150 főt foglalkoztatott. 1908-ban a Grábiol üzem felépítésével bővítették első ízben a gyárat. Ezzel a beruházással nagyobb állami rendeléseket is el tudtak nyerni (a MÁV itt rendelte meg vagonkárpit szükségletét.) 1911-ben újabb bővítésre került sor. A nyers és félig kész áruk raktározására létesítettek egy épületszárnyat, majd 1912-ben egy üvegraktár üzembe helyezésére kaptak engedélyt. 1912-re a cég profiltisztítás után 90%-ban csak az ún. nitroműbőr gyártásával foglalkozott. A gyár Csehországból hozott munkásainak a Fehérvári úton felépítettett egy munkásházat, amelyet a köznyelv cseh-háznak hívott.

A Grab és Fiai cég 1923-ban Teltsch Arnold nagykereskedővel és Rudó István kézi szövöde tulajdonossal közösen alapítottak textilgyárat, a Grab-féle Textilipari Rt.-t. A vállalkozók két épületet terveztek a Fehérvári útra, egyet pedig az Erzsébet liget útra. A gyár 1924-ben 120 munkással és 304 szövőgéppel kezdte meg a termelést a Fehérvári út másik oldalán.<sup>299</sup>

1937-re a textilipari konjunktúra miatt a pamutszövőgyár gépeit modernizálták és a varrodát is bővítették. A két gyár munkásházat is felépíttetett az Erzsébet liget utcában.

### *Boecking és Reichold Vegyészeti gyára*

A kerületi előljáróság 1922. október 20-án telepengedélyezési tárgyalásán a Reichold, Flügger (Flücker), Boecking világhírű cégnek lakk és lakkfesték gyár telepítésére adott engedélyt.<sup>300</sup> A Fehérvári út 36–38. alatt működő vállalatot 1923-ban alapították. Lakk-, lakk-kence, zománc, olajfesték gyártásával foglalkozott. 1924-ben Flügger Ede társtagi minősége és cégjegyzési jogosultsága kilépés folytán töröltetett.<sup>301</sup> 1929-ben 20–25 munkást foglalkoztattak.

Reichold Ottó 1937. május 7-én a Hindenburg léghajó New York-i katasztrófájánál vesztette életét, amikor a Zeppelin rendszerű léghajó a leszállás előtt mintegy 50 m magasságban felrobbant, lezuhant és elégett.<sup>302</sup>

A II. világháborút követő államosítások után a Budalakk- és Festékgyár folytatta ugyanazon a helyen a lakk és festékgyártást. A gyár 1968-ban már Budalakk Festék- és Műgyantagyár V. számú győri gyáregységeként üzemelt.

## 4.7. Egyéb fejlesztések

### *Rabkert*

A Holt-Marcal Rába folyóba vezető zsilipjétől déli irányba, Ménfőcsanak felé elhelyezkedő terület az ún. Rabkert. 1920-ban a Magyar Királyi ügyészség kérelemmel fordult a Törvényhozási Bizottsághoz ingatlan bérbeadás iránt. Az ügyészség egy rabkertészetet kívánt létrehozni. Az ügyészség a város tulajdonát képező Marcal menti réteken 22 hold 1.147 négyszögöl területet kért 12 évi bérletre, amelyet évi 2.000 K bérért megkapott. A város a szerződésben kikötötte, hogy a bérbevevő a területet úgy vegye művelés alá, hogy ott az igazságügyi alkalmazottak háztartási igényeinek és a fogvatartottak ételmezéséhez szükséges terményeket is megtermelje. A Törvényhatósági Bizottság e mellett hozzájárult, hogy a bérbevevő fűzfatelepet, illetve gyümölcsöst is telepítsen a területre, és engedélyt adott a bérlemény bekerítésére vagy körülárkolására.<sup>303</sup> A bérlő jogosulttá vált a terület olyan átalakítására is (kutak ásása, vízlevezető-, öntöző árkok létesítésére), amely az öntözéses termelés megvalósításához szükséges. A város arra való tekintettel, hogy a rabkertészet a győri igazságügyi alkalmazottak közellátási igényeit és a rabélelmezést lesz hivatva ellátni, a bérlet tartama alatt a szerződést nem mondta fel.<sup>304</sup>

Az ügyészség 1939-ben újabb területfoglalási kérelemmel fordult a Törvényhozási Bizottsághoz a Rabkert területének növelése céljából.<sup>305</sup>

Az 1960-as években a területet a Győri Háziipari Szövetkezet kapta meg és a Büntetés Végrehajtó Intézet fűzfatelepét ez a szövetkezet hasznosította.<sup>306</sup> Az 1970-es években az addig gyéren lakott Rabkert rendkívül népszerű lett víkendtelkek kialakítására és folyamatosan egy kertváros épült fel itt.



## 5. A kerület centrumának fejlesztése

---

A Törvényhozási Bizottság 1898-ban fogadta el a város belterületének új szabályozási tervét, amely a létesítendő és fenntartandó utcák, terek helyét, irányát és méreteit szabták meg. Az egyes építkezéseknél az előírt építési szabályokat az építetőknek be kellett tartania. A szabályozás a városrészünk szempontjából különösen fontos. A szabályozási terv a város III. kerületével, Nádorvárossal kapcsolatban leszögezi:

*„A III. kerület szabályozása Győr város terjeszkedését foglalja magába, amennyiben a városnak ez a déli része bír legnagyobb üres területtel, mely új épületek emelésére, és új utcák, valamint terek létesítésére alkalmas.”<sup>307</sup>*

A létező utcák kiszélesítésén kívül itt egészen új városrészt terveztek, amelynek utcái és útjai részint folytatásai voltak a kerület már meglévő és szabályozandó közterületeinek, illetve addigi mezőgazdasági területeken ütemeztek új utcákat.

Ez a tervezet, amit 1900-ban, 1907-ben és 1912-ben majd 1918-ban kis mértékben módosítottak meghatározta a kerület mai jellegét.

Az 1898-ban készült változat a kerület határait a következőkben jelölte ki: A MÁV pályaudvara az Újlak úti átjárótól keletre, a MÁV nyugati vonalának elágazásáig, innen a MÁV nyugati oldala, Csanak község határa, a Marcal folyó, a Rába folyó a Hosszú hídig, és a Hosszú híd tengelyében létesített út (Munkácsy út) a MÁV pályaudvarán lévő átjáróig. 1907-ben a módosított szabályozási terv szerint: A MÁV budapesti vonala a Rába hídjától a MÁV nyugati vonalának elágazásáig, innen a MÁV nyugati vonala, Csanak község határa, a Marcal folyó, a Rába folyó a vasúti hídig. Az új kerület beosztás szerint tehát az I. kerülethez (Belváros) került a Hets-féle gőzfűrésztelep és az előtte lévő Lövökert utca, illetve a Domb utca is. Az egykori Neustift területét leválasztotta az új rendezési terv Nádorvárosról.

Új utcákat nyitottak, az utcák előírt szélességének megteremtésével, az úttest kövezésével, a járdák, közművek folyamatos kiépítésével a kerület modern, nagyvárosias képet kapott. A módosításokat tartalmazó térképen az új utcákat számmal látták el, majd a hivatalos megnyitásával egy időben nevezték el. Nádorvárosban 61 utcát és négy teret terveztek meg 1918-ig. Az 1918. évi városszabályozási tervek módosítása arra az időszakra esett, amikor a hazatérő katonák városokban való letelepedése jelentett lakhatási nehézséget, illetve az elcsatolt területekről idemenekült családok elhelyezésére sem volt megfelelő lakóingatlan. Az országos gond megoldására tett intézkedések az építési kedv növelését célozták. Egy kormányrendelet értelmében a tanácsok által kijelölt területeken felépült új házak 30

évre adómentességet élveztek. Ez, illetve az a tény, hogy a város belterületté nyilvánított sok addig mezőgazdasági művelés alatt álló területet, motiválta a telektulajdonosokat, az építési vállalkozókat családi házak építésére. A szorító lakásgondokat még ez sem oldotta meg, további központi intézkedésekre volt szükség. A városi tanács állami kölcsönrel, illetve külföldi dollárkölcsönök felvételével építtetett bérházakat. Ezen túl a város saját telkeiből kedvezményes áron eladott házhelyekkel segítette a köztisztviselők otthonépítési terveit. A lakásépítések számát gyarapította az a tradíció, hogy az ide települő gyártulajdonosok dolgozóik számára munkásházakat is építtettek. Gyakran ezt a gyáralapítási engedélyt kiadó hivatal elő is írta számukra. Ez a munkásházépítés a kerületben nem volt számottevő, hiszen nagyvállalat nem üzemelt itt. A közepes méretű vállalatok esetében találhattunk mégis a Grab, a Káldy-féle téglagyár, illetve a MÁV dolgozói részére felépített munkásházakat.

Az építkezés elkezdése előtt a tanács szerződésben kötötte ki, hogy az út, járda, csatorna vízvezeték kiépítésének költségeihez járuljanak hozzá. A lakóingatlanok építése gyakran megelőzte a hivatali engedélyeztetést. Az utcanyitások ideje nem esett egybe az első házak felépítésével, amikor a város rendelkezett anyagi eszközzel a víz, csatorna, utca, járda kialakításához, akkor került sor az utca szakaszonkénti megnyitására.

Nádorváros vízvezeték rendszerének kiépítése az új utcák megnyitásával folyamatosan valósult meg. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a házak mindegyikében bevezették az ivóvizet, ezt csak a módosabbak teheték meg. A vízellátást az utcákon felállított artézi kutakkal oldották meg, ahonnan a családok vödörben hordták haza a szükséges mennyiségű ivóvizet. (Mosásra természetesen a saját maguk által gyűjtött esővizet használták.) A városrészben 1905-ben egy Hlatky-Schlichter Lajos által írt levél tanúsága szerint öt közkút állt. A csatorna kiépítése után a tanács kötelezte a családi háztulajdonosokat a csatornára való rákötésre.

Ahhoz, hogy a fejlődést nyomon követhessük érdemes utcánként megvizsgálni milyen szinten voltak beépítve az 1910-ig már meglévő közterületek.

## 5.1. Eszperantó utca (Vasút sor, Soproni út)

A Vasút sor a vasút indítása előtt Vásártér néven a gyéren felépített beszálló vendéglőknek, kocsmáknak, kifőzdéknek és a vásár infrastruktúrájához szükséges műhelyeknek (borbély, kovács, kocsi javító, kádár) adott helyet. A vasút telepítése után az utcát elválasztották a vásárszertől, s ezt követően más célból is emeltek épületeket. Az 1874. évi címtár, (ekkor a Vásártér még két kerülethez tartozott) a nádorvárosi oldalon 17 épületet számlált. Ez természetesen nem lakóházat jelentett, hiszen ezek egyike, a Postakaszárnya nagy telket foglalt el, de itt állt a Fehér Kereszt, (Kálvária u.2.) a Zöldfa (Vasút sor 4.), a Vörös Ökör beszálló vendéglő (Vasút sor 8.) is. A lakásként használt ingatlanok is több családnak adtak otthont. Itt építette fel a MÁV is alkalmazottainak a lakásait, hol a címtár szerint 11 MÁV alkalmazott családja élt.

1896-ban Pokomándy Gergely a 6. sz. alatt álló kovácsműhelyében végzett átalakítási munkákat. Ennek a helyére épült 1961-ben a Megyei Tanács Tervosztályának kivitelezésében a 24 lakásos bérház.

A 19–20. század fordulóján a 16–26. házsámokat elfoglaló ingatlanok Korn József tulajdonában voltak (Szőlőkert vendéglő).

Itt a Vasút soron állt a Spiró Postakaszárnya is. Spiró Sándor még a 18. században Nádorvárosban építette fel az ún. Régi Postaházat. Spiró Sándor csődbe menetele után a város vette meg az egykori postaállomást, ahol a postakocsik számára megfelelő kocsiszín, illetve a lovak számára istálló állt rendelkezésre. Az ingatlanhoz tartozott még kert, lucernás és nagy szabad beépítetlen terület. A város ezt az épületegyüttest a katonaság részére bérletbe adta. A Császári és Királyi 5. sz. hadtestparancsnoksága egy század katona és a lóállomány elszállásolására használta a laktanyát a 19. század második felében.

A fenti Postakaszárnya leírását egyik tüzéset kapcsán rekonstruálhatjuk, illetve az újságcikk alapján képet kaphatunk arról, hogy milyen körülmények között zajlott le a városban egy tűzoltás.

*„Nádorvárosban a Vasútsoron van az úgynevezett »Postakaszárnya«, melyben egy század huszár volt állandóan elhelyezve. A kaszárnya nagy terjedelmű szabadtérségen van építve, s a főépület két földszintes sarokházból áll. Az egyik, a nyugati a katonaság szobáit, a másik szárny istállókat és részben lakásokat foglal magában, Ezen kívül van még több favázas istálló a főépület közelében. Az egész épület régi jószág, mely csak szükségből volt jó kaszárnya célokra. Pénteken délután 8 óra után a nyugati szárny kigyulladt.*

*A tűznek áldozata is van. A tűzoltóegyetnek alparancsnoka a derék, jó Dorner bácsi nincs többé. Midőn a tűzhöz sietett a Baross hídon összeesett, s halva szállították lakására. A megjelent orvosok szívszélhűdést állapítottak meg.*

*Nem mulaszthatjuk el, hogy meg ne említsük azt a furcsa helyzetet, amelybe tegnap a városi tűzoltóság jutott. A város lovai ugyanis el lévén foglalva, a tűzjelzésre a két hidrofor elé csakhamar akadtak lovak, de a szerkocsiba már nem tudtak verbuválni. És tényleg a szerkocsi majdnem negyed órával később lett útnak indítva. Ezer szerencse volt, hogy kaszárnya és nem magánház égett s így akadt létra a melyeken a tetőkre hatolhattak. A szerkocsi éppen olyan szükséges a tűznél, mint a fecskendő. Ennek ugyanakkor kell megérkezni. Hogy ez még sem így történt a kaszárnyaégésnél, annak az az oka, hogy a nehéz kocsiba egyik taligás sem akart befogni, bár a tűzoltók kérték őket.”<sup>308</sup>*

A nádorvárosi két fióklaktanya, a Postakaszárnya és a Lukárdy laktanya a 19. század végéig olyan jelentős szerepet kapott a katonák elhelyezésében, hogy Ottó főherceg a 9. huszárezred parancsnoka 1896. március 16-án vasárnap mindkét laktanyában szemlét tartott.<sup>309</sup>

A Császári és Királyi 5. sz. hadtestparancsnokság 1900. aug. 31-én levélben fordult a város törvényhatóságához, melyben közölte, hogy az 1900. évi fegyvergyakorlatok végeztével a Postaház fióklaktanyára a továbbiakban nem tart igényt. A város tehát (egy

időre) visszavette a Postalaktanyát a katonaságtól. A szeptember 10-én készült átvételi jegyzőkönyv szerint az átvevők megállapították, hogy az épület rossz állapotban van, s ahhoz, hogy a következő bevonuláskor a város a póttartalékosok számára megfelelő helyet biztosítson a legfontosabb feladatokat, úgymint: a teljes épület kitakarítását, az ajtók, ablakok zárjainak javítását, az Ott házban lévő konyha átköltöztetését, az istállóban található 30-40 szekér trágya elhordását, el kell végeztetni.

A felújítás után a város az Iparos Tanonciskola számára rendezte be az épület egyik szárnyát. Az I. világháború alatt a város helyőrségét adó bosnyák katonaság foglalta el a teljes épületet. Az I. világháborút követően a tanonc, a polgári iskola és a leventék vették birtokba az egykori Postakaszárnyát. Ezt követően az épületet továbbra is a város hasznosította, a városi levente központot helyezte ide. Ide kellett bevonulniuk a leventéknek a háború végén, 1944. december 31-én és innen masíroztak ki Németország felé.

Az utca neve 1927-ben már Soproni út. Itt a 38. sz. alatt az egykori Postakaszárnyában kapott helyet a Magyar Állami Építészeti Hivatal, 1944-ben itt várta a munkát keresőket az Állami Munkaközvetítő Hivatal.<sup>310</sup>

1945-ben az ún. „kisnyilasok” internáló táborának is helyt adott. 1947-ben az Állami Építészeti Hivatal még mindig a Postakaszárnya helyiségeit bérelte. Az 1950-es években szükséglakások kialakítására kapott engedélyt a tulajdonos Győr Város Tanácsa. A lakóépület tulajdonosi felügyeletét az IKV látta el.

### *Lovaglóter*

A Császári és Királyi Hadügyminisztérium 1892-ben Győr Szabad Királyi Várostól bérebe vette a Postakaszárnya szomszédságában lévő összesen 14.445 m<sup>2</sup> nagyságú területet, ebből 2.888 m<sup>2</sup> Lovaglóiskola, a 11.552 m<sup>2</sup> nagyságú terület pedig Lovaglóter létesítése céljából a Cs. és Kir. 9-ik Huszárezred egyik itt állomásozó százada számára. A szerződés időtartama arra az időre vonatkozott, amíg a Postakaszárnyában lovas osztályok beszállásolására sor került. A szerződésben a város egyúttal vállalta, hogy a lovaglóter felületét 20 cm vastagságú kavicsréteggel látja el. A berendezési tárgyak beszerzése a város feladata maradt, éppen úgy, mint a terület évenkénti 50 m<sup>3</sup> kavics felhasználásával való karbantartása. A hadügyminisztérium mindezt évi 150 Ft bérleti díjat fizetett.<sup>311</sup>

### *A Schlichter villa*

A terület 1896-ban a Schlichter és Fia építő vállalkozás tulajdonában volt. A családfő, Schlichter Károly visszavonulása után a cég ifj. Schlichter Lajos neve alatt működött tovább.<sup>312</sup> 1897-ben Schlichter Károly elhunyt.<sup>313</sup>

A Schlichter családnak a Vasút soron fekvő ingatlana három házhelyet foglalt el. A számozás szerint a 8., 10., 12. A tulajdonos 1892-ben levéllel fordult a tanácshoz, hogy a tanács 890/86. sz. határozata alapján az építendő ingatlanjára adjon 20 éves adómentességet. A rendelet szerint, aki az 1891-ben elkezdett építkezését 1892 végéig befejezte, részesülhetett az adó elengedésében. Hlatky-Schlichter Lajos házépítésének elhúzódsát



azzal indokolta, hogy a Baross híd építése miatt nem kezdhette el időben a munkát, és nem fejezhette be a kedvezményre jogosító határidőn belül.<sup>314</sup> A vállalkozó 1893 szeptemberében kért építési engedélyt, hogy a Vasút sor 12. sz. alatti raktárai helyére egyemeletes lakóházat építhessen. A Vasút sor 10. sz. alá egy szobakonyhás, mellékhelyiséget magában foglaló toldalékot szándékozott építeni. Ugyancsak erre a területre egy kocsiszín és két fűkamra felépítésére kért engedélyt.<sup>315</sup>

1894 júliusában a tulajdonos ismét kéréssel fordult az Építészeti Bizottsághoz, hogy engedélyezze a Vasút sor 10. sz. alatti lakását a csendőrség számára laktanyává átalakítani. Az engedélyt 1894 szeptemberében kapta meg.<sup>316</sup> Ebben az évben, októberben született döntés, hogy az eddig Révfuluban nehéz körülmények közt élő csendőrszszakasz számára kicsi létszámuk miatt nem építtet a város új laktanyát.<sup>317</sup> Az őrs új állomáshelyét Schlichter Lajos átalakítás alatt álló régi házába, ideiglenesen a Vasút sor 12. sz. alá költöztette.<sup>318</sup> A teljes átalakítás 1900 áprilisában fejeződött be. Az átalakítás az egész épületre kiterjedt. A szakasz parancsnoka négyszobás, 8 altisztnek 2-2 szobás lakást alakítottak ki a három épületben. A legénységnek kényelmes ebédlő és hálószoba, illetve konyha, egy altiszt szoba, illetve a gazdaasszonynak egy szoba állt rendelkezésre.<sup>319</sup>

Schlichter Lajos építő irodája nagy beruházások kivitelezését is elnyerte. Az ő cége építette a Városházát és a Szentháromság Közkórházat és az Ágyúgyárat.<sup>320</sup>

1922-ben a város közgyűlése adózni kívánt hűségéért Sopron város közönségének:

*„Még a város múlt havi közgyűlésén indítvány hangzott el, hogy Győr is örökítse meg Sopron hűségének emlékét és fejezze ki hálóját Sopron iránt azzal, hogy egyik utcáját nevezze el Sopron városáról. Mint értesülünk, városi tanács, mint állandó választmány javasolni fogja a város csütörtöki közgyűlésének, hogy a Vasútsort (a vasúti pályatesttel közvetlen párhuzamosan haladó nádorvárosi utcát) nevezzék el Soproni utcának.”*<sup>321</sup>

A Soproni utca (ma Eszperantó u.) 8 sz. alatt 1941-ben Nemák Kálmán, dr. Thurzó Béla, Varga Imre és Marafkó Jenő építtettek 2 emeletes lakóházat.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek Hlatky-Schlichter Károly 10., Molnár Zoltán 8 sz. alatt élő lakosok.<sup>322</sup>

## 5.2. Vasút utca (Nyár u.), Újlak utca, Domb utca, Benczúr u. (Lövőkert u.)

Sem Tomaj, sem G. Papp nem említi Nádorvárosban Nyár utcát, pedig az 1903. évi megjelent címtárakban Nádorváros városrészben következetesen jelölték a Nyár utcát. 1876-ban öt család lakását jelölte az adattár az utcában található három ingatlanban (Nyár utca 16. egy, Nyár u. 15. két és Ndv. Nyár u. 261. sz. alatt) ismét két család élt. Az öt családból kettő családfenntartó vasúti alkalmazottként dolgozott. Az utcában álló 261. sz. lehetett a vasúti őrház. Valószínűleg Spitáler Albert állomásvigyázó lakott a vasúti őrházban.

Az 1903. évi címtárban Nyár utca nem szerepel, azonban minden más itt szereplő utca beazonosítható, csak az újonnan megjelent Vasút utca nem. A két egymáshoz időben legközelebb álló adattárak közt (1877, illetve 1903.) eltelt 26 év. A Nyár és a Vasút utcában mégis egy név, Fekete Ignác taligás neve azonos. Nagyon valószínű tehát, hogy a Nyár utca a mai Vasút utca elődje volt.

### *Újlak utca*

Az Újlak utcát a Neustift centrumának tekinthetjük. A Rába parttól a Pásztor utcáig húzódik. A városrész egyik legrégebbi utcája.

Az 1876. évi címtár adatai szerint 12 család lakott az utca hat házában. Az 1. sz. házban három, a 12. sz. házban négy család élt. Hets János fakereskedése, Hets Mátyás gőz fűrésztelepe mellett, itt a 11. sz. alatt üzemelt Holzhammer Samu kocsmája és tűzifa kereskedése. A fatelep az utca vonalától kicsit nyugatra helyezkedett el. Neustift és a többi városrész története jól mutatja, milyen nehéz lehetett a város közszolgáltatását megszervezni. Az egyik legnagyobb és visszatérő gondot a szemét elhelyezése jelentette. (ld. vágóhíd) Ezzel a veszéllyel kellett szembenézniük a Neustift lakóinak is. Az egész városra vonatkozó egészségügyi intézkedések, amelyet a tanács 1887. februárban a koleraveszély miatt rendeletbe foglalt, gyakran hatástalanok maradtak.<sup>323</sup> A szemételepet megszüntetni nem sikerült, hiszen 1894-ben ismét napirenden volt az Újlak utcai szemétkerakó kérdése.<sup>324</sup>

Nádorváros szerves részét alkotta 1898-ig Neustift területe is, amelyet a vasút választott el a kerülettől. A Győr–Bruck között 1854-ben létesült vasútvonal bejárása idején a vasúttársaság és a város megegyezett, hogy a város területén épült és a vasúttársaság tulajdonában lévő pályatest vonalán, öt helyen a város közönsége részére szolgálmi joggal közhasználatú átjárót létesít. Ezek között volt a Kálvária utcai felszíni átjáró is. 1885-ben értesült a város, hogy a tervezett áthidaló megépítésével a felszíni átjárókat megszüntetik. Ez akkor óriási felháborodást jelentett a város lakosai között. A város mindenképpen szeretne volna elérni, hogy a Kálvária utca tengelyében is legyen kocsiközlekedésre alkalmas áthidaló, amelyet a belügyminiszter a MÁV anyagi helyzetére hivatkozva visszautasított. A vasúti áthidaló átadásával egy időben palánkkal zárták el (vagyis ideiglenes jelleggel rövid időre lezárták) a Kálvária utcai, illetve a Hosszú utcai vasúti átjárót is.<sup>325</sup> A felháborodást az elkövetkező évek tapasztalatai jól visszaigazolták, hiszen Nádorvárosból és a kerülettől délre fekvő községekből a Belváros felé irányuló kocsiforgalom lebonyolításához a Baross híd áteresztő képessége nem volt elégséges. 1928-ban a Törvényhozási Bizottság jelezte a problémát a kereskedelemügyi miniszternek, aki azzal a kéréssel kereste meg a MÁV társaságot, hogy a fenti helyen vagy áthidalóval, vagy aluljáróval oldja meg a közlekedés zavartalan lebonyolítását. A MÁV az érveket nem fogadta el, mégsem zárkózott el attól, hogy az Újlak utcában egy felszíni közúti átkelőt építsen. Ezzel egy időben vállalta két gyalogos felüljáró megvalósítását is. Egyet a Kálvária utca tengelyében, egyet pedig a temetőnél (gólyahidak). Az Újlak utcai átjáró megépítésére 1930-ban került sor.<sup>326</sup> Az Újlak utca vasúti átjárón túli déli része ma is Nádorvároshoz tartozik.

### *Domb utca*

A Domb utca és a Lövőkert utca 1898-ig tartozott Nádorváros kerületéhez, ezt követően Ferdinándváros része lett. Az általam vizsgált időszakban a Domb utca legismertebb épülete a Vágóhíd volt, ezt külön fejezetben tárgyaltam. 1891-ben a Domb utca 1. sz. alatti házban található három egymásba nyíló szoba, konyha, éléstár, pince és padlás besosztású lakását kínálta özv. Holzhammer Sámuelné bérleményként kiadni.<sup>327</sup> Az épület valószínűleg az Újlak és Domb utca sarkán álló ház lehetett, melynek Újlak utcai házszáma 11 is volt. (Itt állt a Holzhammer borozó és tűzifa telep.)

## 5.3. Kálvária utca, Hold utca

A Kálvária utca átalakulása pontosan példázza a városrész fejlődésének minden korszakát. A Belvároshoz közel épült villák után a nagy gazdasági udvarral, melléképületekkel felépített beszálló vendéglők a modellváltás kezdetén nagyot vesztek szerepükből. Helyükbe bérlakásokat, kéziipari műhelyeket magukba foglaló házak épültek. Az utca végén felépült a Győri Gyufagyár is. Mint a városrész egyik központi helye a környék diákjainak első iskolája is itt kapott helyet.

### *Kálvária utca*

A Pápa felől bevezető fő közlekedési út a GySEV vasútvonalának kiépülése után kezdett a vásárokhöz szükséges infrastruktúrán túl, más vállalkozásoknak is helyt adni. Az 1874. évi címtár szerint az utcában 36 épület (épületegyüttes) kapott számozást (62–98. szám között.) Húsz épületben egy, 10 házban kettő, háromban három, egyben-egyben négy, hat, illetve hét család élt. A lakóingatlanok túlnyomó része egy családnak adott otthont, ebből látható, hogy a módosabb, illetve a vállalkozói réteg választotta lakhelyül az utcát. Közülük is többségben voltak a vásárokra érkezők igényeit kiszolgáló vendéglátó egységek, illetve kézművesek. Az utcában négy beszálló vendéglő, hét bormérés és egy kávé várta vendégeit. Feltűnő, hogy egy cipész és egy foltozó varga mellett hat csizmadia rendezte be műhelyét a Kálvária utcában. A kézművesek sorát két takács, egy kádár, egy üveges, két szabó, egy kötélgyártó gazdagította. A három szatócsüzlet mellett egy vegyeskereskedés, egy fűszerüzlet, egy hentes szolgálta ki az igényeket. A negyedik szatócsüzletet Jerzsabek Anna vezette a Kálvária u. 75. sz. alatti laktanyában. A nagyobb vállalkozásokat a Gasszner testvérek sertéskereskedése, Hirsch Ádám szerszámfa kereskedése és Neubauer Károly gyufagyára jelentette.

A fontosabb intézmények közé tartozott az utcában a Nádorvárosi Római katolikus Leányröház és a Nádorvárosi Városháza (városmajor).

## Városmajor

A Városháza elnevezés tulajdonképpen a kerületek esetében félrevezető, hiszen nem a helyi hivatalok székhelyeit jelentették. Ezek városi tulajdonban lévő majorsági épületek voltak, elsősorban gazdasági célokat szolgáltak. A város állatállománya számára itt raktározták a takarmányt, illetve minden a kerületben használt városi tulajdonban lévő kocsit, szekeret, ingóságot (tűzifát, rőzsét). A Városháza pincéje borospincéként is szolgált. A major területén, amely a Kálvária utcától nyugat felé a Pásztor utcáig nyúlt, a város több istállót is felépített, ahol a kerületben végzett munkákhoz igénybe vett állatokat tartották, de gyakran bérbé is adták ezeket. Amennyiben a központi szervek a város feladataul olyan megbízást adtak, amelyben ingatlanra is szükség volt, gyakran vették igénybe ezeket a majorságokat. Ideiglenesen, katonai lerakatként is használták, így a nádorvárosi majorság egyik épülete lőporraktárként is szolgált. A közigazgatás feladatát annyiban látta el, hogy itt helyezte el a város a nádorvárosi rendőrséget, valamint a fogdát is, de maradt helyiség arra is, hogy kocsmát rendezzenek be és bérleményként kiadják. Néhány évig itt rendezték be a nádorvárosi elemi iskolát.

A városházi major pincéit is bérbé adták, amelyeket a néptanoda idején, csak az osztálytermeken keresztül lehetett megközelíteni.

A Vásárszerhez vezető utak mentén, így a Kálvária utcában is volt néhány nagyon híres beszálló vendéglő: A „Fehér Kereszt” (a Vasútsor, Kálvária u. sarkán), az „Úri Csárda” a „Magyar Királyhoz”, (Kálvária u. 5.) az „Arany Griffhez”.

## Leányárvaház

A Kálvária utca a 19. század végétől folyamatosan veszítette el a vásárra érkezők szükségleteit kiszolgálni hivatott vállalkozásokat. Ezzel párhuzamosan kezdődtek el a polgári negyed kiépüléséhez szükséges létesítmények felépítése. 1898-ban bővítették a leányiskola, leányárvaház, kisdédóvó épületét a Kálvária utcában. A leányárvaház új szárnya mérsékelt havi térítés ellenében várta azokat, akik a népiskolába jártak. Sok vidéki szülő azért adta be gyermekét, hogy az a magyar nyelvet megtanulja. Az épületet úgy rendezték be, hogy oda megözevgyült vagy más ok miatt egyedül maradt nőket is befogadhassanak, erre a célra 14 szobát rendeztek be. A bentlakóknak a földszinten és az emeleten is tágas veranda, szépen gondozott kert és egy kápolna állt rendelkezésre.<sup>328</sup>

Az intézmény történetét egy a Győri Hírlapban megjelent, dicséretekben bővelkedő újságcikk idézi fel:

*„Nemes lelkű emberbarát volt Winterl Antal győri nagyprépost és plébános. Különösen az árván maradt, vagy szülőhagyott gyermekek sorsa iránt érdeklődött, s mert ezek között is a leányárvák a legelhagyatottabbak, elhatározta, hogy a maga jövedelméből s a mások megszerzett irgalmasságából Győrött Leányárvaházat alapít.*

*Sokáig keresett erre való alkalmas helyiséget. Egyik sétája során Győrnek külvárosában, Nádorvárosban, házat pillantott meg, melynek oromzatára Mária-kép volt festve, ez aláírással Té anyám vagy egyedüli reményiségem! » Ez lesz a leányárvaház «, gondolta.*

*És úgy lett, 1872-ben költözött belé előbb, mint bérelt házba az első nyolc árva, később a megvett házba még egyszer annyi s a felépített hajlékba háromszor annyi árva leánykának adva otthont.*

*Leányiskola és kiseddóvó is jutott a házba, melynek egyik szomszédos remek nagy telkét ajándékba kapta az intézet. A másik szomszédos telket, amikor a felséges Úr elhatározásából az állami jótékony célú sorsjáték nyereményeiből az intézet is kapott tekintélyes összeget, kiegészítésül hozzá vásárolta az intézet jelenlegi igazgatója, Ruschek Antal, esperes plébános.*

*S erre az óriási nagy telekre épült az árvaház újabb része, úgy, hogy az egyemeletes épület homlokzata közel száz méter hosszúságú.*

*Néhány évvel ezelőtt adott az intézet hajlékot a bénult gyermekeknek, kiket a Mária Jozefa királyi hercegnő fővédői oltalma alatt álló egyesület vesz fel és tart az intézetben. Jelenleg hat ily bénult gyermek van teljesen különálló házban. Ezeket a kis nyomorékokat látogatta meg már két ízben a nemes lelkű főherceg asszony, szíves jószággal foglalkozva a szegény kicsikék bajsaival. S most Győrött, sőt Magyarországon is új intézmény talál hajlékot az új palota falai között.*

*Vasárnap nyílik meg abban a »magános nők otthona« oly műveltebb hölgyek javára, kiket sorsuk egyedüllétre kárhóztatott, vagy kiket körülményeik családjuk körén kívül tart, s kiknek anyagi viszonyaik a külön háztartás költségeit el nem bírják.*

*Szerényebb ellátású nyugdíjasok, özvegyek, idősebb hajadonok, talán egy-egy fölösleges anyós a világ zajától elvonuló lelkek részesülnek teljes ellátásban s találnak ez intézet falai között kényelmes, egészséges, kedves otthont.*

*Tizenhárom egy és kétszobás lakás van az intézetben. Egy lakásban megegyezés szerint többen is lakhatnak. A hölgyeknek közös társalgójuk és ebédlőjük van. Fürdőszoba s kellő szolgálat áll rendelkezésükre. A lakások az első emeleten vannak, belőlük pompás fedett folyosóra, s onnét óriási nagy emeleti fedett teraszra lehet jutni, mely alatt egy nagy kert terül el, üde levegőt szolgáltatva a hölgyeknek. Remek szép kápolna is van a házban, mely megnagyobbítva, szintén ez alkalommal lesz egyházilag megáldva.*

*A különböző emberbaráti intézmények felügyelete, s ekképp a magános nők otthona hölgyeinek ellátása is jólelkű irgalmas nővérek figyelmes gondjaira, hivatásból fakadó szeretőire van bízva. Reájuk is bízhatja ki-ki apróbb nagyobb szükségleteit, az ő jószágos figyelmük mindenre kiterjed, hogy a gondjaik alá önként ajánlkozott hölgyek élete lehetőleg derült, vidám és kellemes legyen. S az intézet lakói igazán csak a kész kiadásokat fizetik meg, a szeretet munkáját megfizetni amúgy sem lehetne. Később, ha majd az intézet, akár alapításuk, akár adományok által megerősödik, díjtalanul is vesz fel szerencsétlenebb sorsú hölgyeket, mire kezdetben még nem gondolhat.*

*Az árvaházban, hogy egyik intézmény ne zavarja a másikat, külön van a magányos nők otthona, külön az árvák, másutt a bénult gyermekek lakása, s mindezekről óriási kert által elválasztva az iskola és kiseddóvó.*

*Ruschek Antal igazgató megalkotta az intézmény tervezetét, az árvaház vagyonának főfelügyelője, Zalka győri püspök azt jóváhagyta. Győr város nagylelkű telek adomá-*

*nyával, Schlichter építész a házat megépítette s most kész az új intézet, a felebaráti szeretet legújabb alkotása, s barátságos körébe várja lakóit, akik számára készült.*

*Ma délelőtt 10 órakor folyt le ennek a nemes, humánus intézetnek a megáldási ünnepe. Kétségtelenül ott lesz az ünnepségen Győr városának ily célok és alapítások iránt érdeklődő nemes közönsége s magában dicsérettel emlékezik meg létrehozóikról, kiknek érdeme az intézmény létesülése.”<sup>329</sup>*

Az 1898. évi bővítéshez, hogy az új épületrész kövesse a Kálvária utca vonalát a városnak 75 m<sup>2</sup> nagyságú területet kellett az intézetnek juttatni. A közgyűlés 1897. december 9-én egyhangúan ingyen átengedte a területet az árvaháznak.<sup>330</sup>

1926 márciusában a tanács közleményben jelentette meg a helyi lapban, hogy a csatorna a Kálvária utca keleti oldalának egész hosszában elkészült, s az itt lakóknak a közműre való csatlakozás kötelező.<sup>331</sup>

A Római Katolikus Leányárvaház vezetője, Winkler Mihály 1941 decemberében fordult a ismét a hivatalhoz az épület bővítése érdekében. A Kálvária utca 18. sz. alatti egyemeletes leányiskola és árvaház épületére egy második emelet felépítését kérvényezte. Az Építészeti Bizottság az engedélyt megadta, azzal a kikötéssel, hogy a bővítést 1944. május 1-ig el kell végezni. Az emeletráépítés 1942-ben elkészült a padlásteret megosztó tűzfalak felépítése nélkül, mert ezeket a II. emelet famennyezetére nem lehetett ráépíteni. Rentler János építőmester végezte és irányította a munkát. Az intézmény az 1942/43. tanévben már használatba is vette az új szintet. A tervek benyújtásakor előírta a bizottság, hogy a padlásteret három részre osztó tűzfalat is kell építeni, amely nem készült el. 1943. áprilisban az árvaház meg is kapta a tanácstól a tűzfalak megépítése nélkül az ideiglenes használatbavételi engedélyt. 1946. szeptemberben a hivatal részéről Gallyas Kamilló tanácsosnak figyelmeztetni kellett az intézetet, hogy a padlásterben a tűzfalak felépítése elmaradt, záros határidőn belül gondoskodjanak a pótlásáról.<sup>332</sup>

A közgyűlés 1901 januárjában döntötte el, hogy a város tulajdonát képező Kálvária föld nevű szántó keleti részén egy 16 lakásos egyemeletes lakóházat építtet a hozzátartozó melléképületekkel. A terv elfogadásáról a közgyűlés 27/10 arányban a felépítés mellett szavazott.<sup>333</sup> A város a szoba-konyhás lakásokat az alacsonyabb posztot betöltő hivatalnokai számára kívánta felépíttetni.<sup>334</sup>

A tanács az építkezés finanszírozásához 5,5% kamatteher mellett 27.000 K kölcsön felvételére határozta el magát.<sup>335</sup>

A Kálvária utca a Pápa felől a városba vezető út városi szakaszaként helyt adott az ún. Pápai Vámháznak is. A vámház a Hold utca magasságában úgy helyezkedett el, hogy az utcapálya közepén, egy utcaszigeten állt, s a forgalom annak két oldalán zajlott.

A kataszteri térképeken jól látható, hogy a vámháztól délre az utcaszigeten van még egy ház, Kelemen András bérháza. A vámházak kiköltöztetése után a város a régi vámházat lakóknak bérbe adta 1927 októberétől.

1937-ben költözött a Kálvária utca 26. b. alá (a Kálvária dombbal szembe) a Felsődu-nántúli Hangya Szövetkezet egyik üzlete.

Vele szemben az út keleti oldalán 1937 óta egy kis üzlethelyiség, dohányáruda állt. (Az 1950-es években még darabra is lehetett cigarettát vásárolni. Az eladó megbontott egy pakli cigarettát és kis selyempapírba csavarta be a kért 5-10 szál „Munkást”, vagy „Kossuthot”).

### *Kálvária utca 49., Kelemen ház, helyi építészeti emlék*

Felpéczi Kelemen András és neje Tuczy Erzsébet megrendelésére Káldy Barna építőmester tervezte és kivitelezte az épületet. A ma is meglévő házban kisebb, olcsó félkomfortos lakások kaptak helyet. A tervek szerint az egyemeletes ház *a, b, c, d* lépcsőházakkal épült volna meg, de a terveit lépcsőházak nélkül, kétemeletesre módosították. A Kelemen ház lakói, illetve néhány Hold utcai háztulajdonos kéréssel fordult a tekintetes tanácshoz, hogy bontassa le a régi vámházat, és így lehetőség nyíljon a Hold utcára való rálátásra. A Mérnöki Hivatal elhárította a kérést azzal, hogy a vámház Kelemen András magánérdekét nem sérti, mert a régi vámház épület kéménye Kelemen András házának II. emeleti ablakpárkány könyöklőjétől 10–12 m távolságra van s a füst így nem tódulhat be a lakásokba.

A kérdés 1933-ban ismét napirendre került. A vámház lebontása mellé állt dr. Höfer Vilmos helyettes polgármester is, hiszen a véleménye szerint: a lebontás szépészeti szempontok szerint is kívánatos, mert az épület a városkép összhangját rontja, köztisztasági szempontból pedig azért, mert a környékbeliek kijelentése szerint, fedezékül szolgál arra, hogy különösen a heti vásárok alkalmával bejövő vidékiek a mögött végezzék el szükségleteiket.<sup>336</sup>

A Kelemen-házban a lakások mellett üzleteket is kiadták. Egy 1937-ben megjelent hirdetés szerint: A három modern egyszobás kiadó lakás mellett, egy fűszerüzlet, egy hentesüzlet, egy péküzlet és egy épülő tüzelő- és építőanyag telep várta bérlőjét a Kálvária utcai Kelemen-házban.<sup>337</sup>

A Kálvária réten, található Szodfridt birtok 15 holdas kertészeti területét 1920-ban adták el.<sup>338</sup>

Az 1940. évi címtár adatai szerint az utcában élelmiszer-, fűszer- és vegyes kereskedésből hat család élt (ifj. Wildhofer Pál 4. sz., Barka József 9. sz., Kovács Dezső 30. sz., Takács Imre 39. sz., Paulinszky Mihály 41. sz., Kovács Mihály 45. sz.)

A 3. és a 9. sz. alatt egy-egy hentes (Jerger Ferenc és Rovák János) várta a vevőket.

- Fodrászként Trimmel Ferenc az 1. sz., Szalay Lajos a 23. sz., Kaiser Károly a 43. sz. alatt várta vendégeit.
- Szobafestő szakmában Ferencz József (7. sz.), Bárdos Lajos (40. sz.) alatt,
- cipész kisiparosként Kovács Ferenc (1. sz.), Kocs István (7. sz.), Szabó Pál (41. sz.), Jarosek Antal (45. sz.) alatt.
- Szabó kisiparosként Koncz Gyula (3. sz.), Boglári László (24. sz.), Kéry Endre (12. sz.), Böhm Józsefné (21b. sz.), ifj. Vojacek István (31. sz.) alatt ajánlotta szolgáltatásait.

Az utcában ekkor négy vendéglő üzemelt: Németh Jenő (2. sz.), Marschall Kálmán (7. sz.), Tóth József (15. sz.), Péter Istvánné (31. sz.). Kisiparosként dolgozott még a Kálvária utcában ekkor Francsics István bérfuvarozó (17. sz.), Körmendy Viktor kaptafa készítő (8. sz.), Janesch Testvérek kovács (41. sz.), Bécs Sándor kötélgyártó (7. sz.). A 12. sz. alatt élt Schutzbach (Borsa) Antal festő is a fenti címtár tanúsága szerint.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Marschall Kálmán vendéglős. 7. Ott Jenő dr. főszolgabíró. 22 b. Pálvölgyi István tanár. 25. Tallián István sertéshízlaló 25.<sup>339</sup>

### *Országos vásárok a Kálvária utcában, a Pásztor utcai állatvásártéren*

Gyárvárosban, a Szeszgyártól délre kialakított állatvásártér akadályozta a városrész fejlődését, amelynek a területét a tanács be akarta építeni. A város az építkezést még a háború alatt el akarta kezdeni. A vásártér beépítésének terve meg is született, hiszen a tér egy részét ekkor már elvették hűtőház építésének céljából.<sup>340</sup>

Az állatvásártér akadálya lett tehát Gyárváros fejlődésének. Az országos vásárok idegenné váltak az ipari üzemek között. Szükségessé vált az állatvásártér kihelyezése.

A tanács az új vásárteret a GySEV vasútvonal és a Pásztor utca mögött fekvő és már (részben kisajátítással, részben a nádorvárosi plébániával kötött egyezség után) birtokba vett területen akarta felépíteni. A közgyűlés 1943-ban hozott határozatot a vásártér kihelyezésére.<sup>341</sup> A fenti területtől kicsit délebbre, kényszerűségből rendeztek már részleges országos állatvásárt. 1889-ben ugyanis vidéken felütötte a fejét a száj- és körömfájás. Ekkor több, vidéken rendezett országos vásárt nem tudtak megrendezni. A városi állatállományt azonban ez a ragály nem érintette. A fertőzés csökkenésével, de a veszély részleges jelenléte mellett a tanács azt a döntést hozta, hogy a Katalin napi országos vásárt a vidékről felhajtott állatok számára a „GySEV vasút és a nádorvárosi szérűskertek” közti Kálvária réten tartják meg, így a helybeli állatokat a vidékről felhozottaktól elkülönülve árusították.<sup>342</sup>

1943-ban az állatvásár kihelyezését illetően a belügyminiszter jóváhagyása még nem érkezett meg, de lehetőségek szerint folytatódott a területrendezés a kijelölt új helyen. A lápos, zombékos, mélyen fekvő részek feltöltése volt a legfontosabb feladat. Számítások szerint 50 000 m<sup>3</sup> töltőföld kellett volna ahhoz, hogy a csapadékos idő esetén a víz ne folyjon össze, illetve magas vízállás esetén a talajvíz ne öntse el a területet. A városnak nem volt saját szállító kapacitása és anyagi lehetősége ezt megoldani, ezért a Gazdasági Ügyosztály javaslatára a mélyen fekvő részeket városi szeméttel töltötték fel. Az így eltüntetett egyenetlenségekre hordott 30–50 cm-es földrétegre ültetett fákkal kívánta hivatal a területrendezést elvégezni.

A háború utolsó két évében a város több energiát nem tudott már a megvalósításba befektetni. Csak ezt követően, a társadalmi viszonyok és a pénz konszolidációja után lehetett ismét gondolni az országos vásárok megrendezésére. A vásárok új helyének kijelölése azonban még 1946 nyarán is váratott magára. A régi állatvásártér egy részét már építési területté nyilvánították vagy beépítették. A temetlen bombatölcsek okozta területi egyenetlenségeket miatt a terület a vásárok megtartására alkalmatlan volt.



A kirakodóvásár előző helyén, a Gabonavásártéren munkásbérházak felépítését kezdték meg, szükség volt tehát új területet találni a kirakodóvásár számára is. A GySEV és a Pásztor utca mögötti szabad teret 1943/44-ben már elkezdték feltölteni, hogy alkalmassá tegyék országos állatvásárok céljára. Így csak ez a berendezésében hiányos terület állt a tanács rendelkezésére. Itt került sor tehát a háború utáni első országos állatvásár megrendezésére. A kirakodóvásár azonban, a terület alkalmatlan volta miatt, nem a Pásztor utca mögötti állatvásártéren, hanem a Kálvária utca két úttestjén és a közte lévő szabad térrészen jelenhetett meg.

Az új vásártéren a tanács érdemi munkát nem tudott elvégeztetni. A vásártér felszerelése hiányzott, a lapályos részek betöltése nem fejeződött be. A tanács így csak a vásártér ideiglenes kijelölésére vállalkozhatott. Meghatározták a különféle állatcsoportok helyét. A lóvásár a még meglévő Lőtértől nyugatra, a vasúti töltésig terjedő területet kapta, ettől délre eső szabad rész a szarvasmarha vásártérnek adott helyet, a Lőtértől keletre fekvő pedig sertés vásártérként szolgált.

Ily módon a sertésbehajtó út a Rét és a Pásztor utca végén, a ló és a szarvasmarha ki- és behajtó utak a Kálvária utca irányából kaptak helyet. Az egyes állatcsoportok elkerítését a régi állatvásártérről leszerelt korlátok biztosították.

Az első vásárra viszonylag sok állatot hajtottak fel és nagyon sok nézelődő látogatta meg a vásárt, üzlet azonban kevés köttetett. Felhajtottak 161 lovat (ebből 16 kelt el), 116 szarvasmarhát (közülük csak 11 talált új tulajdonosra), az eladásra kínált 373 sertés közül 84 adott az új gazdájának reményt a téli élelmiszer biztosítására.

A vásártér hiányosságai rendkívül sok gondot okoztak eladónak, vevőnek és alkalmazottaknak egyaránt. A járlatlevél kezelők és ellenőrök (akik csak félnapi bért kaptak) panaszkodtak, hogy a nagy sár annyira igénybe vette a lábbelijüket, hogy azok egy vásárnap ideje alatt használhatatlanná váltak. Az áldatlan állapotok ellenére igény volt az országos vásárok megrendezésére. 1946 harmadik országos vásárát november 25-én rendezték meg. Ez a Katalin napi országos állat- és kirakodóvásár sokkal sikeresebbnek bizonyult, mint a két korábbi. Több mint kétszer annyi állatot hajtottak fel ezen a napon. A kereslet azonban még ekkor is éppolyan lanyhának mutatkozott. Felhajtottak 446 szarvasmarhát (ebből elkelt 158 db), 254 eladó lóból csak 56 lett új gazdájára és az eladásra kínált 654 sertésből is csak 126 fogyasztotta új gazdájánál a kukoricadarát.

A tanács látta, hogy a vásártér ebben az állapotában vásárok tartására nem használható. 1948-ban helyszíni bejárás után tizenöt pontban foglalta össze a teendőket arra nézve, hogy a tér a higiéniai, állategészségügyi és járlatkezelési rendszabályoknak egyaránt megfeleljen. A vásártér salakkal való feltöltésén és a terület gyomtalanításán túl utasította a Mérnöki Hivatalt új tervrajz elkészítésére. Az új terveken a megszüntetett Lőtér is a vásártér részét képezte. Előírta a Mérnöki Hivatalnak a bejárókapuk, járlatkezelői építmények megtervezését is.

A vásártéri utak rendbetétele, a térre bevezető utak szélesítése, közlekedési szempontból biztonságossá tétele is része volt a tervnek. A Rét utcai bejáronál a behajtó út ki-egyenesítését is megvalósították, így a szűkület nem okozott többé torlódást. Az állatok

itatására két közút létesítéséről is rendelkeztek. Az utasításban szerepelt a Kálvária utcai kirakodóvásár helyének feltöltése és a vásári utcák megtervezése is. A rendelkezés nem feledkezett meg, egy a Kelemen ház előtt felállítandó nyilvános illemhelyről sem.

Az előző kirakodóvásárok az állatvásártéren, illetve még korábban a gabonavásártéren kaptak helyet. A tanácsnak új helyet kellett keresni. A vásárszervezés esetén fontos szempont volt mindig, hogy a különféle vásárok egymáshoz közeli területen legyenek. Kézzenfekvőnek mutatkozott a tanács számára a Kálvária út, amely az új állatvásártérnek közvetlen szomszédságában terült el. A széles, két utcafront között elterülő beépítetlen terület kedvezőnek és legendőnek látszott kirakodóvásár rendezésre.

Az első országos kirakodóvásárra a háború után 1946. szeptember 9-én, az állatvásárral egy időben került sor. (Pécs után a másodikként rendezte meg „Győr, az élni akaró város” az országos vásárt.) Az első vásár a félelem nélküli szabad levegő népünnepélyét idézte. Újra nagy forgatag, hangos zsbongás, vidám hangulat jellemezte a piacot. A vásári kikiáltók majd két év hallgatás után bizonyították, hogy képesek túlkiabálni a vásári zsvajt. Ismételen megtalálható volt minden olyan áru, mint a törhetetlen fésű vagy a hamisíthatatlan békebeli ruhaakasztó. A vevők viszont szakértő szemmel vették kézbe az árut, a csizmak talpát hozzáértően kopogtatva mustrálták a portékát. Aztán gyakran a komoly alku után pénz hiányában szomorúan visszatették a hón áhított lábbelit. Itt voltak az iparcikk árusok is a teknővájó cigányoktól kezdve a lószerszámot árusítókig. A lábasok, fazekak mellett a vasgyárak is megjelentek termékeikkel az első vásáron. Annyi standot állítottak fel a ruha-készítők, hogy a sátraik egy kis várost alkottak.

Megjelentek a pecsenyesütők, és sült hús, friss hurka, kolbász illata lengte körül a városrészt. Itt voltak a mindig gyerekcsapat által körülvetett törökmézések, cukorka és vattacukorka árusok is. Természetesen a környék összes kocsmája, ivója kinyitott, de sokan látogatták az állatvásártér ivósátrait is.

### *Ószeres piac, Rongyos Köz*

A használt áruk piacának, az ószeres piacnak, illetve ahogy még gyakran nevezték, a Rongyos Köznek a II. világháború után az Opitz és Újvilág utca sarkáról kellett elköltöznie. A ma már elképzelhetetlen szegénységet eláruló használt áruk piaca a minőségét tekintve nem véletlenül viselte a „Rongyos Köz” nevet.

A használt áruk piaca is a Kálvária utcában kapott helyet a háborút követően. A heti kétszeri kirakodással engedélyezett piac az 1960-es években ismét új helyre, a Nádor térre költözött. A Rongyos Köz ebben a formájában az 1960-as évek közepére megszűnt.

### *Hold utca*

A Kálvária utcai vámház magasságában kelet felé nyíló Hold utca kötötte össze a Kálvária utcát a Zöldfa utcával. Bár az utca 1831-ben kapta a nevét az 1876. évi címtárban egyetlen lakóházat sem jegyeztek fel. 1893-ban azonban egy újsághirdetés a Hold u. 7. sz. alatt egy 3 szobás ház (2 konyhával, éléskamrával, udvarral és kerttel) eladásáról jelent meg.<sup>343</sup>

Az 1904-ben kiadott adattár viszont már kilenc lakóingatlanról tett említést, hármát a páratlan, hatot a páros oldalon. A házak mindegyikében egy család lakott. A Hold utcáról egy tüzeset ürügyén jelent meg cikk a helyi lapban:

*„A Kálvária utcai vámbház vonalán levő Hold utcában Falb Ferencz udvarán a pajta gyulladt ki s egy pillanat alatt lángban volt a pajta melletti két szénabaglya. A pajtában gazdasági szerek voltak. A tűzhöz legelsőben a Stadler-féle major emberei futottak s volt annyi lélekjelenlétük, hogy a már égni kezdő kerítést lebontották, s a tüzet már az első pillanatban lokalizálták.*

*Midőn azután a tűzoltók megérkeztek, kétszeres hévvel támadták meg a tüzet, melyet háromnegyed óra alatt sikerült teljesen elfojtaniuk. A veszély, mely Nádorvárost fenyegette, rendkívül nagy volt. Míhelyt a tűz házat ér, vagy ezzel egy magasságú szalma-, szénakazalt, a városrész legnagyobb része roppant veszélynek lett volna kitéve.*

*Nem messze a tűz színhelyétől a Neubauer-féle gyufagyár van, felhalmozott puha-fanyaggal. Mögötte a Békavár egymáshoz közel álló házaival. Igen nagy szerencsének mondható tehát, hogy a veszedelemtől megszabadultunk. Falb Ferencz a tulajdonos a tűz keletkezésékor otthon volt, s miközben a vetőgépét akarta kimenteni, kezét elégette, arcát a láng szintén megcsapta. A kár mintegy 1.000 forint, s biztosítva semmi sem volt. A tűz keletkezésének oka ismeretlen, de valószínű, hogy véletlenül eredt, mert a károsult annyira kedvelt egyéniség, hogy szándékosságra gondolni sem lehet.”<sup>344</sup>*

A Hold utca házai a 19. század első felében Pusztá-Majorokban még, mint cselédházak épülhettek, ezért nem szerepeltek a címtárban. A század végén került sor első átépítésükre, amikor a város terjeszkedésével a mezőgazdasági földterületeket kisebb telkekre osztották. A városrészben az ingatlanok hasznosításában beállt változások során az 1930-as években építették át a házakat ismét.

A Hold utca csatornázása 1926 márciusában készült el.<sup>345</sup>

A 82-es 83-as főutak városon átvezető szakaszának megépítése után az utca teljesen új képet kapott.

#### 5.4. Közép utca, Rét utca, Honvéd (Lóvonat u.), Pásztor utca

A Kálvária utcától nyugatra két, már régóta lakott utcát jegyezhetünk fel a 19. század második felében, a Rét- és a Közép utcát. A mai Pásztor utca mögött vezetett a GySEV vasútnak a főpályaudvarral összekötő lóvonatú sínpályához megépült töltése. Az utcában 1876-ban egy lakóház került feltüntetésre. A Lóvonat utcában még a vasút működött, így lakóház sem állt itt a század végéig. 1885-ben a Lóvonat utca helyén egy vasúti átjáró kapaszkodója nehezítette a kocsiforgalmat. A Győri Közlönyben egy olvasó így festette le a helyzetet. *„Aki ezt kellemesnek találja, jöjjön ki Nádorvárosba és nézze a kálvária stációknál a lóvonatú vasúthoz a kapaszkodót, nézze a Bordás-féle ház előtti kapaszkodót.”<sup>346</sup>*

### *Közép utca*

Az előváros egyik legrégebbi utcája. A vasúttól délre az első kelet-nyugati irányú utcában, (Ndv. 23-34 számozással) mindössze kilenc ház állt. Egy házban négy, háromban két-két család élt, a többi öt ingatlanon egy-egy család lakott 1876-ban az adott év címtára szerint. A 28. sz. alatt Falb Ferenc sertéskereskedő osztotta meg házát Schmikli Samunéval.

A Közép utca 15. sz. alatt üzemelt 1905. óta Németh Gyula kocsmája, amelynek kerthelyisége a Rét utcáig húzódott át, így a másik utcáról is volt címe, Rét u. 18.)

A város vízvezeték hálózatának bővítése 1910 augusztusában érte el a Közép utcát, ekkor állították fel az első artézi kutat.<sup>347</sup>

A Közép utca 8. sz. alatt üzemelt Nádorváros egyetlen sóórló üzeme, helyén annak megszűnte után Morvay József árpa és kukorica darálómalmot létesített.<sup>348</sup> (Szabó Ferenc sóórló malma állt itt Ndv. 26. számozással.)

A Közép utca végén, a későbbi Vásártér területén szeméttlerakó telep volt. 1943 nyarán a szeméttelep közelében, a Kálvária, Pásztor, Közép és Rét utcában lakók felháborodtak a légyinvázió miatt. A szeméttelep remek tenyésző helye volt az egészségtelen, gusztustalan kórokozókot hordozó légyrajok számára. Kérték a tanácsot, tegyen az egészséges környezetért legalább annyit, hogy a frissen odaszállított szemetet földdel eltakarják, s így nyáron esténként legalább ablakot tudnak nyitni.<sup>349</sup> Az inkriminált terület tehát legális szeméttlerakó lehetett. Az újságcikk azért érdemel figyelmet, mert ezt a nádorvárosi szeméttlepet betöltötték, és földet hordtak rá. A város szántóként bérbe adta Szalontay Árpád (Közép u. 13. sz.) alatti lakosnak.<sup>350</sup> Ezen a helyen a szeméttlerakás olyan megszokottá vált, hogy a háború alatt, amikor a szántót nem művelték ismét hulladéktelepként használták. 1945-ben jogos felháborodással írta a cikkét a helyi újságíró, hogy lelketlen – valószínű kórházi alkalmazottak – csonkolt emberi végtagokat hordtak ki a lerakóba. Az otromba, fertőzés veszélyt magába hordó embertelen cselekedet kivizsgálására kérte a hatóságot.<sup>351</sup>

Az 1940. évi címtár említi a sarkon álló vegyeskereskedést (2. sz. Nyikos Sándor), olvashatunk még egy marhakereskedőről (3. sz. Deutsch Gyula), több női- férfiszabó tudott megélni egymás mellett (5. sz. Hauck Margit, 8. sz. Leiner Emil, 17. sz. Horváth Ilona). Horváth Ilona egy házban élt Horváth György cipésszel, mindketten szakmájukban dolgoztak, az utcában volt még egy szobafestő (21. sz. Olajos József), illetve egy fuvarozó (8. sz. Szabó Jánosné) is.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkező Nyikos és Boros fűszer és csemegekereskedés a 2. sz. alatt.<sup>352</sup>

### *Rét utca*

Az utca keletkezése megegyezik a Közép utcáéval. A Rét utca (számozása Ndv. 36-tól–60-ig) házszaámokban a Közép utca folytatása. 25 lakóingatlant jelentett, melyek közül egy-egy házban élt három, illetve négy család, négy házban két-két család, és tizenkilenc családi házat lakott egy család az 1876-ban kiadott címtár adatai szerint.

Falb Ferencné bormérése 1871 és 1877 között állt az akkor Rét u. 23. sz. alatt. Ebben az időszakban két kocsmá és még egy szeszes italmérő is üzemelt itt. Falb Ferencné kocsmáján kívül az 1870-es években, Tóth István a Rét u. 44. sz. alatti bormérése várta a közeli Vásárszerre látogatókat. Adler József szeszes italmérése és vegyeskereskedése a Rét u. 60. sz. alatt állt. Ezen kívül Fodor Mihály hentesüzlete látta még el a környékbeliek élelmiszer igényeit. Az utcában ekkor hét családfő napszámosként, tizenegy iparosként, három taligásként dolgozott, de élt itt három MÁV alkalmazott is a családjával. Az utca nyugati végén lévő műveletlen beépítetlen területről sok földet hordtak el az utcák feltöltéséhez, s a tanács 1892 telén azt kérte a háztulajdonosoktól, hogy az utcákban összegyűjtött havat a Rét utca végén lévő gödrökbe hordják ki.<sup>353</sup> 1892-ben a 6. sz. alatt Kovalter Samu ház átalakításra kapott engedélyt.

A 20. század első harmadában még viszonylag ritkán fuvaroztak egyéni vállalkozók tehergépkocsival. A Rét u. 3 sz. alatti telephelyén Szabó Ferenc tehergépkocsija várta azokat, akik gépjárművel (féregmentes teherautóval) akarták bonyolítani a költöztetést, illetve vállalt más fuvarokat.<sup>354</sup>

Az 1940. évi címtár a Rét utcában öt vállalkozót nevez meg: egy zöldség és burgonya kereskedőt (3. sz. Horváth György), egy ócskaruha kereskedőt (4. sz. Engel Róza), egy női szabót (8. sz. Fürstenfeld Gizella), egy bérkocsist (12. sz. Horváth Istvánné Ziegler Lujza), illetve egy autótaxi vállalkozást (25. sz. özv. Galambos Józsefné Schweitzer Terézia).

### *Honvéd utca (Lóvonat u.)*

A Lóvonat utca elnevezését a GySEV vasúttársaság által felépített lóvonatú vasútpályához felépített vasúti töltésről kapta. Itt az utcában állt a lóvasút rakodó-pályaudvara. A Rába parti szárnyvasút megépítése után a lóvasút vonalát felszámolták, így alakult ki a Lóvonat utca, ami a Pásztor utcából indult nyugati irányba és a Pásztor utcát kötötte össze a Kálvária utcával. A Lóvonat utca és a Pásztor u. sarkán állt a városi tulajdonban lévő Kertészház (Lóvonat u. 9 a.). 1896-ban a közgyűlés döntése alapján a nádorvárosi kertészlakhoz tartozó kertből 1.000 m<sup>2</sup> nagyságú területet kiszakítva a tanács felépíttette a Nádorvárosi Gyermekehelyet. Az építkezésre 6.500 Ft költséget szavazott meg a közgyűlés. A gyermekehely a Lóvonat u. 9b. számot kapta.<sup>355</sup> Ezzel egyidejűleg került sor az utca szabályozására is, amelynek szélességét a 25 m-ről 14 m-re szűkítették, s ezzel egyidejűleg a 10 m széles Pásztor utcát 14 m-re növelték.<sup>356</sup>

1925. augusztus 31-én hirdetett eredményt a bizottság a Lóvonat és Pásztor utca sarkán felépítendő két darab kétemeletes városi bérház felépítésére kiírt pályázat résztvevőinek. A győztes a „Hock Betonépítő Rt.” lett, amely a legkedvezőbb pályázatot nyújtotta be.<sup>357</sup> A ma helytörténeti építészeti emlékként számontartott épületek bokréta ünnepélyére 1926 júliusában került sor. A helyi lap részletesen beszámolt az eseményről:

*„Bokrétaünnepély. Csütörtökön délután tartották meg a bokrétaünnepélyt a Lóvonat utca és Újlak utcában épülő városi bérháznál. Zöld gallyakkal, virágokkal és nemzeti színű zászlókkal díszített falak várták a vendégeket és a hatóság képviselőit: Höfer Vilmos dr. főjegyzőt, a polgármester helyettesét. Erdélyi Iván tanácsost, Kundráth*

*Károly igazgatót. A bejáratnál álló díszes táblán üdvözlő várta Farkas Mátyás polgármestert, Erdélyi Ferenc főtanácsnokot, Erdélyi Iván tanácsost, Stadler Dezső műépítész, de jutott a köszöntésből vitéz Lovass Vince építésznek, Reich Ottó, Hornek Ferenc mérnököknek, Újhelyi Sándor főpallérnak és az összes munkásnak. Stadler Dezső üdvözölte a polgármester képviselőjét és a többi megjelentet. A szónok örömet fejezte ki, hogy az építkezési munkálatoknál oly sok ember kapott kenyeret és annyi család kap hajlékot. Gőcze Miklós kőműves segéd a város képviselőit köszöntötte fel. Höfer Vilmos dr. válaszában hangsúlyozta, hogy megjelenésük a munka megbecsülését jelenti és Isten áldását kívánta a további munkához. Az ünnepség után két fehérruhás lány virágokat osztogatott szét a vendégek között, akik az ünnepély után az építkezés vezetőivel barátságos beszélgetés között töltötték el néhány percet az épület falai között. Ugyanakkor a munkásokat az épület udvarán vendégelte meg az építkezési vállalat vezetője. A munkások nagy ovációban részesítették a városi vezetőséget és a cég főnökeit, illetve az ügyükben mindig készséggel fáradozó Szórády Margitot, a cég tisztviselőnőjét is. A bokrétaünnepély alkalmából a munkások egy napi bérüket kapták jutalmul. Az építkezésnél naponta 130 munkás dolgozott. Az épület két hónappal ez előtt kezdett épülni s a vállalat a kapott információk szerint, éjjeli munkák beiktatása miatt 13 nappal előbb fejezte be a kitűzött határidőnél. Az épületben 20 egyszobás (+ két házmesterlakás) teljesen modern felszerelésű lakás lesz.”<sup>358</sup>*

A Lóvonat és Pásztor utca sarkán álló újonnan épült városi bérházakat 1926. október 28-án adták át hivatalosan a városnak. Az átadásnál jelen voltak: a Városi Mérnöki Hivatal részéről vitéz Lovass Vince építőmester, az építő cég részéről pedig Stadler Dezső, Hornek Ferenc és Reich Ottó építésmérnökök, a cég főnökei. Jelen voltak még Chalupka Károly és Káldy Mihály építőmesterek, mint az építőbizottság tagjai. A két házban összesen 22 egyszobás fürdőszoba nélkül épített városi bérlakásra jelentkezhettek a rászorultak. A Lóvonat és Pásztor utcában épített kétemeletes bérházak lakásaihoz tehát fürdőszobát nem építettek. A munkáslakásoknak épült bérházak komfortfokozatához ekkor fürdőszoba nem tartozott.

1927-ben a Lóvonat u. 3. sz. alatt várta vevőit Rovák és Kohn hentesüzlete. Az üzlet a 19. században épült Bordás-házban kapott helyet. (Itt indult a lóvonatú pályaudvarhoz a kaptató.) Az 5. sz. alatt Pogány Lajos házában 1892-ben engedélyezett átalakítás történt.

1940-ben az adott év címtára szerint a Lóvonat u. 1. sz. alatt működött a Mozdonyvezetők Körének elnöksége, a 4. sz. alatt a kör kocsmája. A Lóvonat u. 9. sz. alatt változatlanul óvoda várta a gyerekeket.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek Jankovich Aladár export/import cége a 9 sz. alatt, illetve Pogány Lajos százados az 5 sz. alatt.<sup>359</sup>

### *Pásztor utca*

Az utca az Újlak és a Lóvonat utca kereszteződésénél indult és délen a Kálvária utcába torkollott. A 19. században a Pásztor utca egyetlen lakóingatlana a Ndv. 61. számot kapta 1876-ban. 1912-ben az utca már jelentősen bővült beépített ingatlanokkal. Az

Apáca zárda mellett a 22. sz. alatti épület eladásáról jelent meg hirdetés. A telken kilenc lakással megépült lakóépületet kínált eladásra a tulajdonos. Egyúttal a Kálvária utca felőli bejárattal rendelkező házhelyet is hirdette a Lóvonat utca 3. sz. alatt élő Szabó Pál gondnok.<sup>360</sup> A kilenclakásos ingatlan és mellette lévő üres telek Schneider Károly betonépítő vállalkozó családjának tulajdona volt, amit az örökösök a családfe elhunytja után akartak eladni.<sup>361</sup> 1914-ben még volt beépítetlen telek az utcában. Horváth Ferenc 1914-ben kapott engedélyt a 17. sz. alatti telken egy földszintes ház felépítésére.<sup>362</sup> Az utca páratlan oldalának nagy részét az idáig nyúló Leányárvaház telke foglalta el.

Az utca szabályozására 1929-ben került sor, amikor az Újlak utcai vasúti átjáró megépítéséről döntés született. A Pásztor utca ugyanis egy rövid 40 m-es szakaszán kétszer derékszögben megtörik és az utca egyik törésénél (Cseh János ingatlana előtt) alig érte el a 8 m szélességet. Így annak 14 m-re való kiszélesítéséhez Cseh János kőfaragómester Pásztor u. 1. alatti ingatlanjából 41 négyszögöl nagyságú területet ki kellett sajátítani, s az ingatlant lebontani.<sup>363</sup> A Mérnöki Hivatal a 67 m<sup>2</sup> nagyságú faszindelyes téglalépcső épületet (egyszárnyú puhafa ajtóval, a téglalábazatú vasrácsos kerítéssel, kétszárnyú puhafa kapuval) lebonttatta és a bontási anyagot értékesíttette. A kisajátítást szenvedő kérésére a tanács engedélyezte, hogy a fennmaradó telekrészén a régi ház vonalában egy új 72 m<sup>2</sup>-es ugyanolyan beosztású két szobakonyhás lakást építtessen. Az utcában az 1940. évi címtár szerint csak egy vállalkozó dolgozott: a 12. sz. alatt Lózs Ödön kőműves.

Az 1940-es években a Házinyúl-, Baromfi-, Galambtenyésztő Egyesület a Pásztor utcába tette át telepét.<sup>364</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat. Rét u. Tompos Béla és társai 3., Kelemen Károlyné 25.

Lóvonat u.: Győr Szabad Királyi Város óvoda 9/a.

Pásztor u.: Cseh János 9. sz., Leinvather János 12/a., Nádorvárosi Római Katolikus Leányárvaház 21., Ifj. Magasfalvi József 23/a., Fülöp András 23/b., Machó József 23/c., Kövári Ferenc 27., Pázmándi Jenő 29. alatti házak.<sup>365</sup>

## 5.5. Szérűskert utca

A GySEV pályaudvartól délnyugatra, a Pápai úttól nyugatra, külterki részen húzódott a Nádorvárosi Szérűskert. Szérűskertnek nevezték azokat a helyeket, ahol a gazdák az állati takarmányozásra használandó szénát, vagy az alomnak való szalmát kazlakban gyűjtötték össze. A gazdaságok, amelyek állattartással is foglalkoztak rendelkeztek tehát saját szérűskerttel. A megszáradt, gyúlékony széna, szalma nagy tűzveszélyt jelentett a városok sűrűn lakott részeire. Egy 1861-ben született városi rendelet értelmében a gazdák szérűskertjeiket a lakóingatlanoktól legalább 30 m távolságban alakíthatták ki. A város tulajdonában is voltak rétek saját lóállományuk részére. A város szérűskertjei kerületenként, külterületen lettek kijelölve. Ez a szérűskert így már a 17. században a mai Szérűskert utca helyén állt. Hasznosságukat jól mutatja egy korabeli újságcikk:

*„Lekaszálták már a rétet. Mozgalmas hete volt a Városi Gazdasági Hivatalnak. E héten kaszálták le ugyanis a város összes rétjeit s a gazdag takarmányt már föl is gyűjtötték és be is szállították részben a városi pajtába, részint a nádorvárosi szérűskertbe, hol kazalokban állították föl. Legjobb eredménnyel az úgynevezett Ruschek-szigeten kaszáltak, hol 46 szekér szénát gyűjtöttek, mintegy 423 métermázsza súlyban métermázsáját 3 frt-ával számítva, a takarmányának értéke 1.269 frt. A hullámtéri parcellában 152 métermázsza szénát kaszáltak 456 frt értékben. A »János pap országa« rétet 96 métermázsát szolgáltatott (2x2 frt), bár most ideiglenes katonai gyakorlótérül szolgál. Az összes Kálvária rétek mintegy 500 métermázsát adtak 1.500 frt értékben. A város ez idei szénatermése tehát összesen mintegy 1.171 métermázsza, melynek értéke pénzben 3.507 frt.”<sup>366</sup>*

A Szérűskert utca elnevezésének időpontjáról nem találtam adatot. Az utca beépítése a 20. sz. első évtizedeiben kezdődhetett, hiszen az 1915. évben kiadott címjegyzékben a Szérűskertben csak a Baromfityenyésztők hizláló telepét találtam meg bejegyezve. (Szerűskert u. 21. sz.)

A Szérűskert utca 1. sz. alatt élt Foki Ferenc a Harcsa kisvendéglő vezetője. A 2. sz. alatt Papp Zsigmond élt, aki az itt álló ideiglenes vendéglőt vezette. Az első építkezést Kurucz Ferenc 1913-ban a 13. sz. alatt felépített földszintes lakóháza jelentette. Az 1920-as években hét lakóház épült fel itt.

1928 novemberében jelent meg egy hirdetményt a Dunántúli Hírlapban, amely szerint Szérűskert u. 23. sz. alatti négyszobás, teraszos családi ház árverésére kerül sor a törvényszék épületében.<sup>367</sup> Az utca híres vendéglátóhelye, a Kovalter is csak 1936 óta üzemelt (Szerűskert u. 20.). Itt volt a székhelye a Győrnádorvárosi Sporthorgászok Körének is. Az utca beépítettsége tehát az 1930-as évektől lehetett számottevő.

A Szérűskert utca 17. sz. alatt történt az orosz megszálló katonák által elkövetett legborzalmasabb bűncselekmény 1945-ben. December 12-én éjszaka, éjfél körül orosz katonák tiltott fegyvertartás utáni nyomozás ürügyén mentek be a családi házba. A kutatás ürügyén a ruhásszekrényben talált ruhaneműt gyömöszölték egy bőröndbe, hogy magukkal vigyék. Az apa, Skerlanitz Flórián ekkor észrevette, hogy cukorbeteg gyermekének inzulinját is magukkal akarták vinni. Mikor megpróbálta a katonáknak elmagyarázni, hogy csak azt ne, hiszen az gyermekének az életet jelenti, az orosz tiszt ezt támadásnak értékelte és agyonlőtte az apát. A fiúk a zajra a másik szobából kirohantak apjukhoz, a másik orosz katona a két fiút lötte le. Az anya két leányával menekülni akart, ekkor az őt álló orosz katona az anyát is lelőtte. Az eset óriási felháborodást keltett a városban.<sup>368</sup>

1947-ben az adott év címtára szerint Dömötör Irén női szabó a 9. sz. alatt várta vendégeit.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat. Edvi István 3., Fábián Vilmos 5., Kopfstein Richárd 7., Dömötör Imre 9., Özv. Kiss Andrásné 11., Tímár Viktor 13., Kurner Ferenc 15., Győri Első takarékpénztár 17. sz. alatti ingatlanok.<sup>369</sup>



## 5.6. Babits Mihály utca (Zöldfa utca)

A kerület egyik legrégebbi utcája, nevét az 1831. évi utca elnevezések idején az itt álló Zöldfa vendéglőről kapta. A Zöldfa utca nagyon jól mutatja a kerület egykori major jellegét. Egy 1860-ban feladott hirdetés a Ndv. Zöldfa u. 172. sz. alatt egy három lakással rendelkező 2000 akó bor tárolására alkalmas pincével felszerelt, magtárakkal ellátott 978 négyzetméter nagyságú ingatlant ajánlott megvételre.<sup>370</sup> Egy másik 1871-ben feladott hirdetés szerint az utca „vaspálya” felé nyíló végén Birner Károlyné háza nagy udvarral, vágóhíddal és istálló épülettel, gyümölcsösökkel, veteményeskerttel várt új gazdájára.<sup>371</sup> Mindkét ingatlan területét, melléképületeit nézve megállapítható, hogy az itt élők mezőgazdaságban dolgoztak. A kerület északi, a Belvároshoz közel eső részén is nagy mezőgazdasági művelésre alkalmas ingatlanok álltak.

Az 1876. évi címtár szerint az utcában 33 épület rendelkezett házszámmal. 22 házban egy család, hat házban két család, kettő-kettő házban három, illetve négy család, egyben pedig hét család élt. Az itt élők anyagi viszonyai szerint is a Kálvária utca és a Békavár között helyezkedtek el. Iparosok és alkalmazottak is vettek lakást vagy házat az utcában. A háztulajdonosok között nyolcan vasúti alkalmazottak voltak. 1901-ben a Zöldfa u. 8. sz. alatt Freund Jakabnak egy magtára állt egy beépítetlen terület szomszédságában. A beépítetlen házhelyen egy 10 szobából, 6 konyhából, 6 élelőkamrából, padlásfeljáróból, padlásból álló házat emeltetett a gazda. A tulajdonos ezt követően a tanácshoz azzal a kéréssel fordult, hogy a magtárat lakóházzá alakíthassa. Freund Jakab a terveket is benyújtotta a hatósághoz. A tanács kérését azzal utasította el, hogy a III. ker. szabályozási tervét már a belügyminiszter is jóváhagyta, amelyben az állt, hogy a fent nevezett utcát 12 m szélességre kell kialakítani. A szabályozási tervben kiemelte a hivatal, hogy a lakóházaknak 6 m-es előkertet kell kialakítani. Az utcaszabályozáshoz szükséges területet e szerint kell kisajátítani. A kérelmező terveiből kiderült, hogy az átalakított magtár túlnyúlt a szabályozási vonalon. (A hatósági engedély kiadása megterhelte volna a város kasszáját egy esetleges kisajátítási eljárásnál. Ez a kisajátítás az utcaszabályozás miatt előre láthatóan a közeljövőben bekövetkezhetett. Emiatt a város a kérést elutasította. A hatóság elutasító határozatát azzal is indokolta, hogy az átalakításra szánt istállóépület falába a nedvesség annyira beszivárgott, hogy lakhatásra úgyszólván alkalmatlan lett volna.) Ezt követően, a tanács eleget téve a szabályozási terv előírásának 56 négyzetméter nagyságú területet sajátított ki Freund Jakab telkéből. A 20. század első évtizedében az özvegy tulajdonában állt a magtár. A Zöldfa u. 7. sz. alatt élő Freund Jakabné, a magtárat az I. világháború alatt katonai szállásolási helyként üzemeltette.<sup>372</sup>

Braun Ignác és érdektársai 1910-ben levélben fordultak a tanácshoz, segítséget kértek, hogy a már sűrűn lakott utcában üzemelő és fertelmes büzt árasztó sertéstelep engedélyt vonják vissza. A tanács utasította a rendőrkapitányt az ügy kivizsgálására. A több fórumot megjárt ügyiratból kiderült, hogy a Zöldfa utca 17. sz. alatti 500 állatot befogadó sertéstelepre az időközben elhunyt Hechtl Frigyes kapott engedélyt. A 181/1844. évi törvény értelmében az iparengedély felesége továbbvihette. A tanács tehát annyit tehetett, hogy felszólította az örököszt a víz bevezetésére, egy pócegdör építésére és a telep tisztántartására.<sup>373</sup>

Vasútsort 1912-ben szabályozták. Ennek esett áldozatul Szűcs János itt álló (1892-ben toldalékkal ellátott) lakóháza. A Zöldfa utca így kialakított kereszteződésébe építtetett Pokomándy Gergelyné egy 11 lakásos egyemeletes bérházat, amelynek nagyobb része alatt pince helyezkedett el. Az épület tartalmazott egy félkomfortos házmesterlakást is. 1957-ben a Győri Fodrász KTSz. tetőtér beépítést hajtott végre. 1965-ben teljes felújítást hajtottak végre. A házat később lebontották.

1913-ban egyik ház öt lakással, a másik pedig három lakással, mellékhelyiségekkel, nagy udvarral és kerttel került az újság hirdetési rovatába.<sup>374</sup>

A Zöldfa utca Alsó Nádor és Kert utca csatornázása 1926 márciusában fejeződött be. A telektulajdonosoknak ezt követően kötelező lett a szolgáltatás igénybevétele.<sup>375</sup> 1927-ben a 7b. sz. alatt Hoy Nándor kőfaragómester kapott engedélyt műhelyének felépítésére.

A Zöldfa u. 35. sz. alatt üzemelt 1932-ben Ganz Pál Szőnyeg és Ablakredőny gyára. A fenti címen 1939-ben már a tulajdonos textiláru, kárpitos kereskedése is üzemelt.<sup>376</sup>

Az 1930-as évek elején a városban megrendezett Lakberendezési és Kézműipari Vásárokon sikeresen szerepelt Lunzer Gyula Frottír-, Damaszt és Vászonkendő Szövőüzeme, telephelyét a Zöldfa utca 13. sz., a mintaboltját a Baross u. 35. sz. alatt rendezte be a tulajdonos.<sup>377</sup> 1944-ben, mint zsidótulajdon került keresztény vezetéssel állami kezelésbe.

Az 1950 előtt kiadott címtárakban az iparosok és kereskedő műhelyeinek, boltjainak címét is felsorolták. (A vállalkozás helyszíne gyakran megegyezett a tulajdonos lakóhelyével is.) Az 1940. évi címtár a Zöldfa utcában 10 iparost, 8 kereskedőt, egy művészt és egy építési céget sorolt fel.

- Asztalosok: Kurcsics Lajos Zöldfa u. 1 Tobler Károly, Zöldfa u. 7.
- Kosárfonó: Molnár János, Zöldfa u. (hsz. nélkül).
- Sütő: Tompos Béla, Zöldfa u.33. (A Sütőde 1921 óta üzemelt Strancicz Lajos alapítása óta.)
- Szobafestő: Tóth István, Zöldfa u. 27.
- Szabó: Háhn Imre, Zöldfa u. 28.
- Borbély: Sinkó István, Zöldfa u. 1., Drescher Béla Zöldfa u. 42. (A borbélyüzletet Nagy Rezső alapította 1935-ben.)
- Cipész: Marton József, Zöldfa u. 22, Ács József, Zöldfa u. 43.
- Kereskedők: Braunstein Mátyás gabonakereskedő, Zöldfa u. 42., Döbrössy Károly Zöldfa u. 41., Horváth Lajos Zöldfa u. 25., Jámbor Mihályné Zöldfa u. és Kert u. sarok.
- Vegyeskereskedők: Dörner Rudolf borászati cikkek, Zöldfa u. 32., Hütter Géza műszaki és gépkereskedő Zöldfa u.28., Hütter Géza textilkereskedő, Zöldfa u. 11., Mészáros László szatócs, Zöldfa u. 32., (1947-ben már, az adott év távbeszélő névsora szerint Kántor Dezső fűszerkereskedése állt itt.)<sup>378</sup> Ritter Jenő fűszer ügynök, Zöldfa u. 38.

A Zöldfa u. 15. sz. alatt lakott ez idő szerint Schutzbach (Borsa) Antal. A művész telke a Kálvária utcáig húzódott, hiszen Kálvária utcai címmel is rendelkezett. A címtár

hátszám megjelölés nélkül Lakatos Kálmán építész is megemlítette az utcába, az ő ingatlana is a Kálvária utcától a Zöldfa utcáig húzódott. Hoy Nándor műhelyét nem említette a címtár, pedig a mester 1944-ben még a helyi lap írása szerint aktív volt. A műhelye tehát vagy nem épült meg, vagy ismét áthelyezte.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni hátszám tábláikat: Dr. Pokomándy Béla 1., Schmikli János 3/a., Sulyok Márton 8/b., Lakatos Kálmán 10/a., Özv. Mészáros Pálné 14/a., özv. Szabó Mihályné 14/b., Haslinger Dezső 16., Jerger Ferenc 18/b., Wix István 23/a., Özv. Hatos Lászlóné 23/c., Tóth Ferencné 29., Meiszter László 33/a., Özv. Pittner Józsefné 34/a., Szabó Ferencné 36/c., Juhász Donát 37/a., Martos Ferenc 38/a., Gaál Ferenc és társai 38/, Ritter testvérek 38/c., Mórocz Istvánné és társai 53., Dobra János 55., Török Ferenc 59/a.<sup>379</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Horváth József dr. Győr Szabad Királyi Város tanácsnoka, árvaszéki elnök (1945-ben rövid ideig polgármester). 23b., Horváth Jenő postatiszt. 38a.<sup>380</sup>

## 5.7. Bartók Béla út (Hosszú utca, Wennes Jenő út)

A Hosszú utca Nádorváros egyik ütőerét jelentette, hiszen itt volt az egyik vasúti átjáró a Vásártérre, illetve a Belváros irányába. Az utca hasonló szerepet töltött be Nádorváros életében, mint a Kálvária utca. Különbség a 19. század közepéig abból adódott, hogy ez a közterület vezetett a Bakony irányába, ahonnan a Bakony hegység makkosaiból felhajtott sertés szállítmányok, illetve a Balaton irányából jövő borszállítmányok elérték a várost.

A Hosszú utca lakói 45 pft összeget gyűjtöttek össze 1852-ben, hogy a Späth-háztól a vásárálláson keresztül létesített gyalogutat korláttal védjék meg az arra közlekedő szekerek ellenében.<sup>381</sup> Még ebben az évben döntött a községtanács a Hosszú utca lekövezéséről, illetve a „lövöldöző ház” előtti csatorna fölé egy hídnak az építéséről. A sürgető beruházást a császár Győr városba tervezett látogatása indokolta.<sup>382</sup>

1876-ban 40 számozott épületet jegyzett fel az adott év címtára. A negyven lakóépületből 21-ben lakott egy család, tízben két család, hétben három család és kettőben négy család. Az egy családként bejelentett épületkomplexumba beletartoztak a vállalatok is, így a Back és a Jankovich malom is. A több lakásos házak magas száma mutatja az utca népszerűségét, hiszen érdemes volt kiadó lakásokat itt felépíteni. Az utcában tíz beszálló vendéglőt, tizenkét bormérést jegyzett fel az 1876. évi adattár. Több különféle szakmához tartozó iparost is találhatunk a lakók között. Őt csizmadia mellett két cipész, egy kovács, egy pék, egy esztergályos, két kórákó, egy puskaműves is itt talált lakhelyet és műhelyt. Kereskedők közül két fűszer-, két gabona és egy sertéskereskedő egy szatócs, egy hentes is képviseltette magát.

A Hosszú utca Belváros felé eső északi végében, ahol az utca számozása kezdődött, volt a sorompóval zárható vasúti átjáró. A páratlan oldalon az első házban (Hosszú u. 1. sz.) a Späth család nagy saroktelkén az egykori Fekete Sas beszálló vendéglő uralta a

Vásárszer déli részét és az utcát. A Vásárszer frontjára nézett a majorságuk istállója, majd Szodfriedt Endre háza. Ezt követte a Hosszú utcában az 5. sz. alatt az Arany Angyalhoz, és a 7. sz. alatt álló Három Nyúlhoz címzett beszálló vendéglő. A 13. sz. alatt állt Braunsteiner Frigyes újvárosi mészáros háza.

A Hosszú u. 21 sz. alatt üzemelt 1910-ig Szabó Samu és Fiai Cs. és Szab. Kir. Takaréktűzhely Gyára. A régióban híres márkanévet vívott ki magának a vállalkozás. Híres volt közülük a „Szabó Samu-féle szabadalmazott »Unikum« kettős füstvezetékkel ellátott asztal alakú takaréktűzhely.<sup>383</sup> Már 1885-ben elismerő cikket közölt a gyár termékeiről az osztrák „Metallarbeiter” című lap.<sup>384</sup> A gyár a tulajdonos, feltaláló 1910. évben bekövetkezett haláláig üzemelt itt. 1914-ben Horváth Miklós bútorkereskedő vette meg a házat és lakásberendezési műhelyt alakított ki.<sup>385</sup> Szabó Samu Takaréktűzhely Lakatosáru és Rábakályhagyár Rt. az Ipartelepeken létesített új helyszínen, az örökösök által üzemeltetve folytatta működését.

A páros oldalon a Szőlő, Szőlőkert és a Szőlőfürthöz címzett vendéglők várták vendégeiket. A 14. sz. alatt állt 1894-ig a Deutsch R. által üzemeltetett fűszerkereskedés. A tulajdonos 1894. májusban Wasel Gyulának adta el a házat és az üzletet. Wasel Gyula könyvelő, biztosítási ügynök, aki a város virilistái között is szerepelt a fűszerüzletét a továbbiakban bérbeadással üzemeltette.<sup>386</sup>

A Felső Békavári út, a későbbi Wesselényi u. magasságában a Hosszú utcában állt a Lukárdy laktanya. Csokonai Vitéz Mihály (ludtollas) kutatása szerint Lukárdy Ferenc 1780 körül Olaszországból, Udinéből költözött Győrbe. (A család 1503-ban kapott nemességet Miksa császártól.) Lukárdy Ferenc létesítette az első sajt és szalámigyárt Győrött, a Hosszú utcában. Olasz munkásokat is alkalmazott s termékeit exportálta egykori otthonába is. 1847-ben nagy szalámigyár építésébe kezdett, amelynek befejezését 1848-ban hirtelen bekövetkezett halála akadályozta meg. Ezt a félig kész épületet aztán kaszárnyává alakították át.<sup>387</sup> Az épületben 1888-ban huszárokat, azt követően gyalogsági századokat helyeztek el. A laktanyát a Postakaszárnyával ismételt polgári használatba vételével egy időben, 1900-ban hagyták el a katonák.

A Lukárdy laktanya egyik részét 1906. szeptember elején a város átengedte a Patronage Cselédelhelyező Intézetnek.<sup>388</sup>

A laktanya többi helyiségét a Győri Katolikus Növédő Egyesület vette át 1906. szeptember végén a város által elkészített feltételek mellett katolikus gyermekmenhely és cselédotthon céljára. A növédő egyesület Hlatky-Schlichter Lajosné úrasszony és Bedy Vince kanonok elnökletével tartott ülésen jelentette be a fenti hírt, az ülésen egy másik fontos bejelentésre is sor került. A tanács úgy döntött, hogy a laktanya helyiségei, megfelelő átalakítása után a munkáscsaládok gyermekeinek napközi otthonát is üzemeltetheti. Az egykori laktanyán elvégzendő szükséges munkát Hlatky-Schlichter Lajos cége végezte el.<sup>389</sup> A munkáscsaládok gyerekeinek 10 helyet alakítottak ki.<sup>390</sup>

Alig négy évvel később, 1910 júliusában a Győri Katolikus Növédő Egyesület visszaadta az épületrészt. Hlatky-Schlichter Lajos országgyűlési képviselő, a Győri Gyermekvédő Otthon elnöke ekkor kérelmet nyújtott be a fenti szárny átengedésére, hogy a napközi otthon helyett 10-20 elhagyott gyermek részére egy bentlakásos, teljes ellátást

adó otthont alakítson ki. A város engedélye után a képviselő saját költségén végezte el az átalakítási munkákat.<sup>391</sup> A gyermekotthon négy évig működött a Lukárdy laktanyában, amely részben a város, részben a Schlichter család tulajdona volt.

A Dunántúl nyolc megyéjének jegyzői 1910-ben elhatározták, hogy fiúinternátust (Győri Gyermekvédő Otthon Egyesület néven) hoznak létre. Az internátus elhelyezését a gyermekotthonban tervezték, ezért megkérték Hlatky-Schlichter Lajost annak átadására. A képviselő a gyermekotthon lakóihoz hasonló feltételek mellett (ott lakásért, teljes ellátásért gyermekenként 40 K, amit a tanács fizetett) átadta az épületrészt az internátus részére. A közgyűlés határozatában legfeljebb 45 gyermek ellátási költségeinek megfizetését vállalta.<sup>392</sup> A Hosszú utca 16. sz. alatti egykori Lukárdy laktanyában üzemelt a Győri Gyermekvédő Otthon Egyesület Sefcsik Ferenc igazgató vezetésével. A napközi otthon 42 gyerek (34 fiú és 8 leány) gondozását tudta felvállalni, közülük 24 gyermek teljes ellátást kapott, a többiek csak bejártak étkezésre az intézménybe. Az egyesület szükség esetén a gyermekek felruházásában is segített és együttműködött az árvaszékkel számukra gondozót találni. Az épületrész újbóli napközi otthonná való alakítását 10 000K költséggel Hlatky-Schlichter Lajos vállalta magára.<sup>393</sup>

Az I. világháborút megelőző évben ismét helyet kapott az épületben a Patronage Egyesület Katolikus Nőnevelője (Cselédelhelyező Intézet jogutódja) is. A helyi lap is bemutatta az intézményt:

*„A cselédleányok vasárnap délutáni találkozó helye. Egyik legsikerültebb szociális intézményünk. Helyisége Nádorváros, Hosszú utca 16. alatt volt. Kivált a téli délutánokon 60-80 leány látogatta az otthont, hol kellemesen elszórakoztak. Volt zongorájuk is. Igazgatóik, Hász István dr. és Nagy Gyula előadásokat szoktak tartani különböző témákról. Rendesen ott voltak a patronessek is, főleg Joláthy Ferencné és Sefcsik Ferencné. A leányok kézimunkát vittek magukkal és dolgozgattak, meséltek, beszélgetnek. Van könyvtárunk s rendes lapjuk is, a »Mi lapunk«. Nagyobb ünnepeken előadásokat tartottak.”<sup>394</sup>*

Az I. világháború alatt tartalékkórház volt, főorvosa dr. Bánóczy Gyula. Erdélyből érkező menekülteket is elhelyeztek itt. A háború után az épületben üzemelt Nádorvárosi Városi Napközi Otthona. A szegény munkáscsaládok, kereset nélküli özvegyasszonyok gyermekei kaptak napközben gondozást, ételmet és ruhát. A városi fenntartású intézmény életben tartásáért gyakran szerveztek jótékonyági akciókat. A városi napközi otthonok vezetője, Kiss Ida 1914-ben a Révfalui Napközi Otthon vezetőjeként vált elismert szakemberré. A háború után a város által irányított napközi otthonok vezetője lett 1943-ig, nyugállományba vonulásáig. A háborút követően a MANSz Győri Fiókegyesülete (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége) védőszárnyai és jótékonyági akciói által fenntartott intézményt fejlesztette Kiss Ida városszerte elismertté. A napközi otthonos gyermekekből alapított Pacsirta kórus gyakori szereplője lett a városi, illetve egyházi rendezvényeknek. A szociális intézményt 1929-ben már a Győri Katolikus Nővédő Egylet üzemeltette. Az egylet elnöknője Bay Ferencné, igazgatója Winkler Mihály és a Napközi Otthon vezetője változatlanul Kiss Ida volt.

A város hetipiacaiknak decentralizálása is érintette a Hosszú utca lakóit. Amikor 1914-ben világossá vált a tanács előtt, hogy a tervüket a nádorvárosi piac helyéül kijelölt Szent György teret nem tudják a heti vásárok számára megnyitni, így a nádorvárosi vegyes

élelmiszerpiacot a Hosszú utca keleti oldalán a kocsút mellett lévő külső járdán jelölte ki.<sup>395</sup> A kísérletek, a piacok kerületenkénti megrendezésére nem mindig valósították meg a hozzáfűzött reményeket. A Wennes Jenő út nem igazán volt alkalmas hetipiac rendezésére. Az utcára kirakott árukat csak kevés háziasszony kereste fel, s így az árusok is elmaradtak. 1928-ban a tanács a Nádorvárosi Katolikus Polgári Kör kérését teljesítve ismét kísérletet tett a piac kihelyezésre. A Wennes Jenő út 14–16. sz. ház előtti utcasarkot jelölte ki ideiglenesen piacnak (amíg a Szent György tér feltöltése megtörténik.) Az első napon azonban a legnagyobb meglepetésre csak egy hentes, Grósz József állította fel a sátrát. Első vevője sem egy háziasszony, hanem egy ügynök volt.<sup>396</sup>

A Baross híd megépítése során lebontott épületek helyén az 1910-es évektől kezdődően villaszerű családi házak kezdtek kiépülni. A Hosszú utcának a Belvároshoz közeleső része egyre népszerűbb lett a város prominensei számára. 1910-ben itt építtette fel családi házat Wennes Jenő polgármester. A Wennes villa tervezője Schlichter Lajos és Fiai cég volt. A cég a Wennes villától délre fekvő telket is megvásárolta Deutsch Mór és neje Spitzer Josefina tulajdonosoktól. Wennes Jenő korai halála után családjának nagy anyagi nehézségekkel kellett szembenézni, így a villát eladták. A ház jelentős értéket képviselt, hiszen az eladási ára 800.000 K volt, ezzel szemben az átlagos családi házak 2-300.000 K árban keltek el ebben az időben<sup>397</sup>

A telken építtették fel a család másik mives lakóházát, amelyet később csak „Skoda villának” ismert a város közönsége.<sup>398</sup> A szomszédos telket Hlatky-Schlichter Gyula és felesége Nirnsee Gizella vette meg, ugyancsak az egykori lókereskedő Deutsch Mórtól.

A Skoda villa tervezője a Schlichter Lajos és Fiai cég volt. 1912-ben Hlatky-Schlichter Gyula építőmester, tulajdonosa által lakott épület, hiszen az építész 1912. évben a járdaépítési hozzájárulás címén 654 K költséget a tanácsnak befizetett. A tulajdonos 1914 júliusában eladta a Hosszú u. 4–6. sz. alatti villát dr. Lauer Richárdnak 160.000 K-ért.<sup>399</sup> A magánszemélyek vásárlásáról azért maradhatott fenn irat a város levéltárában, mert a tanács vizsgálta, hogy az átruházás idejére a közműberuházások miatt volt-e telekérték növekedés. 1914-ben garázsépítésre kapott engedélyt a tulajdonos Lauer Richárd. Az épület két helyrajzi számot foglal magába (2053/2. illetve a 2053/3.)<sup>400</sup> Az ingatlan birtoklapján 1944. november 13-án kelt bejegyzés alapján a teljes ingatlan tulajdonjoga özv. Lauer Richárdnéra szállt fele részben hagyatékként felerészben szerzeményként.

Az ostromot követően a szovjet-parancsnokság rekvirálta az épületet és irodákat rendezett be. Egy 1946. szeptember 26. és október 15-én kelt szerződésben Lauer Richárdné eltartás fejében a Szent Imre Egyházközség részére átadta az ingatlan tulajdonjogát. 1947-ben hagyták el a szovjet katonák az épületet, ekkor rendezte be irodáit az Államvédelmi Hivatal, amely az ingatlan alagsorában börtöncellákat alakított ki. Az Államvédelmi Hivatal után a Megyei Rendőrkapitányság foglalta el az épületet és továbbra is irodaként használta, illetve foglycellákat tartott az alagsorban.

Az épületet 1952-ben államosították, de hivatalosan csak 1960-ban adták át a rendőrség kezelésbe. 1956. november 4-e után rövid ideig ismét a szovjet-parancsnokság használta.<sup>401</sup> Ezt követően a magyar állam tulajdonába került vissza.

A Hosszú u. 51. sz. alatt élt 1907-ben Mondovits István vendéglős, györszabadhegyi földbirtokos.<sup>402</sup>

1927 júniusában a Wennes Jenő u. 10. sz. alatti házban élt Kakics József sütő, aki ekkor nyerte el a tevékenységére jogosító iparigazolványt.<sup>403</sup> Majd 1932-ben épült meg a Wennes Jenő u. 10. sz. alatt Lakatos Kálmán építész tervei alapján az utca első kétemeletes bérháza. A három lépcsőházból álló magánberuházás kivitelezését Káldy Barna építőmester cége végezte. A három lépcsőház (10 a., 10 b. és 10 c.) három befektető megbízásából épült fel. Az „a” lépcsőház Borostyán Lajos, a „b” Fekete László, a „c” Szántó Jakab megbízásából.

Nagy Béla asztalos műhelye kapott helyet a Wennes Jenő u. 9. sz. alatt 1910 és 1930 között, de itt dolgozott Posch Károly kádár is. Nagy Béla műhelye még 1947-ben is ide volt bejelentve. 1932-ben Kacsák Mihály kovács (Wennes J. u. 9.) épületének átalakításával lehetőséget adott a Csaba utca megnyitásának a Wennes Jenő útja felé. A Wennes Jenő u. 13. sz. alatti épülettömbben is több iparos élt és dolgozott az 1947. évi címtár szerint: Beke Pál cipész, Horváth Gyula festő és mázoló, Schwarzkopf Ödön címfestő és Nagy Károly szabó. (Szabómester már 1910–1935 között is dolgozott itt Gottlieb Árpád személyében.)

A város 1939-ben utasította a Mérnöki Hivatalt, hogy mérje fel a Nádorvárosban üzemelő tűzifa és épületfa telepeket, s tegyen javaslatot a tűzveszélyes, vagy más szempontból káros lerakatok kitelepítésére. A hivatal a Wennes Jenő utcában két fatelepet vizsgált: Wennes Jenő u. 7. sz. alatt Schmiedeg Imre telepe nem jelentett tűzveszélyt a hivatal szerint, viszont akadályozta a városrendezést. A Csaba és Wennes J. utca sarkán álló telep alkalmas lett volna lakóházépítésre. A másik fatelep a Wennes Jenő út 59. sz. alatt Rosta Jenőné vállalkozása.<sup>404</sup> Az 1943. évi távbeszélő névsorban a 10 c. szám alatt kereshették a vevők a Halbritter és Testvére fiók hentesüzletét.

Benes cipőkrémgyár. Benes György neve a helyi újságban 1899-ben jelent meg első ízben, mint a Saugerhausen gépszergyár győri képviselője. Üzletük az Arany János utcában kapott helyet.<sup>405</sup> 1910-ben Benes Györgyöt már gyárosként ajánlották Nádorváros képviselőjeként a Törvényhozási Bizottságra megválasztani.<sup>406</sup> Tehát ekkor már felépített gyárát vezethette. Ebből a vállalkozásból fejlődött ki a híres Pyram márkanévvel forgalomba kerülő cipőápoló krém.

A Benes testvérek cipőkrémgyáráról pozitívan számolt be az országos sajtó:

*„A Benes Testvérek vegyészeti gyárának sikeréről számol be a Honi Ipar legutóbbi száma a következőkben: örömmel regisztráljuk azt a magyar iparra örvendetes körülményt, hogy a Benes Testvérek győri vegyészeti gyára, melynek »Pyram« gyártmánya az ország belsejében is egyik legkedveltebb és legkeresettebb cipőkrémgyártmánynak bizonyul, rohamosan terjed a balkáni államokban. Több százezer tucat Pyram krémet exportáltak már eddig is Bulgáriába, és Romániába és a cégnek ottani üzlete a viszonyok konszolidálása után folyamatosan nagy fejlődést mutat.»<sup>407</sup>*

A vegyészeti gyár 1915-ben már nemzetközileg is konkurált más vegyészeti gyárakkal. Újsághírből tudjuk, hogy a Benes testvérek győri cége perben áll a Siegel and Comp. bécsi vegyigyárral. A bécsi cég azt állította, hogy az ő korábban beadott Sidol védjegyet utánozta a Benes cég a későbbben bejegyzett Pyrol védjegyeként. A győri vállalat

ezt rosszakaratú állításnak mondja, mert a védjegy nem volt összetéveszthető a bécsi cég védjegyével. A kamara közgyűlése megállapította, hogy a szer neve sem fonetikailag, sem nyomtatottan optikailag nem adott alapot tévedésre. A védjegy rajza, színei pedig teljesen eltérők voltak egymástól.<sup>408</sup>

A Benes testvérek 1918-ban vették meg Konek Józsefné Hosszú u. 40. sz. alatti házát (6185 négyyszögöl telekkel) 108.000 K áron.<sup>409</sup> 1917-ben már üzemelt a vegyészeti gyár, hiszen egy újsághirdetésben munkásnőket kerestek felvételre. A 40. sz. alatti telket valószínű a gyár bővítési lehetőségeinek megteremtése miatt vásárolták meg.<sup>410</sup> 1920-ban kértek engedélyt a gyártelep bővítésére, amelyet a tanács nem engedélyezett a városrendezési terv miatt, mivel a bővítés egy megnyitandó új utca útvonalába esett. (A város a Fecske utcát szerette volna megnyitni, ami a Wennes J. utcát kötötte volna össze a Régiposta utcával.) Az utcanyitást el kellett halasztani. A cég belügyminiszternél tett fellebbezése után a közgyűlés az új utca megnyitását 20 évre elhalasztotta.<sup>411</sup> A gyár sikeresen működött, hiszen a győri telephelyen kívül Budapesten, Bécsben és Temesváron is nyitottak egy-egy gyártelepet. Horthy Miklós kormányzó győri látogatása alkalmával ezt a gyártelepet is meglátogatta.

A gyár 1931-ben már problémákkal küzdött. A Hosszú u. 40. sz. alatti tízszobás házukat a városnak ajánlották megvételre. A tanács itt akarta elhelyezni első ízben a Tanítók Házát.<sup>412</sup> A Benes testvérek cipőkrémgyárának elköltöztetésre 1932-ben került sor. A Pesti Tőzsde írta, hogy a győri Benes Testvérek Vegyészeti gyár Rt.-be új tőkecsoport kapcsolódott be. Az új vezetőség helyeztette át a Benes Testvérek Vegyészeti gyár Rt. telepét Budapestre.

A Győrvárosi és Megyei Takarékpénztárral ez a tranzakció olyképpen jött létre, hogy a részvény majoritást Benes József megvásárolta, viszont a Benes Testvérek Vegyészeti gyár Rt. ingatlana, azon kívül Benes Pál ingatlanai a Győrvárosi és Megyei Takarékpénztár tulajdonába kerültek. Az új vezetőség természetesen kellő üzemtőkérő is gondoskodott és a régi tradíciók alapján a Benes Testvérek cége ismét a készpénzfizetők sorába lépett, hiszen a nyersanyag szükségletét készpénz ellenében vásárolta.<sup>413</sup>

A Győrvárosi és Megyei Takarékpénztár a következő ingatlanokat vásárolta meg a részvénytársaságtól. Fecske u. 11–13. sz. alatti gyári ingatlanok; Attila u. 1. sz. alatti lakóház; Wennes Jenő utcai ún. Konek telek (Wennes J. u. 40. sz.).<sup>414</sup> A két telket elfoglaló cipőkrémgyár területén állt ekkor: egy épület a Pyram cipőkrém főzésére, öntésére, illetve csomagolására, egy újabb főzőhelyiség, iroda, egy laboratórium és öltöző, egy raktár épület, egy üvegraktár, egy a gőz- és villamos gépek, illetve a kazán elhelyezésére szolgáló épület, amelyben a gyár „műterme”, termékbemutató szobája is helyet kapott.<sup>415</sup>

A család nem hagyta el teljesen városunkat. Egy 1944-ben megjelent hirdetés a Porzoll gabonacsávázó szert kínált eladásra Benes György győri gyárából.<sup>416</sup> A Wennes Jenő u. 45. sz. alatt üzemelt Benes György Maghántoló és Tisztító gyára. (Ld. Malmok.) A család leghíresebb tagja az elismert festőművész, a nagybányai festőiskolához tartozó Benes Pál (1867–1932) volt. Tanulmányait Bécsben és Münchenben végezte. Hollóssy Simon mesterét Nagybányára is elkísérte. Leghíresebb festményei: Családi jelenet, Itatás, Tehenek a gázlón.<sup>417</sup>



- Az 1940. évi címtár adattárában a Wennes Jenő utcában a következő kézművesek és kereskedők dolgoztak.
- Asztalosok: Szántó Jakab 8. sz., Nagy Béla 9 sz., Bölcsházi Árpád 17. sz.
- Bádogos: Kulacs István 55. sz.
- Betonkészítő: Crovana Mihály 18. sz.
- Borbély, női fodrászok: özv. Hamm Fülöpné 8. sz., Kalmárné Gál Rózsi 17. sz., Koller Rezső 30. sz.
- Bognár: Szita János 57. sz.
- Cukrász: Bergmann Imre 10. sz.
- Cipészek: Győrvári Lajos 7. sz., Beke Pál 13. sz., Nagy János 15. sz., Szabó Sándor 17. sz., Varga László 17., Schéder Jenő 18. sz., Bana László 24. sz., Hujber Vilmos 39. sz., Péter Lajos 61. sz.
- Droguista: Barna János 10. sz.
- Kádár: Staniczky Ferenc 3. sz.
- Kárpitos: Györkös István 11. sz.
- Kefekötő: Preisinger Dorottya 5. sz.
- Kelmefestő: Stefanits Ernő 18. sz.
- Kovács: Kacsák Lajos 9. sz. (1908-ban toldalékot épített a fenti tulajdonos, aki 1932-ben és 1936-ban át is alakította az épületet.)
- Kozmetikus: Vránik Mária 10. sz.
- Lakatos: Szűcs Dániel 5. sz. Röck Gusztáv 17. sz.
- Mészárosok: Braunsteiner Frigyes 10, sz., Fischer és Angster 20. sz., Bécsi Ferenc 30. sz.
- Női szabó: Vámosi Ernőné 10. sz.
- Sütők: Kocsis János 7. sz., Szabó Antal 7. sz., Kakits József 17. sz., Ritter Frigyes 18. sz.
- Szíjgyártó: Stéger János 17. sz.
- Szobafestő: Horváth István 56. sz.
- Vendéglő: Borostyán Lajos 8. sz., László Rudolf 12. sz., Kertész István 21. sz.
- Kereskedők: Özv. Ábrámovics Simonné gyümölcs, zöldség, 5. sz., Jerfy Olga papír-dohányáru 9. sz., Schmiedig Vilmos vegyeskereskedő 9. sz., Regenye Jenő fűszer-csemege 10. sz., Vörös Jánosné gyümölcs-teasütemény 14. sz., Hangya élelmiszerbolt 14. sz., Meller Imre bazár 14. sz., Kertész István szikvízgyártó 21. sz., Heller Mária baromfi 23. sz., Löwenhöfer Dezsőné vegyeskereskedés 24. sz., Fischer Gyula tűzifa-szén 28. sz., Handy Ferencné gyümölcs 28. sz., Téglás György vegyeskereskedés 28. sz., Termény és Állat Export-Import Kft. 33. sz., Heimler Ernő vegyeskereskedő 39. sz., Fischer László, tűzifa-szén 42. sz., Fischer Kálmánné Schmikli Ilona szatócs 42. sz., Knausz József gyümölcs-zöldség 55. sz., Varga Frigyes gyümölcs zöldség 55. sz., Rosta Jenőné építő anyag és tűzifa 59. sz., Schmiedeg Ignác szatócs 61. sz.

A 10 sz. alatt öt iparos, illetve kereskedő dolgozott. 1932 óta itt is megosztották a házsámokat. A 10a. Borostyán Lajos kétemeletes lakóháza. A 8. sz. ingatlan is Boros-

tyán Lajos tulajdona volt. Itt állt a vendéglője, majd ide helyezték 1958-ban a Nyugat-Magyarországi Üzemi Élelmezési Központot. A 10b. Fekete László kétemeletes bérháza, a 10c. Szántó Jakab egyemeletes lakóháza egy üzlethelyiséggel.

A 17. sz. alatt hét kereskedőt vagy vállalkozót találunk. Ez a bérház a Farnadi telken 17a., 17b., 17c., tagolásban sütődét, műhelyeket, irodát foglaltak magukba. Az épületeket többször átalakították.

A Wennes Jenő és a Szentháromság utca sarkán (Wennes J. 58 sz.) állt 1934-től 1945-ig Steiner János gyógyszerháza, amit 1947-ben már Molnár Miklós vezetett.

Az 1943. évi távbeszélő névsor szerint előfizetéssel rendelkezett a Wennes Jenő u. 14. sz. alatt üzemelt a Hangya Felső-dunántúli Értékesítési és Fogyasztási Szövetkezet 3. sz. fióküzlete. Továbbá Opitz Rudolf bor-, pálinka nagykereskedő 3., Pákey József vendéglős 8., Schöpf Károly hentes 10., Nádasdi Dániel fűszerkereskedő 10a., Szabó Kálmán sütő kisiparos 10b., Pataki Vincéné papírkereskedő 10a., Fekete László dr. állatorvos 10b., Papszt Vilmos 10b., Szántó Jakab bádogos 10c., Pál (Sterk) István belorvos 20., Tolnay Imre mérlegkészítő 23., Füves Károly dr. o.gy. képv. 25., Köberl Sándor dr. orvos 25b., Soós Lajos bádogos és vízvezeték szerelő 37., Szita Imre tüzelőanyag kereskedő 57., Steiner László gyógyszerész 58., Vojacsek Imre posta ellenőr.<sup>418</sup>

Az 1950. évi telefon előfizetők névsorában az utcában működött a Sütőipari Vállalat két – a II.-es és a III.-as – Sütőüzeme a 7. illetve a 47. sz. alatt. A Bartók Béla u. 5. sz. alatt működött egy gyógyszerház. Az utcában a 7. sz. alatt élt Gőcze Géza polgármester-helyettes.<sup>419</sup>

## 5.8. Téglavető utca (Téglavető dűlő)

Az utca a Sport utcát a Körkemence utcával köti össze (a Fehérvári út északi vonulatával majdnem párhuzamos).

A szántókat egymástól elválasztó földutak az ún. dűlők mentén gazdasági épületek, majd cselédházak, illetve lakóházak is felépültek.

A városrendezés során ezeknek a lakott közterületeknek, utcanév, illetve házszámot kellett kapniuk, hogy a városi lakosok nyilvántartása az előírásoknak megfeleljen. A közgyűlés döntése szerint a fenti földutak mentén épült utcák elnevezésében a földterület nevének megjelölése mellett a dűlő megnevezést kellett használni.

A fenti területen 1901-ben, a földmunkák során az agyagról eltávolított termőtalaj alatt emberi csontok kerültek elő. Börzsönyi Arnold, a főgimnázium múzeumőre vizsgálta a leletet és véleménye szerint sátorban lakó 4–5. századi nép ideiglenes temetője lehetett itt.<sup>420</sup>

Egy 1911-ből származó újsághír szerint a Téglavető dűlő 1. sz. házában élt Erdélyi István evangélikus tanító. Fiatalon 48 évesen hunyt el.<sup>421</sup> Az 1914. évi választások szavazóköreinek megállapításánál a fenti közterületen a 32-es hsz.-ig jelölték az utcát, amelyen nem lehetett még ekkor minden házhely beépítve.

Az Építészeti Bizottság javaslatára utca besorolású közterületi „rangot” 1913-ban kapta volna az Erzsébet liget mellett húzódó, a városszabályozás tervében 33. számú utca.<sup>422</sup>

A Téglavető dűlőn elkezdődött építkezések miatt az Építészeti Bizottság a közgyűlés felé azon javaslattal élt, hogy „az Erzsébet-liget mellett elhúzódó 33. sz. utca: Téglavető-utca” elnevezést kapja.<sup>423</sup> A közgyűlés nem fogadta el a bizottság javaslatát s a közterület nem kapta meg az utca elnevezést. Így az itt lakók nem kérhették a tanácsot a közművek kiépítésére, az út portalanná tételére, járdaépítésre. Az 1915. évi címtárban hat számozott lakóház és két olyan lakóépület szerepel, amely még nem kapott házszámot. A Téglavető dűlőbe ekkor a 3. szám alatt négy, az 5. szám alatt két család lakott. A Téglavető dűlő keleti irányú meghosszabbítása miatt nyitott utca a Beszterce utca nevet csak 1932-ben kapta. 1934-ben még lehetett olvasni házhelyként felosztható 1 hold 293 négyszögöl eladó földterületet, tehát ekkor még volt szabad beépíthető terület.

A fenti közterületek lüktető élete adott impulzust a városrész többi utcájának kiépítésére.



## 6. A Limbeck telep területének kialakítása, új utcák a városrész délkeleti részén

---

A lakosságszám folyamatos emelkedése miatt a városnak a lakóövezetet mindenképpen bővíteni kellett a 19. század második felében. Révfalu, Győrsziget ekkor még nem tartozott a városhoz. Keletre Győr ipari területe kezdett el fejlődni. Nyugati irányban Újváros északi részén a Rábca folyó akadályozta a fejlesztést, a nyugati szélén Mákos-dűlő területének mély fekvése miatt nem jöhetett szóba a város bővítése. Csak déli, azaz Nádorváros irányában tudott a város terjeszkedni. Nádorváros jelentős részén is belvívészély fenyegette az építkezéseket, ezeknek a helyeknek a feltöltése azonban kevesebb költséget jelentett, mint a mélyebben fekvő Mákos-dűlő területe. (A várost még ma is kis belső tavakkal tarkított nádas terület határolja nyugati irányból.)

Az ipari célú vállalkozások, vagy már meglévő közszolgáltatások kitelepítése is segítette volna a lakóövezet bővítését. 1855 végén megnyílt az első vasútvonal, amelyet hosszú viták után a városba vezető útvonal mellé úgy építettek fel, hogy Nádorváros városrészt nehezen lehetett megközelíteni. További vasútépítésekkel csak folytatódott a városrész bekerítése. A vasút Sopron–Győr vonal (1873), illetve Győr–Pápa leágazás (1875) tovább nehezítette a városon belüli közlekedést, hiszen délről a Budai út felé haladóknak, illetve Szabadhegy–Nádorváros között is a vasúti átkelőnél kellett gyakran hosszan várakozni a közlekedőknek.

1873-ban felépítették a Kálvária rét mellett a GySEV rendező teherpályaudvart, a lóvonati vasutat, majd 1887-ben a Rába parti iparvágány is felépült, amelyek ismét csak a közlekedést nehezítették.

Jelentős ipari, közszolgáltató létesítmények is akadályozták a beépíthetőséget. A Wennes Jenő úton a déli irányba haladva jobbra a Jankovich malom, balra a Back malom és a Benes-féle cipőkrémgyár üzemelt. Ezt követte déli irányban az Erzsébet liget a sportteleppel, majd a vasútvonal előtt jobbra az Új Köztemető, amelyek szintén építkezési korlátot jelentettek.

Ezek irányában terjeszkedhetett volna a város. Kitelepítésük azonban rengeteg pénzt követelt, miközben a város fontos rétegének, a vállalkozó polgároknak és a város közönységének egyéni sérelmeket okozott volna. Más irányt kellett választani. A lakóövezetből így csak fokozatosan történhetett meg a fenti létesítmények kitelepítése.

A városrész fejlődése a Baross híd, a Frigyes laktanya, illetve a Szentháromság Kórház létesítésével kötött óriási lendületet az 1890-es években.

Ezek az adottságok készítették a városvezetést, hogy az új utcák nyitásához a mezőgazdasági térségből minden infrastruktúrát nélkülöző területeket vonjon be.

A Hosszú utcától keletre található kertek, szántók, amelyeknél legkevésbé fenyegetett a belvíz, látszódtak legalkalmasabbnak az új utcák megnyitására, a lakóingatlanok felépítésére.

A délre elterülő Téglavető-dűlőn található kertek, szántók és művelhetetlen rétek alatti agyagréteg alkalmas volt téglagyártásra, ezek kiaknázása után lehetett csak ezt a területet az építkezésekbe bevonní, ezért a Tihanyi Árpád, Téglavető, Körkemence, Szigethy Attila utcák által határolt területet csak később építették be. A vastag agyagréteg miatt a talajvíz itt nem veszélyeztette az építkezéseket.

A Békavári árok vizének fedett csatornában való elvezetése elengedhetetlennek látszott. Nádorváros további bővítésének megvalósításához azonban a már beépített területek közé beékelődött vizenyős, mélyen fekvő részek feltöltése, csatornázása, a vízvezeték kiépítése is szükséges volt. A Mérnöki Hivatal azzal a beadvánnyal fordult a közgyűlés felé, hogy a város általános csatornázási munkái során a Frigyes laktanya felépítéséhez szükséges munkák elvégzését követően a fejlesztéshez újabb mélyépítő munkálatokat kezdjen. Nádorvárosban a Békavári árok, a Közép utca, a Rét utca környéke és a Cirkeli-éri rét tájéka voltak azok a térségek, amelyeken a közegészségügyre ártalmas posványos területek keletkeztek. Ezen részek lecsapolása és a csatornahálózat fokozatos fejlesztése elengedhetetlennek tűnt. E posványos helyek közül legártalmasabb volt a város lakott részei közé ékelt Békavári árok, különösen addig, amíg a kórház szennyvizei is egy mellékcatornán át ebbe az árokba folytak. Az említett három terület közül tehát a Békavári árok rendezése jelentkezett legégetőbb feladatként, míg a Cirkeli-ér rendezését a Veszprémi út csatornájának meghosszabbítása útján később, 1911-ben rendelte el a közgyűlés, amit 1912-ben kiviteleztek. A Közép és Rét utcák csatornázása pedig ekkor még csak tervezés alatt állt.

A Békavári árok csatornázásának szükségességére a Közegészségügyi Bizottság 1907. évi augusztus 4-én tartott ülésén külön felhívta a tanács figyelmét. A kérdés megoldása elé azonban nehézséget gördített a Városi Csatornamű anyagi helyzete, elsődlegesen az 1907–1908. évben 90.000 K költséggel végrehajtott nádorvárosi csatornabővítési munkák miatt. Várni kellett a csatornamű jövedelmezőségének emelkedésére, amit megkönynyített az, hogy a közkórház szennyvizeit a meghosszabbított Hosszú utcai és Szentháromság úti csatornán keresztül időközben levezették, s így a Békavári árok ártalmas volta némileg enyhült.

A csatornamű jövedelmezősége emelkedett, a Mérnöki Hivatal a Békavári árok csatornázásának terveit és költségvetését 1909 május havában terjesztette be. Tervezetbe foglalták a Wesselényi utca mellékgyűjtőjének megépítését is. Ehhez csatlakozott volna a Külső-Baross út lakott részeinek építés alá kerülő csatornaszakasza és a Békavári árok csatornája. Utóbbit a városi hivatal csak később, ideiglenes jelleggel, éppen csak az árok vizének felszín feletti kivezetésével kívánta megoldani.

A tervezet szerint a megoldás csak úgy lett volna végleges, ha a város a területet jelentősen megemeli, mert a csatorna végpontja csak egy méterrel állt mélyebben a környékbeli utcák felszínéhez képest. A hivatal számításának megfelelően a teret 1,5 méterrel kellett volna feltölteni, amely azonban több mint 30.000 K költséggel járt.

A közgyűlés 1910. június 20-án foglalkozott a tervezettel. Annak kivitelezését a 220/1910. sz. határozatával elrendelte, a szükséges 33.300 K költségek iránt akként rendelkezett, hogy azokat kölcsönből kell fedezni. A közgyűlés határozatát a belügyminiszter jóváhagyta, miután a kölcsön felvételére tett figyelmeztetésekre a tanács a felvilágosító jelentést megadta.

Az 1910. évi kolerajárvány miatt a tanács felelőssége tudatában, még a közgyűlés határozatának jóváhagyása előtt pályázatot hirdetett a csatornaépítésre. A pályázatra két ajánlat érkezett be:

*„Barcza Dániel építőmester 18.386 K és Chalupka Károly 19.004 K végösszeggel. A tanács a kivített az olcsóbb ajánlatot nyújtó Barcza Dánielnek ítélte oda. A vállalkozó 1910. évi október hó folyamán meg is kezdte a munkát és 1911. évi április havában befejezte.”*<sup>424</sup>

A Békavári árok betöltését a Kert utcában található szabálytalan homokdomb anyagából valósították meg. Ez azért is kézenfekvőnek tűnt, mert egyúttal a Kert utca rendezését is meg tudták valósítani. 2.500 m<sup>3</sup> föld felhasználásával kívánták elérni a megfelelő szintet. A tervek arra is születtek, hogy a Békavári út megnyitása után a kocsik a pápai vámtól a Baross hídhöz a Kert utcán át az átlós Békavári úton és a Külső Baross úton közlekedjenek.<sup>425</sup> A csatorna elkészültével építették meg a Wesselényi út, valamint a Külső Baross út Wesselényi úttól délre fekvő szakaszának csatornáját is.

A mai Nádor tér és az attól délre fekvő rétek, kertek szántók a Sán-ci-dűlő néven kerültek be köznyelvbe és a hivatalos iratokba is. Ennek a területnek az északi része vi-zes, nádas, zsombékos rét lévén főként legelőként használt mezőgazdasági terület volt. Délebbre (a mai Marcalváros II. területén) mezőgazdasági művelésre alkalmas szántók helyezkedtek el.

A Békavári ároktól keletre eső, a Hosszú utca és a Fehérvári utca által határolt terület nem feküdt olyan mélyen. Itt a művelésből kivont szántón azonnal lehetett házhelyeket kialakítani. A város szabályozási tervének megfelelően a belterületben bevont földeket a tulajdonosok építési telekként adták el, vagy maga a város építettett emeletes házat, s azt értékesítették. A Hosszú utca keleti, nyugati oldalán található terület, a Wesselényi út, Arttila utca magasságában nagyobb részt a Limbeck család tulajdonában állt. Az itt fel-épült házakat sokáig Limbeck telepi házaknak hívták. 1901-ben a Dunántúli Hírlapban Mailänder Izidor (valószínű ingatlan közvetítő) adott fel hirdetést száz lakóház építési telkére Nádorvárosban, három percre az új Városházától.<sup>426</sup>

## 6.1. Új közterületek 1899–1930 között

1900-ban a közgyűlés foglalkozott a névtelen utcák elnevezésével, új utcák kijelölésével és megnyitásával. A Kálvária út keleti irányban való hivatalos megnyitása a Hechtl vendéglő mellett elengedhetetlenné vált. Az utcát Hunyadi utcának nevezték el. A városban a Vasútsortól déli irányba vezető utca (a lebontandó Vörös Ökör beszálló vendéglő magasságában), a Frigyes laktanya nyugati oldalán a Zrínyi utca elnevezést kapta.<sup>427</sup>

1904-ben a város szabályozási terve értelmében a Békavári útnak a Frigyes laktanya mögött a Hosszú utcáig vezető szakaszát Wesselényi utcának keresztelték el.<sup>428</sup> Az új utcát 1904 júliusában látták el az új jelzőtáblákkal.

Az Attila utcát 1905-ben nyitották meg, amelynek kövezéséről már 1907-ben döntött a közgyűlés.<sup>429</sup>

A házak természetesen a telkek értékesítésének sorrendjében épültek fel s nem úgy, hogy egy utcát folyamatosan házakkal „feltöltöttek”. A Limbeck telep is a Wesselényi út vonalától északkeletre húzódott, ahová szigetszerűen felépült házakban laktak már családok. Nekik névtelen és gyakran közmű nélküli utcában kellett mindennapjaikat eltölteni. Gondjaikat jól szemlélteti egy az Attila utca mellett húzódó már néhány házzal beépített új, de még névtelen utca lakója írt az újságnak:

*„Tekintetes Szerkesztő Úr! Ismerve Szerkesztő Urnak azon jóakarátát, mellyel Győr város polgárainak érdekében mindenkor kímélet nélkül sikraszáll, azon őszinte kéréssel járulok tekintetességedhez, szíveskedjék alábbi soraimnak becses lapjában minél előbb helyt adni.*

*Az Attila utca melletti »tizenkettes« számú utcában lakom. Más nevet ez utcának nem adhatok. Már négy év óta tizenöt ház épült fel e helyen, de a város a gyermeknek nem akar nevet adni. Úgy látszik, hogy maga a város is restelli az ott uralkodó viszonyokat, azért akarja ezt a városrészt a névtelenség homályába burkolni. A »legsötétebb Afrika« elnevezés illik reá ma talán legjobban. A város erre a részre még semmit sem fordított. Nincs ott világítás. Csak a jóságos Úr Isten könyörül meg néhanapján rajtunk, amikor holdjának szelíd fényével holdtölte körül, jó időben megvilágítja a »névtelen utcát«. S még az ég is elcsodálkozik, hogy milyenek az ottani állapotaink. Azon tűnődik, hogy hányan törhették már el lábukat az ottani utakon? Utak, ha útnak lehet nevezni a göröngyös, dombos-völgyes földet? Már pedig nálunk itt ilyen utak divatosak.*

*Ez a rettenetes és szegényteljes állapot pedig már évek óta fennáll. Az Attila utca névtelen környékén gyönyörű szép házak épültek, de a város a legmostohábban bánik velünk, jobban mondvá érdekünkben eddigelé még egy lépést sem tett. Ez a tizenöt ház épp úgy járul hozzá a közterhekhez (évenként átlag 800 koronával), mint mások, fizeti a közvilágítást az utadót, a csatornadíjat, de hasznát nem látja. Kerítés hiányában nincs kijelölve a közlekedésre alkalmas út, a kocsik ezeken a telkeken át össze-vissza közlekednek miközben a járdát is tönkreteszik, járhatatlanná téve azokat.*

*Tettem lépéseket egyes lapoknál, hogy ezt a már tűrhetetlen állapotot ostorozzák, de úgy látszik, hogy hiába. Kérve kérem tehát tekintetes szerkesztő urat, szíveskedjék erről az áldatlan állapotról b. lapjában megemlékezni.”<sup>430</sup>*



A tanács a panaszt kivizsgálta és 1908. január 8-án Wennes Jenő polgármester, Erdélyi Ferenc főmérnök, Späth Gyula jegyző a helyszínen tájékoztak. A bizottság szükségesnek tartotta, hogy azok a telektulajdonosok, akik még nem építkeztek, kerítsék be telküket, valamint, hogy a 12. sz., illetve a 39. sz. (Corvin u.) útkereszteződést a tanács kiköveztesse. Elhatározták három petróleumlámpa felszerelését is.<sup>431</sup> Az utca 1908-ban a Buda utca elnevezést kapta.

Az új lakótelep 1894-re már a lakosok körében is felértékelődött, hiszen Békavári utca lakói kéréssel fordultak a tanácshoz, hogy a számukra dehonesztáló utcanevet változtassa meg, legyen Nádor utca az új név. A közgyűlés teljesítette az utca lakóinak kérését.<sup>432</sup> A Békavári utcát tehát Nádor (Alsó Nádor, ma Vécsey út és Felső Nádor, ma Dembinszky, illetve egy része a Wesselényi) utcára változtatták.

A tanács 1902-ben határozott az Alsó Nádor utca kövezéséről.<sup>433</sup> Az Alsó Nádor utcának ekkor még nem volt kijárása a Zöldfa utcára. Erre csak 1909. októberben került sor, Vindszauer Károly telkének kisajátítása után.<sup>434</sup>

## 6.2. Békavár

A Békavár megjelölés alatt az 1876. évi címtár 32 házzal ellátott épületet sorol fel, amelyek közül 30 házban egy, két házban két-két család élt. Foglalkozásukra nézve hét napszámos, két taligás, két bérkocsis, egy mosónő, egy bormérő, egy hentes, egy pék, egy szatócs, egy cipész, egy szülésznő, egy kőműves, egy asztalos, egy kintornás és egy sertéskereskedő. A többi itt lakó közül egy gazdálkodóként, mások magánzóként keresték a kenyerüket.

### *Wesselényi (Békavári) út*

A nádorvárosi Békavári útnak a Hosszú utca közti szakasza a város szabályozási tervei szerint megszűnt. Ennek figyelembevételével a Frigyes-laktanya mögötti részen szabályozták a közterületet, amelyet Wesselényi utcának neveztek el.

Falb Lajos 1902-ben a 8. és a 10. szám alatt mosókonyha építésére kapott engedélyt. A Wesselényi utcát 1904 júliusában látták el jelzőablakkal és házzal.<sup>435</sup>

Az 1905. évi címtár adatai alapján a Wesselényi utcában öt lakóingatlan állt. A számolás a Külső Baross út irányából a Békavár felé történt. Az 1. sz. és 9. sz. telek állt üresen. A 7. és a 11. sz. alatt egy család élt (a 7. sz. alatt lakott Erdélyi Ferenc.) Az 5. sz. alatt két, a 3. illetve 13. sz. alatt három-három család lakott. Az utcában ekkor tehát már két, több lakást magában foglaló bérház állt.

A Wesselényi és Zrínyi utcák úttestének feltöltésére 1904-ben került sor. A homokkal való feltöltés idején - amíg a homok meg nem tömődött - óriási porszenyezést kellett eltűrni az itt lakóknak és kórházba igyekvőknek.<sup>436</sup>

Az utca lakóinak kérésére a tanács 1907-ben elrendelte a vízvezeték kiépítését.<sup>437</sup>

Grünbaum Vilmos 1922 márciusában megvásárolta Wasel Gyula Wesselényi u. 1. sz. alatti ingatlanát 290.000 K-ért.<sup>438</sup>

Tárnok Árpád központi fűtés, vízvezeték, csatornatervező mérnöki irodája a Wesselényi u. 7. sz. alatt kapott helyet 1928-ban.<sup>439</sup> Az iroda a Wesselényi u. dr. Vass József utca sarkán helyezkedett el.

Egy 1934-ben megjelent újsághirdetés tanúsága szerint a 9. sz. alatt egyedülálló kertes családi ház állt négy szobával, komfortos berendezéssel, amelyet a tulajdonos szeretett volna kiadni.<sup>440</sup>

Az 1940. évi címtár a Wesselényi u. 13. alatt Danizy Gyula vegyeskereskedését jegyezte fel.

Káldy Barna és neje 1943-ban emeletes lakóépületet épített a 18. sz. alatt.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek. Nemák Béla okl. gépészmérnök. 1c. Kató Alajos gépészmérnök törvényszéki szakértő. 5. Waigandt Antal ügyvéd. 7. Hanke Vilmos ezredes a 9. Kvirsfeld László miniszteri tanácsos Ny. magy. kir. pénzügyigazgató. 9. Nagy Andor alezredes a 21. sz. házból.<sup>441</sup>

### *Vécsey (Alsó Nádor) utca, Dembinszky utca (Felső Nádor)*

A közművek kiépítése viszonylag későn, az 1920-as években kezdődött el. Az Alsó Nádor utca csatornázása 1926 márciusában fejeződött be. A tulajdonosoknak ezt követően rá kellett kötniük családi házukat a nádorvárosi csatornarendszerre.<sup>442</sup>

A Frigyes-laktanya felépítésével egy időben az új kaszárnya környékén a tulajdonosok kezdték eladni házhelyként a területüket. Már 1897-ben Korn József (a Szőlőhöz, Szőlőkert vendégfogadók tulajdonosa) újsághirdetésben ajánlotta a Felső Nádor utcában, az új kaszárnyától nyugatra fekvő 150-500 négyszögöl nagyságú telkeit eladásra.<sup>443</sup> 1899-ben egy halálhírről tudósító újságcikk szerint a Felső Nádor u. 7. sz. alatt családi házában ravatalozták fel az elhunytat. A közterületen tehát megindultak az építkezések.<sup>444</sup> Az utca szabályozására 1909-ben került sor. Ekkor határozta el a közgyűlés Trimmel Ferenc asztalos mester Felső Nádor u. 1–3. sz. alatti házas ingatlanjának kisajátítását.<sup>445</sup> A kisajátítások kártalanítása csak 1916-ra fejeződött be, amikor Tóth József Felső Nádor utcai lakos ingatlanjának kisajátított részét kifizette a tanács.<sup>446</sup> 1926-ban egy Felső Nádor utcai ingatlanl rendelkező háztulajdonos háborította fel a város közönségét, aki a lakók felett bontotta el a tetőzetet, s hagyta sorsára a bent lakó sokgyerekes családot. Sajnálatos, hogy tetőjavítás címén a tanács engedélyezte a bontást.<sup>447</sup>

1932-ben még üres városi telkek várták a tanács által meghirdetett licitre a leendő építkezni vágyókat.<sup>448</sup>

### 6.3. A fejlesztés lehetőségei és adottságai

A kerület bővítése az egyes új utcák nyitása nem egy szakaszban, hanem több fázisban történt. A városrendezési terv az igényekhez igazodva folyamatosan megújult és további területeket vontak be. Az új utcák infrastruktúráját, mint a vízvezeték, csatornát, villanyt, az utca kövezését, járdaépítést, csak a házak felépülése után építették ki. A kormány 30 évre szóló házadómentesség nyújtásával segítette az építkezőket.<sup>449</sup> A városrész két főutcája a Kálvária utca és a Hosszú utca minden összeköttetés nélkül párhuzamosan futott egymás mellett. Az új kereszttutcsák megnyitása nemcsak a lakóépületek számának növelése miatt vált fontossá, hanem tűzrendészeti szempontból is. A Back malom égése idején tapasztalta meg a város, mekkorát kellett kerülnie a nádorvárosi és a gyufagyári tűzoltóknak, míg az oltás helyszínére értek.

A tanács saját eszközeivel is segítette a lakások számának növelését. A mezőgazdasági célú magánterületek belterületté való nyilvánításával lehetőséget adott azok építési telkek céljából való eladására, illetve saját területeiből is adott el építési telkeket. A város bérházak felépítésével elől járt a lakóingatlanok megteremtésében. Létrehozták a városszabályozási alapot, amelyből az új utcák nyitásához, illetve a régen nyitott utcák szabályozásához szükséges kisajátított, vagy megvett földterületek tulajdonosait kártalanították. A Hosszú utcától keletre elterülő mezőgazdasági célú területeken a tulajdonosoknak megengedték a földterületük házhelyekké való parcellázását és eladását.

A lakáshelyzet javítása, az új lakások építése a nehéz gazdasági körülmények miatt csak nehezen haladt. 1921 augusztusa óta a város vezetése mindent megtett, hogy a közismerten nehéz anyagi helyzetében is tömeges lakásépítéssel hajlékhoz juttassa a rászoruló családokat. 1924-ig a város sem a kormánytól, sem a pénzügyi szektortól hitelt nem kapott. A fenti évben első alkalommal juttatott a kormány a városnak egy milliárd koronát, amikor az ismert rohanó inflációs ráta miatt, ezen az összegben mindössze néhány lakást tudott felépíttetni. A lakáshivatal 1923. év végén készített kimutatása alapján ebben az évben Győrött 150 olyan lakásban éltek családok, amelyekről a hatóság megállapította, hogy ezekben az élet egészségügyi és vagyonszükségleti szempontból veszélyes. A város által eladott ingatlanokon az építési vállalkozók több lakást tudtak építeni, mint amit a város a súlyos feltételek mellett felvett kölcsönökből. Ezek az építőmesterek vállalták, hogy az utcanyitások időpontjában az úttestek feltöltéséhez, a csatorna és vízvezeték kiépítéséhez az általuk épített ingatlanok utcafrontjának arányában részt vállalnak. Ellenértélezként mindössze a városi telkek kedvező árát kérték, hogy a bankok által nekik adott hitelekkel valóban forgalomképes családi házakat építhessenek.<sup>450</sup>

A lakástermelést megindító tömeges magánberuházások kezdetén, 1903-ban megállapodást kötött a hatóság több telektulajdonossal. Góger Mária, Limbeck Sándor és Limbeck Ferenc földtulajdonosok vállalták, hogy a 9. sz. (Csaba u.), a 12. sz. (Buda u.), a 16. sz. (Attila u.), a 37. sz. (Régiposta u.) megnyitásához saját tulajdonukból 7, 279, 389, 871 négyszögöl területet ingyen átadnak a város részére a közút kialakításához.<sup>451</sup>

#### 6.4. Baross Gábor utca, Nagy Imre utca (Külső Baross út, dr. Vass József utca, Farkas Mátyás utca, Sallai Imre utca), Rómer Flóris utca (Temetőbe Vezető út), Roosvelt (Endresz György) utca

Nádorváros fejlesztésének két látványos beruházása, a Frigyes-laktanya és a Szentháromság Közkórház felépítése után a város déli irányban való fejlesztése látszott kézenfekvőnek. 1894-ben a Baross híd építésével járó kisajátítások lehetőséget adtak az első nádorvárosi gyógyszertár létesítéséhez.<sup>452</sup> A Stinner gyógyszertár a háború végéig itt üzemelt. (Stinner Imre gyógyszertára Nádorvárosban a híd keleti feljárójának északi oldalán állt. Eleinte Vasútsor 14. hsz. megjelöléssel.)

A fenti két beruházás után a kerület szántóföldjeinek belterületbe való bevonása, építési telkek kialakítása megteremtette a feltételeket a városrész fejlődéséhez.

Az első nagyobb építkezések a városrészben (III. kerület) természetesen a Frigyes-laktanya átellenében, a Baross híd meghosszabbításában, déli irányban kezdődtek meg. Eleinte a házak felépítése szigetszerűen történt, a szabályrendeletet sokszor figyelmen kívül hagyták. Az utca Hunyadi u., (Baross híd) és a Wesselényi utca közti szakaszának nem hivatalos megnyitására 1900-ban került sor.<sup>453</sup> 1905 áprilisában a Külső Baross út 12. sz. alatt háromszobás lakosztály eladásáról (konyhával, előszobával, kerttel) szóló eladási hirdetés jelent meg a Dunántúli Hírlapban.<sup>454</sup> Az utca 1911-ben már hivatalosan is a Szentháromság útig húzódott. A kereskedelemügyi miniszter leirata 1914 augusztusában érkezett meg, amelyben a szabályozáshoz szükséges eljárások megtételét rendelte el.<sup>455</sup>

#### *Nagy Imre utca (Külső Baross út, dr. Vass József utca)*

A Külső Baross út megépítése a város számára is fontos volt, hiszen az új köztemető megközelítéséhez célszerűen a fenti utcát kellett megnyitni. A tanács közleménye:

*„A közlekedés az új köztemetőbe ideiglenesen a Hosszú utcán, Veszprémi úton és a Cirkeli ér melletti úton történik addig, míg a külső Baross út kiépítése, ami az új közkórház és az új kaszárnya építésével már meg van kezdve, elkészül.”<sup>456</sup>*

A Külső Baross út 8–20 sz. alatti lakók 1907 októberében kérelemmel fordultak a tanácshoz, mivel közbiztonsági és tűzrendészeti okok indokolták, hogy 2-3 köolajlámpát szereltesse fel az utca megvilágítására. Továbbá kérték a hivatalt, hogy a Frigyes laktanya és a Heberling vendéglő (Attila u. magassága) közti szakaszon burjánzó, az út közepén elterülő ördögcérnát irtassa ki, hiszen ez „lebújóhelyül és árnyékszékül szolgál”, fogalmazták meg a lakók levelüket.<sup>457</sup> A tanács a kérést jogosnak tartotta, a polgármester utasította a Mérnöki Hivatalt, amely 1908. februárban keltezett jelentésében számolt be a kérés teljesítéséről. Az új utca kiépülése tehát megkezdődött, ám a közgyűlés által még el nem nevezett utca – a hivatal hallgatóságos jóváhagyásával – szabálytalanul a hivatalos iratokban is Külső Baross útként szerepelt.

Az utca kiépülését a közgyűlés is hathatósan támogatta, hiszen amikor a belügyminiszter a Diákotthon Egylet alapszabályát elfogadta, az egylet székházának felépítésére a város a Külső Baross úton adott helyet.<sup>458</sup> Bár a tanács ingyen adta a telket a Diákotthon felépítésére, az egylet a teljes beruházási összeg hiányában húzódozott felépíteni azt. Fischer Gyula, Mayer Károly, Németh Károly és Winkler Izidor 1909 májusában a régi állatvásártér – ma Bisinger park – teherpályaudvar felé eső részén 900 m<sup>2</sup> területet a Diákotthon Egyesület rendelkezésére bocsátott, hogy ott az internátust 80 tanuló ifjú számára felépíttesse. A Külső Baross úti városi telek, így visszakerült a város tulajdonába.<sup>459</sup> A fenti területet a tanács változatlanul oktatás céljaira hasznosította. A Belvároshoz közeleső területen szerette volna a város az utcát nívós emeletes házakkal beépíttetni. Ez gyakran nehézségbe ütközött.

A Külső Baross úton a Hosszú utca 16. sz. magasságában 36 ifjú befogadására alkalmas fiúnevelő intézet épült fel. A két tágas hálóteremből, 1 tágas tanuló- és 1 hasonló ebédlőteremből, mosdó-, fürdő-, beteg- és látogatószobából álló épületet az 1910. év szeptemberének első napján adták át.<sup>460</sup>

A tanács a közgyűlés határozata alapján 1911-ben kezdte meg a Külső Baross út köztemetőig való meghosszabbításához szükséges kisajátításokat. Özv. Horváth Gyuláné és érdektársai területéből egy hold 960 négyszögöl, Kolbe Nándor föld ingatlanjából 369 négyszögöl területet vásárolt meg.<sup>461</sup>

A Külső Baross út Hunyadi utca és a Wesselényi utca közti szakaszán a város saját költségén építtetett járdát 1913 májusában.<sup>462</sup>

A szabályozási tervben a 45. számú (Külső Baross) utcának nevezett közterület kialakításához a közmű terveknek, (és 16 m széles szabad területnek) rendelkezésre kellett állnia. Mivel a kijelölt út nagyrészt magánterületet érintett, a tanácsnak az utca kialakításához terület kisajátítási engedélyt kellett kérnie a belügyminisztertől. A belügyminiszter engedélye 1914-ben érkezett meg, amelyről a helyi újság is beszámolt: „A kereskedelmi miniszter Győr Szab. Kir. Város Közigazgatási Bizottságához június 23-án intézett rendeletével a Külső Baross út megnyitásához szükséges ingatlanok megszerzésére a már korábban engedélyezett kisajátítási jog alapján a kisajátítási eljárás megkezdését elrendelte.”<sup>463</sup> A kisajátításokat követően a Külső Baross út első szakaszát 1918-ban a Wesselényi úttól a 18. sz. (dr. Petz Lajos) utcáig nyitotta meg a tanács.<sup>464</sup> A kisajátítás, amennyiben sok tulajdonossal kellett megegyezni hosszú időt vett igénybe. A világháborúban a katonai bevonulások miatt a családfelek távolléte még jobban akadályozta a megegyezést, ezért az utca megnyitása váratott magára.

Az építkezéseket a vállalkozói réteg tökehiánya is akadályozta. 1923-ban a Back Hermann Hengermalom Rt. fordult kéréssel a tanácshoz, hogy számára a Külső Baross út és a megnyitandó Wesselényi út délkeleti sarkán álló üres 2005. 2008/1 hrsz. területen két tisztviselő és négy munkáslakás felépítésére adjon építési engedélyt. A közgyűlés azt a feltételt szabta a 12.000 K-ás négyszögölenkénti ár megfizetése mellett, hogy a vevőnek még 1924. év folyamán a fenti lakásokat egy emeletes házban elhelyezve meg kell építenie. Ezen túl a Wesselényi u., Külső Baross u. fenti szakaszának megnyitása esetén az új tulajdonosnak az épület utcafront szakaszának megfelelő arányban az utcafeltöltés

és a többi járulékos infrastruktúra bekerülési költségének 2/3 részét megfizetni köteles. A Back Hermann Hengermalom Rt. elállt a vételtől. Ezt követően a Pittel és Braunstetter Híd és Mélyépítő Rt. jelentkezett a fenti terület megvásárlására. A vállalat Árpád úti irodáját akarta felcserélni egy új épülettel.

A cég 560 négyszögöl nagyságú területen szándékozott új irodaházat és tisztviselő lakásokat felépíteni. Az általuk tervezett négy-öt szobás mellékhelyiségekkel rendelkező irodát, egy három-négy szobás főtisztviselői lakást (a családjától évek óta távol élő főmérnöke számára), egy kétszobás tisztviselői lakást konyhával, és mellékhelyiségekkel egy egyszobás garzont, illetve egy kocsis lakást tartalmazott. A közgyűlés a terület elidegenítéséhez előírta, hogy a fentieket magában foglaló épületnek többszintesnek kell lennie. A cég beépítési kötelezettségét a határidő lejártáig nem tudta teljesíteni, ezért az eladási szerződés értelmében a város a 60 millió K-ért eladott területet 48 millió K-ért vásárolta vissza.<sup>465</sup> Erre a területre épült fel a II. sz. Gárdonyi Géza Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola.

Újlaki Géza, Chalupka Károly és Németh Károly javaslatára egy 750 négyszögöles területet a tanács ingyen átengedett a Tanítók Háza felépítésére 1927-ben.<sup>466</sup> Az 1929/30. évi címtár adatai szerint a „Tanítók Háza” intézmény elődje már működött a Wennes Jenő utca 11. sz. alatt. Elnöke ekkor Teslényi Károly tanfelügyelő volt. A Tanítók Háza e szerint bérelt ingatlanban már ekkor működött.

1927 novemberében került sor a Külső Baross út, Lomnic utca és Mónus Illés (Erzsébet liget) utca közti szakaszának megnyitására. A közterület számára szükséges részt Spáth Gyula saját telkéből (az 1810/1–3 hrsz.) adta, miután az 1810/16 hrsz. telkének felparcellázásához a városi hivatal hozzájárult.<sup>467</sup> Jellemző a tanács előrelátására, hogy a fejlesztés megvalósításához még szükséges területet a Spáth család városi telkeinek megvásárlásával már 1912-ben megtette.<sup>468</sup>

A város az I. világháborút megelőző és az azt követő lakásínség idején még nem rendelkezett a városi területek szintmagasságának felmérésével. Az építkezéseket felkészületlenül kellett elkezdenie, ezért történhetett meg, hogy az építési engedélyeket tulajdonképpen a már létező építési szabályokat figyelmen kívül hagyva adták ki. Például a járdaszintek magasságát a Rába folyó tengerszint feletti 0 pontját alapul véve állapította meg a Mérnöki Hivatal, de a kijelölt utcák magasságának mérési adatai még nem álltak rendelkezésre. Így került sor a Külső Baross út Wesselényi út és Szentháromság út közti szakaszának a meghatározott szintre való feltöltésére 1928-ban.<sup>469</sup> A fenti és a környezetben kijelölt utcákban csak az utcaszintek feltöltése, illetve a házak és az előkertek kerítésének megépítésekor derült ki, hogy a csatornát nem megfelelően építették ki. A kerítések, a házak alapjai esős idő esetén vízben álltak.

A város Törvényhatósági Bizottsága 1928 augusztusában a Baross híd déli lábától a Szentháromság útig az eddig Külső Baross útnak jelzett utcát, a volt vallás és közoktatási miniszterről dr. Vass József utcának nevezte el.<sup>470</sup>

1928 novemberében került sor a nádorvárosi csatornarendszer bővítésének idején a Külső Baross út Szentháromság utca és Erzsébet liget utca közti szakaszán a szennyvíz elvezető rendszer kiépítésére.<sup>471</sup>

*„Ha 1930-ban a Baross hídtól elindulva végigmegyünk a Külső Baross úton, azt lehet látni, hogy az út előbb a Gárdonyi Géza polgári iskola mellett vezet. A modern iskola mellett hatalmas terület várta a beépítést. Az eddigi tervek szerint az iskola mellé a Tanítók Háza kerülne. Úgy látszik, a tanítók óvatosak, mert a mai viszonyok mellett az építkezés megkezdésétől vonakodnak. Az iskolával szemben épült Tárnoki Árpád bádogosmester kétemeletes bérháza. Ez a ház emel valamit az elhagyott környéken. Utána, egészen a kórházig, illetve az új temetőig egy rendezetlen utca áll előttünk.”<sup>472</sup>*

Tehát 1930-ban még csak a Wesselényi utca magasságáig épült be a Külső Baross út. Ettől délre a házak még rendezetlenül, elszórva álltak.

Nádorváros kiépítésének tervezete, illetve a kórház közelsége segítette a tanácsot abban a döntésben, hogy saját területén itt építse fel a Sínylődők Házát. 1927-ben került a város közgyűlése elé a kormány által 5180/1926 elrendelt utasítás egy olyan egészségügyi, illetve jótékony célú intézet felállításáról, amely a gyógyíthatatlan betegeknek, nem közveszélyes elmebetegeknek, értelmetlen elmeháborodottaknak, süketnémáknak, vakoknak ápolást és ellátást biztosít. A közgyűlés hajlandónak mutatkozott egy ilyen „Sínylődők Háza” intézmény felépítésére abban az esetben, ha a népjóléti miniszter az építés költségeire megfelelő összegű kölcsönt, vagy segélyt engedélyez, illetve az ápolási költségeket átvállalja.

A népjóléti miniszter 1928. év elején a város kórházának juttatott 80.000 P segélyt utalt ki, s a közgyűlés döntése alapján ebből az összegből került sor a „Sínylődők Házának” megépítésére. A ház felépítése a Mérnöki Hivatal előzetes számítása alapján 254.000 P volt, így a városnak a hiányzó összeget dollárkölcsönből kellett fedeznie.<sup>473</sup>

A közgyűlés erre a célra a kórház mellett elterülő Külső Baross út, Fecske (Herman Ottó) utca és Liezen-Mayer utcák által határolt mintegy 1.600 négyszögöl területet jelölte ki.<sup>474</sup>

A tervpályázat beadási határideje 1928 januárjában járt le, amelyre 31 pályázat érkezett. Az 1.000 pengős első díjat „Baross Otthon” jeligével pályázó Bayer Lajos budapesti főépítész nyerte el. A 2. díjat „Otthon” jeligével beadott pályázatával két ismert győri szakember Polgár Rudolf főépítész és Végh Pál rajzoló, a harmadik díjat a „Szentháromság” jeligével pályázó Sennyei József budapesti műépítész kapta.<sup>475</sup>

Az utcában 1928-ban már állt Laucsek Dávidné nádorvárosi vállalkozónak a 3., 5., 7., és a 9. sz. alatt egy-egy földszintes háza. A házakat gyermekei részére építtette.<sup>476</sup> (1939. májusban megjelent hirdetés alapján, melyben bérbe kívánták az épületet kiadni, négy szoba összkomfortos lakásról ír az ajánlat.)

Dr. Velsz Aladár 2 emeletes lakóháza 1931-ben épült fel a dr. Vass József utcában. A ház, ma a Baross Hotel, a Nagy Imre u. 69. sz. alatt található.

A dr. Vass József utcában a város által adományozott telken 1932-ben épült fel a Tanítók Háza. A Néptanítók Egyesületének megkeresésére a győri egyházmegyei tanítók Győrött iskolázó gyermekei számára létesítendő internátus felépítésére gyűjtés indult.<sup>477</sup> A nehéz anyagi körülmények között Marschall Béla építész irodája által „szinte haszon nélkül” vállalt építkezés kizárólag győri iparosokat foglalkoztatott. A tervezett férőhelyeknek csak a fele, 10 leány és 20 fiú növendék számára készült el.<sup>478</sup>

A Tanítók Házának felépítése után a dr. Vass József u. 17. sz. alatt várta az internátusba beiratkozni szándékozó diákokat és szüleiket. (Az újságban megjelent értesítések szerint nem csak tanítók gyermekeinek kínálták az internátust.)

A lakásépítések ösztönzése miatt a kormány rendelete alapján a város a számára fontos beépítendő területeken 30 évre házadó mentességet adhatott. Győr ezt a lehetőséget jól használta ki. A tanács a helyi lap segítségével rendszeresen közölte, hogy melyik telkekre való építkezés jelenti a tulajdonos számára a 30 évig házadó mentességet. Ezek a telkek aztán sokkal népszerűbbek lettek az építkezni vágyók számára. 1932-ben a dr. Vass József utcában e közlés szerint beépítetlen volt a Tanítók Háza telkétől a Fecske utcáig (Herman Ottó u.), majd a Sínylődők Házától a Szentháromság útig.<sup>479</sup> (A Szegények Háza elnevezést is használta a sajtó helytelenül a Sínylődők Házára.)

A Külső Baross út és a Szentháromság u. sarkán állt a Pötzl féle gőzmosoda. A Pötzl házaspár vállalkozása egy ideig „Rába gőzmosoda“, majd „Dunántúli gőzmosoda“ név alatt üzemelt. A tulajdonos jól menő üzlete 1937-ben tönkrement. Pötzl Rudolf a hitelezők elől elmenekült. Az újságok a gőzmosodás sejtelmes eltűnéséről részletesen beszámoltak. A rendőrség végül Bécsben találta meg a hitelezők elől menekülő tulajdonost és szállította haza.<sup>480</sup> A gőzmosodától délre 1927-ben épült meg az 58 sz. alatt egy az utászok számára készült, raktárként használt barakk.

A kisgyűlés 1936-ban fogadta el Farkas Imre műszaki tanácsos javaslatát a Külső Baross út dr. Vass József és a Wesselényi utca közti szakaszának lekövezésére. Az érdekelt háztulajdonosok ingatlanonkénti 14.500 P hozzájárulásának megfizetését követően, az utat szilárd burkolattal építette ki.<sup>481</sup>

A dr. Vass József utca, a Szentháromság utca és a Zrínyi utcák felülete 1937 júliusában kapott aszfaltburkolatot.<sup>482</sup> A három utca szilárdburkolattal való ellátásának városra eső költségét 63 500P-t a tanács a törvényhatósági útalapból fedezte.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Dr. Riedelmayer Tiborné 16 sz., Kempf József 14. sz.<sup>483</sup>

Az utca Szigethy Artilla utca (Körkemence út) és az Új Köztemető közti szakaszát a város híres polgármesteréről Farkas Mátyásról nevezték el 1938-ban.<sup>484</sup>

Hammer Gyula a 39. sz. alatt építette fel kőfaragó műhelyét. Az utca délkeleti oldalán a Léva út kereszteződésénél állt 1931-ben a Cardio Faipari és Bútorkereskedelmi Rt.-nek egy telephelye, amelyik ládagyártásra lett berendezve. A gazdasági világválság miatt nehéz helyzetbe kerülő vállalat a városból való elköltözést fontolgatta, amikor a város a segítségére sietett. Szauter Ferenc polgármester javaslatára 50 000P összeg befektetésével az Rt. törzstőkéjét megnövelve a város saját területén hozott létre telephelyet. A szanálás után így megmentett vállalat ládagyári telephelyén a főszezonban napi 10 000 gyümölcsös láda anyagát kiszabva vagonban szállították Gyöngyösre, Kecskemétre, Nagykőrösre, a magyar gyümölcsexport fellegváraiba. A kiszabott ládák összeállítására már a rendeltetési helyen történt meg.<sup>485</sup>

A lakók 1939-ben nyílt levélben fordultak a tanácshoz, hogy az utcában fejezzék be a csatornázást.<sup>486</sup>



A közgyűlés 1941 februárjában döntött a Farkas Mátyás út kocsiközlekedésre alkalmassá tételéről.<sup>487</sup>

A Farkas Mátyás u. 15. sz. alatt üzemeltette 1944-ben Harvich Ernő fodrász üzletét.<sup>488</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlannak kellett pótolni házszámtábláját: Cseh Margit 79. sz.<sup>489</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Fülöp Lajos gondnokigazgató Tanítók Háza, Haág Géza alezredes 15b., Kelepecz Domonkos földbérlet 25., Jerfy Iván Első Magyar Biztosító Társaság cégvezető 19., Szántó Gyula MVG főtisztviselő 10c., Wiz István zsír-, vaj-, csemegekereskedő 2. szám alatt.<sup>490</sup>

### *Rómer Flóris utca (Temetőbe Vezető út)*

Bár az utca hivatalosan csak az 1930-as években nyílt meg, de a Külső Baross út kiépítése, illetve a köztemető megközelítése miatt itt kell róla említést tenni. A Szent Imre út és a Vasvári Pál utca között húzódik. 1900-ban épült az utcában Vágóvita Gyula földszintes lakóháza. A közterület megnyitása fontos volt, hiszen a Külső Baross út megnyitása előtt a lakosság csak a Hosszú utcán keresztül tudta a temetőt megközelíteni, amelyhez szükség volt egy nyugati irányban átvezető utca megnyitására. Az 1930-as és az 1940-es években még két-két lakóház épült fel.

### *Endresz György utca*

A Nádorvárosi Katolikus Polgári Kör 1938-ban kérte a város közgyűlését, hogy az egykori Jankovits malom telkén nyíló új utcát a híres óceánrepülőőről Endresz Györgyről nevezzék el.<sup>491</sup> Az utca elnevezésére azonban csak 1941-ben került sor. A Wennes Jenő utca 20. számától nyugati irányban húzódó utca saroképületében működött az Állatvédő Egyesület.<sup>492</sup> A Wennes Jenő u. 20. és Endresz György u. 5. sz. (sarokház) volt a Barcza ház.<sup>493</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Glázer Ferenc gépészmérnök, Horváth Árpádné dr. kereskedelmi középiskolai tanár 1., Müllem Vilmos gépészmérnök. 3. sz. alatti lakosok<sup>494</sup>

## 6.5. Zrínyi utca

A Vasútsorról déli irányban nyitandó utcák építését a Békavári árok és a Frigyes kaszárnya mellett húzódó csatornázása tette lehetővé. Amikor 1896 májusában megszületett a döntés, hogy a város a csendőrrészt révfalui laktanyájából Nádorvárosba költöztetik, az új kaszárnya címe még Vasút sor 10. sz. volt (még nem létezett a Hunyadi u.).

A közgyűlés 1900-ban döntött a Zrínyi utca megnyitásáról. Az 1904. évi címtár a Zrínyi utcában a csendőrlaktanya három épületét is beleszámítva hét lakóingatlant jegyzett fel. Két ingatlanban négy-négy család élt, a többi házsám alatt egy-egy nevet jegyzett

fel az adattár. A Zrínyi u. 3. sz. alatt Vitnyédi István csendőrőrmester, az 5. sz. alatt Gereczky Gyula főhadnagy lakott. Itt állt tehát a Magyar Királyi Csendőrség VII. Szárnyparancsnoksága.

Az utcában 1904-ben 16 számozott ház állt. Ebben az évben Fillinger és Duhonyi takarékos tűzhelygyára kínálta szolgáltatásait a Zrínyi u. 4. sz. alatti műhelyükben.<sup>495</sup> Az 1904-ben kiadott címtár szerint a 14. sz. alatt élt Kurucz József kerékpár kereskedő, lakatos, mechanikus, és puskműves. A 10. sz. házban, a 11. sz. házban négy-négy család lakott.

A Külső Baross út keleti oldalán jellemzően magánberuházások, a nyugati oldalon városi beruházások építkezései járultak hozzá a városrész kiépüléséhez. A magánépítkezések azért tolódtak a városrész délkelet oldalára, a Hosszú u. környékére, mert itt a földterületek magánkézben, a Zrínyi utcától délre és nyugatra fekvő telkek nagy része városi tulajdonban voltak. Ezek a telkek később a tanács kezdeményezésére kezdtek el családi házakkal beépülni. A Zrínyi utca megnyitása idején még a tanács árverésre bocsátotta házhelyként (beépítési kötelezettséggel) a telkeket, azzal az indoklással, hogy az új tulajdonosok jól járnak, hiszen az utcanyitással a telek ára többszörösére emelkedik.<sup>496</sup> A későbbiekben, ha a magánérs építkezések meghiúsultak, a város a telkeket visszavásárolta, hogy utcát nyithasson, átvállalta a kövezési, csatorna és vízvezeték kiépítésével járó költségeket is, és építkezésbe kezdett.

A honvédség 1915-ben a járványok elterjedésének megakadályozására két barakkból álló járványkórházat építtetett a fertőző beteg katonák számára. Az építkezésre a közkórháztól északra eső területet szemelték ki (a mai báró Jósika utca magasságától a dr. Petz Lajos utcáig húzódó területen). A járványbarakkok lebontására 1920-ban került sor. Az új barakk-kórház felépítéséhez a közkórháztól északra fekvő és a Külső Baross útra néző a Spáth és Strausz házak kisajátítására volt szükség.<sup>497</sup> 1925–28 között itt került sor a kórház bővítésére, az új pavilonok felépítésére. Ekkor nyerte el a Szentháromság Közkórház a ma látható elrendezését.

A honvédség az I. világháború alatt a sebesültek ellátására a helyi iskolák egy részében szükség- és tartalékkórházakat alakított ki, hogy ezeket kiváltsák a közkórházzal szembeni szabad területen (a Zrínyi u. – Szentháromság u. sarkán) négy barakkból álló kórházegyüttest építtetett fel, amelyben 350 sebesült ellátásáról gondoskodtak.<sup>498</sup> A háború harmadik évére a sebesültek jelentős számbeli csökkenése miatt a lakásínség enyhítésére a barakkokat szükséglakásokká alakították. A négy barakkból háromnak Zrínyi, egynek Szentháromság utcai címe volt. A háború után a lakáshelyzet nemhogy javult volna, hanem nehezebbé vált. A tanács így a nádorvárosi szükséglakásokat sem tudta felszámolni. A Győri Törvényhozási Bizottság az 523/923. közgyűlési határozat alapján a 367. telekkönyvi betétbe tartozó 1800 négyszögöl területet templomépítés céljára a Győri Evangélikus Egyházközségnek adta át, azzal a megkötéssel, hogy tíz éven belül felépítik a templomot. Az egyházközség 1924. március 30-i közgyűlésén az adományt köszönettel elfogadta.<sup>499</sup>

A tanácsi mutató alapján 1927-ben a kórházbarakkot a hivatal átadta Sirovecz János és Friedrich Lipót részére.<sup>500</sup> A szükséglakások üzemeltetése így egy vállalkozóhoz került,

míg a terület és az épületek tulajdonjoga az egyházé maradt. (Birtoklap hiányában csak sejteni lehet, hogy az egyház a továbbiakban sem gyakorolta a tulajdonosi jogát, ezt a város továbbra is vállalta.)

A korabeli képeken a kórház keleti oldalán a Külső Baross út ritkán beépített utcasora, nyugatról a Zrínyi utca Szentháromság utcai oldalán „L” alakban épített négy barakk épülete látható. Tőlük északra két módosabb családi ház állt. Egy olvasói levél így ecsetelte az itt uralkodó viszonyokat:

*„Nem szerettem volna idegenvezető lenni, amikor a valóban ideálisan szép Petz utcán át kilépve a Zrínyi-utcára, megdöbbenően terpeszkednek a kívülről-belülről egyaránt visszataszító barakkok. Irtóztató kontraszt: a kórház gyönyörű, modern pavilonjai, odább a villaszerű, előkertes családi házak és mindjárt a tövükben a nyomor odúi, szemétdombok és a kloakának előléptetett pusztaföld, amelyik buján dédelgeti a bacilustenyészeteket.”*<sup>501</sup>

1936-ban a barakkok bontása előtt a helyi lap újságírója vette szemügyre a szükség-lakásokat. A gondnokkal folytatott beszélgetésből derült ki, hogy az épületeket a városi területtel átadták. Az evangélikus egyház vette át, hogy oda templomot építsen.

*„A helyzet itt talán meg siralmasabb, mint odaát. Nyolcvanhárom család, mintegy hatszáz lélek él ebben a négy barakkban. De micsoda barakkokban! Az oldaldeszák roskadnak, a padlók korhadtak, javítani pedig senki sem akarja.*

*– Tűrhetetlen állapotok vannak itt – mondja a telep gondnoka, de nem lehet semmit sem csinálni.*

*A terület ugyanis már nem a városé. Az evangélikus egyházé a telek, templomot, iskolát és kultúrházat szándékozik itt építeni.”*<sup>502</sup>

A város a barakklakásokban élők nehéz helyzete miatt a lakbért a többi városi bérházban fizetendő havi bérleti díjhoz képest nagyon alacsony összegben, évi 200–400 P között állapította meg.<sup>503</sup> A lebontásra ítélt barakkokban lévő lakásoknak, amelyek eredetileg is szükséglakásoknak épültek, megfizethető volt a bére. A szoba-konyhás lakásnak tíz, az egyszobás lakásnak pedig öt pengő volt a bérleti díja.<sup>504</sup> 1937-ben már nem álltak itt a barakkok, lebontották és az itt lakó 82 családot átköltöztették.<sup>505</sup>

A lakókat fokozatosan költöztették ki, a végleges kiürítésre 1937 novemberében került sor. A lebontás során kilakoltatásra váró 82 család elhelyezése komoly logisztikai feladatot jelentett a hivatal részére. A szervezésben a polgármester felügyelete mellett a Mérnöki Hivatal és a Szociálpolitikai Ügyosztály vett részt. A kilakoltatott családok nagy részét ismét szükséglakásokba tudták csak elhelyezni. Az új kis alapterületű lakások hiánya miatt a város az első körben csak a Zrínyi utcai két nagy barakképület lebontására vállalkozhatott. A város másik szegénytelepén a Budai úti barakkokban tíz szobakonyhás lakást felszabadítottak, a Zrínyi utcai kisebb barakképületek lakásaiból tizenegy lakást kettéválasztottak, hogy kislakásokat nyerjenek. Mivel ez még nem volt elegendő, a Budai úti barakkban lakó kilenc városi közsegélyezett lakásukból kiköltöztették és családoknál helyezték el. Így felszabadult 31 lakás. A szükséglakások kettéválasztásával és a városi közsegélyezettek elhelyezése után kapott szükséglakásba, illetve a felmondással elküldöttek helyére költöztették

a barakk lakóit. Az épület lebontására így sor kerülhetett. A további barakképületek kila-  
koltatásához szükséges lakásokat úgy nyerték, hogy a lebontott Zrínyi utcai barakk építési  
anyagából a Budai barakkok területén 40-50 lakást építettek fel.

*„Igaz ugyan, hogy ezzel a 400 lakásos Budai úti barakktelepen mintegy 40-50 lakás-  
sal szaporítjuk a szükség-lakások számát, viszont azt a tarthatatlan állapotot, amelyet a  
kórházbarakknak a köz-kórház és a Zrínyi utcai villanegyed közvetlen közelében okoz,  
megszüntetjük és egyúttal a mai 82 lakásos kórházbarakk helyett csak 40-50 szükség-  
lakást létesítenénk, amely által Győrött a szükség-lakások számát mintegy 40%-al csök-  
kentenénk.”<sup>506</sup>*

– írta a polgármesternek címzett levelében a Szociálpolitikai Ügyosztály vezetője.

A bontást, illetve az új barakk-lakások felépítését szakipari vállalkozók irányítása mel-  
lett ínségmunka keretén belül végezték el.

A tanács a kórházbarakk lebontása után tehát egy másik területen bővítette a szegény-  
telepet, újabb barakk szükség-lakásokat építettek fel.<sup>507</sup> A Budai úti szükség-lakásokkal  
1937 szeptemberében továbbra is a város gazdálkodott. Az ügyosztály felmérte a Budai  
úti barakk-lakások lakóinak anyagi helyzetét és 80 olyan lakónak mondta fel a szükség-  
lakását 1937. szeptember 1-jével, akik rendelkeztek munkahellyel, volt állandó jövedel-  
mük. A város felmérése szerint mintegy 100 szobakonyhás lakás állt üresen a városban,  
ők tehát tudtak lakást találni maguknak.<sup>508</sup>

Ma a kórházbarakkok helyén épült meg az egykori KÖJÁL, amelynek jogutódja az  
ÁNTSZ Regionális Intézet Laboratóriumi Osztálya.

1940-ben az Evangélikus Egyházközség kérésére a város beleegyezett a telekcserébe,  
s a Zrínyi utcai kórházbarakkok telke helyett a dr. Vass József utcában (a mai helyén)  
épülhetett fel az új Nádorvárosi Evangélikus templom. (Itt állt az akkorra már lebontott  
Sínylődők Háza.)

A kormány 1924-ben vidéki lakásépítésre 10 milliárd koronát fordított, amelyből egy  
milliárd koronát Győr városa kapott meg.

A Zrínyi utca 6. sz. alatt épült fel az utca első bérháza 1927-ben. A város közönsége  
által épített bérházban 18 kétszobás lakást adott át a polgármester vezetésével az erre a  
célra létrejött bizottság.<sup>509</sup> A város az építkezéshez az Állami Építészeti Hivatal ajánlásá-  
ra a Magyar Királyi Minisztériumtól hat vagon építési faanyagot kapott, amelyből még  
1927-ben a Lóvonat utcai építkezésre is jutott faanyag.<sup>510</sup>

A város a Vörös Ökör fogadó megvételeivel jelentős nagyságú telekhez jutott a (Zrínyi  
utcai csendőrlaktanyával szemben). A telket 1914-ben felparcellázták és árverésen adták  
el. Az új tulajdonosok azonban a háború miatt nem tudtak eleget tenni beépítési kötele-  
zettségüknek, s így a város a szerződésben foglaltak szerint a telkeket visszavásárolta. Itt  
szándékozott felépíteni egy 18 kislakásos városi bérházat 980 millió koronás költséggel.<sup>511</sup>  
Már az építkezés befejezése előtt a tanács a lakásra jogosult 160 győri közül kiválasztott  
18 lakót.

A város a Zrínyi utca 4a., 4b., 4c. házsámot viselő három lépcsőházas bérházban  
sokkal jobb komfortfokozatú és szebb lakásokat építtetett, mint a 6. sz. bérházban.

A Zrínyi utca lett a város új művésztelepe. A 4a. illetve a 4b. lépcsőházban három neves győri festő kapott lakást: Lóth József, Pandur József és Schutzbach (Borsa) Antal. Schutzbach Antal és Pandur József ezen a címen hirdették magukat templomok festési, restaurálási munkákra. A bérház szobakiosztásánál már figyelembe kellett venni az építésnek, a festők számára szükséges műterem felépítését. A tetőtérben két lakás helyét foglalta el a műterem.<sup>512</sup> A művészek sorsa ezekben az időkben sem volt könnyű. Lóth Józsefnek 100 pengő tartozása miatt kellett aggódnia, hogy a város felmondja lakás és műterem bérletét. A bizottság ülésén Drobni Lajos javaslatára elengedte a művész tartozását és továbbra is a Zrínyi utcai lakásában maradhatott.<sup>513</sup> Az építési munkák kivitelezésére a legkedvezőbb ajánlatot tevő Hlatky-Schlichter Lajos és Fia építő céget választotta ki a bíráló bizottság.

A hivatal 1926 áprilisában határozta el a Zrínyi utca Szentháromság útig való meghosszabbítását.<sup>514</sup> A Dunántúli Hírlap újságírója 1927 szeptemberében így látta a kiépülő Zrínyi utcát:

*„Vasárnap délután sétára indultam, hogy megnézzem azt az új városrészt, amely a kórház körül van kialakulóban, amely a hír szerint városunk legszebb része lesz. Utam a Frigyes-kaszárnya előtt vitt el, azután lekanyarodtam Zrínyi-utcán, hol csakugyan gyönyörű tempóban folyik az építkezés. De gyönyörködésembe ferde illatok zavartak meg, melyeknek eredetét a kaszárnya udvaron, de közvetlenül a léckerítés mellett felállított személtládában fedeztem fel, nem messze a polgármester úr ablakaitól (Zrínyi u. 14/c). Ha egy kis családi személtládát künn hagynék a kapu előtt, bizonyára hirtelen kiállított büntetőparancs figyelmeztetne a rendre, köztisztaságra, közegészségügyre és a jó ízlésre.”*<sup>515</sup>

A Zrínyi utcában 1926 márciusában épült ki a Wesselényi, Szentháromság utcák közti szakaszon a csatornahálózat. A háztulajdonosok ezt követően csatlakoztak a rendszerhez.<sup>516</sup>

Bogáthy Samu 1926-ban kapott építési engedélyt a családi házának felépítésére. Az épület tervezője Oberländer Sándor, az építkezés kivitelezője Schmith János (Zöldfa u. 3.), az építőmester volt.<sup>517</sup>

A helyi lap így ír az utcáról 1930-ban:

*„A kórház nagy épületcsoportja mellett még mindig ott állnak a szükség idejére épült fabodé barakkalakások. A háború idejére épültek és ki hitte volna, hogy a háború befejezése után 12 esztendőre, mint elpusztíthatatlan emlékek megmaradnak a város testében. Közéleben épül fel a város »úri negyede«. Tisztviselő emberek, nyugalmazott közalkalmazottak és néhány szabad pályán mozgó egyén családi házai emelkednek egymás mellett. Egyik másik meglehetősen modern, a legtöbbje azonban egy kaptafára van húzva. Előkert, szabad lépcső a verandára, szuterén helyiség és rá a magas földszint. A világítás gyatra, az utakról pedig még beszélni sem lehet, még pedig azon oknál fogva, mert nincsenek.”*<sup>518</sup>

A Soproni utca Zrínyi utca sarkán álló telket a város a MÁV-nak adta lakásépítés céljára, azzal a kikötéssel, hogy 1930-ig megépítik ott bérházukat. A nagy cég anyagi helyzete nem engedte az építkezést s kérte a várost, tolja ki a kötelező beépítési határidőt.<sup>519</sup>

1930 augusztusában az a kósza hír terjedt el, hogy a MÁV a részére átengedett telken a felemelt szolgálati idő alatt visszatartott illetményből építi meg bérházát.<sup>520</sup>

Az 1940. évi címtár szerint az utcában felépített nagyobb lakásokat magába foglaló bérházakban nőtt az értelmiségi csoporthoz tartozó lakosok száma.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Vince János 18., Baksai József 21.<sup>521</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Hartmann László zeneiskolai igazgató 4c., Inkei László autóbusz üzemigazgató 38., Kádár Árpád testnevelő tanár 4b., Kovács Jenő konzervgyár vezető 10., Kiss László vizsgáló tanár 4b., Sándorfi Dezső királyi táblabíró 4b., Ruppenthal Miklós dr. 12., Smikli Gyula dr. állomásfőnök 8., Tardos Károly. 8a.<sup>522</sup>

## 6.6. Hunyadi utca, Dugonics utca

A Hunyadi utca a Kálvária utat kötötte össze a Hosszú utcával. Megnyitására két részletben került sor. Az első szakaszban a Frigyes-laktanya megépülését követően a Hosszú utcától a mai Dugonics utca magasságáig húzódó részén épültek házak, majd a Vörös Ökör beszálló vendéglő lebontása után nyílt meg a Kálvária útig tartó szakasz. Az elhunyt tulajdonos, Vetéssy Pál tulajdonában lévő ingatlant, amelyen a Vörös Ökör beszálló vendéglő állt, a gyámság alatt élő tulajdonos halála után a város vette meg. (Vasút sor 8.) A területen házhelyeket alakított ki. Ezt követően került sor az utca megnyitására. A második szakasz megnyitására a Dugonics utca Kálvária út közötti szakasz a Hechtl (az egykori „Magyar Királyhoz” címzett) vendéglő mellett 1930-ban került sor.

A tanács lakáspolitikai okból 1917-ben javasolta az utca meghosszabbításához szükséges ingatlanok kisajátítási eljárásának megkezdését.<sup>523</sup> A hivatalnak viszont azzal kellett szembesülnie, hogy a kisajátítandó területek tulajdonosai a fronton harcoltak, s így a telkek visszavásárlását fel kellett függeszteni.<sup>524</sup>

Győr Szabad Királyi Város 1924-ben a Hunyadi utca Zrínyi utca sarkán lévő üres telken egy bérház felépítésére írt ki versenytárgyalást. A bérházban 18 kétszobás és egy házmesteri lakás kialakítására nyílt lehetőség. A kétemeletes házban összesen 37 lakószoba, 19 konyha, 19 előszoba, 19 kamra, 19 WC és két mosókonyha épült fel a tanács előfinanszírozásával. A beépített (465 m<sup>2</sup>) terület, az egykori Vörös Ökör beszálló vendéglő előtti tér a mutatónyosok működési tere volt. A ház földszintjén két műhelyt is berendeztek, az épület ennek ellenére a Lakásépítési Állandó Bizottságtól kizárólag a lakásokra kapta meg az 1923. évi XXXIV. tv. alapján járó adókedvezményt.<sup>525</sup>

A város Törvényhozási Bizottsága 1925 februárjában ismét pályázatot írt ki 12 lakásos 2 emeletes ház felépítésére a területen. A tervezőnek hat két, illetve hat háromszobás lakás számára kellett megterveznie a bérházat. A kiírás szerint az egyik szobának 30, a másik, illetve a harmadik szobának 20–25m<sup>2</sup>-nek kellett lennie. A nyertes pályázónak az összes lakáshoz az egyéb mellékhelyiségeken kívül fürdőt és cselédszobát is kellett terveznie.

A Hunyadi u. 7a., 7b., 7c. számú kétemeletes lépcsőházakban tehát a cselédszobát magába foglaló négyszobás és háromszobás fürdőszobás lakásokat építtetett a város.<sup>526</sup>

1926. évben ismételten kétemeletes városi bérházépítésére adott ki pályázati kiírást a városi hivatal a belügyminiszter jóváhagyásával.<sup>527</sup> A tanács áprilisban hirdetett győztest.<sup>528</sup> A pályázat tehát három lépcsőházból álló kétemeletes két-, háromszobás és három plusz cselédszobás lakások felépítését hirdette meg. A lakások megépítésének komfortfokozatába konyha, éléskamra, fürdőszoba, WC is hozzátartozott.<sup>529</sup> A pályázati kiírás szerint a Zrínyi u., Hunyadi u. sarkán a Zrínyi utcában meglévő kétemeletes házhoz csatlakozó része úgy legyen megépítve, hogy a meglévő épület világítási viszonyait ne rontsa. Időközben abban változtatott a város a kiírási tervén, hogy a ház Zöldfa utcai végére tervezett háromszobás helyett itt is négyszobás lakás épüljön. A megépülő bérházban szándékozta a város a Vívó Klubot elhelyezni, s így számukra építendő gyakorló és klubhelyiség felépítését is a bérházba terveztette.<sup>530</sup> Ez a Mérnöki Hivatal által elkészített módosított tervkiírás alapján az építési költségtervezetben 270 000 000K többletköltséget jelentett. A tanács a lakásokba költöző bérlőket már az építkezés megkezdése előtt kijelölte, s az egyéni kívánásaik alapján a lakásterveket az építkezés megkezdése után is módosította. Bázel Aurél tábornok azzal a kéréssel fordult a tekintetes tanácshoz, hogy a neki kiutalt lakás udvar felé néző loggiáját nyitható ablakokkal, ne beépített üveggel zárják le. A tanács rögtön utasította is a munkát végző vállalatot a munka illetén elvégzésére és a többletköltségre kiutalt 1,4 millió K-t. A Győri Vívó Klub pedig bérelt helyiségébe egy „autogeysert” (átfolyó melegítő) szereltetett fel 2.754.000 K értékben.<sup>531</sup>

Az építkezésről fennmaradt fizetési jegyzék szerint a fővállalkozó alkalmazásában a bérház építésén dolgozott: 9 mérnök, rajzoló és pallér, 30 kőműves, 18 ács, 5 kőműves tanonc, 6 állványozó, 4 vashajtó munkás, 90 napszámos, 1 éjjeli őr és 8 női munkás. A cég a munkákkal nem egész hét hónap alatt végzett (1926. ápr. 7 – nov. 1.)

A pályázat áprilisban kihirdetett eredménye alapján a legolcsóbb ajánlatot fogadta el a közgyűlés, amelyet a Győri Ingatlanforgalmi és Építőipari Részvénytársaság adott be.<sup>532</sup>

A Hunyadi utca, Zrínyi utca és Dugonics utca közti rövid szakaszon 1926. márciusban épült ki a csatorna.<sup>533</sup>

A Dunántúli Hírlap 1930-ban megjelent olvasói leveléből tájékozódhatunk az utca állapotát:

*„Séta a Hunyadi utcában. A következő levelet kaptuk: Igen tisztelt Szerkesztő Úr! A Baross híd Nádorvárosi oldalán, e városrész küszöbére, a Hunyadi-utcába jutunk. Nem tudjuk, hogy az utca e nevét melyik Hunyadi után kapta. Lett-légyn az időbeli sorrendben a nagy, dicső és hős János, László, avagy Mátyás után elnevezve, tény, hogy mi Hunyadi utcai lakók e névre büszkék vagyunk. Tekintettel arra, hogy még csak pár hete, hogy utcánk porát, nagy örömünkre eltávolították s utána az úttestet kátránnyal pompásan lekötötték és tekintettel az útvonal állandóan növekedő forgalmára, óhajunk arra irányul, hogy a most már kemény úttest seprését rendszeresen végeztessék. Reméljük, hogy a kocsitűst javításával egyidejűleg utcánk egyéb rendezésre szoruló része is sorra kerül, így elsősorban a járdánk, amely büszkeségünkre a három méter*

*szélességet is meghaladja; csak pont a laktanya fő-frontja előtt, hol különösen esős időben utcánk legnagyobb forgalma bonyolódik le annál is inkább, mert a túlsó oldal aszfaltozva nincsen alig éri el a másfél métert. Itt a keskenyre méretezett aszfaltozott járda mellett egy földes sáv húzódik végig. Ez a mélyebben fekvő, hepehupas rész, esős időben erősen felázik úgy, hogy kitérés esetén, ami ezen a keskeny járdán főképp esős időben gyakran fordul elő kénytelen az ember a sárba, pocsolóába lelépni. Ezért óhajunk arra irányul, hogy aszfaltozzák ezt a földes sávot is. Esetleg egyelőre - de még az őszi esőzések előtt töltsék fel a járda szintjére, hogy legalább ezáltal váljék járhatóvá a közlekedés ezen az oldalon, Másik óhajunk, a Hunyadi- és Zöldfa utca sarkán lévő beépítetlen terület rendezésére irányul, mely ma szemétyűjtő hely. Itt gízgaz közt szemétbuckák, építkezési törmelékek, téglák s egyéb cserépmaradványok éktelenkednek egymás hegyén-hátán. Ez az elhanyagolt külső teszi azt, hogy ez a terület – közegészségügyi szempontból kifogásolható, itt meg nem nevezhető célokat is szolgál. Esetleg a telek bekerítésével lehetne segíteni. Ha ezek is teljesedésbe mennek, akkor mondhatjuk, hogy szép Hunyadi utcánk van, mely érdemes a nagy Hunyadiak nevére.”<sup>534</sup>*

A Hunyadi utca, Kálvária és a Zöldfa utcai szakaszának megnyitásához Zöldfa utcai, illetve Kálvária utcai ingatlanok egy-egy kisebb darabját kellett kisajátítani. A kisajátítás során Winkler Sándor (Kálvária u. 3. sz. alatti lakos) három utcára (Kálvária, Zöldfa, Hunyadi utcákra) nyíló telkének téglakerítését kellett az új szabályozási vonal szerint áthelyezni. A másik, városi ingatlan, a Hechtl örökösöktől a város által megvásárolt Kálvária utca 5. sz. (az egykori Magyar Királyhoz címzett bezálló vendéglő) alatti bérház, melynek lebontása által valósulhatott meg az utca megnyitása.<sup>535</sup> Az említett bérházban működött ekkor a MÁV Fogyasztási Szövetkezet boltja, melynek bérleti jogviszonyát a város felmondta. (A szövetkezet a szomszéd házban, a Kálvária u. 7. sz. alatt talált új bérleményt a boltja számára.) A bérházként hasznosított épületet a város Sajkovszky József főbérelőnek adta ki, aki az egykori bezálló vendéglőből kialakított lakásokat bérlőknek adta ki. Az épületben a MÁV üzleten kívül kettő egy szobakonyhás, egy egyszobás, kettő két szobakonyhás lakásban éltek bérlők. Az épülethez tartozott még két istálló és egy műhely, amelyet csakúgy bérleményként hasznosított a város.<sup>536</sup> A lakók kiköltöztetése 1930. augusztusban fejeződött be s a bontást még ebben a hónapban elkezdték a Mérnöki Hivatal irányításával.

Dr. vitéz Szűcs Elemér „Nádor Ecetgyár”-a 1941-ben üzemelt a Hunyadi u. 3. sz. alatt az adott év címtára alapján. Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Corradi Gyula gyermekorvos 6., Havas Miklós Adria Biztosító Társaság titkára 7b., Horváth László százados 7b., Jókay Alajos vegyész mérnök. 7b.<sup>537</sup>

A Hunyadi utca 2. sz. alatt 1969-ben épült fel az egykori híres Zöldfa étterem utóda, amit az ETO szurkolók örömeire a híres győri vendéglős, Csákány István vezetett hosszú ideig.

A 11. számú telken a 19. század utolsó harmada óta állt Schlichter Lajos építőanyag raktára. (A területet 1949-ben vették el tőle és 1965-ben építették be.)



## *Dugonics utca*

A 19. század végére a régi szép napokat megélt Vörös Ökör beszálló vendéglő a Nádorváros 178. sz. alatt a Vásárszer déli oldalán teljesen leromlott állapotában már nem volt képes vendéget fogadni. Az egykori fogadó a mai Hunyadi, Dugonics, Babits Mihály utcák által határolt területet foglalta el. Utolsó tulajdonosa Vetéssy Pál, aki gyengeelméjűség miatt Szentmihályi Ferenc gyámsága alatt állt, 1905-ban elhunyt. A hosszú örökösödési eljárást követően a lebontásra ítélt fogadót a város vette meg. A tanács a telken 15 házhelyet alakított ki és ajánlott eladásra. Az első vevők 1914-ben jutottak építési telekhez, a háború azonban megakadályozta a további házhelyek értékesítését. A még fennmaradó építési telkek értékesítésére 1918. elején került sor.

A beépítési kötelezettség két évet adott a tulajdonosoknak házaik felépítésére, ami az akkori szabályozási tervben megadott egyemeletes épületek megépítésére kötelezte őket. A háború miatt a tanács ezt a határidőt 1922. december 31-ig toltá ki. Mivel a tulajdonosok egy része nem tudta teljesíteni a beépítési kötelezettségét, a közgyűlés úgy döntött, hogy az eladási szerződésben foglaltak alapján visszavásárolja a beépítetlen telkeket. A tulajdonosok között nagy volt a felzúdulás, hiszen a szuperinfláció idején, az aranykoronában átszámolt vételi ár papírkoronában való visszafizetése óriási veszteséget jelentett számukra. A telkek vásárlásakor komoly vállalást tettek. Az Építészeti Bizottság ajánlására minimum 100 m<sup>2</sup>-es lakófelülettel rendelkező, két szobakonyha, mellékhelyiségeket magába foglaló magas földszintes házakat kellett volna építeniük. Az építkezők vállalták, hogy a Dugonics utca hivatalos megnyitását nem kérvényezik, de a hivatalos átadást követően a házuk utcafrontjának arányában az infrastruktúra kiépítési költségeknek 2/3 részét vállalják. Marschall Béla építési vállalkozó tulajdonában volt a 2082/15 hrsz. számú telek, amelyet a város visszavásárolt. A vállalkozó a tanácshoz intézett levelében leírta, hogy az 1918-ban vásárolt telekre 1922-ben akar házat építeni, vállalkozóként egy ház felépítése nem lett volna kifizetődő. Többször próbálta megvenni szomszédja Rohrer Mihály telkét, hogy legalább két ház felépítésére legyen területe, de a tulajdonos elzárkózott. Szerette volna, ha a hivatal elfogadja kérését és a visszavásárlás helyett Csaba utcai városi ingatlanra cseréljen, ahol már folyamatban voltak építkezései. A Dugonics utcai telkétől szívesen megvált volna, mert mint írta „telkemet csak a Zöldfa utca felől tudtam volna megközelíteni, mert a Zrínyi utca felől eső időben még ma is sártenger a közterület.”<sup>538</sup>

Az utca hivatalos megnyitására 1925-ben került sor. A közterület teljes hosszában kiépített csatornarendszer átadására 1926 márciusában adódott lehetőség.

1929-ben az adott évben kiadott címtár adatai szerint a Dugonics utca 16. sz. alatt működtette üzemét Rohrer Mihály Gombkötő és Paszományáru gyárát.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat:

Csokonai u.: Nagy Ernő 13., Kránitz József 18., Gecsei Sándor 20.

Dugonics u.: Dr. Frantisek Béla 2., Kádár Vilmosné 8/a., Horák Adolf 15., Özv. Rohrer Mihályné 16., Reiner Ferenc és társa 22. alatti házaknál.<sup>539</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek:

König Samu mérnök 7., Merkur Kötőipari Kötött- és Szövőgyár 22., Pohárnok Jenő Győri Nemzeti hírlap fő- és felelős szerkesztője 18., Nyitrai János okl. gépészmérnök, Megyei Textilipari Rt. műszaki igazgató 8b., Rohrer Mihály gombkötő 13. szám alatt.<sup>540</sup>

## 6.7. Erzsébet liget, Szent Imre herceg út (Veszprémi út, Vöröshadsereg útja)

### *Erzsébet liget*

A városi legelők felülvizsgálata és egyes rétek értékesítése során a tanács arra a döntésre jutott 1897 júliusában, hogy a „Téglavetői Rét városliget lesz”.<sup>541</sup> Már 1898-ban szóra-kozáásra, kikapcsolódásra akarták használni a fenti területet. A Győri Polgári Kerékpár Egylet a Hosszú utca végén a már meglévő Városi Népliget mellett makadám kerékpár-versenypálya építésére hirdetett pályázatot.<sup>542</sup>

Erzsébet liget elnevezésről szóló határozatot 1898-ban hozta a közgyűlés, amiről feliratban értesítette a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztériumot, e szerint: „a Veszprémi út mellett létesített új ligetet a boldogult királyné nevére Erzsébet ligetnek nevezi el.”<sup>543</sup>

A Győri Torna Egylet 1911-ben felajánlotta a ligeti tornapályáját a városnak megvé-tele. Az amúgy is városi tulajdonú területet a város visszavette, mert itt kívánt ifjúsági játszóteret létrehozni. A terület rendezését követően sétaterként alakította át a ligetet Nádorváros közönsége részére.<sup>544</sup>

A Hosszú utcai vámépület mögött vezető Veszprémi út melletti szántókból a tanács három hold nagyságú területet alakított át városi kirándulóhellyé, ahol a fás, füves, idilli környezetben pihenhették ki magukat a természetet kedvelő nádorvárosiak. A megnyitás után a városnak nem volt fontos a sétatér, a várostól távol esett és a lakosok körében sem volt népszerű. „Ha sétálni akar, menjen a töltésre, süttesse magát a napon vagy menjen a sétatérre keringőt járni. Ha egyik sem ízlik, ott van az Erzsébet liget, sétáljon ott, s ha unatkozik, gyomlálhatja a gázt.”<sup>545</sup> 1914-re azonban egy sokak által látogatott kedvelt pihenőhely lett, ha még voltak is kifogásai az ide látogatóknak. A helyi lapban egyre gyakrabban lehetett olvasni cikkeket a ligetről:

*„Már rámutattunk arra a hiányos gondoskodásra, amelyben a Gazdasági Hivatal az Erzsébet ligetet Győr városa egyik leggyönyörűbb és újabban leglátogatottabb pontját az Erzsébet ligetet részesíti. Egy hete elmúlt már hogy sűrű soraim napvilágot láttak, de úgy mutatkozik, hogy csak pusztába kiáltó szó volt a beszédünk: még ma sincs a hibán segítve. Pedig a győri közönség egyre számosabban keresi fel ezt a szép ligetet és még többen mennének oda sétaképpen, ha jó egypár pad várná az üdülésre vágyó kirándulókat.*

*Csak két pad van a bejárat közelében. Több aztán sehol semmi. Aki most leülni óhajt, lesni kénytelen, míg egyik padon megüresedik egy hely, aztán fut-fut, hogy valaki meg*

*ne előzze a szándékát. A liget felügyelője maga panaszkodik, hogy ő már szólt aziránt, hogy a belvárosi sétaterекről egy-pár padot vigyenek ki az Erzsébet ligetbe is. De a padok még nem érkeztek meg.*<sup>546</sup>

Az I. világháborúban a ligettől nem messze építették fel a Katonai Üdülőbarakkot. (2. számút a Szentháromság út és az Erzsébet liget út között a Szentháromság Közkórháztól nyugatra). A rokkant katonák rehabilitációját elősegítő tornapályát az Erzsébet ligetben alakították ki. A háború utolsó évében s az azt követő ínséges időkben a liget fái nagyrészt a tüzelőhiány áldozatául estek. 1920-tól lett a tér igazán népszerű. A terület egy részét az igényeknek megfelelően sportpályának alakították ki s elsősorban a tömegsport, iskolai sportesemények, népünnepélyek helyszínéül szolgált. Itt rendezték ezen túl a nádorvárosi sportegyesületek versenyeit, meccseit is.<sup>547</sup>

A sportpályát 1920-ban jelentősen bővítették, s az így már elsősorban a versenysport rendezvényeit bonyolította le.

*„A Györi Torna Egylet és a vele társult két sportegylet újabb kérelemmel fordultak a tanácshoz az Erzsébet ligeti pálya ügyében, amelyben előadják, hogy a pályaterület kicsiny arra, hogy azon a futball és atlétikai pályákat a sportszabályokban előírt szabályszerű méretekben fölépíthessék, éppen ezért a pálya kibővítését kérik. A kibővítéshez a pálya hosszában újabb 20 méteres, szélességiben pedig 40 méteres területsáv átengedését kérték, úgy hogy az eredeti méretekkel szemben a pálya szélessége 115, a hossza 221 méter lenne. A tanács a kérelemnek megfelelő kikötésekkel való teljesítését hozza javaslatba a közgyűlésnek, ellenben a pálya keleti oldalán a ligetből még fennmaradó 40 méter szélességű területnek teniszpályák céljaira való átengedését nem javasolja.*”<sup>548</sup>

Nádorváros kulturális centrumát fokozatosan alakították ki ezen a területen. Itt építették fel a Szent Imre templomot is 1943-ra.

Az 1920-as években a liget mögött építették meg a levették gyakorlóterét (a későbbi Honvédkórház területén), ahol lövölde is rendelkezésükre állt.<sup>549</sup>

A Mérnöki Hivatal 1928-ban foglalkozott az Erzsébet liget és az Erzsébet ligeti sportpálya a valóságnak megfelelő telekkönyvi megosztására. E szerint: az Erzsébet liget 11 hold 672 négyszögöl, a sportpálya 4 hold 886 négyszögöl nagyságot tett ki.<sup>550</sup>

### *Veszprémi út*

A Veszprémi út kötötte össze a várost Szabadhegygel a Hosszú utca folytatásaként, így az utca a két városrész között nagy forgalmat bonyolított le. A szabadhegyi kerülettel való szorosabb együttműködés miatt elengedhetlenné vált, hogy a Veszprémi út beépüljön, s a két kerület így kapcsolódjon egymáshoz.

A Szabadhegy felé vezető utat, a Veszprémi Vámháztól a pápai vasútvonalig Veszprémi útnak nevezték.<sup>551</sup>

A Veszprémi út keleti oldalán, a Szabadhegygel határos részén épült meg az új Vasutas Telep 1926-ban.<sup>552</sup> Az új lakótelepen főként a MÁV alkalmazottak családjai számára épültek lakóingatlanok.

A Veszprémi utat 1930-ban nevezték át, a tanács Szent Imre herceg útja elnevezést adta az utcának.

A Mérnöki Hivatal 1939-ben ismét a Nádorvárosban működő fatelepeket vette vizsgálat alá, hogy tűzveszélyesek-e, illetve akadályozzák-e az utca beépítettségét s ezzel a közművek jobb kihasználását. A Szent Imre herceg úton három fatelep üzemelt: Sulyok János a Szent Imre herceg u. 1. sz. alatt, illetve Neuwirth Joachim és Fia cég a Szent Imre herceg út 2. sz. alatt (a Szent Imre herceg u. és Szentháromság út sarkán), illetve Echstein Salamon épületfa kereskedése a Szent Imre herceg u. 10. sz. alatt. A telepek közvetlenül nem jelentettek tűzveszélyt a város szempontjából. Neuwirth Joachim fatelepe viszont a városrendezés szempontjából lakóházzal beépítendő ingatlanon feküdt. Javasolta a hivatal, hogy a fenti cég telepengedélyét annak lejártával ne hosszabbítsák meg.<sup>553</sup> Farkas Sándor cukorka-, csoki-, sütemény nagykereskedést üzemeltetett az 52. sz. alatt.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámabláikat: Neuwirth J. és Fia 4. sz., Domonkos Dezső 68/a., Marikovszky István 68/b., Domonkos Lenke 70/a., Keresztúri Margit és Jolán 70/b., Sebestyén Mátýásné 76. számú házak alatt.<sup>554</sup>

Az 1940. évben kiadott városi címjegyzék szerint a Szent Imre herceg u. 88. sz. alatt üzemelt Járfás István Műszöví és Mechanikai Szövőipari vállalata. A tulajdonos tehát a Wennes Jenő u. 23-ból ide költöztette szövedjét.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Eckstein Salamon épület-, tűzifa kereskedő 8., Mohácsy Béla hentes, mészáros 50., Szabó Jenőné tűzifa kereskedő a 21. szám alatt.<sup>555</sup>

## 6.8. Mónus Illés utca (Erzsébet liget u.)

A Spáth-féle telken kialakult és a már részben beépített utca lakói 1906 júniusában azzal a kéréssel fordultak a tanácshoz, hogy nevezze el az utcát Erzsébet liget utcának, gondoskodják a járda kiépítéséről és az utcai világítás felszereléséről.<sup>556</sup> A felhívásnak a közgyűlés 1907-ben tett eleget és a 391. sz. határozatában szentesítette az utca nevét. Az utcai közberendezések kiépítése tárgyában a hivatal 1915-ben megjelent hirdetésében írta ki a pályázatot.<sup>557</sup> Az 1909. évben kiadott címtár azonban csak két lakóingatlant jelölt az Erzsébet liget utcában. Az 1915. évi címtárban a páratlan oldalon már tíz, a páros oldalon négy lakóingatlant jegyeztek fel.

A háborúból rokkantként hazatérő katonák rehabilitációs kórházát, „Katonai Üdülőbarakkot” építette fel a Császári Királyi Katonai Parancsnokság az Erzsébet liget u. 23. sz. alatt 1915-ben.

1923 és 1925 között a Grab M és Fiai, illetve a Grab Textilipari Művek bérháza épült fel az Erzsébet liget u. 2., 4., 6., 8., 10. házszámokkal. Az Erzsébet liget utcában a dr. Vass József és a Liezen-Mayer utca közti szakaszon állt a fenti munkásház.<sup>558</sup>

A Dunántúli Hírlap 1928-ban megjelent olvasói levele a három utca lakóinak panaszát adta közre.

*„A Liezen-Mayer utcának Erzsébet liget utca és Bocskay utcai szakaszát elismerésre méltóan rendbe hozta a Mérnöki Hivatal, de világításról nem gondoskodott. Nem kérünk többet, csak két utcai villanylámpát és rendben lesz minden. Méltóztatásuk sötét estén egy alkalommal végig menni, majd megtapasztalja, hogy a háziurak minő dúccokkal iparkodtak a nagyvilágnak tudomására adni, hogy az én házam – a járdával együtt – az én váram.*

*Helyes, de ha keresztülvágódik a saját maga elásta dúcon, ugyancsak elénekeli a »kiriejsumot«. Hogyne vágódnék keresztül az a tisztos matróna, akit részint a kacsája, részint magas kora indított azon utcába, amely már közelében van a halottak csendes birodalmának. Keresztülvágódik azokon gyermek, ifjú és felnőtt, amiket azonban két, (mond kettő darab) utcai villanylámpa kikerülhetővé tesz, különösen a nemsokára bekövetkező korai sötétben.»<sup>559</sup>*

Egy 1930-ban keltezett árverési hirdetésből tudható, hogy az Erzsébet liget utca 22. sz. alatt egy gőzmosoda is működött.<sup>560</sup>

A 11. sz. alatti ingatlanról egy 1933 decemberében megjelent árverési hirdetésből többet is megtudhatunk. Az itt felépült cseréppel fedett jó karban lévő ház főépületében két szoba, konyha, éléskamra, a toldalék épületben egy, szoba-konyhás lakás és két helyiségből álló pékműhely várta új tulajdonosát.<sup>561</sup> (Az 1915. évi címtár szerint itt Kiss Imre esztergályos lakott, a pékműhely tehát ezt követően létesült)

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlannak kellett pótolni házszámtábláit: Grab Textilipari Rt. 6–8–10.<sup>562</sup>

A Grab gyár a munkásházakat 1940-ban eladta 35.000 P-ért két volt szeszgyári tisztviselőnek, s így a munkások nehéz helyzetbe kerültek, hiszen a piacról élő vállalkozó nem tudott szociális szempontokat figyelembe venni a lakbér megállapításánál. Az eladásról szóló hírt nagy felháborodás követte a városban, hiszen felmerült a kérdés, miért nem az ott lakók valamelyikének, vagy a saját tisztviselőinek adta el a gyár a házakat. Polniczky Lipót főispán utasította a polgármestert az adás-vétel körülményeinek kivizsgálására.<sup>563</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkezett Benes György fűszerkereskedő. 1.<sup>564</sup>

## 6.9. Limbeck telep kiépülése

### *Attila utca*

Limbeck Ferenc és érdektársai már 1903-ban levéllel fordultak a tanácshoz, hogy a korábban sertéstelepeknek szánt, de később háztelkeknek kijelölt földterületen már megnyitott Attila utcát nyissák meg a Régiposta utcáig. E szerint a hivatalos utca elnevezések előtt ezek az utcanevek (Corvin u., Régiposta u.) már jóval korábbról léteztek.

A Hosszú utca keleti páratlan oldalán álló házak egy része nagy telekkel rendelkezett, amelyen a Régiposta útig mezőgazdasági művelés alá vont földek húzódtak. A terület nem volt mély fekvésű és az egyetlen közelben lévő ideiglenes vízfolyás a Hosszú utca mentén levő vízlevezető árok sem fenyegette a területet vízbetöréssel. Így válhatott a térség alkalmassá építkezésekre. A közgyűlés elsőként az Attila utcát nyitotta meg 1905-ben, ehhez szükségessé vált 1903 februárjában Farnady András Hosszú utca 17. sz. alatti hat szobát, négy konyhát magában foglaló házának kisajátítása és lebontása. A tulajdonos a házért és telekért 7.000 K összeget követelt. A 150 éves fazsindelyes vályogház, ekkor már nagyon rossz állapotban volt. Az utcafronton álló két szobát a rendőrség kiürítette, mert a tetőzete beszakadt. A tanács a tulajdonossal sokat alkudozott, mert az épületet 1.298 K, a telket 2.573 K áron összesen 3.871 K összegért akarta megvenni.<sup>565</sup> A tulajdonos nem tárgyalt az általa követelt 7.000 K értéktől. A tanács a szabályozási alapból ennyi pénzt nem tudott erre fordítani. Mivel ez a telek a Hosszú utca és a megnyitandó Attila utca kereszteződésében állt, a kisajátításig és a ház lebontásáig az utcát nem lehetett megnyitni. Az üres házhelyeket csak nyomott áron tudták értékesíteni. Limbeck Ferenc és érdektársai vállalták, hogy 5.800 K összeget fizetnek Farnady Andrásnak, így a tanácsnak a ház csak 1.200 K összegbe került, amit már ki tudott fizetni.

Ugyancsak 1903-ban Góger Mária, Limbeck Ferenc, és Limbeck Sándor földjük belterületté nyilvánítása után engedélyt kértek, hogy 16000 négyszögöl területüket felparcellázzák, „mert a kisebb vagyonnal bíró osztálynak is alkalmat akarunk nyújtani olcsóbb háztelkek megszerzésére.”<sup>566</sup> A közgyűlés a kérést azzal utasította el, hogy az adott időszakban viszonylag sok beépítetlen telek várt még gazdára. Állásfoglalásukban hangsúlyozták, hogy az utca keleti irányban való megnyitása kizárólag magánérdeket szolgálna, s a tanács csak a köz javára hozhat döntést. A vállalkozók megfellebbezték a határozatot. Indokaikat a közösség szempontjából is fontos érvekkel támasztották alá. Hangsúlyozták, hogy a két kilométer kiterjedésű Hosszú utcának az első olyan keresztutcája volna a meghosszabbított Attila utca, amely a Kálvária utcát a Mészáros majossal, illetve a Szeszgyár elé telepítendő állatvásártérrel, a Fehérvári úttal, illetve a Vágóhíddal kötné össze. Másrészt kérésük teljesítése tűzbiztonsági szempontból is fontos volna, hiszen a három oldalról beépített hatalmas területet ez ideig csak a Mészáros major felől lehetett megközelíteni. Ennek bővítése jelentősen növelte a tűzoltó eszközök helyszínre juttatásának hatékonyságát. Érveik mellett sorakoztatták fel a városban még mindig meglévő szűkös lakásvizonyokat. Az utca meghosszabbításával 85 házhelyet kívántak kialakítani, melyből 14-en már elkezdődött az építkezés. A tanács által indoklasként felhozott beépítetlen telkek magas száma, szerintük a Hosszú utca közelében található vagyonosabb réteget kívánta kielégíteni, míg a távolabbi telkek a kevésbé módos polgárokat hozta volna olyan helyzetbe, hogy építkezessenek.<sup>567</sup>

Az Attila utca megnyitásának még egy ingatlan állt az útjában. Itt állt ugyanis Heberling Ferenc Hosszú u. 19. sz. alatti gazdasága több épülettel, rajta Back Hermann gözmalma által bérelt magtár is állt. Az ingatlant, 11 hold földterületet Heberling Ferenc és neje Mike Terézia 1901-ben vásárolta Limbeck Ferencről és társaitól. A tanács határozata alapján az ő ingatlanjának az utca kijelölt vonalába eső részét is kisajátították.<sup>568</sup>

Heberling Ferenc vonakodott, az utca vonalában 1901-ben ideiglenesen épített fészkerét és kerítését lebontani. Ez Limbeck Ferenc és társainak érdekét is sértette, hiszen az utca megnyitása, felparcellázott házhelyeiknek jó áron való eladását is veszélyeztette. Levélben fordultak ezért a tanácshoz, hogy a kisajátítást és kényszerbontást megsürgessék.<sup>569</sup> Az utcában annak megnyitása előtt már szigetszerűen minden közmű nélkül álltak a házak. A helyi lap így számolt be az állapotokról:

*„A Limbeck telepén épült fel Győrnek egyik legcsinosabb utcája az Attila-utca. Szébb-nél-szebb épületek egész sora, mellette még egy-két újabb házsor emelkedik a térségen, de a házak csinoságával merő ellentétben a szenny és tisztátalanság, mi azokat környezi. Csatornája nincs s a háztulajdonosok egy része ahelyett, hogy ennek hiányában emésztőgödört állítana fel vagy más módon gondoskodnék a szennyvizek levezetéséről, azt vagy egyszerűen az utcára önti ki, vagy udvaráról csatornával kivezeti az utcára, úgy hogy az utakon szertefolyó tisztátalan sártól a közlekedés is meg van akasztva s a melegebb idő beálltával valósággal fertőzni fogja a levegőt a kiömlő és ott bűzlő szenny. A telep lakosságának egészsége és a köztisztaság érdekében kívánatos volna ez állapot megszüntetése.”*<sup>570</sup>

Az építési telkek kialakítását követően 4 győri építész, Káldy Lajos, Káldy Mihály, Káldy Barna és Marschall Béla vásárolta meg az építési telkek nagy részét, értékesítés céljából tervezték és építették fel a telep házait.

Az építészeti hatóság bejegyzése alapján Káldy Lajos 1903-ban épített földszintes lakóházat az Attila u. 1. sz. alatt. 1922-ben ez az épület Benes Pál tulajdonában volt, amelyet 1929-ben a másik tulajdonos, Waldhauser Dezső toldalék épülettel látott el.

Attila utca 2. sz. alatt lakott Kertész Imre híres nádorvárosi vendéglős, a győri búcsúuk felelevenítője, a polgári kör könyvtárosa.

Attila utca 3. sz. alatti ingatlanról az első bejegyzés szintén 1903-ból származik és ezt a földszintes lakóházat is Káldy Lajos építtette. A házban 1930-ban még Benes Pál élt, majd 1931-ben Vojacsek Ferenc építtette újjá.<sup>571</sup>

Az Attila utca 5. sz. alatt élt Káldy Mihály építőmester (Káldy Barna édesapja, az Evangélikus Szeretetház tervezője.) Az építőmester első építészirodája a Rákóczi utca 37. sz. alatt állt, amelyet az Attila utcai építkezések miatt helyezett át. (Káldy Lajos vállalkozó irodája 1904 januárjában a Limbeck telepi építkezések közelébe a Hosszú u. 21. sz. alatt várta ügyfeleit.)<sup>572</sup>

Káldy Mihály 1905 júniusában még az Attila u. 19. sz. alatti, a révfalui malomtulajdonos házában, a Mercz-házban bérelt helyiségben nyitotta meg átmenetileg építész irodáját, mert az 5. sz. alatti ház még nem készült el.<sup>573</sup>

A vállalkozó építész irodáját a nagy építkezések kezdetekor itt az Attila u. 5. sz. alatt találták az építeni szándékozók 1905–1906 között.<sup>574</sup>

Az Attila utca 9. sz. alatt 1904-ben szintén Káldy Lajos (Káldy Mihály testvére) építőmester épített földszintes lakóházat. Az építőmester itt várta megrendelőit 1906–1909. között.

Új helyen, az Attila u. 14. sz. alatt nyitotta meg építés irodáját Káldy Mihály 1909-ben.<sup>575</sup> 1914-ben Káldy Mihály toldaléképület építésére kapott engedélyt. Káldy Mihály folytatta a Limbeck telepen az építkezéseit.<sup>576</sup> A fenti lakóingatlan is befektetési céllal épülhetett, hiszen 1928 szeptemberében az iroda már a Buda utca 8. sz. alatt működött.<sup>577</sup> Az ingatlan továbbra is a család tulajdonában maradt. Az Attila utca 14. sz. alatt Káldy Barna vezette tovább az építész irodát.

Látható, hogy a földtulajdonosok által felparcellázott területeket építési vállalkozók vették meg. Az itt felépített ingatlanjaikat vagy bérbé adták, vagy eladták. Az építkezéssel viszont vállalták, hogy a közművek kiépítésének költségéből is kiveszik részüket.

Az Attila u. 16. sz. alatt Káldy Lajos 1905-ben építette lakóház állt. A 24. szám alatt lakott Sefcsik Ferenc főlevéltáros az 1905-ben általa építtetett földszintes lakóházban.

Az Attila utca 47. sz. alatti házhoz (három szoba, fürdőszoba, konyha) 1.327 négyszögöl nagyságú gyümölcsös is tartozott 1921-ben.<sup>578</sup>

A Mérnöki Hivatal 1906. évi előterjesztése alapján a közgyűlés 1907 márciusában rendelte el az Attila utca, Corvin utca és a Régiposta utca közti 107 m-es szakaszán csatorna lefektetését.<sup>579</sup>

Több magánúton épített kiadó, eladó lakással hívta fel magára a figyelmet az utca. 1907 novemberében Káldy Lajos kedvező feltételek mellett 10 lakóingatlan eladását hirdette meg, irodájában, az Attila u. 9. sz. alatt lehetett érdeklődni.<sup>580</sup>

Az 1909-ben kiadott címtár adatai szerint már 26 házias ingatlan állt az utcában (150 és 250 négyszögöl nagyságú telkeken. Ezek közül Káldy Lajos téglagyáros épített öt lakóingatlan, ezek közül kettőben egy-egy család, kettőben két-két család, egyben hat család élt egy épületben egymás mellett. A Mercz Ferenc által épített házban (Attila u. 19.) öt család lakott. (Rövid időre itt bérelt irodahelyiséget Káldy Mihály.)

A közgyűlés 1910-ben döntött az Attila, Corvin és Buda utcák burkolásáról. A terv az Attila utca, Corvin és Régiposta utca közti szakaszán, a Corvin utcának az Attila és a Csaba utca közti szakaszán, illetve a Buda utcának 1910-ig megnyitott összes szakaszán a szegélysoros gyalogjáró kialakítására, a kocsit makadám burkolattal való kiépítésére vonatkozott. A közgyűlés a fentiekre 22.300 K költségelőirányzatot szavazott meg úgy, hogy a teljes kiépítés bekerülési összegének 2/3 részét az utca lakóinak kellett megfizetni.<sup>581</sup>

A tanács 1913-ban döntött az Attila utcai csatorna meghosszabbításáról.<sup>582</sup>

A környék nem lehetett olcsó, hiszen a lakók között találunk olyan neveket is, mint Meixner Lőrinc (Deák kávéház tulajdonosa), Sefcsik Ferenc főlevéltáros, Öveges Kálmán (az első iskolai ABC-s Olvasókönyv szerzője). Ez volt az az utca, amely megnyitásától kezdve nem szigetszerűen épült ki és mindössze négy beépítetlen telek (1, 4, 6, 29. sz. maradt üresen). Az 1. sz. házhelyé alakítására a Hosszú utca Heberling és a Farnady ház lebontása után maradt terület adott lehetőséget.

Az Attila utca Wennes Jenő utca sarkán állt a híres Kertész vendéglő, ahol a Nádorvárosi Katolikus Polgári Kör hivatalos helyiségei voltak. A kör kezdeményezésére tartották meg a vidám népiünnepélyel egybekötött Nádorvárosi Búcsúkat. A Nádorvárosi Plébá-



niatemplomot a kórházak, betegek, haldoklók védőszentjének, lellisi Szent Kamillnak szentelték. A betegek istápolója 1614. július 14-én halt meg. Ünnepe is erre a napra tették a római naptárba. A szentek ünnepnapján a hívek tradicionálisan búcsújáráson vettek részt. A búcsúk a 19. században Nádorvárosban ünnepélyesebb, énekkel, zeneszámokkal színesített szentmisék voltak. 1883-ban és 1885-ben Winterl Antal által celebrált misékről jelent meg rövid hír a helyi újságban.<sup>583</sup>

A Kertész vendéglő 1920-ban rendezte meg első alkalommal a búcsúi mulatságokat. 1927-ben különösen sikeresek voltak a rendezvények. Az újság így számolt be róla:

*„A nádorvárosi búcsú. A Nádorvárosi Polgári Kör vasárnap tartotta meg az évente szokásos búcsút. A mulatság az Attila utcai Kertész-féle vendéglő udvarán folyt le, ahol a nagy számmal megjelent közönség kitűnő hangulatban vette ki részét abból a sokféle vidám mulatságból, amelyről a körültekintő rendezőség bőségesen gondoskodott. Az Attila utca és a Wennes út sarkán a sátrak hosszú sora alatt különféle vásárolni valók változatos tömege elégitette ki a fel-alá hullámozó búcsúi közönséget. A mulatság tekeversenyyel indult, amely délelőtt 10 órakor kezdődött és este 7 óráig tartott. A kugli verseny nyertesei részére öt díj volt kitűzve. Az első díj 50 kg nullás liszt volt, amelyet három dobásra 15 fával Károlyi Géza nyert meg. A második díjat, a kitűzött egypár libát Szollinger József nyerte három dobásra 15 fával, a harmadik díj (egypár kacs) nyertese ugyancsak három dobásra 15 fával Szabó Vince, a negyedik díj kitűzött ébresztő órát Polgár Sándor nyerte három dobásra 14 fával, az ötödik díj egypár fiatal kacs három dobásra 14 fával Schneider Nándornak jutott. A szerencsés nyerők este hét órakor, a verseny eredményének kihirdetése után nyomban meg is kapták nyerelemény díjukat. Négy órakor kezdődött a tánc, volt továbbá szerpentin, konfetti és szépségverseny, amelyre két díj volt kitűzve. Az első díj egy igen izléses kivitelű, díszes virágkosár, a második pedig virágcsokor volt. És utóbbit a rendezőség annak szánta, aki a legtöbb szavazólapot árusította ki. A szépségverseny eredményét éjjelkor hirdették ki. Az első díjat Kertész Kató nyerte meg, a második díj nyertese Manzer Vali. A minden tekintetben fényesen sikerült mulatság előkészítésének és megrendezésének fáradságos munkájáért Manzer Gyula városi számvevőt, a Nádorvárosi Polgári Kör vigalmai bizottságának tevékeny elnökét illeti az elismerés.”*<sup>584</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Pintér Sándorné 13., Özv. Boda Jenőné 12 szám alatt.<sup>585</sup>

## 6.10. Buda utca

A Buda utca elnevezést a közgyűlés 1908-ban a városrendezési terv módosításának idején adta az akkor még beépítetlen 12. sz. utcának.<sup>586</sup> A Buda utcát több részletben nyitották meg. 1908-ban még csak az első részét, a Hosszú utcától a Corvin utcáig tartó szakaszát, majd 1911-ben a Régi posta utcáig tartó szakaszt. 1909-ben a tanács már a Buda és a Corvin utcák megnyitott szakaszainak kövezéséről döntött.

A Buda utca Hosszú utcáig tartó szakaszának megnyitása érdekében a tanács, Frankl Jakab telkét 33 000 koronáért megvette, illetve a Farnady András tulajdonát képező kertből 259 négyszögöl területet kisajátított.<sup>587</sup> A közterületen a már felépített házak lakói levélben kérték a tanácsot az utca megnyitására.<sup>588</sup> Nehézséget okozott, hogy Farnady Andrással a város tanácsa a kisajátítási összegben nem tudott egyezsége jutni, ezért a város kormányhatósági engedélyt kért a kisajátítás elrendeléséhez.<sup>589</sup>

Buda utca 1. sz.: (Helyi építészeti emlék.) Az első beépített ingatlan 1913-ban épült Stern Jakab (textilkereskedő, vendéglős) megbízásából. A város neves vállalkozója a háborús körülmények miatt csak 1916-ban kapott használatbavételi engedélyt a házra. Stern Jakab rövidáru kereskedő 1913-ban kéréssel fordult a hatósághoz, hogy a várossal kötött megállapodás ellenére az emeletes ház helyett földszintes házat építhessen.<sup>590</sup> A kérést a tanács elutasította, a tulajdonosnak meg kellett építenie az építési engedélyben körülírt egy emeletes lakóházat.

Buda utca 1b.: Dr. Petz Aladár kórház igazgató főorvos a helyi lap hasábjain tudatta a város közönségével, hogy rendelését a Buda utca 1b. sz. házba helyezte át.<sup>591</sup> (A kórházi főorvos 1928-ban vett az utcában ingatlant.) Az 1940., illetve az 1941. évi címtár is ezt erősíti meg. A főorvos az 1929-30. évi címtár szerint még a Vilmos császár u. 10. sz. alatt lakott.

Buda utca 3. sz.: (Helyi építészeti emlék.) 1913-ban épült egyemeletes lakóház. A szecessziós jegyeket viselő épület tervezője és kivitelezője Káldy Barna győri építőmester volt. 1922-ben az adott év címtára szerint Fülöp József faipari művész élt itt. (1927-ben lakhelye már a Szent György tér 18. sz. alatt, műhelye a Dugonics u. 22. alatt található.)<sup>592</sup> 1929-ben itt élt Patterman Rezső a Royal kávéház bérlője, számos bérház építtetője.<sup>593</sup>

Buda u. 4. sz.: A földszintes lakóházat Aldor Kálmán építette 1933-ban. Itt élt 1940-ben Horváth Antal kamarai tag.

Buda u. 5. sz.: (Helyi építészeti emlék.) A családi ház 1913-ban épült Gröber Géza műszaki tanácsos megbízásából.

Buda u. 7. sz.: A Buda utcai házak építésében Káldy Lajos építési vállalkozó is részt vett, hiszen 1919-ben a Buda u. 7. sz. alatt épületanyag eladását hirdette, illetve 2.000 eperpalántát is eladásra kínált. Valószínű ez a terület ekkor még nem volt beépítve.<sup>594</sup> 1928-ban a Buda utca 7., 8., 9. sz. alatti ingatlanok is az építési vállalkozó tulajdonában álltak. Irodáját is a fenti ingatlanokban rendezte be. Hirdetésében 31 éve működő építőipari cég tulajdonosaként kínálta szolgáltatásait.<sup>595</sup>

Buda u. 8. sz.: Az ingatlant Káldy Lajos értékesítette. Az 1940. évi címtár szerint Reich Zsigmondné fűszerkereskedő élt itt.

Buda u. 15. sz.: A házat Fekete László építtette. Itt élt 1931-ben Csukly Lajos híres győri vendéglős.

Buda u. 20.: Bérház, Pattermann Rezső megbízásából tervezte és építette Káldy Barna. Itt lakott az 1940. évi címtár szerint Stadler Dezső építész.

Buda u. 36.: Itt lakott Thaler Károly és Thaler Rezső malom tulajdonos az 1940. évi címtár szerint.

1934-ben még vegyes képet mutathatott az utca, hiszen a helyi lap megrovóan említett néhány nagyon szegényes épületet.

*„A Buda utcában is találtak volna az idegenek építészeti kuriózumot. Mutathattam volna egy házat, amelyik földszintes ugyan, de erre a földszintre 20, azaz húsz lépcsőfokon lehet lejutni és ezen kívül még három lépés lefelé lépegetést jelent a lakásba jutás.”*<sup>596</sup>

A Kammer konzern 1940-ben új gyár alapításának terveit körvonalazta a tanácsnál, az Attila és Régiposta utca sarkán a testület támogatását kérve. Kertész Nándor a gyár vezérigazgatója ismertette az egymillió pengő értékű beruházás tervét, melyet Fésűs Fonó néven akartak alapítani. A gyár, amelynek épülete 600.000 P-s beruházással el is készült, 120 munkást akart foglalkoztatni. Az igazgató kérésére a kisgyűlés döntött, hogy a gyárhoz vezető Attila és Régiposta utcákat bitumennel kiöntött kis kockakövel 8.000 P ráfordítással kiépíti. Az útépités költségeihez az utca lakóinak, ha kis mértékben is, de hozzá kellett járulniuk.<sup>597</sup> 1944-ben terjeszkedett a vállalat, a Téglavető-dűlő közterületen Hlatky-Schlichter Károly, Gyula és Lajos tulajdonosoktól vásárolt 1584 négyszögöl területet 167.760 P-ért.<sup>598</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtáblaikat: Birnbauer István 25., Kuttner Miksa 36., Rosenfeld József 8 számú házak esetében.<sup>599</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Erdélyi Sándor Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank Győri Fiókgazgató 3., Fráter Artúr Koestlin gyárigazgató 30., György Ede tanügyi főtanácsos 1b., Löwy Jenőné 22., Mouillard Oszkár 23., Solymár László bor nagykereskedő. 25.<sup>600</sup>

## 6.11. Corvin utca és környéke, Csaba utca

A Corvin és a Régi posta utcák kiépülését hengermalom és a területén felépült Richards Finomposztógyár épületei akadályozták, hiszen a Vasútsorról Postakaszárnya mellett csak a Mészáros major irányában, a Fehérvári úton lehetett a város déli határát elérni. A Régiposta út vasút irányában vezető szakasz megnyitásáig a Körkemence utat csak nagy kerülővel lehetett megközelíteni.

### *Corvin utca*

A Hosszú utcával párhuzamosan a Csaba utcát a Soproni úttal összekötő nyitott névtelen utca beépítése 1906-ban ugyancsak hatalmas lendületét nyert, „mert már eddig is harminc új ház építésére kértek engedélyt a Limbeck testvérek. Mind a harminc családi ház lesz.”<sup>601</sup> Az utca első részét 1908-ban a szükséges infrastruktúra kiépítése nélkül nyitották meg, ekkor kapta a Corvin nevet. Az egyes utcák megnyitásával a város azt is vállalta, hogy a lakók

mindig felháborodottan fogják követelni az infrastruktúra bővítését. Káldy Mihály 1912 októberében kért a tanácstól engedélyt, hogy az Attila u. 14. sz. alatti házát, kamrából, konyhából, éléskamrából álló toldalék épülettel bővíthesse. A kérvény mellékleteként beadott rajzból az derül ki, hogy a háza az Attila és Corvin utca sarkán állt és a toldaléképület másik három Corvin utcai lakóházon is átnyúlt. Az utcában lakóházzal rendelkezett az Attila utcai kereszteződéstől déli irányban Czapp Ferenc, Káldy Mihály és dr. Höfer Vilmos is.

A Corvin utcai ingatlanok egy része a város tulajdonában állt. Megvételekre Marschall Béla neves győri építész vállalkozott. A városi telkek eladásakor a tanács a szerződésben kikötötte, hogy a vállalkozó meghatározott időre a megfelelő számú lakást a megszabott nagyságban, komfort fokozatban és minőségben fogja felépíteni. Ezek az utcák ekkor még zsákutcák voltak. A lakóknak úttalan utakon kellett gyalogolni, míg a Wennes Jenő utat elérték. A tulajdonosok emiatt a házaikat csak nyomott áron tudták értékesíteni. A tanács mégis kikötötte, hogy az építő a lakások eladása után sem követelheti a tanácstól az utcák hivatalos megnyitását. A közterület forgalomba helyezéséhez az építetű az utca infrastruktúrájának kiépítéséhez anyagilag hozzájárul. A fenti ügyletre az építési vállalkozónak óvadékot is (a Corvin utcai lakások esetében 10 millióK-t, a Csaba utcai lakások esetén 50 q búzát) letétbe kellett helyeznie. Marschall Béla építési vállalkozó 1924 augusztusáig nyolc lakást (2 egyszobást, 2 kétszobást és 4 háromszobást) épített fel a Corvin utcában.<sup>602</sup> A vállalkozók közötti konkurenciaharc is nehezítette a tanács munkáját. Marschall Béla kifogásolta, hogy a Schlichter Lajos és Fiai vállalkozás kiemelt helyzetben van a városban, sorra kapja a megbízásokat, miközben minőségileg kifogásolható munkát végez. A városi közgyűlésben lefolytatott vita egymás sértegetésébe fulladt, amelyet per is követett. Marschall Béla dr. Németh Károly főispán és Szauter Gyula ellen indított becsületsértési perében erről így beszélt:

*„Mikor én a várostól megvettem a Corvin utcai telkeket, Györött senki sem mert vállalkozni az építésre. Én súlyos feltételekkel vettem meg a telkeket, de még többet tettem, mint amennyit kellett volna. Háromszor annyit építettem, mint amire köteleztek. Ezt azért tettem, hogy munkát adjak a győri iparosoknak és munkásoknak.*

*Tízmillióval bevezettem a csatornát az utcába és most más háztulajdonos is használja. Az utat megépítettem 100 millióért a városnak és ráfizettem erre 70 milliót.”<sup>603</sup>*

A viták ezzel nem jutottak nyugvópontra. A rohammunkában megépített közművek, házak gyakran olyan minőségben készültek el, amelyek újabb pereket indítottak el.

Káldy Barna tervezte és építette 1929-ben a ma is meglévő 2. sz. alatt található kétemeletes bérházat Wohlrab Géza műszaki tanácsos megbízásából. Ugyancsak a híres győri építészdinasztia fiatalabb generációjának, Káldy Barnának a tervasztalán és kivitelezésében készült dr. Höfer Vilmosnak a földszintes családi háza a Corvin utca 34. sz. alatt.

A Corvin u. 4. sz. alatt építette meg Marschall Béla egyemeletes bérházát, amelyet 1929-ben kétemeletesre bővített.

A Corvin u. 6. illetve 8. sz. alatt is Marschall Béla épített emeletes bérházakat 1924-ben.

A Corvin u. 16. sz. alatt élt Öveges Kálmán, tőle vette meg a házát Reidl Ferenc 50.000 K-ért.<sup>604</sup>

A Corvin u. 20 sz. alatt építtette meg Horváth Lajos földszintes családi házát, amit 1929-ben Pattermann Rezső kéteemeletes bérházzá építtetett át.

Az utcában befektetési célból további házak is épültek, ami az ingatlanpiac élénkülését jelentette a városban. Már 1911-ben jelentek meg hasonló hirdetések:

„*Corvin u. 22 sz. ház (Limbeck telep) jutányos feltételek mellett eladó.*”<sup>605</sup>

A Corvin utca megnyitása sem egy ütemben történt meg. A Csaba utca és a vasút közti szakaszának megnyitására csak 1935-ben került sor. „204/kgy. 1935. sz. a III. kerület szabályozási tervébe jelent meg a Soproni utat és a Csaba utcát összekötő új utca felvétele”.<sup>606</sup> A fenti utcanyitást Legény Béla ingatlantulajdonos megfellebbezte a belügyminiszternél. A belügyminiszter az iparügyi miniszter meghallgatása után a fellebbezést 1937 februárjában elutasította.<sup>607</sup>

Még 1939 márciusában sem született meg a döntés az utcanyitásról, hiszen a Nádorvárosi Keresztény Polgári Kör levélben sürgette a polgármestert a Corvin utca további szakaszainak megnyitására.<sup>608</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Hegedüs László dr. Kir. Ítéltábla bíró. 10., Horváth Endre dr. Kir. Ítéltábla bíró. 10., Höfer Vilmos dr. 32., Illés Aladár törvényszéki szakértő 10., Komondy József Magy. Kir. Gazdasági Felügyelő 10., Körmendy János MVG főtitkár 2b., Rosta Miklós városi állatorvos 12., Wostry Viktor gyárigazgató 10.<sup>609</sup>

### *Csaba utca*

Az utcakép kialakulását nem a város szabályozásában megfogalmazott tervek, hanem a telkek eladása, azok beépítése és a kisajátítások bonyolult folyamata határozta meg. 1908-ban már állt ingatlan az utcában, de a közterület utolsó szakaszát a Wennes Jenő út felé csak 1939-ben sikerült megnyitni.

Bördíszmúárugyár: A Csaba és a Régiposta utca kereszteződésében, a Csaba u. 19. sz. alatt a Postakaszárnya átellenében rövid ideig üzemelt Zollschau Ede Bördíszmúárugyára. A gyárat 1908-ban indította a vállalkozó, amelyet 1925-ben már be is zárt. Az utca kiépülése tehát a keleti oldalon, a Régiposta u. felől kezdődött el.

1929-ben az adott év címtára szerint a Csaba utca 13. sz. alatt dolgozott a „Merkur” Kötött és Szövőgyár. A gyárat 1923-ban Reiner Ferenc alapította. A szövőüzem állandóan 50–60 munkást foglalkoztatott.

A Csaba utca 18. sz. alatti földszintes lakóházat Marschall Béla építtette 1923-ban. A Csaba u. 14. számú helyi építészeti védelem alatt álló lakóház padlásán a 47 éve itt lakó tulajdonos szerint a betonozott földembe egy 1929-es évszámot rajzolt valaki. A Műszaki Levéltár dokumentumtára szerint a Csaba u. 14. sz. alatt 1923-ban, illetve 1924-ben épült egy-egy földszintes lakóház, amelyeket Marschall Béla épített. Az 1929. évi jelölés később, az emeletréépítés során kerülhetett oda. Ennek nyomát a levéltárban nem találtam meg, de egy 1932-ben megjelent hirdetés szerint Marschall Béla építőmester irodája foglalta el a Csaba u. 18. számot.<sup>610</sup>

A levéltári adatok a 16. illetve a 18. sz. alatt is az építőmester tulajdonát jelzik. Valószínűsíthetően egy építőanyag raktározásra szolgáló terület lehetett itt. Az újsághirdetések is ezt támasztják alá, hiszen 1939-ben változatlanul itt üzemelt az iroda.<sup>611</sup> Ezeket a házhelyeket csak 1952-ben építették be.

Marschall Béla 1925 júniusában írt levelében beszámolt arról, hogy a szerződésben vállalt 30 lakoszoba ingatlan megépítésével ellentétben, az általa építtetett 4db négyszobás, 12 db háromszobás, 4 db kétszobás és 6 db egyszobás lakásban 66 szobát magába foglaló lakóingatlant adott el a város közönségének. Ezen túl felépített még két műhelyt, egy nagy raktárt, egy 26 m hosszú hat méter széles emeletes raktárt is. Megjegyezte, hogy a Csaba utcában tervezett további építkezéseket nem tudja folytatni, mert a fizetőképes kereslet és a nyomott árak miatt a már megépített lakásokat sem tudta eladni. (Bár a Wennes Jenő utca irányában az utca megnyitáshoz szükséges házat szándékában állt megvenni, hogy a megépült házainak értéke nagyobb legyen, ezt a tulajdonos még tanácsi kisajátításra várva nem adta el.)<sup>612</sup>

A Csaba utca, Régiposta és a Corvin utca közti szakasza 1928-ban nyílt meg. Ennek az évnek novemberében készültek el a Csaba utca Régiposta utcától nyugatra terjedő szakasznak csatornázási munkái. A lakók december 1-jétől köthették rá a családi házukat az elkészült szennyvízelvezető rendszerre.<sup>613</sup>

A város közgyűlése 1929-ben döntött Kacsák Mihály Kovácsnak a Wennes Jenő utca 9. sz. ingatlanjából 176 négyszögöl kisajátításáról. Ezt követően vált lehetővé a Csaba utca Wennes Jenő út felé való továbbépítésére.

A Csaba utca Wennes Jenő út felé eső szakasza 1932-ben még mindig nem volt megnyitva, az utca lakóinak hatalmas kerülőt kellett megtenniük a Wennes Jenő út elérése érdekében.<sup>614</sup> Az utca megnyitáshoz szükséges kisajátításokat 1932-ben kezdte el a tanács. Az 1709/ és az 1710/4. sz. alatt álló Benes György tulajdonában lévő ingatlanokból vett el a tanács 76 négyszögölnyi területet az utca megnyitásához.<sup>615</sup>

A Csaba utca megnyitásához még egy ingatlan rész kisajátítására volt szükség. 1932-ben Kacsák Mihály Kovács (Wennes J. u. 9.) épületének átalakításával lehetőséget adott a Csaba utca megnyitásának a Wennes Jenő útja felé. (Az 1929. évi kisajátítás után 3 év telt el, míg az utcát meg tudták nyitni.)

A Nádorvárosi Polgári Kör levélben fordult a közgyűléshez, az ott lakók számára kényelmentlen helyzet megszüntetésére.<sup>616</sup> Az utca megnyitásának akadályaként jelentkezett még a Waigandt Antalné és Legény Béla tulajdonát képező épület egy részének kisajátítási pere. Az egykori „Három Nyúlhoz” beszálló vendéglő épületének csak egy részét bontatta volna le a tanács, hogy a Csaba utcának megteremtse a kijáratát a Wennes Jenő út felé. A tulajdonos pedig, mivel egy kétemeletes bérházat szándékozott építeni, az épület nagyobb részének lebontásában és kártalanításában volt érdekelt.<sup>617</sup>

Waigandt Antalné Wennes Jenő út 7. sz. alatti házának lebontására 1933. szeptemberében került sor. A házban trafikot működtető Jerfy Olga ezért a tanácshoz fordult, hogy trafikját a Wennes Jenő utca. 9. sz. ház előtt felállítandó mozgó bódében (melyet Réthy Károly bocsátott rendelkezésére) folytathassa az üzletet.<sup>618</sup>

A Csaba utcai házak egyik építője Marschall Béla építési irodája volt, amelynek a hirdetése négyszobás modern lakások kiadását kínálta az utcában. A cég építési irodája ebben az évben már a Csaba u. 78. sz. alatt működött.<sup>619</sup>

A telkek értékesítése, közművel való ellátása és beépítése után az utca fenti szakaszának megnyitására csak 1939-ben került sor.

A Wennes Jenő út szabályozását követően, a Csaba u. 3. sz. alatti telek (271 négyszögöl nagyságú) meghirdetésére 1936 augusztusában került sor. Az első ingatlant 1938-ban Konetka Ferencné építtette itt fel, amit 1941-ben már átalakítottak.<sup>620</sup>

A Csaba utca 5. sz. alatt 1937-ben még csak egy gipszraktár állt. Ennek helyére építetett 1941-ben Benes György és Schmidég (Schmiedeg) Imre lakóházat. (Az egykori fatelep helyén volt a gipszraktár)

A Csaba u. 19. sz. alatt üzemelt az 1940-ben kiadott címtár alapján dr. Friedmann Miksa Luxin vegyi üzeme.

A Csaba utca csak az 1960-as évekre épült be teljesen.<sup>621</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Régiposta u.: Dr. Ludván Sándor 15., Özv. Elbert Béláné 26., Farnady Béla 34., Benkő Gáborné 64., Pulay János 66., Schilkár János, Horváth József 74., Knotik Antal 63., Kovács Sándor és társa 57., Horváth Mihály 51., Imre Sándor 33., Ressler Jácint 31., számú házak.<sup>622</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Benes György. 3., Friedmann Miksa dr. Luxin vegyi üzem. 19.<sup>623</sup>

## 6.12. Tihanyi Árpád u. (Régiposta utca) és gyárai, Álmos utca

A Tihanyi Árpád utca a Szigethy Attila utca kereszteződéséig Nádorvároshoz, ettől délre Adyváros városrészhez tartozik. A közterület 1908-ban kapta a Régiposta nevet. Az utca kiépülése hosszú idő alatt történt meg. A Régiposta utcában az 1908. után kiadott lakcímjegyzékek csak a Richards Finomposztógyár címét közlik. (Régiposta u. 23.) Az utca északi végén állt a Postalaktanya és mellette a Levente Gyakorlótér. A II. világháború után a bekerített terület szovjet katonai járművek telephelyéül szolgált. Ma Lidl áruház és a használt áruk piaca foglalja el a területet.

A Richards gyár miatt az utca nagy forgalma is hátráltathatta a beépülést, ami csak a II. világháború után történt meg. A Régiposta utca Magyar utcáig való megnyitásáról csak 1941-ben kezdődött diskurzus.<sup>624</sup> 1941-ben jelentette be Kertész Nándor vezérigazgató a Kammer konzern nevében, hogy a Richards gyár telepén a Régiposta utcában Győri Fésűs Fonó néven gyárat kíván alapítani. A kisgyűlés a szokásos kedvezményeket megszavazta.<sup>625</sup>

Itt állt a Richards Finomposztógyár. Richards Richárd alapította, aki édesanyja és felesége révén rokonságban állt Back Hermannal, a hengermalom tulajdonosával. 1900-ban jött Győrbe és vette át a Back Hermann Hengermalom Rt. vezetését.<sup>626</sup>

1905 őszén a Back malom egy régi használaton kívüli épületében nyolc szövőszeken szerény keretek között, 2–3 munkással kezdett el dolgozni és később a város egyik meghatározó textilüzemévé fejlődött. Az alapítók megbízásából Ditró Károly, aki a háború végéig a gyár műszaki igazgatói tisztségét is betöltötte, szervezte meg a termelés indítását. 1907 szeptemberében amikor már letették az új gyár első épületének alapjait, a kis műhely a malomban támadt tűzvész során leégett.<sup>627</sup> A kis telep megmaradt részében helyezkedett el a gépek egy kis 50 LE-s hajtóműve, egy ún. lokomobil. E mellé 1907-ben új gyárépületet építettek fel 35 szövőszekekkel és előkészítő berendezésekkel. Ebben az üzemben már 50 munkás dolgozott.

A vállalat, a Richards Richárd Győri Finomposztógyár Rt. az egykori Back malom területén épült fel 1908-ra. Főbejárata a Régiposta út keleti oldalán helyezkedett el, a déli oldaláról a malom vasúti bekötő szárnya is érintette. A gyár üzemeltetéséhez a fő közlekedési utat, bejárást a Hosszú utcából csak úgy lehetett biztonságosan megteremteni, ha a város a hozzá vezető Attila út és Corvin utca megfelelő szakaszait szilárd burkolattal (kocakakó) és járdával kiépíti. A vízellátást szolgáló ipari-, ivóvíz vezetékét és a csatornázást is meg kellett oldani. Az infrastruktúra beruházásához szükséges hitel felvételéig a beruházó bank kölcsönözte az összeget a városnak.<sup>628</sup>

Az appetura (kikészítő üzem) és a festőde 1909-ben épült fel. A működéshez szükséges termékek, nyersanyagok behozatalát fokozatosan csökkentették. Néhány év múlva már csak a fonalat hozták be Ausztriából, Csehországból. Sikertült bebizonyítaniuk, hogy nem csak az angol szövet lehet piacképes minőségű.

Az 1917-ben megvalósított nagyberuházás<sup>629</sup> során a kártrendszerrel és szelfaktorral (a felcsévléshez tartozó berendezés) dolgozva már a fonalat is magának gyártott az üzem.<sup>630</sup>

A Kammerer testvérek 1918 januárjában vették át a finomposztógyárat és a háború utáni években kezdődött meg a gyár lendületes fejlődése. Míg 1918-ban 65 szövőszekekkel és egy kártrendszerrel dolgoztak, 1943-ra a termelés meghétszereződött, a fonoda és az appetúra kibocsátása megnégyszereződött. A meghajtó gőzgépek száma is háromszorosára emelkedett az első világháború utáni állapothoz képest. A 165 szövőgépen a megfelelő előkészítő és segédgépekkel, modern nagy mintatervezővel és a kapacitásában ötszörösre növelt festődével sikerült ezt a fejlődést elérni. A modernizáció során egy gyapjúmosó és egy bogáncsoló osztály létrehozására is sor került.

A Kammerer vállalatok nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a dolgozóik egészséges, jó körülmények közt végezhesék munkájukat. A munkaruha, a védőfelszerelések, az öltözők, a modern fürdő helyiségek, orvosi rendelő, könyvtár és klubszoba is hozzátartozott a vállalat által nyújtott jó szociális körülmények megteremtéséhez.

A Régiposta utcában a Richards gyár területén az egykori iroda épület helyén 1940-ben építették meg a München Aladár által tervezett kultúrházát.

A kultúrotthon megépítése Marschall Béla építész munkáját dicsérte. A kor szellemét mindenben jól tükrözte a terem falára festett idézet: „Figyelj rám, mert minden más hazugság: hazája nélkül senki sem virul”, a felirat az avatási ünnepségre jövő gyerekeket várta.<sup>631</sup> A kultúrház egésze az 1980-as évek végéig szorosan kapcsolódott a város életéhez, a gyár



rendezvényein kívül gyakran adott otthont iskolák ünnepei, iskolai színjátszók darabja-  
inak bemutatásához.

A Nádorvárosi Keresztény Polgári Kör 1942 márciusában sürgette a Régi posta út  
meghosszabbítását.<sup>632</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelke-  
zett Szabó Jenő okl. gépészmérnök üzemvezető. 23 sz. alatt.<sup>633</sup>

### *Álmos utca*

Az utca a Bartók Béla utat köti össze a Tihanyi Árpád úttal. Bal oldalán a Bartók Béla és a  
Corvin u. között húzódott a Győri Hengermalom Rt. üzem épülete. A Kneif malomhoz  
tartozó kétemeletes bérház, amelyet Kneif János 1910-ben építtetett az Álmos u. megnyi-  
tása után, az Álmos u. 2. számot kapta.

Az utca megnyitására 1933-ban került sor. Az első kisajátítások a 18. sz. utca közte-  
rületének városi bekebelezésével 1927-ben kezdődtek, amikor a Thaler daráló malomhoz  
vezető út kisajátítási eljárása elkezdődött.<sup>634</sup>

A Kneif bérház mögött 1934-ben Zemanek György építtetett két (4a., 4b.) föld-  
szintes lakóházat. A sort Bécsi Béla zárta 1934-ben (6 sz.), a 8. sz. ház már 1931-ben  
megépült Ekker Lajos tulajdonaként.

A 14. sz. alatt Fodor Mihály 1932-ben épült földszintes lakóháza állt. A 16. sz. alatt  
a Kneif malom üzemelését tovább folytató Thaler testvérek terménydarálójához tarto-  
zó toldaléképülete állt egy szárítókamrával. (Ezt még 1923-ban Kneif János építtette.)  
A 18. sz. alatt Süle Kálmán 1938-ban felépített családi háza állt.

Az Álmos utca leghíresebb lakója talán Borsos Miklós volt, aki szobrászműhellyel is  
rendelkezett. Itt készítette el a karmelita templom részére – az azóta már nyomaveszett  
– két faszobrárt, a hársfából készült Szent Terézt és Szent Antalt kezében a kis Jézussal  
ábrázoló szobrokat. A 20. század egyik leghíresebb magyar szobrásza 1941-ben élt és  
dolgozott az Álmos utcában.<sup>635</sup>

## **6.13 Szigethy Attila utca (Szenháromság útja, Pásztorház utca, Körkemence utca)**

A mai Szigethy Attila utca a 20. század elején még két különböző nevet viselő szakaszból  
állt. Ma a Bakonyi úttól a Tihanyi Árpád utcáig tartozik Nádorvároshoz.

### *Szenháromság útja*

A közgyűlés 1908-ban nevezte el a Sanci-dűlő északi oldalán nyugat–keleti irányban  
húzódó utcát Szenháromság útnak. Az utca a Kert utca folytatásaként a Zöldfa utcától a  
Hosszú utcáig (a veszprémi vám épületéig) húzódott és beletorkolt a Pásztorház utcába.<sup>636</sup>

A Pásztorház utcát 1893-ban, a Szentháromság utat 1908-ban nyitották meg hivatalosan. Az utca elnevezését a Szentháromság Közkórházról kapta. 1908-ban a Pásztorház utcát az út környékén üzemelő téglalegető kemencékről átnevezték Kőrkevence utcának.<sup>637</sup>

Az utca hasonlóan az újonnan nyitott utcákhoz fokozatosan épült be, amit a tanács saját telkeinek a felparcellázásával, majd értékesítésével segített. 1910-ben Világi István MÁV dolgozó kapott engedélyt a Szentháromság u. 4. sz. alatti földszintes szobakonyhás házának felépítésére. A 80 m<sup>2</sup> belső alapterületű lakóházhoz még egy előszoba és egy kamra is tartozott. Az utca déli oldalán ez volt az első építmény, hiszen a szomszédjának Tremmel Ferencnek a háza még a szomszédos Kert utcai épületként szerepelt az adattárban. 1920-ban a tanács saját telkéből a Szentháromság u. és Veszprémi út melletti telket átlagosan négyszögölenkénti 200K-ért kívánta eladni.<sup>638</sup>

Értékesítés céljából a 2891 négyszögöl területű ingatlant 9 parcellára osztották, és így árverezték el, amelyeket az új tulajdonosok valószínűleg befektetési céllal vásárolták meg.<sup>639</sup>

A fenti helyen 1926-ban már a „Dunántúli Építő és Betonárugyár Rt. (Tolnarit) telephelye állt, amely csődbe ment és a lerakat összes anyagát eladásra kínálta.<sup>640</sup>

A Szentháromság úton a közkórház mellett állt Szilárd Béla csónakgyára, amely havi harminc vízi jármű előállítására is képes volt.<sup>641</sup>

A közgyűlés 1929-ben döntött arról, hogy a város legnagyobb volumenű kislakás építési tervpályázatát hirdeti meg, miután az Építő Bizottság javaslatára a közgyűlés Friedrich Lénárt műépítész terveit elfogadta. „A Szentháromság úton emelendő kis lakásos bérház építésére nyilvános versenytárgyalást hirdet. A kislakásos bérház 7 db zárt sorba egymás mellé épített háromemeletes épületből áll. Ajánlat tehető az egyes munkacsoportokra is és pedig az I.-XIV.-ig terjedő munkacsoportokba foglalt munkákra, az A., B., C. épület-csoportoknak, a D., E. épület-csoportoknak, és az F., G. épület-csoportoknak.

I., II., III., IV. alatt felsorolt munkacsoportok munkáinak elvégzésére, továbbá külön-külön az A., B., C., D., E., F., G. épületeknek V.-XIII.-ig terjedő munka-csoportokba foglalt munkáinak elvégzésére és végül a XIV. munkacsoportba foglalt munkák elvégzésére. Bánatpénz 2.500 pengőn alul 5%, ezen felül 2%. Az ajánlati űrlapok oldalanként 20 fillérért a város Mérnöki Hivatalában szerezhetők meg. Győr, Városi Tanács.”<sup>642</sup> A hét városi házépítési pályázatra közel 70 pályamű érkezett be. Az Építő és a Pénzügyi Bizottság javaslatára a föld, kőműves szigetelő, vas és vasbeton munkák elvégzésére az A., B., C. épületek esetében Bruder Ignácot, a fenti munkákra a D. és E. épületeknél Káldy Barnát, az F. és G. épületek esetén a Wellanschitz és Schmikli építő cégeket bízták meg. A többi szakipari munkát is figyelembe véve 50 győri kisiparos kapott munkát.<sup>643</sup>

Az új lakók 1929. március 29-én költözhettek be az épületbe. Legtöbben a harmadik emeleti olcsóbb lakások iránt érdeklődtek. A lakásokat modern berendezésekkel látták el, minden lakásba, beszereltek egy gázrezsót is.<sup>644</sup> A bérház címe Szentháromság u. 1., 3., 5., 7. volt.

A Szentháromság u. 45., 47., 49. alatti lakóházak Kovács Gyula tulajdonában álltak. A 19. sz. végén átalakított épületben pajta, istálló is helyet kapott. A tulajdonos tehát valószínű gazdálkodóként dolgozott.

A Szentháromság út 89. sz. címen üzemelt Schlichter Lajos, majd Schlichter Károly körkemencéje, illetve egy kovács- és egy bognárműhely is várta megrendelőit.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Gallos János okl. gépészmérnök Magy. Kir. Honv. Rep. Átvevő Bizottság 21., Papp László postatiszt 16., Opitz Jenő kerékpáralkatrész, műszaki cikkek 23.<sup>645</sup>

### *Pásztorház utca, Körkemence utca*

A Szigethy Attila út Szent Imre úttól keletre eső része viselte a Pásztorház utca nevet. Az utca keleti irányba a Sánci-dűlő folytatása volt. Itt állt egykor a Nádorvárosi Pásztorház. A tulajdonképpeni dűlőút mellett rendezetlenül épült házakban éltek az utca megnyitása előtt a későbbi építkezők. A Pásztorház utca 1908-ban kapott új nevet, a közgyűlés a várost építőanyaggal ellátó téglagyártók emlékére Körkemence utcának nevezte el.

A Körkemence utca a Hosszú utcából keletre nyíló utca, a Téglavető-dűlő felé vezet. Nevét 1908-ban kapta. A Mérnöki Hivatal javaslatára a közgyűlés a szabályozási tervét megváltoztatva adott utasítást a Körkemence út kiépítésére. Az utca kiépüléséhez sok tulajdonossal kellett egyeztetni, hogy a szükséges terület a város tulajdonába kerüljön.<sup>646</sup>

Az utca keleti irányban való (kvázi a város déli elkerülő útjának) meghosszabbításához 1911-ben újabb területeket sajtóítottak ki. A nyitáshoz a tanács kisajátítással megvásárolta a szükséges területeket.<sup>647</sup>

A közgyűlés 1926-ban döntött, hogy az utca nyugati szakaszán 280 méter hosszúságú járdát épít, amelynek teljes költségét 60 millió K összegre tervezte a Mérnöki Hivatal. Az építési szabályrendeletnek megfelelően a költségek 1/3 részét a város közönsége, a 2/3 részét a telektulajdonosok viselték. Az előzetes számítás alapján a telkek utcafrontvonalát figyelembe véve egy méter járda 18 millió K költségébe került a tulajdonosoknak és 27 millió K-ba a városnak.<sup>648</sup>

A téglagyárban dolgozó munkások részére a munkahelyük közelében építési telkekre, illetve munkáslakásra volt szükség. Az 1909. évi címtár szerint 1908-ban a Schlichter-féle téglagyáron kívül, három lakóingatlan állt a területen. A 3. sz. alatt három család lakott, két házban egy-egy család élt. Házzám megjelölés nélkül a fenti lakcímnnyilvántartó öt munkás, egy földmunkás, illetve egy téglavető címét is feljegyezte. Valószínűsíthető, hogy a város tulajdonában lévő 4. sz. alatt munkáscsaládoknak is biztosított a város lakhelyet. Bár az utca elnevezése megtörtént a város nem tudta megnyitni a közterületet, mert a szükséges területrendezés csak 1910-ben került a tanács napirendjére.<sup>649</sup> 1911-ben még Fischer Gyula telkéből 89 négyszögöl területet kellett kisajátítani, hogy az utcaszélesség megfeleljen az előírásoknak.<sup>650</sup> Hat év múlva az 1915. évben kiadott lakcímjegyzékben már teljesen más házzámok alatt hat lakóingatlant jelöl az adattár. Kettőben négy-négy, egyben három, háromban pedig egy-egy család élt.

A város saját Körkemence utcai ingatlanából 11 házhelyet értékesített önkéntes árvevényen 100 K/négyszögöl áron 1920-ban.<sup>651</sup>

A nádorvárosi csatornarendszer bővítésének idején, 1926-ban épült meg a Körkemence úton a Wennes Jenő utcától a Vadász utcáig terjedő szakaszán a csatorna. A telektulajdonosok ezután köthettek rá a csatornarendszerre.<sup>652</sup>

15 év múlva a helyi lap arról tudósított, hogy a rohamosan fejlődő Körkemence utca lakóinak kérését a tanács elfogadta és a közbiztonság érdekében gázlámpákat szerel fel.<sup>653</sup> A városban azon kevés utcák közé tartozott a Körkemence utca, ahová 1930 májusában a gázvezeték bevezetését is megkezdték.<sup>654</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat. Szentháromság útja: Jakob Dániel 16/b., Körkemence u.: Velicsek Lajosné 2., Lajkó Vince 24/b., Szűcs Imre 26., Horváth István 40., Hlatky-Schlichter Károly és társai 60., Grab M. Fiai 95., László Rudolf 19., Deutsch Mariska 30. sz. házak esetén.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek: Lakatos Gyula sertéskereskedő 14., Petrov György darálómalom 5. sz. alatti házaknál.<sup>655</sup>

## 6.14. Otthon utca, Zombor utca, Katona József utca (Szent István utca, Kassai utca)

A Grab gyár telepítése után a Fehérvári út keleti oldalán elterülő szántók, alkalmasnak látszottak házhelyekként való értékesítésre, hogy ott, csak úgy, mint a Körkemence úti téglagyár mellett a Grab gyári munkások is felépíthessék házaikat. A házhelyek kialakítása, a városi tanács hallgatólagos beleegyezésével magántulajdonú szántók felparcellálásával történt meg. A jancsifalui lakótelepen a Limbeck-telep beépítéséhez hasonlóan építészirodák vállalták fel az utcák kialakítását, befektetési céllal felépített házaikkal. A Munkásház Építő Rt. által épített házakon kívül Réthy József építőmester telepített befektetési szándékkal házakat. A közművek kiépítése így nagyon sokat várattott magára, hiszen a város nem vállalta fel ezek megépítését, de sok esetben a háztulajdonosoknak sem lett volna elegendő tőkájük a közművekre való rácsatlakozásra.

### *Otthon utca*

Horváth Mihály textilkereskedő 1926-ban építtetett itt a lakóházához egy mosókonyhát. Az építőmester Balatoni Miklós (Fehérvári u.42a.) volt. Szomszédai, Hikszi István (47. sz.) és Görög József (49. sz.) járultak hozzá az építkezéshez.<sup>656</sup>

Az 1941. évi címtár szerint az utcában négy cipész dolgozott: a 2. sz. alatt Majli Imre, a 10. sz. alatt Molnár Ferenc, a 24. sz. alatt Kohut Lajos. A 2. sz. alatt dolgozott még Szentmihályi Jenő sütőiparos is.

Az 1943. évi távbeszélő névsorának adatai szerint a Fehérvári u. 11. sz. alatt Horváth Lajos hentes és mészáros várta vendégeit. A Fehérvári u. 17. sz. alatt Halász József denaturált szesz elosztó raktárát jegyezte fel.<sup>657</sup>

## *Zombor utca*

Az Otthon utcához hasonló sorsot ért meg a másik két jancsifalui utca, a Zombor és a Szent István út is. A Zombor utca nevét 1930-ban kapta, bár az első lakóházak már 1928-ban megépültek. Réthy József győri építész tíz földszintes lakóházat épített fel, amelyet bérleményként értékesített. A 20., 22., 24., 26., 30., 32., 36., 38., 40., és 44. sz. ház épült meg ekkor. Az 1941. évi címtár adatai szerint a Zombor u. 2. sz. alatt lakott Burkus Ferenc kőműves, a 14. sz. alatt dolgozott Matyók Pál cipész. A Zombor u. 46. sz. alatt lakott Schima Bandi.

## *A Katona József utca (Szent István utca, Kassai utca)*

Az utca a Fehérvári útról kelet felé nyílik és a Schima Bandi utcáig tart. Jancsifalu szegényes utcáinak egyike a Szent István nevet viselte 1937-ig. Ekkor a Vilmos császár út nevét az Eucharisztikus Kongresszusra készülve a tanács Szent István útra változtatta, ezzel egy időben a Szent István út nevét Kassai útra módosította.

Az 1941. évi címtár szerint két hentes is dolgozott az utcában. A Kassai u. 1. sz. alatt üzemelt Majsa Irma fűszer és csemege boltja. A 3. sz. alatt Czvitkó János, a Kassai u. 5. sz. alatt élt a Magyar Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége Győri Csoportjának az elnöke Szigeti Elemér, a 17. sz. alatt Mészáros Dániel.

A városrész gondjai az 1930-as években változatlanul megmaradtak. Az Otthon, Szent István és Zombor utcában ekkor több mint 200 lakóház állt és 1.000–1.200 ember élt. Az itt élő kétszáz család bővelkedett a gyermekáldásban. A vízvezeték hiányában a lakók ásott kutakból nyerték a vizet. Az így nyert víz olyan szennyezett volt, hogy a tisztí főorvos elsősorban a gyerekek egészségének megóvása érdekében eltiltotta a városrészt kútvizetik fogyasztásától. A Grab és Fiai Rt. szívességből engedélyt adott a három utca lakóinak, hogy az artézi kútjából hordják az ivóvizet. Így viszont a legmesszebb lakóknak másfél kilométert kellett gyalogolniuk, hogy ivóvízhez jussanak. A tanács a lakók jogos kérését, hogy a területen egy-két artézi kutat létesítsen, a város anyagi helyzetére hivatkozva elutasította.<sup>658</sup>

A Zombor utca lakóinak több más gondjuk is volt és a város másodrangú polgárainak érezték magukat. Így egy csoportjuk a helyi lap segítségével fordult a tanácshoz, helyzetük javításának érdekében.

*„ha a Tekintetes Szerkesztő Úrnak a figyelme a mi utcánkra is kiterjedne, különösen a mostani nedves időjárás alkalmával, mikor is a sártól és a felszivárgott talajvíztől a közlekedés lehetetlen; és pedig oly nagymértékben, hogy kocsik, autók vagy más közlekedési jármű nem mer az utcánkba bemerészkedni, mert fél az elsüllyedéstől. Csak az utca elejéig mernek közlekedni és ez nagyon kellemetlen, mert tekintettel a bekövetkező téli időszakra, a megrendelt tüzelőanyagot az utca elejéről vagy a végéről úgy kell behordani.*

*Az utcán a felszivárgott talajvíz, mivel nincsen levezető csatornája, megzöldül és mo-csárszagot terjeszt a levegőbe. Ebből kifolyólag a lakások is nedvesek, nyirkosak és az*

egészségre ártalmasak. A felszivárgott talajvíz a lakások falába is beszivárog és több helyen oly nagy a beszivárgás, hogy a pincék is megtelnek vízzel. A felsoroltak nemcsak az egészségre ártalmasak, hanem az ott lakó szegény embereknek még anyagi károkat is okoz. Ezek alapján kérem a tekintetes szerkesztőséget, szíveskedjék a hatóság figyelmét felhívni ezekre a kellemetlen körülményekre és odahatni, hogy városunk ezeket az okokat megszüntesse. [...] Tekintettel arra, hogy utcánk Magyarország legelső királyáról, vagyis Szent Istvánról van elnevezve, már csak ennek a körülménynek az alapján is megérdemelné a rendbe hozást.

Ezt én úgy képelem el, hogy városunkba nagyon sok a munkanélküli ember, akik egy kis keresetért nagyon szívesen dolgoznának. Tekintettel arra, hogy városunk vezetősége a munkanélküliek segélyezésére úgyszólván bizonyos összeget akar fordítani; ebben az esetben talán jobb volna ennek egy részét a város közutjainak a rendbe hozására felhasználni, mert ezen alkalommal nagyon sok munkanélküli jutna keresethez és a város közlekedése is megjavulna.

Azok az urak, akik meg lettek a mi kerületünkben bizottsági tagokká választva, ígéretet tettek az utcák lecsatornázására és annak rendbe hozására. De még ez ideig semmit sem tettek, úgy látszik nem is tesznek. Mivel városunknak nagyon sok a kiadása, nem kívánjuk, hogy még a csatornázással is megterheljük, hanem ezt mi úgy képzeljük el, hogy a járdát szegélyezzék, magát az utcát pedig töltsék fel és hengereljék le, domború formában, hogy az esővíz a járda szegélyezett oldalán lefolyhasson az úttestről. Továbbá kérjük az illetékes hatóságot, hogy községünk nevét Szent István vagy Szent Imre városrésze, esetleg Jánosfalvára átváltoztatni szíveskedjék.

Kérésünket megismételve maradunk, kiváló tisztelettel Jancsifalui lakosok.

(17 aláírás.)<sup>659</sup>

Győr, 1931. január 5-én.”

A tanács 1913 januárjában és 1937 és 1939 között utasította a Mérnöki Hivatalt a hiányzó házszámtáblájú lakóingatlanok felmérésére. A hivatal az utcákban a következő ingatlanokat nevezte meg.

Otthon utca 1913-ban <sup>660</sup>		Szent István utca 1913-ban	
hsz.	név	hsz.	név
2.	Szentmihályi János	3.	Baitz Mihály
4.	Tompa József	9a.	Újhely Sándor
5.	Tóth Mátyás	13a.	Czvetkó Antal
6.	Dr. Radó Richárd ügyvéd	14.	Mester János
7.	Farkas Lőrinc	16.	Bedó Antal
8.	Dely Kálmán	18.	ifj. Buday Ferenc
10.	Vágovits Teréz	21.	Skriba József
11.	Vágovits Kálmán	22.	özv. Zungel Ferencné
12.	Tóth József	27.	Horváth Imre
13.	Szabó Sándor	28.	Tőke Béla/Jedlik Antal
14.	Baranyai Lajos	29.	Veres György
15.	Stancsics József	30.	Nagy János
16.	Ábrahám István	32.	Braun Jánosné
17.	Nitzky Ferenc	42.	Kozma Imréné
18.	Stenicska Károly	44.	Szláma Ferenc
19.	Kollár János	47.	Budai Ferenc
20.	Horváth János	49.	Szigethy Mária
21.	Halász Géza	51.	Jakab István
22.	Horváth Pál	52.	özv. Juhász Istvánné
23.	Krausz Gyula	53.	Tóth Sándor
24.	Horváth Mihály	54.	Németh Antal
27.	Krizsanits Károly	56.	Németh Antal
28.	Dr. Márkus Mór ügyvéd	58.	Posskon Ferenc
35.	Horváth József	60.	Zalka Jakabné
37.	Korcsák Ferencné		
43.	Meissner József		
45.	Kovács András		
46.	Zesinger Lajos		
48.	Szigethy Jánosné		
52.	Kuti János		

Katona Józsefutca 1937-1939 között <sup>661</sup>		Zombor utca 1937-1939 között	
hsz.	név	hsz.	név
11a.	Ifj. Vágovits Kálmánné	1.	Vörös János
11.	Id. Vágovits Kálmán	3.	Özv. Babits Antalné
25.	Korbonitz Mihály	4.	Mozsolits Ferencné
30.	Simanek János	6.	Kriván Elemér
31.	Becker János	8.	Horváth Lászlóné
32.	Jánossy Gyula	9.	Vida Margit
34.	Samodai László	10.	Fekete Mihály
39.	Kityel István	12.	Ducsek Antalné
		13.	Özv. Vörös Jánosné
		14.	Johannes Tódor
		15.	Özv. Juranics Istvánné
		19.	Özv. Fischner Mihályné
		21.	Sebestyén József
		29.	Mészáros József
		39.	Kiss László
		41.	Pákai Vendel
		23-25.	Lázár Jánosné

## 6.15. Kálvária-dűlő, Nádor tér, Kert utca, Lomb utca, Honleány utca (Rózsa u.) Pápai u.

### *Kálvária-dűlő*

Míg az 1904-ben kiadott címtár a közterület helyét topográfiailag a Zöldfa utca és a Sánci-dűlő közé (vagyis GySEV sínpárjainak északkeleti oldalára) tette a közterületet, az 1940. évben kiadott adattár a Kálvária utca és Marcal zsilip közé helyezte a várostérképben. Ekkor a már beépítés alatt álló Sánci-dűlőtől délebbre fekvő területeket sorolták ide.

A fenti közterületen a 20. század első évtizedében néhány ház állt a GySEV vasúti pályától észak-keletre, a Kálvária úttal párhuzamosan. Ez lett tulajdonképpen a Nádor tér nyugati oldala. A dűlő a vasút keleti oldalán túlnyúlt a Nádor tér déli határára. Ma az Orgona utca foglalja el ezt a területet. Az 1909. évi címtár adatai szerint négy lakóingatlanban éltek családok a Kálvária-dűlőben. Az 1. sz. alatt két család élt, a többi házban egy-egy család.

Dömötör Imre Szerűskert utcai lakos 1922 novemberében kapott engedélyt a Kálvária-dűlő 3. sz. alatti telkén házána felépítésére.<sup>662</sup> (Az 1904., 1909. évi címtárak a 3. sz. alatt még Mátyás Dávid lakóházát említették.)



## *Nádor tér*

A Nádor tér kialakításához a Hechtl örökösöktől 446 négyszögöl területet meg kellett vennie a városnak. A Pénzügyi Bizottság 1907. október 4-én tárgyalta a Hechtl örökösök képviselőjében megjelent Bozzay János ügyvéd által benyújtott ajánlatot, amely 4 K/négyszögöl áron kínálta a város által kért területet. Az ajánlattevő kérte a tanácsot, hogy az adásvételt követően járuljon hozzá az örökösök tulajdonában maradó telek építési házhelyként való értékesítéséhez. Ennek ellentételezéseként kérte a hivatalt, hogy az örökösök által az út részére felajánlott négy öl területhez két öl szélességet biztosítson a szélesebb közút kialakítása végett.<sup>663</sup>

A tér két keleti és nyugati befogóján helyezkedtek el a házak. Északról a Kert utcától a Körkemence útig vezető Sánci-dűlő határolta. A legkorábbi bejegyzés szerint Lányi Ferenc a Nádor tér 4. sz. alatt (a tér közepén) építette fel házát. Tőle északra lófedezettő állomást létesített a tanács. Ez a két ingatlan, valamint a mögötte húzódó kertek és a Póczy ház (Nádor tér 27.) az Orgona utcáig két részre osztották a Nádor teret.

A Műszaki Levéltárban található feljegyzések szerint az első lakóház 1899-ben épült. 1904-ben Tremmel Lőrinc a 17–19. szám alatt egy-egy lakóházat épített fel, de Sokoray Antal lakóháza a 20. sz. alatt is állt már 1903-ban. Kilenc ingatlan a 19. század első évtizedében, illetve két családi ház 1930 és 1940 között épült a fenti közterületen. A lakóingatlanok mindegyike földszintes volt.

A tér keleti oldalán épült meg a csatornarendszer, amelyre 1926. áprilistól csatlakozhattak a háztulajdonosok.<sup>664</sup>

A Nádor tér feltöltését 1937-ben fejezték be, amikor a Zrínyi utcában álló kórházbarakkok bontásából származó sirtet a Nádor tér feltöltésére hordatta a tanács.<sup>665</sup>

A Műszaki Levéltár nyilvántartása szerint 1942-ben a város Szociálpolitikai Ügyosztálya a lófedezettő állomás helyén felállított Légő parancsnokság részére raktárat és irodát létesített itt.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat:

Nádor tér: Horváth József 23a., Kis István 23b., Németh Józsefné 12.

Kert u.: Özv. Szalay Lajosné 6., Graf Gyula 10., Targó Lajos 12., Böröczky Antal 7.

Lomb u.: Stéger János 8. Rózsa u., Gindlstrasser Józsefné 6.<sup>666</sup>

## *Kert utca*

A Kert utca köti össze a Nádor teret a Kálvária utcával. Az utca hivatalosan már 1896-ban megnyílt. Ennek ellenére 1904-ben még csak négy ház állt itt, kettő-kettő a páros, illetve a páratlan oldalon. Mindegyikben csak egy család élt.

Ebben az évben a Kert utca 10 sz. alatt Németh Györgyné nyitotta meg ruhamosodáját. Szolgáltatásait (mosás, vasalás) elsősorban vendéglátóipari vállalkozásoknak, vendéglőknek, kávészobáknak, illetve fodrászoknak ajánlotta. A szolgáltatást igénybe vevők a Belvárosban a Karmelita tér 2. sz. alatt le tudták adni, illetve a tiszta ruhát itt át is vehették.<sup>667</sup>

1909-ben már nyolc ház állt az utcában, hétben egy-egy család, egy házban két család élt. 1915-re a felépült házak száma tizennégy. A 14 ház közül hétben egy, háromban kettő, egyben-egyben három, négy, öt, illetve hat család élt. Az 1909 és 1915 között tehát több család számára alkalmas bérházak épültek.

A Kert utca teljes hosszában kiépített csatorna átadására 1926 márciusában került sor.<sup>668</sup>

### *Lomb utca (Judt F. u.)*

A közgyűlés 1908-ban döntött a Kálvária-dűlő és a Kálvária utca déli részének összeköttetését biztosító Lomb utca megnyitásáról.<sup>669</sup> A Lomb utca így a később kialakított Nádor teret köti össze a Kálvária úttal.

Az 1909., illetve az 1911. évi címtár adatai szerint a déli páratlan oldalon hat, a páros oldalon négy számozott ingatlanban lakott egy-egy család. (Gyakran az azonos családnevet viselők éltek egy házban, vagyis családon belül több korosztály élt együtt.) A háború után fellépő lakásínség idején a fenti házakban már átlag 2–2 család élt.

Az utca megnyitásához ismét kisajátításra volt szükség. A GySEV vasúttársaság a Lomb utca megnyitásához szükséges 354 négyszögölnyi területet hajlandó volt a városnak 10 K/négyszögöl áron eladni. Kikötötte, hogy a beépítés az állomáshoz való feljárást nem akadályozhatja.<sup>670</sup> A város a vasút által követelt árat túlzónak tartotta, s végül a 8 K/négyszögöl eladási ajánlatot fogadta el.

Németh György, Kert utca 10. sz. alatti lakos 1913 áprilisában adta be kérvényét az Építési Bizottsághoz a Lomb utca 10–14. sz. alatti telkén hat egyszobás lakás, (egy konyhát, dolgozó helyiséget, éléskamrát magába foglaló) bérház és egy toldaléképület megépítésére. A ház terveit Albrecht Károly kőművesmester készítette volna el. A bizottság az engedély elutasítását több indokkal támasztotta alá, amelyek közül a legsúlyosabban azt hozta fel, hogy az építési szabályrendeletben megszabott 20 m<sup>2</sup>-es szobaméret helyett az építendő csak 12,5 m<sup>2</sup> nagyságú szobát építtetett volna. Ekkor módosított tervet nyújtott be és négy egyszobás lakás felépítésére kapott engedélyt a Lomb utcai telkén.<sup>671</sup> A háború kitörése miatt a befektető csak a háború után folytatta az építkezést új tervekkel. 1934-ben emeletráépítéssel bővítette a házat a fenti helyen. Az új tervező neve ismeretlen. Az emeleti lakrészbe családjával, gyermekeivel költözött be, illetve egyszobás lakásokat alakított ki. A vállalkozó a Törvényhatósági Bizottságban képviselői megbízást is vállalt. A közgyűlésben Nádorváros kerületet képviselte. 1934-ben Németh György a tanácsnak felajánlotta a háza földszintjén kialakított ekkor már nyolc egyszobás lakásra bővített lakrészt menekült családok elhelyezésére.<sup>672</sup> Németh György aktív tagja volt a Háztulajdonosok Nádorvárosi Egyesületének. A közgyűlésben szót emelt az elmaradt lakbérek beszedési nehézségei miatt. Több alkalommal a lakástulajdonosok nehéz helyzetére hívta fel a figyelmet, amikor a Háztulajdonosok Nádorvárosi Egyesületében a végrehajtások, a pöcegödörök tisztításának magas költségeire és ismét a behajthatatlan házbérek miatt kialakult körülményekről beszélt.<sup>673</sup> 1939-ben kérte a tanácsot Szántó Ferenc lakójával szembeni kilakoltatási jogosságának megállapítására, aki állítása szerint, bár volt pénze mégsem fizetett.<sup>674</sup>

A csatornabővítési munkák 1926-ban fejeződtek be, a lakók ezt követően csatlakozhattak a csatornarendszerre.<sup>675</sup> 1908-ban építette a Lomb u. 10/a sz. alatt fel házat Stolla Ferenc. A Lomb u. 1. sz. alatt 1936-ban Szalay Gyula mosókonyha felépítésére kapott engedélyt.

A leventék 1928-ban 28 gömbjuhart ültettek el az utcában, hogy az valóban méltó legyen a tanács által adományozott névnek.<sup>676</sup>

A Lomb utcát a helyi lap újságírója a következőképpen látta 1930-ban.

*„A Lomb-utcában van ugyan egy-két módosabb ház, de van nyomortanya is. Igen, nyomortanya. Az egyik ház előtt egy anya ikreket küldött ki a napra tőle jobbra-balra egy-egy lakótárs élvezte a tavaszi levegőt. A kis gyermekek pedig a házaktól alig 10 méterre fekvő szemétdombon hancúroztak. Játszóterük a szemétdomb, melynek penetráns szagában nevelődik fel a Lomb utca környékének proli gyermekeserege. Istenem, hol vagyunk mi még az igazi szociál-higiénaiától? A Lomb utca ott végződik, ahol a régi Sopron Ébenfurti Vasút vágányai szaladtak. Hogy, miért nevezik Lomb utcának, arról nem tudtam meggyőződni, mert lombot bizony sehol sem láttam. A Lomb utca egyébként betorkollik a Kálvária utca végébe, a régi kaszárnyaépület mentén a kálváriához vezet.”<sup>677</sup>*

A Lomb utca számozása a Nádor tértől indulva a Kálvária utca felé nőtt. A páros oldal utolsó háza volt a fent említett Németh ház. (Előtte, déli irányban állt a szeméttelép.)

A Lomb utca 13. sz. (Boglári ház) házban az 1950-es években született és töltötte gyerekkorát Nagy Éva fotóművész és testvére, dr. Nagy Zoltán a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Büntető Kollégiumának vezetője.

### *Honleány utca (Rózsa u.)*

A Rózsa utca a Kert utcát kötötte össze észak–déli irányban a Lomb utcával. Bár hivatalosan 1902-ben határozták el az utca megnyitását, az 1904. évi címtár még egyetlen felépült házat sem jelölt itt. 1909-ben is csak három lakott ingatlant jegyeztek. Stolla Ferenc 1910 júniusában fordult kéréssel a hatósághoz, hogy a benyújtott tervek alapján engedélyezzék számára a Rózsa u. 2 sz. alatt raktárhelyiség felépítését. 1910-ben Stolla Ferenc és neje az utca céljára egy kisebb térséget átengedett saját területéből 852 K értékben a város javára. Az átadó a fenti összeget kövezési óvadék jogcímén nem vette fel. A szerződést csak 1911-ben írták alá. Stolla Ferenc, akinek ekkor már családi háza állt a Rózsa u. 2. sz. alatt (Kert u. Rózsa u. sarok) asztalos kisiparát működtette itt.<sup>678</sup>

1915-ben már hét lakóingatlan állt ezen a közterületen. Kettőben két-két család élt a többi ingatlanban egy család nevét közölte az adattár. A Rózsa és Lomb u. sarkán álló (Rózsa u. 6.) házban élt gyermekkorától a város híres testnevelő tanára Stéger László.

1926 márciusára fejeződött be a nádorvárosi kerület csatornabővítése, amely során a Rózsa utca teljes hosszában kiépült a közmű.<sup>679</sup>

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Braun Ignác 13., Rozsonits Gábor 15., Stolla Antal 17.<sup>680</sup>

### *Pápai út*

Az árvízvédelmi munkákkal kapcsolatban került sor 1907-ben a Pápai út (a Holt Marcal mentén), városi bevezető út szintjének megemelésére. Az útalap elkészítéséhez a tanács 3.500 m<sup>3</sup> kőanyag beszerzéséről döntött, amivel 18 cm vastag útalapot hoztak létre.<sup>681</sup>

A vámházak 1909-ben történt kihelyezése előtt az országút városi bevezető szakasza útvám köteles közutat jelentett. Ez a vámtétel 1909 után megszűnt és a város útalapjának költségvetéséből hiányzott, a városnak nem volt anyagi forrása a karbantartására. 1933-ra az út annyira elhasználódott, hogy az a közlekedésre, különösen az autóközlekedésre már alkalmatlanná vált. A város Törvényhatósági Bizottsága határozatában állást foglalt a 2033 m hosszú szakasz 5 m szélesen kiskő, vagy óriáskavics burkolattal való ellátására. Mivel a fent említett okok miatt a város közönsége csak az útjavítás összegének egy hányadát volt képes vállalni, a tanács kérte az országos útalap hozzájárulását a városba vezető szakasz szilárd burkolattal való ellátásához.<sup>682</sup> A Rába folyó szabályozás előtti medrének jobb partján, a Pápai úton álltak a (Külső- és Belső) Szállások. Az 1970-es években a Győri Sertésforgalmi Vállalat Pápai út 10. sz. alatt még üzemeltette a telepet. (A Külső Szállásokhoz felépített víztorony még ma is látható.)

Keleti oldalán bolgárkertészek földjei foglalták el a területet az 1970-es évekig.

A Pápai úton az 1. házszámot a GySEV pályaudvar állomásépülete kapta. A 2. sz. alatt állt az egykori „Uri Csárda”, amely a 2. világháború után „Harcsa” vendéglő néven vált közkedveltté. Itt székelt a Sporthorgászok Egyesülete. A 6. sz. alatt állt a Relle malom, amelynek a területe nyugati irányban a Sió utcáig húzódott. A területen állt egy kétemeletes raktárépület istálló és melléképületek.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámabláikat: Özv. Gestettner Náthánné 13., Takács Béla 15., Madarász István 19., Zseli János 21., Egri Mihályné 29., Haás Béla 30., Czéban Ferenc 32., Horváth Antal 38.<sup>683</sup>

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek:

Karolina Malom, Latesz József 2–4., Szalontay Árpád tüzelő és építőanyag kereskedő 22.<sup>684</sup>

Az 1950. évi telefonkönyv adatai alapján a Vámház a Pápai u. 47. sz. alatt állt.<sup>685</sup>

## **6.16. Liezen-Mayer utca, Bocskay utca**

Liezen-Mayer Sándor 1839. január 21-én született Győrött és 1898. február 19-én halt meg Münchenben. A szülőháza 1876-ban még állt, a Hosszú utca 194. szám alatt. Az utca a nevét a festőiskolát alapító művész, a Münchener Királyi Művészeti Akadémia tanárának szülőházáról kapta. Tehát a 19. század derekán már elszórtan épültek itt is lakóházak. A hézagosan beépített közterület szerepelt a szabályozási tervben, de elnevezésére csak 1908-ban a közgyűlési határozat alapján került sor. Ekkor az utca Szentháromság útig vezető szakaszát nyitotta meg a közgyűlés.<sup>686</sup>

A tanács 1928-ban hozott határozatot az utcában a Szentháromság útig tartó vízvezeték kiépítésére. A 4.250 P költségvetésű építésre a város külföldi kölcsön felvételére kapott engedélyt.<sup>687</sup>

1928-ban derült ki, hogy Liezen-Mayer utca további szakaszának megnyitásához a Lomnic utca kereszteződésénél az 1810/1–2 hrsz. számú telek közterülethez tartozó része miatt el kell indítani egy kisajátítási eljárást.<sup>688</sup>

A szigetszerűen elszórt lakóházak lebontása után az első házakat az 1920-as évek végén és az 1930-as években építették fel. Liezen-Mayer Sándor szülőháza már a 20. század elején sem állt. A házsorok lassú kiépülését is mutatja, hogy a közgyűlés az utca meghosszabbításáról csak 1936-ban döntött.<sup>689</sup> A 48. sz. alatt 1938-ban dr. Velsz Aladár építtetett egy magasföldszintes házat. (Az építkezés befektetés lehetett, hiszen a család a dr. Vass József u. 69. sz. alatt élt.)

A Liezen-Mayer utca lakóinak panaszából, amely szerint a város által juttatott építési telekre adott beépítési kötelezettségüknek úgy kellett eleget tenniük, hogy a lakhatási engedély kiadása idején sem volt még az utcába vízvezeték, csatorna bevezetve, komoly gondok adódtak. Az építők a járdaszint magasságát sem tudhatták pontosan. A csatorna lefektetésekor kellett a Mérnöki Hivatalnak szembesülnie azzal, hogy az egy csatornarendszerhez tartozó utcák járdaszintjét még nem tudta meghatározni. Nem véletlen tehát, hogy az ott felépült házaknak lábazatait más-más magasságokra építették fel, miközben minden ház rendelkezett építési engedéllyel.

Az utca lakói közül többeket érintett a járdaszint pontos mérnöki meghatározása. Az építkezés megkezdésekor a Mérnöki Hivatal szóbeli közlése által megadott szintre emelték a házak és kerítések lábazatait, melynek következménye az lett, hogy a házak, a kerítések esős időben a vízben álltak. A hivatal eleinte nem akarta elismerni tévedését és a panaszosok építményét minősítették ideiglenesnek. A fellebbezések után a panasz a másodfokra került, ahol a hivatal már nem tudta tartani az álláspontját, hiszen a szabályozási tervben a szintek megadása nem szerepelt. Egyéni érdeksérelem nélkül a hibát már nem tudták megoldani. A lakók számos fórumát megjáró panaszokat követően a közterület szintjének a megváltoztatása volt csak a megoldás.<sup>690</sup>

A vita három évig húzódott, s olyan megegyezéssel zárult, hogy a tanács a fenti utcákat nem feltöltette, hanem a szintet süllyesztette le, bár nem arra a szintre, amire a lakók kérték, mert akkor az esővíz csatornának nem lett volna meg az esése.<sup>691</sup>

Az utcát tovább déli irányban lassan népesítették be a lakók, hiszen csatornát csak 1940-ben kaptak. A csatornázást 24.600 P, a vízvezeték 5.100 P költséget emésztett fel a város költségvetéséből.<sup>692</sup>

Goldsand Pál és Goldsand (Gallyas) Frigyes 1932-ben épített egy-egy földszintes lakóházat az utca 34. illetve a 36. sz. alatt. A festőművész 1937-ben a Liezen-Mayer u. 20/a sz. alatti lakóházát eladásra hirdette meg.<sup>693</sup> A Liezen-Mayer utcában még egy győri festőnek az emlékhelyét tisztelhetjük. Joánovits István szülei 1929-ben a 118. sz. alatt építtették lakóházat.

Az 1943-ban kiadott távbeszélő névsor szerint a fenti utcában előfizetéssel rendelkeztek. Simony Imre postatiszt. 15. Höfer Andor városi aljegyző 32., Pándi Antal országgyűlési képviselő 32.<sup>694</sup>

### *Bocskay utca*

A Bocskay utcát, amely a Szent Imre herceg utcát köti össze a Liezen-Mayer utcával, 1924-ben nyitották meg. A fenti közterület jól mutatja a szabályozási terv előtt meglévő rendezetlen beépítéseket, hiszen az utca nem derékszögben köti össze a Szent Imre utcát a Liezen-Mayer utcával.

Közművesítésére a Liezen-Mayer utcához képest jóval korábban került sor. A csatornázás első szakasza már 1925-ben befejeződött, hiszen a tanács 127 m csatornabővítési munkára írt ki pályázatot.<sup>695</sup> Az utca teljes hosszában 1927-ben köthetett rá a csatornahálózatra.<sup>696</sup>

Az utcában üzemeltette Ernst János vas- és fémbútor készítő műhelyét a 3. sz. alatt. A Bocskay u. 1–3. sz. alatt élő vállalkozó a Bocskay u. 1. sz. ingatlant 1941-ben eladta Jagodics Annának.<sup>697</sup> A Bocskay u. 6. sz. alatti műhelyében dolgozott több segéddel Czéh Ferenc asztalosmester.<sup>698</sup> A 16. sz. alatt élt 1941. évi címtár alapján Molnár István hentes, illetve a 18. sz. alatt Takács László cipész.

A Mérnöki Hivatal felmérése szerint 1937 és 1939 között a következő ingatlanoknak kellett pótolni házszámtábláikat: Kun László 4., Sikor Ferenc 10.<sup>699</sup>

Az 1930-as évek végére az építkezések keletre, délkeletre való kitolásával kialakultak a városrész új topográfiai határai.

Az 1930-as évekre lezárult a fejlődés egy fontos korszaka. Kisebb korrekciókkal ma is ezen a történetileg kialakult területen élők hívhatják magukat nádorvárosinak.

A folyamat azonban csak elindult, a szándék a terület beépítésére megszületett. A következő évtizedek feladatává vált, hogy ebből a szándékból olyan városrészt építsenek, amely villanegyeddé, a város „úri negyedévé” teszi azt.

# Fényképek, dokumentumok

---



Üdvözlét Győrből.

Kálvária.

A Kálvária két kápolnáját és a hozzá tartozó Golgota szoborcsoportot 1714-ben kezdték felépíteni Witwer Márton tervei alapján  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*

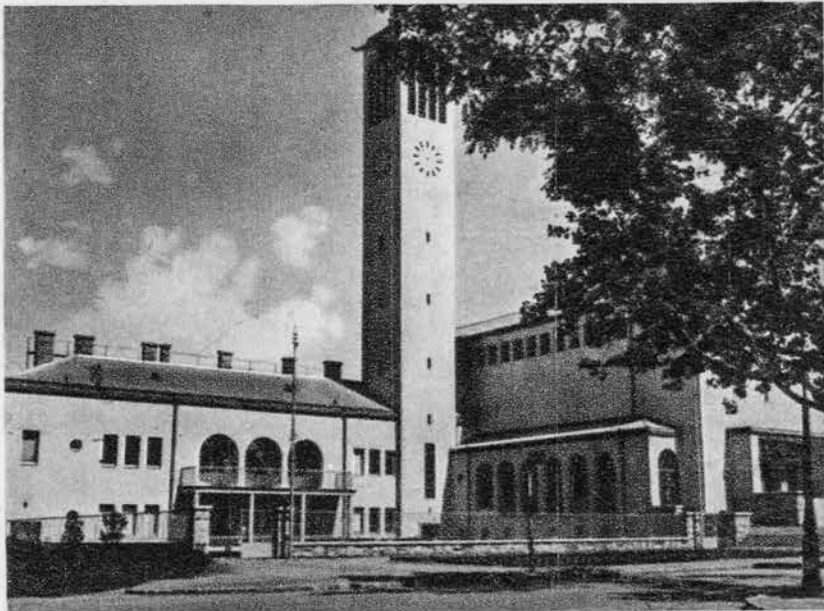


A kis kápolnában látható 27 fából faragott késő barokk szobor győri mester munkája  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből, Szabó Béla fotója*





*Nádorvárosi róm. kat. templom*



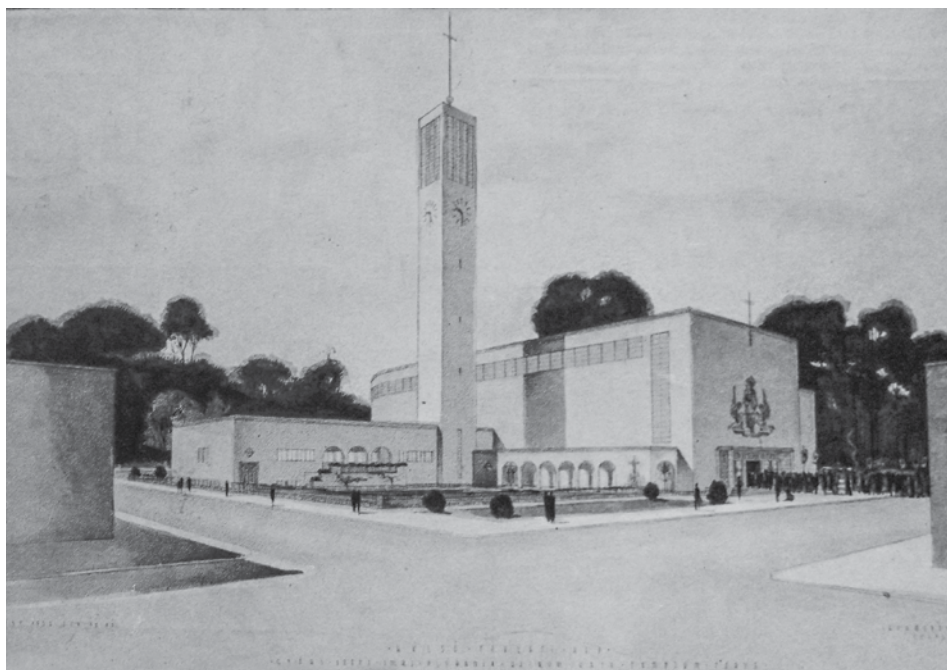
*Győr*

*Szent Imre herceg-úti róm. kath. templom*

Nádorváros két katolikus temploma  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*



A kápolnát a Gyömrővárosi Szent Imre Herceg Magyar Királyi Állami  
Elemi Népiskolában alakították ki 1929-ben  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*



A Szent Imre templom látványterve, tervezője Körmeny Nándor  
Torma Attila gyűjteményéből



Győrnádorvárosi Római katolikus Kiseddóvó, Elemi és Polgári Leányiskola  
Torma Attila gyűjteményéből



Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdudóvó, Elemi és Polgári Leányiskola  
és Magányos Nők otthonának kertrészlete  
*Torma Attila gyűjteményéből*



A II. sz. Gárdonyi Géza Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola 1927-re készült el  
*Torma Attila gyűjteményéből*





Épületek a Kálvária utcában a századfordulón  
Torma Attila gyűjteményéből



A Tanítók Házának alapköletétele  
Békefi Péter gyűjteményéből



A Tanítók Háza 1932-ben épült fel  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteménye*







Kálvária utca a 20. század elején  
*Torma Attila gyűjteményéből*



Attila utca az 1910-es években  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteménye*

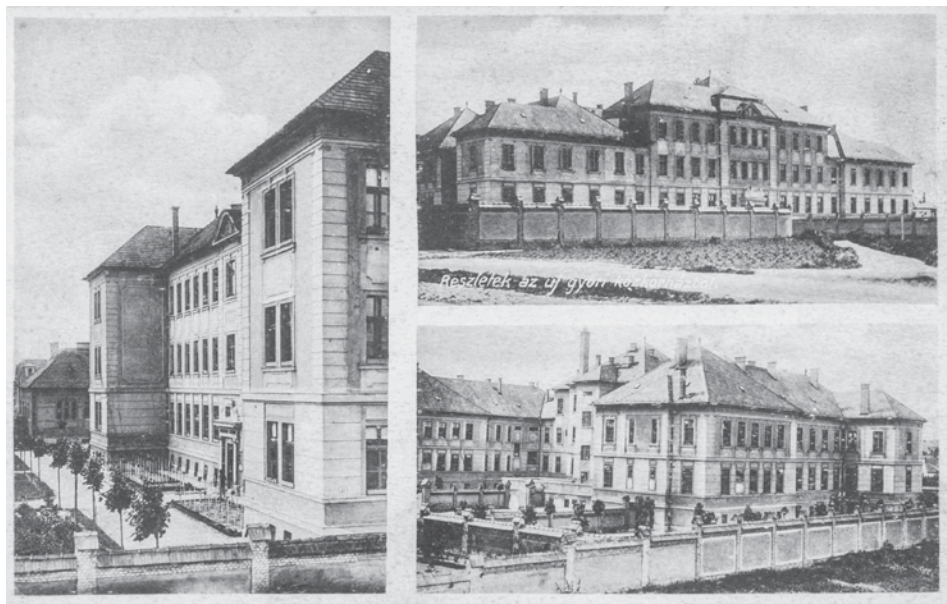




A képen látható első házat 1903-ban építették, Benes Pál is tulajdonosa volt 1930-ig  
*Galambos Krisztina gyűjteményéből*



Zrínyi utcai csendőrlaktanya  
*Torma Attila gyűjteményéből*



Részletek az 1895-ben átadott új Szentháromság Közkórházból  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*



A Szentháromság Közkórház ma Szigethy Attila út felőli épülete 1915 körül  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*

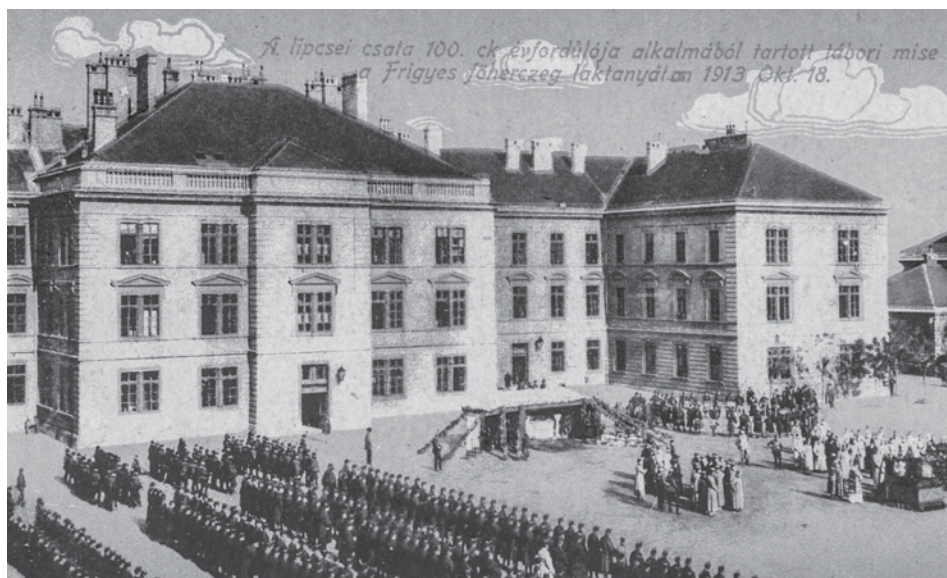




Győr  
*Részletek a Szent Háromság Városi Közkórházról*  
 A Szentháromság Közkórház az 1930-as években  
 Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből



Főherceg Frigyes-laktanya.  
*Erzherzog Friedrich-Wasene*  
 Üdvözlét Győrből.  
 Mandausz J. Utánzás tilos.  
 A nyolc épületből álló Frigyes laktanyát 1897. június 20-án avatták fel  
 Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből



A lipcsei csata 100. évfordulója alkalmából tartott tábori mise  
a Frigyes főherceg laktanyában 1913. október 18-án  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*



Nádorváros látképe a 19. század végén  
*Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér gyűjteményéből*

# JEGYZETEK

---

- 1 Borbíró–Valló 1956. 50. Szent Adalbertfalva település létéről írásos bizonyíték még nem került elő.
- 2 Valló 1930. 112.
- 3 Schneider György: Ismeretlen tizenhetedik századból való freskók a Kálvária-utcában. Kápolna a kertben. Nádorváros a Halottak városa. Dunántúli Hírlap, 1931. november 18. 236 sz. 4.
- 4 Bár egy árokrendszerrel összekötötték a Rába folyóval a Békavári Árok magasabban feküdt a folyó szintjénél így nem folyt le.
- 5 Borbíró–Valló 1956. 228.
- 6 Győr város népessége. Az 1880-ik évi népszámlálás eredménye. Győri Közlöny, 1881. január 27. 8. sz. 3.
- 7 Tóth Antal: Vasúti átjárók. Győri Közlöny, 1885. 07. 12. 56 sz. 2. Tóth 1885.
- 8 Győr népszámlálása. Dunántúli Hírlap, 1911. január 19. 9. sz. 2.
- 9 Győr népszámlálása. Dunántúli Hírlap, 1911. január 19. 9. sz. 2.
- 10 GyMJVL VII. 931/17.
- 11 GyMJVLKgyjk 2/2006.
- 12 Borbíró–Valló 1956. 228.
- 13 Ötvenegy és félezer lakosa van Győrnek. Győri Hírlap, 1936. február 29. 50. sz. 2.
- 14 Koltai Virgil: Győr száz év előtt. Győri Hírlap, 1886. október 14. 5. sz. 1.
- 15 GYMJVL Kgyjk 7/1848. István nádor annak a József nádornak a fia volt, aki a magyarok által legszeretettebb Habsburgok közé sorolandó. Budapesten a József nádor tér és a téren található szobra őrzi emlékét.
- 16 Valló 1930. 115.
- 17 Valló 1930. 111–113.
- 18 Valló 1930. 111–113.
- 19 Napló. Győri Közlöny, 1863. szeptember 24. 77 sz. 2.
- 20 Napló. Győri Közlöny, 1863. szeptember 27. 78. sz. 3.
- 21 GyMJVL Kgyjk 159/98.
- 22 Kiskút fellendítése. A Cirkeli ér elvezetése. Dunántúli Hírlap, 1910. december 4. 135. sz. 4.
- 23 Polgármesteri jelentés a város áprilisi közigazgatásáról. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. május 14. 108. sz. 2.

- 24 GYMJVL III. 901/149.
- 25 GyMJVL III. 368/1877.
- 26 Napló. Győri Közlöny, 1862. szeptember 14. 74 sz. 3.
- 27 Hírek. Nádorváros csatornái. Győri Közlöny, 1887. május 22. 41. sz. 4.
- 28 Győrváros közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1910. július 1. 69. sz. 2.
- 29 Hírek. A nádorvárosi közkutak. Győri Közlöny, 1893. május. 28. 47. sz. 5.
- 30 Városi közgyűlés. Dunántúli Hírlap, 1894. május 13. 41. sz. 4.
- 31 Hírek. A malária melegágya. Dunántúli Hírlap, 1902. április 17. 44. sz. 3.
- 32 GYMJVL III. 213/1869.
- 33 Napló. Győri Közlöny, 1869. május 23. 41. sz. 2.
- 34 Hírek. Tűz. Győri Közlöny, 1871. október 8. 81. sz. 3.
- 35 Hirdetések. Egy kert. Győri Közlöny, 1872. január 7. 2. sz. 3.
- 36 Hírek. Egy érdemes főtanító halála. Dunántúli Hírlap. 1904. január 3. 2. sz. 4.
- 37 Győri Hírlap, 1886. november 14.
- 38 A Dunántúli Hírlap tárcája. Győrváros egyházi emlékeiről. Balics Lajos dr. előadásának kivonata. Dunántúli Hírlap, 1905. március 28. 41. sz. 1.
- 39 Hírek. Tűz. Győri Közlöny, 1871. október 8. 81. sz. 3.
- 40 Mi újság Győrött? Győri Közlöny, 1886. február. 21. 15. sz. 3.
- 41 Hírek. Parkírozás a Rába partján. Győri Közlöny, 1893. augusztus 24. 73. sz. 6.
- 42 Napi hírek. A tűzoltók új laktanyája. Győri Hírlap, 1896. június 11. 132sz. 3.
- 43 Mi újság Győrött? Győri Közlöny, 1877. július 29. 61. sz. 3.
- 44 Ének- és zenegyűlet a lövöldében. Győri Hírlap, 1892. június 29. 54. sz. 2.
- 45 Üzlet átvétel. Dunántúli Hírlap, 1914. január 11. 5. sz. 7.
- 46 Kamillánusok (a Jó Halál Atyái, vagy Beteg Szolgák.)
- 47 GyMJVL Kgyjk 518/1883.
- 48 Új utcanévek. Dunántúli Hírlap, 1913. január 1. 1. sz. 2.
- 49 GyMJVL IV.B 1402c Győr thj. város törvényhatósági bizottságának iratai. III. 937/301. Házzámtáblák pótlására kötelezett ingatlanok.
- 50 GYMJVL Kgyjk 342/1859.
- 51 GYMJVL Kgyjk 417/1859.
- 52 Hirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. október 6. 226. sz. 4.
- 53 Hirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. augusztus 26. 193. sz. 6.
- 54 Híreink. Tolvaj hálótárs. Dunántúli Hírlap, 1913. október 8. 118. sz. 3.
- 55 Háromszáz pengőre ítélték, mert magasabb áron kínálta a lakásokat. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. december 23. 290. sz. 2.
- 56 Hírek. Iparváltozások. Dunántúli Hírek. 1905. május 7. 57. sz. 6.
- 57 Győrvármegye Gazdasági Egyesületének közgyűlése. Győri Lóra-telep. Dunántúli Hírlap, 1911. április 9. 43. sz. 3.
- 58 Árverési hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1913. február 25. 23. sz. 3.



- 59 Győr ingatlanforgalma. Dunántúli Hírlap, 1922. szeptember 16. 211. sz. 2.
- 60 Hirdetések. Készülő kertés családi házak. Dunántúli Hírlap, 1928. június 29. 146. sz. 6. Az itt befektetési céllal felépített házak, a rendezett Jancsifalu utcáinak rendezett formában való kiépítését jelentette.
- 61 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1928. november 27. 269. sz. 4.
- 62 GyMJVL III. 937/301.
- 63 Megyék. Sopronyból. Budapesti Híradó. 1845. január-június 1845. március 13. 160.
- 64 Tárogató. Vasárnapi Újság, 1854. 10. Fontosabb apró cikkek. 274.
- 65 Tárogató. Győrből írják Vasárnapi Újság. 1854. 10. Fontosabb apró cikkek. 377.
- 66 Mentés 1998. 43.
- 67 Hírek. Áthidalás. Győri Közlöny, 1893. április 6. 29. 5.
- 68 Tóth Antal: A vasúti átjárók. Győri Közlöny, 1885. július 12. 56. sz. 2.
- 69 Hírek. Baross-út elkeresztelési ünnepély. Győri Közlöny, 1893. november 8. 87. sz. 3. A közgyűlés. Baross utca és Baross híd. Győri Közlöny 1893. augusztus 3. 70. sz. 2.
- 70 Hírek. A Hosszú-utcai vasúti átjáró. Győri Közlöny, 1894. január 25. 8. sz. 5.
- 71 Napló. Nádorvárosi séta. Győri Közlöny, 1865. március 30. 26. sz. 3.
- 72 Győri Közlöny 1882. június 22. 50. sz. 3. Az újság a vasúti vállalat pályázati kiírását közölte a megépült „lóvasúton lóerővel eszközöndő kocsi-tologatási szolgálatára.” Az 1880. 02. 22-én megjelent számban az is olvasható, hogy a tolatási illeték 1 Ft, illetve a rakományokat 12 órán belül saját munkásaival köteles kirakatni a megrendelő.
- 73 Goldstein Henrik: A győri pályaudvarok összeköttetése a győri Duna parttal. Győri Közlöny, 1879. szeptember 28. 78. sz. 1.
- 74 Mi újság Győrött? A Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút. Győri Közlöny, 1880. február 22. 16. sz. 3.
- 75 Vasúti dolgok. Győri Közlöny, 1889. október 27. 87. sz. 3.
- 76 A Rába parti vasút. Győri Közlöny, 1889. október 20. 124. sz. 2.
- 77 Hírek. Lóvonatú vasút engedélyezése. Győri Közlöny, 1889. október 13. 121. sz. 4.
- 78 Mi újság Győrött? Állandó járványkórház. Győri Közlöny, 1886. december 2. 96. sz. 3.
- 79 A győri járványkórház áthelyezése. Dunántúli Hírlap. 1907. december 15. 150. sz. 6.
- 80 Tífuszban megbetegedett soproni apácák. Dunántúli Hírlap, 1908. szeptember 6. 104. sz. 5.
- 81 A város járványkórháza. Győri Hírlap, 1915. január 23. 20. sz. 4.
- 82 Győr fejlődése. Járványkórház építése. Győri Hírlap, 1915. május 1. 105. sz. 2.
- 83 Hírek a tanácsból. Dunántúli Hírlap, 1920. június 20. 138. sz. 2.
- 84 Városi közgyűlés. Győri Közlöny 1882. november 26. 86. sz. 1.
- 85 Még egy kaszárnya. Győri Közlöny 1895. május 18. 40. sz. 2.
- 86 GYMJVL Kgyjk 134/1894.
- 87 GYMJVL Kgyjk 276/1894.
- 88 A kaszárnya sürgős építése. Győri Közlöny, 1894. december 30. 117 sz. 4.
- 89 Városi közgyűlés. Győri Közlöny, 1895. november 19. 103. sz. 4.

- 90 Pénzügyek a városnál. Győri Hírlap, 1896. április 2. 77. sz. 2. A tanács az építkezés előtt a Papp és Gnaszer házat is kisajátította.
- 91 Az új laktanya környéke. Dunántúli Hírlap, 1897. május 27. 42. sz. 5.
- 92 Hirdetések. Hazánk, 1847. június 12. 69. sz. 4.
- 93 GYMJVL. Kgyjk 955/1850.
- 94 GYMJVL. Kgyjk 168/1857.
- 95 Milleniumi fák a kaszárnyában. Győri Hírlap, 1896. augusztus 15. 187. sz. 4.
- 96 GYMJVL Kgyjk 2083/1851.
- 97 GYMJVL Kgyjk 916/1869.
- 98 GYMJVL Kgyjk 88/1873.
- 99 GYMJVL Kgyjk 629/1874.
- 100 Torma 2017. 120.
- 101 Napló. Győri Közlöny, 1863. július 19. 58. sz.2.
- 102 GYMJVL. Kgyjk 249/1869.
- 103 Vargyas Endre: Tanügyi eszmefuttatások. Győri Közlöny, 1872. december 1. 96. sz. 3.
- 104 Nagylelkű adomány. Győri Közlöny, 1885. augusztus 20. 67. sz. 2.
- 105 Vargyas Endre: Győrmege tanügyi állapot. Győri Közlöny, 1874. február 5. 11. sz. 1.
- 106 Tanügy. A nádorvárosi leánytanoda első vizsgálata. Győri Közlöny, 1874. március 8. 20. sz. 3.
- 107 Merényletek az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk ellen. Szabad Polgár, 1873. november 13. 91. sz. 3.
- 108 Tanügy. Győri Közlöny, 1878. június 13. 47. sz. 3.
- 109 Katholikus önkormányzati népgyűlés. Győri Közlöny, 1880. március 21. 24. sz. 2.
- 110 Mária Jozefa kir. hercegnő Győrött. Dunántúli Hírlap, 1899. október 19. 85. sz. 4.
- 111 Winkler 1935.
- 112 Boros–Olaszi–Markó 1996. 102.
- 113 Boros–Olaszi–Markó 1996. 70.
- 114 GyMJVL IX. 931/708.
- 115 GyMJVL IX. 931/708.
- 116 Littomeritzky János: A Győrvárosi Római Kat. Népiskolák értesítője az 1892-1893-iki iskolaévről. Győr Surányi János Könyvnyomda-Intézete. 1893.
- 117 Iskolaavatás. Győri Közlöny 1893. május 18. 44. sz. 3.
- 118 Millner 1905. 43–115.
- 119 Millner 1911. 33–114.
- 120 A Nádorvárosi Protestáns Fiókkö közgyűlése. Győri Hírlap, 1924. január 23. 20. sz. 3.
- 121 Nádorvárosiak és gyárvárosiak figyelem. Dunántúli Hírlap, 1922. február 26. 47. sz. 2.
- 122 Szoborszentelés és cserkészszázló avatás a nádorvárosi római kath. iskolában. Dunántúli Hírlap, 1930. november 25. 268. sz. 3.



- 123 A nádorvárosi Szent László iskola ünnepe. Dunántúli Hírlap, 1932. június 7. 126. sz. 4.
- 124 Iparostanonc-otthon Győrött. Dunántúli Híradó, 1911. november 30. 142. sz. 2.
- 125 Egy nagy súlyú szociális intézményünkről. Dunántúli Hírlap, 1913. május 18. 57. sz. 3.
- 126 Győri építőiparos-szövetség ünnepe. Dunántúli Hírlap, 1912. augusztus. 25. 100. sz. 2.
- 127 Torma 2009. 40.
- 128 A második polgári fiúiskola felállítása. Dunántúli Hírlap, 1921. augusztus 6. 177. sz. 2.
- 129 A második polgári fiúiskola. Dunántúli Hírlap, 1921. július 27. 168. sz. 3.
- 130 A második polgári fiúiskola felállítása. Dunántúli Hírlap, 1921. október 18. 236. sz. 3.
- 131 Igazgatói megerősítés. Dunántúli Hírlap, 1925. április 25. 93. sz. 2.
- 132 GYMJVL Kgyjk 926/110.
- 133 A polgármester a legnagyobb meglepetését fejezte ki az új polgári fiúiskola berendezéséért. Dunántúli Hírlap, 1927. október 30. 247. sz. 6.
- 134 Hova kerüljön Gárdonyi Géza mellszobra? Dunántúli Hírlap, 1928. április 25. 94. sz. 1.
- 135 Sárgafoltos osztály a győri reáliskolában. Dunántúli Hírlap, 1929. szeptember 10. 204. sz. 1.
- 136 Boros–Olaszi–Markó 1996. 94.
- 137 A Győrnádorvárosi Szent Imre herceg Magy. Kir. Állami Elemi Népiskola és M. Kir. Áll. Kisdédóv értesítője az 1929/30-ik esztendőről.
- 138 Boros–Olaszi–Markó 1996. 64. A városrészben lakók általában „Magyar utcai óvoda”-ként emlegették.
- 139 Valló 1930. 39.
- 140 Kamillus, kamillánus, kamilliánus mindhárom elnevezés használata előfordul.
- 141 Csányi 1913. 30
- 142 Hatósági élet. Győri Közlöny, 1875. november 14. 91. sz. 2.
- 143 GYMJVL Kgyjk 264/1889.
- 144 A győr-nádorvárosi kamillus templom. Várostörténeti puzzle. Antaliné Hujter Szilvia. [www.gyoriszalon.hu](http://www.gyoriszalon.hu)
- 145 Első szentáldozás Nádorvárosban. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. május 9. 104. sz. 10.
- 146 Keresztszentelési ünnepély a Szent Imre herceg úti egyházközségben. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. január 25. 19. sz. 5.
- 147 Szelestey 1943. 22.
- 148 Az elmúlt hét anyakönyve. Dunántúli Hírlap, 1933. december 17. 112. sz. 8. Tosch János híres győri vendéglős 66 évesen elhunyt. Felesége ezt követően ajánlotta fel a Szent Imre herceg úti kocsmá ingatlanját kápolna céljára. Bérleti szerződést kötöttek.
- 149 Győri Oltáregylet. Dunántúli Hírlap, 1935. december 8. 56. sz. 5.
- 150 Kápolnaszentelés. Dunántúli Hírlap, 1935. december 1. 55. sz. 6.
- 151 Kápolna megáldás. Győri Hírlap, 1935. november 30. 275. sz. 2.
- 152 Népes értekezlet a Szent Imre egyházközségben. Győri Hírlap, 1938. április 23. 90. sz. 4.
- 153 Szelestey 1943. 31.

- 154 Megkezdik a Szent Imre templom építését. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. május 23. 115. sz. 9.
- 155 Tárgysorsjáték. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. május 31. 120. 4.
- 156 Keresztszentelési ünnepély a Szt. Imre hercegúti egyházközségben. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. január 25. 19. sz. 5.
- 157 Szt. Imre hercegúti egyházközség alsótemplomának megáldása. Dunántúli Hírlap, 1938. május 1. 18. sz. 6.
- 158 Harangszentelés a Szent Imre úti egyházközségben. Dunántúli Hírlap, 1939. június 4. 23. sz. 3.
- 159 Szépen haladnak a Szent Imre templombelső munkái. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. június 25. 142. sz. 2.
- 160 Templomszentelés. Dunántúli Hírlap, 1943. június 5. 23. sz. 1.
- 161 RMEGyL Kgyjk 1924. március 30. 6.
- 162 RMEGyL Kgyjk 1939. november 26. 3.
- 163 GYMJVL Kgyjk 44/1940.
- 164 <https://gyor.lutheran.hu>
- 165 Nádorvárosról. Győri Közlöny, 1889. október 1. 116. sz. 3.
- 166 Három véka gabona elvetésére szükséges földterület nagyság felelt meg egy mérő nagyságú szántónak (kb. 600 négyszögöl.).
- 167 GyMJVL II. 866/19.
- 168 GyMJVL II. 866/19.
- 169 Városi közgyűlés. Győri Közlöny, 1889. november 28. 141. sz. 3.
- 170 GyMJVL Kgyjk 160/1902.
- 171 GyMJV Kgyjk 3/1913.
- 172 Az új temető nyitása. Dunántúli Hírlap, 1912. november 24. 139. sz. 5.
- 173 GyMJVL Kgyjk 130/1919.
- 174 GyMJVL Kgyjk 92/1921.
- 175 GyMJVLGyVTTJ XXIII.102/56.
- 176 Szorosabb gazdálkodás. Kisalföld, 1986. december 20 30. sz. 1.
- 177 GyMJVLGyVTTJ XXIII. 119a/63. és GyMJVLGyVTTJ XXIII. 119a/64.
- 178 Templomszentelés Győrött. Kisalföld, 1987. június 8. 133. 2.
- 179 Baják 1997. 180.
- 180 Győri napló. Hazánk, 1847. október 30. 129. sz. 4.
- 181 Gözmalmunk ügyében. Győri Közlöny, 1858. szeptember 30. 78. sz. 3.
- 182 Hirdetések. Győri Közlöny, 1864. január 31. 9. sz. 4.
- 183 Hirdetések. Győri Közlöny, 1865. április 2. 27. sz. 4.
- 184 Hírharang. Győri Közlöny, 1868. május 17. 40.sz. 2.
- 185 Hirdetmény. Győri Közlöny, 1869. december 2. 96. sz. 5.
- 186 Árverési hirdetés. Győri Közlöny, 1873. augusztus 14. 110. sz. 381.

- 187 Cégbejegyzés. Budapesti Közlöny, 1875. május 15. 39/3
- 188 Bierbauer Lipót: Győr és vidéke ivóvizeiről. Győri Közlöny, 1879. június 12. 47. sz. 2.
- 189 Lóvonatú vasút engedélyezés. Győri Közlöny, 1889. október 13. 121. sz. 4. „Back Hermann gőzmalom tulajdonos ipartelepét csupán magánhasználatokra szánt lóvonatú vasúttal akarja a vasúti állomással egybekapcsolni. A közigazgatási bejárás meg is történt s a bizottság semmi akadályt sem talált. Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter a napokban érkezett leirattal a vasút kiépítését engedélyezte. Ezen engedélyezés feltűnést keltett, mert a törvény szerint a magánhasználatra szánt ilyen vágány kiépítésének engedélyezése a municipium hatáskörébe tartozik.”
- 190 Vasút Nádorvárosban. Győri Hírlap, 1890. január 10. 4. sz. 3.
- 191 Hirdetések. Győri Közlöny, 1886. október 3. 79. sz. 4.
- 192 Kazánrobbanás. Győri Közlöny, 1894. november 18. 104. sz. 3.
- 193 Üzemszünet a Back-gőzmalomban. Győri Közlöny, 1896. március 22. 36. sz. 3.
- 194 A város új virilisei. Dunántúli Hírlap, 1905. november 19. 131. sz. 3. Az újság rövid hírben jelentette meg a város 1906-ban viriliseinek névsorát, e szerint Richards Richárd 1904-ben vehette át a gőzmalmot.
- 195 Richards Richárd – magyar nemes. Dunántúli Hírlap, 1905. február 26. 28. sz. 4.
- 196 Back Hermann. Győri Hírlap, 1916. július 6. 152. 3.
- 197 Szakál 2002. 45.
- 198 Új szövőgyár Győrött. Dunántúli Hírlap, 1906. június 19. 72. sz. 1.
- 199 Back-lisztmalom pusztulása. Dunántúli Hírlap, 1907. szeptember 10. 108. sz. 1.
- 200 Boletta – értékjegy, gabonajegy
- 201 Sürgős intézkedéseket kérnek a kormánytól a dunántúli középalmok. Est, 1930. november 2. 223. sz. 4.
- 202 Dunaréti Richards Richárd. Dunántúli Hírlap, 1942. február 28. 9. sz. 3.
- 203 Hirdetések. Győri Közlöny, 1859. szeptember 1. 70. sz. 4.
- 204 Napló. Győri Közlöny, 1860. május 31. 44. sz. 4.
- 205 Hirdetések. Győri Közlöny, 1881. december 11. 99. sz. 4.
- 206 Hirdetések. Győri Közlöny, 1886. január 3. 1. sz.
- 207 Körösvény. Győri Közlöny, 1888. augusztus 30. 70. sz. 6.
- 208 GYMJVL Kgyjk 1893.
- 209 Győri kalauz. Dunántúli Hírlap, 1904. november 1. 128. sz. 5.
- 210 Relle Dániel eltűnése. Győri Hírlap, 1898. június 25. 142. sz. 3.
- 211 Apró hirdetések. Győri Hírlap, 1898. augusztus 18. 186. sz. 3.
- 212 Hirdetések. Dunántúli Hírlap, 1918. július 16. 146. sz. 4.
- 213 Lemondott tagságáról. Dunántúli Hírlap, 1932. május 14. 108. sz. 3.
- 214 Dunántúli Hírlap, 1935. november 2. 58 sz. 10
- 215 Amikor valaki kivétel a zsidótörvény alól és mégsem részesülhet közszállításokban. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. április. 7. 78. sz. 3.
- 216 Új keresztény malomvállalat Győrött. Győri Nemzeti Hírlap, 1945. július 15. 159. sz. 3.

- 217 Adás-Vétel. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. augusztus 29. 195. sz. 6
- 218 Adás-Vétel. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. augusztus 29. 195. sz. 6.
- 219 Tizenhatezer pengőért akarta Magyarországra csempészni a Kopfstein családot Schildkrautné. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. október 2. 223. 4.
- 220 Harnisch Róbert a szomszéd telket az 1950-es birtokló család építette be. A történetet az unokával történt beszélgetésem alapján jegyeztem le.
- 221 Hirdetés. Győri Közlöny, 1879. szeptember 28. 78. sz. 4.
- 222 Ipari megbízottak. Győri Hírlap, 1894. december 20. 115. sz. 2. Pfeiffer Félix gőzmalma, Pfeiffer László gőzmalma mellé Pénzes Domonkos lakatost neveztek ki az iparhatósági felügyelőként.
- 223 GyMJVL II. 877/24.
- 224 Pfeiffer László. Győri Közlöny, 1886. augusztus 22. 67. sz. 3.
- 225 Iparvasút. Győri Közlöny, 1890. december 21. 136. sz. 2.
- 226 Dunántúli Sertéshizlalo Húsipari és Mezőgazdasági Rt. Dunántúli Hírlap, 1920. március 2. 50. sz. 4 „A céget a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank helyiségeiben február 25-én Bún József ügyvezető igazgató elnöklete alatt megtartott alakuló közgyűlésen 12.000 000 korona alaptőkével hozzák létre. A vállalat alapítói között a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank, a Magyar Agrár és Járadékbank Rt, a Böni gyártelep és mezőgazdasági Rt., az Országos Állatforgalmi és Bizományi Rt., a Kokner Adolf Fiai és a Fleischl Adolf cégek szerepelnek. A vállalat átveszi az alapításban részes Böni Gyártelep és Mezőgazdasági Rt. tulajdonában lévő győri Pfeiffer-féle malmot és sertéshizlalo telepet, amely 10000 sertés befogadására van teljesen felszerelve és a sertés hizlaláson kívül-húsipari üzemek-fejlesztésével és állatkereskedelemmel fog foglalkozni.”
- 227 A sertésszállások kitelepítése. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. október 10. 230. sz. 3.
- 228 Iparhatósági megbízottak választása. Győri Közlöny, 1894. december 20. 105. sz. 5.
- 229 Gazdát cserélt ingatlanok. Dunántúli Hírlap, 1917. június 6. 126. sz. 4.
- 230 Hirdetések. Győri Hírlap, 1917. november 18. sz. 8.
- 231 Boldog Újévet kívánok. Dunántúli Hírlap, 1922. január 1. 1. sz. 8.
- 232 Gyűjtogató vagy rövidzárlat miatt leégett egy nádorvárosi malom. Győri Hírlap, 1934. május 16. 109. sz. 3.
- 233 Ingatlanforgalom. Győri Nemzeti Hírlap, 1936. október 25. 7. sz. 12.
- 234 Két öngyilkosság történt Győrött. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. október 5. 227. sz. 3.
- 235 Villámhirdetések. Új Nemzedék, 1938. július 15. 157. sz. 2. Az 1960-as években Viszló János néven a MÁVDAC sikeres sakkozójának szurkolhattak a sakkot szerető győriek.
- 236 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1919. szeptember 18. 67. sz. 4.
- 237 Hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1920. január 4. 3. sz. 4.
- 238 Hirdetések. Győri újság Felső Dunántúl, 1922. november 11. 257. sz. 4.
- 239 Pisztóry 1872. 48.
- 240 GYMJVL Kgyjk 249/1894.

- 241 GYMJVL Kgyjk 406/1910.
- 242 GYMJVL Kgyjk 1761/1850.
- 243 Hirdetések. Győri Közlöny, 1858. február 4. 10. sz. 4.
- 244 Ötvenszázalékos házadómentesség. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. október 6. 277. sz. 3.
- 245 Fórum. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. augusztus 10 180. sz. 4. A fentiek mutatják az egy utcában lakó polgárok szervezettségét.
- 246 Lovastúl együtt befulladt egy kocsis a Marcalba. Dunántúli Hírlap, 1927. június 318. 136. sz. 3. Egy lovász fiú sajnálatos balesete folytán került feljegyzésre az lóúszató létezése. A fiatal úszni nem tudó fiú 10 lovat vitt úsztatni s az egyik hátára ülve bemerészkedett a mély vízbe. A lóról lecsúszott és életét veszítette.
- 247 Környezetvédelem Győrött. Kisalföld, 1976. május 8. 108. sz. 8.
- 248 Hirdetmény. Győri Közlöny, 1885. február 26. 17. sz. 4.
- 249 Hirdetmény. Győri Közlöny, 1886. szeptember 26. 77. sz. 3.
- 250 A körkemence ügy. Győri Közlöny, 1891. október 1. 79. sz. 3–4.
- 251 Pfannl 1932. 289.
- 252 Pfannl 1932. 290.
- 253 János pap országa, egy a legendák világában élő „édenkert” a pogányok által lakta vidék egyetlen szent helye. Az ország lakói között vannak egyszarvú és egyszemű emberek. A folyókban drágakövek folynak víz helyett és gyógyító, fiatalító források szelik át a birodalmat, ahol János pap asztalánál naponta 30 000-en étkeznek, nincs szegénység és nincs bűn. Valószínű, hogy a népnyelvben keletkező kicsit gúnyos elnevezés a terület mezőgazdaságban szinte használhatatlan mivoltára utalt.
- 254 A győri első körkemence. Győri Közlöny, 1885. július 5. 54. sz. 1.
- 255 1 ár 100 m<sup>2</sup>, 100x100x3=30 000 m<sup>3</sup> jó minőségű agyag állt rendelkezésre.
- 256 A győri első körkemence. Győri Közlöny, 1885. július 5. 54. sz. 1. 270 millió téгла előállítására elegendő agyagot tartalmazott ez a terület.
- 257 Életveszélyes gödör. Győri Közlöny, 1896. február 25. 25. sz. 3.
- 258 Az új körkemence. Győri Hírlap, 1899. március 30. 74. sz. 3.
- 259 Új körkemence. Győri Hírlap, 1899. február 21. 42. sz. 2. E szerint a Győri Körkemence Társaság már nem üzemelt, az teljes egészében Hlatky-Schlichter Lajos tulajdona lett.
- 260 Pfannl 1932. 290.
- 261 Somogyi Éva: Ki mit gyűjt. Abdai Hír-Lapok, 2012. április 1. 4. sz. 11.
- 262 Szabady 1943. 12.
- 263 Fekete utcák. Népszabadság, 1959. május 1. 101. sz. 8.
- 264 A Munkásotthon Szövetkezet bódéi. Győri Hírlap, 1907. október 15. 236. sz. 3.
- 265 Hirdetmény. Győri Hírlap, 1908. július 2. 148. sz. 4.
- 266 A külvárosok. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. szeptember 28. 225. sz. 6.
- 267 Fél millió téгла égetéséhez. Győri Friss Újság, 1908. augusztus 19. 188. sz. 3.

- 268 GYMJVL III. 912/263.
- 269 Káldy Lajos téglagyára. Győri Friss Újság, 1914. november 15. 114. sz. 4. Még az 1960-as években gyermekként (hiszen mezőgazdasági területe volt a családnak a Góré dűlőben, sokat játszottunk a téglagyár elhagyatott területén. Emlékképeim szerint egy viszonylag hosszú alagút kemencében égették ki a téglákat.
- 270 Győr város megnyerte pörét a kúrián egy kőműves mesterrel szemben. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. július. 9. 15. sz. 3.
- 271 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1931. február 5. 28. sz. 4.
- 272 Tizenhét zsidó ipari üzem élére állított vállalati vezetőt a polgármester. Dunántúli Hírlap, 1944. július 8. 27. sz. 3.
- 273 Hirdetés. Kisalföld, 1974. november 2. 257. sz. 6.
- 274 Vágóhíd dolgában. Győri Közlöny, 1877. június 21. 50. sz. 3.
- 275 Az új vágóhíd. Győri Közlöny, 1877. október 25. 86. sz. 4.
- 276 Intézkedést kérünk. Győri Közlöny, 1886. június 20. 49. sz. 3.
- 277 A vágóhídi csatorna. Győri Közlöny, 1886. november 18. 92. sz. 3.
- 278 A közönség köréből. Győri Közlöny, 1889. május 5. 53. sz. 2.
- 279 A vágóhídi építkezések. Győri Közlöny, 1889. augusztus 18. 97. sz. 4.
- 280 A kiviteli piac. Győri Hírlap, 1896. március 18. 65. sz. 2.
- 281 Az új vágóhíd. Győri Hírlap, 1898. február 16. 37. sz. 2.
- 282 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1905. május. 9. 58. sz.3.
- 283 Nem lesz Győrött iparos szálló. Felsődunántúli Hétfői Újság, 1934. január 29. 5. sz. 2.
- 284 Ahol a kisemberekkel törődnek. Dunántúli Hírlap, 1934. október 28. 43. sz. 3.
- 285 Spáth Gyula polgármester: A jövő év programjai. Győri Nemzeti Hírlap, 1936. december 25. 57. sz. 2.
- 286 Svájci, svéd adományok a vármegyének és Győrnek. Független Kisgazda, 1946, június 6. 25. sz. 1.
- 287 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1929. június 6. 125. sz. 4.
- 288 Nagy, élénk tevékenység a győri ipari világban. Felsődunántúli Hétfői Újság, 1929. október 7. 40. sz. 2.
- 289 Gyufagyár Győrött. Győri Közlöny, 1867. február 21. 15. sz. 3.
- 290 Gyufagyár gőzerőre. Győri Közlöny, 1884. március 6. 19. sz. 3.
- 291 Halálozás. Győri Közlöny, 1891. július 9. 55. sz. 6.
- 292 A Gyufagyár égése. Győri Közlöny, 1895. január 24. 7. sz. 4.
- 293 Darázs Gyurka: Ázsiai rajzok. Győri Közlöny, 1897. június 13. 47. sz. 5.
- 294 Győri gyújtó – osztrák haszon. Dunántúli Hírlap, 1904. december 13. 146. sz. 2.
- 295 Nyílt tér. Győri Hírlap 1915. december 21. 307. sz. 4.
- 296 Lengyel Adrienn: A Győri Gyufagyár. és A Győri Lemezárugyár: [www.gyorisalon.hu](http://www.gyorisalon.hu)
- 297 N. Magyar 1980. 32. A gyár első követeléséhez képest sokkal jobb feltételeket tudott elérni a tárgyalás során a gyár alapításánál, mint először kérte.
- 298 A Gráb gyár felépült. Győri Hírlap, 1905. november 12. sz. 4.

- 299 N. Magyar 1980. 45. Az Erzsébet ligeti gyár terve nem valósult meg, viszont egy munkásházat épített a cég az Erzsébet liget utca, Szent Imre hg. u. sarkán.
- 300 Új gyártelepek alakulása. Dunántúli Hírlap, 1922. november 21. 241. sz. 3.
- 301 Központi Értesítő, 1924. november 9. 49. 41. sz. 1375.
- 302 Hazahozzák a Hindenburgh léghajó szerencsétlenségénél szörnyethalt győri igazgató holttestét. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. május 12. 106. sz. 4.
- 303 Kosárfonásra alkalmas fűzfavesszőt termeltek ezen a területen.
- 304 GyMJVL Kgyjk 575/ 1920.
- 305 Január 19: Városi közgyűlés. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. január 18. 14. sz. 2.
- 306 Felhívás. Kisalföld 1960. július 23. 174. sz. 7.
- 307 Győr város szabályozási terve. Győri Hírlap, 1898. július 27. 168. sz. 3.
- 308 Tűz a lovaskaszárnyában. Győri Közlöny, 1896. augusztus. 30. 104. sz. 5.
- 309 Ottó főherceg Győrött. Győri Közlöny, 1896. március 17. 34. sz. 2.
- 310 Hadigondozottak figyelmébe. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. április 4. 77. sz. 4. + ill. Állami Munkaközvetítő Hivatal. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. május 6. 18. sz. 4.
- 311 GyMJVL XII. 890/947.
- 312 Cégváltás. Győri Hírlap, 1896. március 29. 74. sz. 4.
- 313 Köszönetnyilvánítás. Győri Hírlap, 1897. szeptember 7. 203. sz. 4.
- 314 GyMJVL III. 893/97.
- 315 GyMJVL III. 893/97.
- 316 GyMJVL III. 893/97.
- 317 Csendőrlaktanya. Győri Közlöny, 1896. május 31. 124. sz. 4.
- 318 Hurcolkodik a csendőrség. Győri Hírlap, 1894. október 18. 4.
- 319 Csendőreink új otthona. Dunántúli Hírlap, 1900. prilis26. 33. sz. 4.
- 320 Győri Közlöny. 1894. július 15. 65. sz. 5.
- 321 GyMJVL Kgyjk 65/1922.
- 322 PM B-1/1943.
- 323 A papíros. Győri Közlöny, 1887. február 6. 11. sz. 3.
- 324 A tanács figyelmébe. Győri Közlöny, 1894. október 21. 95. sz. 6.
- 325 Az áthidalás. Győri Közlöny, 1893. október 8. 87. sz. 3.
- 326 GyMJVL VII. 909/ 238, ill. VII.9.30/488
- 327 Kiadó lakás. Győri Közlöny, 1891. március 22. 24. sz. 7.
- 328 A közönség figyelmébe ajánljuk. Dunántúli Hírlap, 1898. szeptember 11. 73. sz. 4.
- 329 Magános nők otthona Győrött. Győri Hírlap, 1898. november 6. 253. sz. 1.
- 330 GyMJVL III. 893/1897.
- 331 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 332 GyMJVL III. 941/78.
- 333 Városi közgyűlés. Egyéb ügyek. Dunántúli Híradó, 1900. december 16. 100. sz. 3.

- 334 A város az alkalmazottaiért. Dunántúli Híradó, 1900. december 8. 98. sz. 4.  
 335 GyMJVL 1900/404.  
 336 GyMJVL VIII. 927/775.  
 337 Apróhirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. január 24. 19. sz. 6.  
 338 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1920. március 27. 71. sz. 7.  
 339 PMB-1/1943  
 340 GyMJVL. Kgyjk 813/1944.  
 341 GyMJVL Kgyjk 116/1943.  
 342 Katalin vásárra vonatkozólag. Győri Közlöny, 1889. november 14. 135. sz. 3.  
 343 Ház eladás. Győri Közlöny, 1893. április 27. 36. sz. 7.  
 344 Tűz Nádorvárosban. Győri Közlöny, 1887. május 12. 38. sz. 4.  
 345 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.  
 346 A vasúti átjárók. Győri Közlöny, 1885. július 12. 56. sz. 2.  
 347 Győri vízvezeték kiterjesztése. Dunántúli Hírlap, 1910. augusztus 7. 85. sz. 5.  
 348 Értesítés. Dunántúli Hírlap, 1920. január 1. 1. sz. 8.  
 349 Panaszok Nádorvárosból. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. július 28. 168. sz. 3.  
 350 GyMJVL IX. 939/630.  
 351 Panasz a Közép utcából. Győri Nemzeti Hírlap, 1945. február 16. 37. sz. 3.  
 352 PMB-1/1943.  
 353 Hó eltisztítás. Győri Közlöny, 1892. január 24. 9. sz. 3.  
 354 Teherautóval költözködjön. Dunántúli Hírlap, 1928. április 27. 96. sz. 4.  
 355 GyMJV Kgyjk 302/1935. A fenti közgyűlési jegyzőkönyvben olvasható, mely a menhely vezetőnői állására hirdetett pályázatot, hogy „a Lóvonat utcai (nádorvárosi) gyermekmenhely tulajdonképpen óvoda, mert a törvényes rendelkezések értelmében az óvodák számára kötelezően előírt teendőket látja el.” Menhelyvezetőnek a közgyűlés Röck Erzsébet okleveles óvónő kinevezését szavazta meg.  
 356 GyMJV III. 241/896.  
 357 Tizenhárom pályázat a csatornamű bővítéshez. Dunántúli Hírlap, 1925. szeptember 1. 196. sz. 3.  
 358 Bokrétaünnepély. Dunántúli Hírlap, 1926. július 17. 159. sz.3.  
 359 PMB-1/1943.  
 360 Eladó ingatlan. Dunántúli Hírlap, 1912. június 2. 64. sz. 7.  
 361 Halálozások. Dunántúli Hírlap, 1907. április 28. 49. sz. 5.  
 362 Építkezések. Győri Hírlap, 1914. április 9. 84. sz. 3.  
 363 GyMJVL VII. 916/312. Az utcában ez a két derékszögű törés ma is megtalálható.  
 364 Házinyul-, Baromfi-, és Galambtenyésztő Egyesület. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. január 12. 8. sz. 5.  
 365 GyMJVL III. 937/301.  
 366 Lekaszálták már a rétet. Győri Közlöny, 1893. június 25. 55. sz. 3.



- 367 Szép urilak és házhelyek önkéntes árverése. Dunántúli Hírlap, 1928. november 4. 250. sz. 11.
- 368 Baracscai 2011. 71.
- 369 GyMJVL III. 937/301.
- 370 Hirdetések. Győri Közlöny, 1860. március 15. 22. sz. 4.
- 371 Hirdetés. Győri Közlöny, 1871. augusztus 31. 70. sz. 4.
- 372 GyMJVL III.38/901.
- 373 GyMJVL III. 97/893.
- 374 Eladó. Dunántúli Hírlap, 1913. július 31. 89. sz. 4.
- 375 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 376 Győri zsidó vállalatok jegyzéke. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. december 22. 294. sz. 1
- 377 Impozáns keretek közt nyílt meg a harmadik Lakberendezési és Kézműipari Vásár. Dunántúli Hírlap, 1932. október 23. 241. sz. Győri ipar nagy seregszemléje. Győri Hírlap, 1934. szeptember 30. 221. sz. 9–10.
- 378 PMB-1/1947.
- 379 GyMJVL III. 937/301.
- 380 PMB-1/1943.
- 381 GYMJVL Kgyjk 57/1851.
- 382 GYMJVL Kgyjk 1790/1852.
- 383 Hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1909. július 18. 83. sz. 8.
- 384 Kiállítási lakatosművek. Győri Közlöny, 1885. június 4. 45. sz. 3.
- 385 Hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1914. szeptember 18. 200. sz. 4.
- 386 Fűszerkereskedés átvétele. Dunántúli Hírlap, 1894. május 6. 39. sz. 8.
- 387 Csokonai Vitéz Mihály: Régi győri kalmárok. Dunántúli Hírlap, 1929. július 21. 163/. sz. 4.
- 388 A Patronage Cselédelhelyező Intézet. Dunántúli Hírlap, 1906. szeptember 2. 103. sz. 4.
- 389 Katholikus gyermekmenhely Győrött. Dunántúli Hírlap, 1906. szeptember 23. 112. sz. 2.
- 390 Katholikus gyermekmenhely Győrött. Dunántúli Hírlap, 1906. szeptember 23. 112. sz. 2.
- 391 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1910. július 1. 69.sz. 3.
- 392 Jegyzők internátusa Győrött. Dunántúli Hírlap, 1910. május 1. 49. sz. 4.
- 393 Győri Gyermekvédő Otthon közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1911. április 23. 48. sz. 3.
- 394 Női patronázs. Dunántúli Hírlap, 1913. december 25. 150. sz. 18.
- 395 GyMJVL VII. 924/42.
- 396 Nem sikerült a nádorvárosi piac első napja. Dunántúli Hírlap, 1928. november 4. 250. sz. 4.
- 397 Kik vettek házat, földet a múlt hónapban. Dunántúli Hírlap, 1922. március 8. 55. sz. 4.
- 398 GyMJVL X. 914/476.

- 399 GyMJVL X. 914/476.
- 400 GyMJVL X. 914/378.
- 401 A környéken élők visszaemlékezése, hogy nem csak a rendőrség volt ott, hanem 1956-ban a szovjet pk. is. Így volt kiírva „Szovjet katonai parancsnokság”
- 402 Korcsmai orvttamadás. Győri Hírlap, 1906. július 3. 147. sz. 3.
- 403 Ipari változások a múlt hónapban. Dunántúli Hírlap, 1927. június 11. 131. sz. 4.
- 404 GyMJVL VII. 939/16.
- 405 Hirdetések. Győri Hírlap, 1899. május. 21. 116. sz. 4.
- 406 Győr városi választások. Dunántúli Hírlap, 1910. december 6. 136. sz. 2.
- 407 Győri cég sikere. Győri Hírlap, 1914. április 10. 85. sz. 2.
- 408 A kereskedelmi kamara közgyűlése. Győri Hírlap, 1915. október 5. 242. sz. 3.
- 409 Ingatlanok forgalma. Győri Hírlap, 1918. április 5. 77. sz. 2.
- 410 Hirdetés. Győri Hírlap, 1917. szeptember 16. 211. sz. 4.
- 411 A városi közgyűlés előkészítése. Dunántúli Hírlap, 1920. május 13. 105. sz. 2.
- 412 Élénk vita mellett folyt le a Tanítók Háza Egyesület rendkívüli értekezlete. Dunántúli Hírlap, 1931. augusztus 23. 189. sz. 3.
- 413 Budapestre költözik a Benes-gyár? Dunántúli Hírlap, 1932. március 4. 52. sz. 2.
- 414 GyMJVL X. 932/16.
- 415 GyMJVL X. 932/16. A tanács telekérték növekedésének megállapítása céljából készült jegyzőkönyvben a Konek telekre Wennes Jenő út 39. és a 40. alatti lakóházas ingatlanról tett említést.
- 416 Hirdetés. Böven arat. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. augusztus 31. 197. sz. 5.
- 417 [https://www.kieselbach.hu/muvesz/benes-pal\\_](https://www.kieselbach.hu/muvesz/benes-pal_)
- 418 PMB-1/1943.
- 419 PMB-1/1943.
- 420 Régi temetkezési hely. Dunántúli Hírlap, 1901. április 7. 29. sz. 9.
- 421 Halálozás. Dunántúli Hírlap, 1911. december 24. 152. sz. 4.
- 422 Új utcanevek. Dunántúli Hírlap, 1913. január 1. 1. sz. 5.
- 423 Új utcanevek. Dunántúli Hírlap, 1913. január 1. 1. sz. 3.
- 424 GyMJV III. 403/93.
- 425 GyMJVL VII. 907/250.
- 426 Hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1901. október 20. 86. sz. 8.
- 427 GyMJVL Kgyjk 317/1900.
- 428 Wesselényi utca. Dunántúli Hírlap, 1904. július 17. 83. sz. 3.
- 429 GyMJVL Kgyjk 159/1905.
- 430 A győri névtelen utca. Dunántúli Hírlap, 1907. november 28. 143. sz. 2.
- 431 GyMJVL III. 403/93.
- 432 GyMJVL Kgyjk 169/1894.
- 433 Kövezési program. Dunántúli Hírlap, 1902. január 12. 4. sz. 3.

- 434 Utcanyitások. Dunántúli Hírlap, 1909. október 21. 123. sz. 1.
- 435 Wesselényi utca. Dunántúli Hírlap, 1904. július 17. 83. sz. 2.
- 436 A város a tüdővész szolgálatában. Dunántúli Hírlap, 1904. augusztus 7. 92. sz. 4.
- 437 Vívezeték a Wesselényi utcában. Dunántúli Hírlap, 1907. szeptember 3. 105. sz. 3.
- 438 Kik vettek házat, földet a múlt hónapban? Dunántúli Hírlap. 1922. március 8. 55. sz. 3.
- 439 Hirdetés. Dunántúli Hírlap, 1928. február 23. 44. sz. 10.
- 440 Apróhirdetések. Győri Hírlap 1934. május 6. 102. sz. 10.
- 441 PMB-1/1943.
- 442 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap. 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 443 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1897. november 4. 88. sz. 7.
- 444 Halálozás. Dunántúli Hírlap, 1899. június 18. 49. sz. 5.
- 445 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1909. január 14. 6. sz. 1.
- 446 Hirdetmény. Győri Hírlap, 1916. május 6. 104. sz. 4.
- 447 Panaszok egy lebontott háztető mellől. Dunántúli Hírlap, 1926. július 25. 166. sz. 5.
- 448 Árverési hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1932. május 8. 103. sz. 8.
- 449 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1929. augusztus 29. 194. sz. 4. Wennes Jenő út: 1, 3, 5, 7. számú telkekből a 9. (Csaba) utca megnyitása után megmaradó telkekre 9, 11, 13; 15, 17/a, b, c., 19. 29, 39, 41, 43, 51, 53, 55, 57, 69, 61, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 42, 44. Dr. Vass József-utca: 7, 13, 8, 24. Tanítók Háza telkétől a Fecske-utcáig (terjedő üres telekre) és a Szegényház telke után a Szentháromság útig terjedő üres telekre Szentháromság út: A Csokonai és Sanci-utca közötti üres telkekre. Szent György-tér: 2. a Zrínyi-utca és Dugonics utca közötti üres telkekre. Újlak utca: 8. november 12. Erdősor, Újlak-utca és Vilmos császár-út által határolt üres telekre adott házadó mentességet. Következésképpen ezek a háztelkek ekkor kerültek kialakításra, vagy lebontott házak helyén adtak engedélyt új építésre.
- 450 GyMJVL III. 924/192.
- 451 GyMJVL III. 902/107.
- 452 A nádorvárosi gyógyszertár. Dunántúli Hírlap, 1894. január 18. 8. sz. 6.
- 453 GyMJVL Kgyjk 317/1900.
- 454 Eladó ház. Győri Friss Újság, 1905. április 4. 80. sz. 1.
- 455 A Külső Baross út megnyitása. Győri Hírlap, 1914. július 4. 158. sz. 2.
- 456 Az új temető. Győri Hírlap, 1896. augusztus 2. 176. sz. 3.
- 457 GyMJVL VII. 907/ 325.
- 458 A Diák-otthon telke. Dunántúli Hírlap, 1908. február 9. 16. sz. 6.
- 459 Szabadkőműves internátus. Dunántúli Hírlap, 1909. május 23. 60. sz. 5.
- 460 Jegyzők győri internátusa, Dunántúli Hírlap, 1911. augusztus 17. 97. sz. 1.
- 461 GyMJVL Kgyjk 67/1911.
- 462 Városi közgyűlés előkészítése. Dunántúli Hírlap, 1913. május 8. 53. sz. 2.
- 463 A Külső Baross út megnyitása. Győri Hírlap, 1914. július 4. 113. sz. 2.
- 464 A Külső Baross út megnyitása. Győri Hírlap, 1918. október 18. 233. sz. 4.

- 465 GyMJVL III. 923/280.
- 466 A Tanítók Háza. Dunántúli Hírlap, 1927. január 29. 23. sz. 4.
- 467 GyMJVL IX. 922/1367.
- 468 Späth féle telekvétel. Dunántúli Hírlap, 1912. október 3. 117. sz. 2.
- 469 GyMJVL VII. 927/364.
- 470 Új ucca nevek Győrben. Dunántúli Hétfői Újság, 1928. augusztus 6. 32. sz. 6.
- 471 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1928. november 27. 269. sz. 4.
- 472 Körséta Nádorvárosban. Dunántúli Hírlap, 1930. április 3. 76. sz. 2.
- 473 GyMJVL Kgyjk 491/928.
- 474 GyMJVL Kgyjk 118/927. Ma a Szigethy Attila, Liezen-Mayer, Herman Ottó, Baross Gábor utcák által határolt terület.
- 475 A szegényház ügye. Dunántúli Hírlap, 1928. január 21. 17. sz. 3.
- 476 Egy győri nagymasszony halála. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. január 10. 7. sz. 6.  
„Magas kort ért el. 85 esztendő volt özvegy Laucsek Dávidné, a győri patrícus családból való nagymasszony, aki örök álomba merülve elhunyt. Tíz gyermeknek adott életet, akik közül hetet az anyai szív odaadó szeretetével felnevelt, öt fia vett részt az első világháborúban. Három különböző harctereken hősi halált halt a hazáért. Az életben maradt két fia. Laucsek László alezredes és Laucsek Rezső tartalékos százados, győri bankfőtisztviselő a most folyó második világháborúban is ott küzd, harcol a bolsevik fronton a haza és a kereszténység védelmében. Ennek az elhunyt győri nagymasszonyaik egyaránt része volt az anyai boldogságban és az anyai mártíromságban. Tisztelettel és kegyelettel kell megőrizni az ilyen nagymasszonyok emlékét.”
- 477 A győrvidéki tanítóegyesületek elnökségei és a győri Tanítók Háza szervező bizottságnak tagjai. Dunántúli Hírlap, 1926. november 20. 264. sz. 4.
- 478 Építik a Tanítók Házát. Dunántúli Hírlap, 1931. október 24. 241. sz. 2.
- 479 Kik kaphatnak Győrött rendkívüli házadómentességet. Dunántúli Hírlap, 1932. február 14. 36. sz. 5.
- 480 Győri krónika. Dunántúli Hírlap, 1934. november 4. 44. sz. 7. illetve Bécsből Győrbe kísérték a sikkasztás miatt keresett Pötzl házaspárt. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. január 9. 6. sz. 2.
- 481 A város kisgyűlése az útépitési program megvalósításáért. Győri Hírlap, 1936. április 30. 99. sz. 2.
- 482 Versenyárgyalási hirdetmény. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. július 11. 28. sz. 12.
- 483 GyMJVLIII. 937/301.
- 484 A város kisgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1938. április 17. 26. sz. 13.
- 485 Látogatás a Cardo Faipari és Bútorkereskedelmi Rt. telepén. Dunántúli Hírlap, 1931. szeptember 4. 199. sz. 4.
- 486 Csatornát a Farkas Mátyás utcába, Győri Nemzeti Hírlap, 1939. április 26. 96. sz. 4.
- 487 A nádorvárosi polgári kör közgyűlése. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. február 6. 30. sz. 3.
- 488 Apróhirdetés. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. szeptember 10. 205. sz. 10.
- 489 GyMJVL III. 937/301.

- 490 PM B-1/1943.
- 491 Választmányi ülést tartott a Nádorvárosi Keresztény Polgári Kör. Dunántúli Hírlap, 1938. február 27. 9. sz. 3.
- 492 Különfélék. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. augusztus 27. 193. sz. 4.
- 493 Adás-vétel. Győri Nemzeti Hírlap, 1943. április 10. 81. sz. 6.
- 494 PMB-1/1943.
- 495 Hirdetések. Dunántúli Hírlap, 1904. december 11. 145. sz. 3.
- 496 A temető kérdése, Dunántúli Hírlap, 1906. december 18. 152. sz. 2.
- 497 Új idegen kórházak Győrött. Győri Hírlap, 1915. július 8. 166. sz. 4.
- 498 Iskolák kapunyitása. Győri Hírlap, 1915. szeptember 5. 218. sz. 4.
- 499 RMEGyL Kgyjk. 1924 03. 30. sz. 6.
- 500 GyMJVL VIII. 927/355.
- 501 Panaszos levél a Zrínyi utcai barakkokról. Győri Hírlap, 1934. március 7. 53. sz. 3.
- 502 Sötét képek a halálraítélt győri barakkvilágból. Győri Hírlap, 1936. április 13. 85. sz. 6.
- 503 Leszállítják a városi lakások alabérét. Dunántúli Hírlap, 1931. március 25. 69. sz. 2.
- 504 Sötét képek a halálraítélt győri barakkvilágból. Győri Hírlap, 1936. április 13. 85. sz. 6.
- 505 Győri Nemzeti Hírlap, 1937. január 24. 19. sz. 6.
- 506 GyMJVL VII. 934/144.
- 507 Győr város munkája az ínségesek megsegítésére. Dunántúli Hírlap, 1937. január 24. 19. sz. 6.
- 508 A tanács ismerve a helyzetet, hogy a háztulajdonosok nem szívesen adják ki lakásaikat a Budai barakkból jövőknek felvette a kapcsolatot a Győri Háztulajdonosok vezetőségével, aki kilátásba helyezte, hogy érintkezésbe lépnek az üres lakások tulajdonosaival és támogatóan lépnek fel a bérleti jogviszony létrehozásában.
- 509 GyMJVL Kgyjk 201/1924.
- 510 GyMJVL III. 926/56.
- 511 Enyhítik-e a lakásínséget Győrött. Dunántúli Hírlap, 1924. február 26. 47. sz. 2.
- 512 GyMJVL III. 924/293.
- 513 Rgy győri művész sorsa. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. július 12. 156. sz. 3.
- 514 Hírek a városházáról. Dunántúli Hírlap, 1926. április 20. 88. sz. 3.
- 515 Szemetesláda az utcán. Dunántúli Hírlap, 1927. szeptember 7. 202. sz. 3.
- 516 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 517 GyMJVL III. 926/178.
- 518 Körséta Nádorvárosban. Dunántúli Hírlap, 1930. április 3. 76. sz. 2.
- 519 Közel 5000 pengős behajthatatlan lakbérhátralékot törölt a városi kisgyűlés. Dunántúli Hírlap, 1930. január 4. 3. sz. 2.
- 520 Aktuális kérdések. Dunántúli Hírlap, 1930. augusztus 10. 181. sz. 7.
- 521 GyMJVL III. 937/301.
- 522 PMB-1/1943.

- 523 A város közgyűlése. Győri Hírlap, 1917. november 30. 275. sz. 2.
- 524 GyMJVL Kgyjk 359/1917.
- 525 GyMJVL VIII. 925/5.
- 526 GyMJVL III. 924/293.
- 527 GyMJVL III. 926/56.
- 528 GyMJVL II. 926/56.
- 529 Tervpályázat. Dunántúli Hírlap, 1926. január 27. 21. sz. 4.
- 530 GyMJVL III. 926/56.
- 531 GyMJVL III. 926/56.
- 532 A városi bérházak építése. Dunántúli Hírlap, 1926. április 1. 74. sz. 2.
- 533 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 534 Séta a Hunyadi utcában. Győri Hírlap, 1935. augusztus 1. 175. sz. 5.
- 535 GyMJVL IX. 922/1367. Hechtl Frigyes halála után a város Gerő László örökösétől vette meg az ingatlant 1913-ban már azzal a szándékkal, hogy a Hunyadi utca megnyitható legyen.
- 536 GyMJVL IX. 922/1367.
- 537 PMB-1/1943.
- 538 GyMJVL III. 925/76.
- 539 GyMJVL III. 937/301.
- 540 PMB-1/1943.
- 541 A városi legelők értékesítése. Győri Hírlap, 1897. július 15. 158. sz. 2.
- 542 Pályázat. Győri Hírlap, 1898. június 8. 128. sz. 4.
- 543 GyMJVL Kgyjk 9/1899.
- 544 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1911. március 9. 30. sz. 1.
- 545 Ígéret szép szó. Dunántúli Hírlap, 1900. július 26. 59. sz. 4.
- 546 Még egyszer az Erzsébet liget. Dunántúli Hírlap, 1914. április 25. 58. sz. 2.
- 547 Győri főrealiskola tornaversenye. Dunántúli Hírlap, 1911. június 8. 67. sz. 2. „A győri főrealiskola tornaversenyét, mely kedvezőtlen idő miatt a múlt héten elmaradt, ma csütörtökön délután 4 órakor fogják megtartani az Erzsébet ligeti versenypályán. A verseny alatt a katonai zenekar fog játszani. A versenyre a közönség pártfogását kéri az intézet.”
- 548 Erzsébet ligeti sportpálya kibővítése. Dunántúli Hírlap, 1920. május 13. 108. sz. 3.
- 549 Öreg leventék. Dunántúli Hírlap, 1930. április 5. 78. sz. 2.
- 550 GyMJVL IX. 922/1367.
- 551 Földrajzi előismeretek, Győr szabad királyi város leírása és Győrvármegye földrajza a győrvármegyei népiskolák III. osztálya számára. Győr, 1904. 40.
- 552 Haladéktalanul állítsunk elemi iskolát Nádorváros keleti részébe. Dunántúli Hírlap, 1926. szeptember 29. 220. sz. 3.
- 553 GyMJVL VII. 939/16.

- 554 GyMJVL III. 937/301.  
555 PMB-1/1943.  
556 Erzsébet liget utca. Dunántúli Hírlap, 1906. február 15. 19. sz. 2.  
557 Hirdetmény. Győri Hírlap, 1915. október 8. 245. sz. 4.  
558 Úrnapi körmenet. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. június 16. 133. sz. 6.  
559 A Dunántúli Hírlap levelesládájából. Dunántúli Hírlap, 1928. augusztus 31. 197. sz. 2.  
560 Árverési hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1930. április 5. 78. sz. 3.  
561 Eladó ingatlan. Dunántúli Hírlap, 1933. december 24. 113. sz. 15.  
562 GyMJVL III. 937/301.  
563 A Gráb-gyár miért nem adta el munkásainak a Szent Imre úti házait. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. július 12. 156. sz. 2. A két szeszgyári tisztviselő végkielégítésként kapta a munkásházakat. Drobní Lajos bizottsági tag szerint az új tulajdonosok: „bár zsidók, de igazi tűzharcosok.”  
564 PMB-1/1943.  
565 GyMJVL III. 902/107.  
566 GyMJVL III. 902/107.  
567 GyMJVL III. 902/107.  
568 GyMJVL III. 902/107.  
569 GyMJVL III. 902/107.  
570 Csatornát az Attila-utcában. Dunántúli Hírlap, 1906. április 15. 45. sz. 6.  
571 GyMJVL X. 932/16.  
572 Építési vállalkozók. Dunántúli Hírlap, 1904. január 12. 5. sz. 4.  
573 Értesítés. Dunántúli Hírlap, 1905. június 4. 69. sz. 10.  
574 Építési vállalkozók. Dunántúli Hírlap, 1906. július 3. 78. sz. 4.  
575 Ipari vállalatok. Dunántúli Hírlap, 1910. október 25. 118. sz. 4.  
576 Építkező Vállalatok. Dunántúli Hírlap, 1912. június 4. 65. sz. 4.  
577 Építési Iroda. Dunántúli Hírlap, 1928. szeptember 18. 211. sz. 4.  
578 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1921. április 23. 91. sz. 2.  
579 GyMJVL 109/1907.  
580 Eladó házak. Dunántúli Hírlap, 1907. november 28. 260. sz. 4.  
581 GyMJVL III. 188/ 1910.  
582 A város kétnapos közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1913. november 30. 141. sz. 2.  
583 Nádorvárosi búcsú. Győri Közlöny, 1883. július 19. 58. sz. 2.  
584 A nádorvárosi búcsú. Dunántúli Hírlap, 1927. július 26. 167. sz. 5.  
585 GyMJVL III. 937/301.  
586 GyMJVL Kgyjk 60/1908.  
587 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1911. március 9. 30. sz. 2.  
588 Új utca Nádorvárosban. Dunántúli Hírlap, 1907. április 25. 48. sz. 3.

- 589 GyMJVL Kgyjk 911/65.
- 590 A város kétnapos közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1913. november 30. 141. sz. 4.
- 591 Orvosi hír. Dunántúli Hírlap, 1932. október 16. 235. sz. 6.
- 592 Stylusbútorok Fülöp József. Dunántúli Hírlap, 1927. november 13. 258. sz. 6.
- 593 A törvényhatósági legtöbb adófizetők. Dunántúli Hírlap, 1929. július 19. 161. sz. 5. Pattermann Rezső (Buda u. 3.) a virilisták névsorában a 132. helyet foglalta el az 1828. évben 1242 P adó megfizetésével. A Royal kávéházat 1930-ban adta át Bognár Mihálynak, a Hungária kávéház volt főpincérének.
- 594 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1927. október 26. 243/4
- 595 Építési Iroda. Dunántúli Hírlap, 1928. szeptember 2. 199. sz. 8.
- 596 Panaszos levél a Zrínyi utcai barakkokról. Győri Hírlap, 1934. március 7. 53. sz. 3.
- 597 Új gyár a Régiposta utcában. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. szeptember 26. 219. sz. 2.
- 598 Ingatlanforgalom. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. január 5. 3. 2. sz. 2.
- 599 GyMJVL III. 937/301.
- 600 PMB-1/1943.
- 601 Győr névtelen utcája. Dunántúli Hírlap, 1904. január 21. 9. sz. 3.
- 602 GyMJVL III. 925/76.
- 603 A múlt évi inségakció epilógusa a törvényszéken. Dunántúli Hírlap, 1931. szeptember 29. 219. sz. 5.
- 604 Ingatlanok forgalma. Győri Hírlap, 1918. április. 4. 76. sz. 2.
- 605 Corvin u. 22. sz. új ház. Dunántúli Hírlap, 1911. február 14. 20. sz. 4.
- 606 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1935. szeptember 22. 45. sz. 3. Bár az utca elnevezéséről a 60/1908. Kgy. határozat döntött, a 204/1935. határozat mégis új utca felvételének vitáját tűzte napirendre.
- 607 A városrendezés. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. február 2. 26. sz. 3.
- 608 Köszönő levelek a polgári körnek. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. március 14. sz. 61. 4.
- 609 PMB-1/1943.
- 610 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1932. március 27. 70. sz. 9.
- 611 Hirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. január 1. 1. sz. 8.
- 612 GyMJVL III. 925/76.
- 613 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1928. november 27. 269. sz. 4.
- 614 Kik kaphatnak Győrött rendkívüli házadómentességet. Dunántúli Hírlap, 1932. február 14. 36. sz. 5.
- 615 GyMJVL VIII. 932/8.
- 616 Nádorváros legyen Győrnek a „tüdeje”. Dunántúli Hírlap, 1932. október 23. 241. sz. 5.
- 617 GyMJVL III. 932/71.
- 618 GyMJVL VII. 932/32.
- 619 Érdekes tulajdonváltások a múlt hét ingatlanforgalmában. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. augusztus 1. 173. sz. 5. Apróhirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. augusztus 10. 177. sz. 6.



- 620 Apróhirdetések. Győri Hírlap, 1936. augusztus. 22. 191. sz. 6.
- 621 Tomaj 1968. 243.
- 622 GyMJVL III. 937/301.
- 623 PMB-1/1943.
- 624 A Nádorvárosi Polgári Kör közgyűlése. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. február 6. 30. sz. 3.
- 625 Új gyár a Régiposta utcában. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. szeptember 26. 219. sz. 2
- 626 Szakál 2011. 33.
- 627 Richards Híradó. Kultúrház emlékfüzet. Felelős kiadó: Kertész Nándor ügyvezető igazgató. Szerkesztő Hermann László István 1940. 9.
- 628 Szakál 2011. 33.
- 629 Kártolt fonal: kártolt fonási eljárással állítják elő rövidebb szálhosszúsággal rendelkező és vastagabb elemi szálakból. Jellegetessége: a fonal „szőrösebb” egyenlőtlen felületű, az elemi szálak kevésbé párhuzamosak a fonaltestben, fogása érdekesebb.
- 630 Richards Híradó 1940. Pápai Ernő Műintézete, Budapest.
- 631 Karácsony a Richards gyárban. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. december 22. 292. sz. 2.
- 632 A Győrnádorvárosi Polgári Kör a kormányzót és helyettesét ünnepelte. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. március. 5. 52. sz. 3.
- 633 PMB-1/1943.
- 634 GyMJVL IX. 922/1367.
- 635 Disputálás Borsos Miklós szobrászművésszel két szoborról és más egyebekről. Dunántúli Hírlap, 1941. április 12. 15. sz. 6.
- 636 GyMJVL 60/1908.
- 637 G. Papp 2006. 160.
- 638 A város ingatlanjainak eladása. Dunántúli Hírlap, 1920. május 12. 107. sz. 3.
- 639 Városi ingatlanok árverése. Dunántúli Hírlap, 1920. június 6. 126. sz. 2.
- 640 Apróhirdetések. Dunántúli Hírlap, 1926. október 24. 242. sz. 7.
- 641 Teljes lendülettel indult meg a győri vízi élet. Dunántúli Hírlap, 1928. június 10. 130. sz. 3.
- 642 Munkaadó, 1926-1933. Építőmesterek lapja, 1929. március 27. 13sz. 7.
- 643 Győri Hírlap, 1929. április 27. 95. sz. 2.
- 644 Győri Hírlap, 1929. március 29. 70. sz. 2.
- 645 PMB-1/1943.
- 646 GyMJVL Kgyjk 405/908.
- 647 GyMJVL Kgyjk 228/1911.
- 648 GyMJVL Kgyjk 349/1926.
- 649 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1910. december 4. 135. sz. 5.
- 650 Győr város közgyűlése. Dunántúli Hírlap, 1911. szeptember 24. 113. sz. 1.
- 651 Árverési hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1920. május 30. 121. sz. 3.
- 652 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.

- 653 Teljesül a körkemenicei utcai lakók régi óhaja. Dunántúli Hírlap, 1930. február 26. 47. sz. 3.
- 654 Megkezdték a gázcsőhálózat bővítési munkái. Dunántúli Hírlap, 1930. május 7. 102. sz. 1.
- 655 PMB-1/1943.
- 656 GyMJVL III. 940/170.
- 657 PMB-1/1943.
- 658 Pató Pál városa. Dunántúli Hírlap, 1931. március 22. 67. sz. 3.
- 659 Sürgősen rendbe kell hozni a győri utcákat. Dunántúli Hírlap, 1931. január 6. 4. sz. 2.
- 660 GyMJVL III. 912/202.
- 661 GyMJVL III. 937/301.
- 662 Kik építkeznek? Dunántúli Hírlap, 1922. november 29. 273. sz. 2.
- 663 GyMJVL III. 403/93.
- 664 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 665 GyMJVL VII. 934/144
- 666 GyMJVLIII. 937/301.
- 667 Kert utcai mosoda. Dunántúli Hírlap, 1904. december 8. 144. sz. 2.
- 668 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 669 GyMJVL Kgyjk 60/1908.
- 670 GyMJVL III. 913/71.
- 671 GyMJVL III. 913/71.
- 672 Egyre nagyobb arányban adakozik a kiüldözött jugoszláviai magyarság segítségére a győri társadalom. Győri Hírlap, 1934. december 14. 281. sz. 4.
- 673 Háztulajdonosok értekezlete Nádorvárosban. Dunántúli Hírlap, 1933. február 21. 42. sz. 4.
- 674 A nádorvárosi kilakoltatással kapcsolatban. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. július 20. 107. sz. 4.
- 675 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. sz. 4.
- 676 Leventegyűlések. Dunántúli Hírlap, 1928. november 30. 272. sz. 3.
- 677 Körséta Nádorvárosban. Dunántúli Hírlap, 1930. április 3. 76. sz. 2.
- 678 GyMJVL III. 910/225.
- 679 Hirdetmény. Dunántúli Hírlap, 1926. március 30. 72. 4.
- 680 GyMJVL III. 937/301.
- 681 GyMJV VII. 907/ 325.
- 682 GyMJV Kgyjk 118/933.
- 683 GyMJVL III. 937/301.
- 684 PMB-1/1943.
- 685 PMB-1/1950.
- 686 GyMJVL Kgyjk 60/908.

- 687 GyMJVL Kgyjk 33/ 928.
- 688 GyMJVL IX. 922/1367.
- 689 GyMJVL Kgyjk 15/1936.
- 690 GyMJVL VII. 927/364.
- 691 GyMJVL VII. 927/364.
- 692 Közműveket kap a Liezen-Mayer utca és környéke. Győri Nemzeti Hírlap, 1940. június 19. 137. sz. 2.
- 693 Ingatlanforgalom. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. december 12. 282. sz. 12.
- 694 PMB-1/1943.
- 695 Pályázatot hirdet a város csatornabővítési munkálatokra. Dunántúli Hírlap, 1925. augusztus 11. 280. sz. 3.
- 696 Hirdetmény. Győri Lloyd, 1927. március 27. 13. sz. 6.
- 697 Hétszázezer pengős ingatlan forgalom az elmúlt hetekben. Győri Nemzeti Hírlap, 1941. május 16. 111. sz. 3.
- 698 Apróhirdetések. Győri Nemzeti Hírlap, 1942. október 6. 226. sz. 6.
- 699 Vojacsek Imre

# Felhasznált irodalom

---

- Baják László: Címerek a gyászszerartásokon a 19. századból. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 35-36. Szerk.: Veres László, Viga Gyula. Miskolc, 1997. 163-192.
- Baracska András: Elszabadult felszabadítók. In: Győri Tanulmányok 32. Győr, 2011. 71-82.
- Borbíró Virgil–Valló István: Győr város építéstörténete. Bp., Akadémia Kiadó, 1956.
- Boros Bálint–Olaszi Imre–Markó Endre: Győr, az iskolaváros 1996. Győr, 1996.
- Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye és város története. Bp., Országos Monográfiai Társaság, 1910.
- Csányi Sándor: Győr részletes kalauza (Lux Géza rajzaival). Bp., 1933.
- Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása. Bp., 1874.
- Gunst Péter: Nagybirtok leltárak 1934–1939. In: Agrártörténeti Szemle 7. évf. 1965.
- Győr szab. kir. város Ipartestületének története 1910–1935. Győr, Baross nyomda, 1936.
- Győri Életrajzi Lexikon. Szerk.: Grábics Frigyes, Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Győr, Győr Városi Könyvtár, 1999.
- Palatinusz József–Halász Imre: Győr szab. kir. városi és Győr-Moson-Pozsony k. e. e. megyei Fejek. Győr, 1931.
- Kerekes Sámuel–Enyedi Barnabás: Győr-Moson-Pozsony k.e.e vármegyék ismertetője, és monográfiája. Bp., 1930.
- Kurucz József: A Győri Ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Bp., Pannónia, 1911.
- Mendelényi István: Győr szab. kir. város Monográphiája Győr monográfiája. Győr, 1879.
- Mentes Zoltán: Baross Gábor emlékkönyv. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Állami Közútkezelő Közhasznú Társaság, 1998.
- Millner Antal: A Győrvárosi Róm. Kath. Elemi Iskolai Önkormányzat által fenntartott és annak hatósági felügyelete alatt álló népiskolák X. 19. évi értesítője az 1904–1905. tanévről. Győr, 1905.
- Millner Antal: 1911. A Győri Egyesült Róm. Kath. Plébániák Önkormányzati Egyházközsége által fenntartott és annak hatósági felügyelete alatt álló népiskolák az 1910–1911. tanévről. Győr, 1911.
- N. Magyar Tibor: Műbörgvartás Magyarországon (1905–1980). Bp., Akadémiai K., 1980.
- Papp Győző–Pálkövi Gyula–Szabady János: Hetvenöt év kék-fehérben: a MÁVDAC története 1912–1987. Győr, MÁVDAC Sportegyesület, 1987.
- Papp Katalin, G.: Győr utcanevei. Győr, Hazánk, 2006.

- Pfannl Jenő: A győri vár és téglái. In: Valló István szerk.: Győri Szemle 3. évfolyam, 1932. III. évfolyam. 10. szám. 1932.
- Petz Aladár: Győr Szab. Kir. Város Szentháromság Közkórházának múltja és jelene, 1749-1928. Győr, Győregyházmegyei Alap nyomdája, 1929.
- Pisztóry Mór: Győrváros gabonaforgalma és gabonakereskedése. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 8. (1871–1872) 1. füzet.
- Szabady Béla: Győr szab. kir. város kialakulása. In: Emlékkönyv szabad és királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmával. Győr, 1943.
- Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Bp., L'Harmattan, 2002.
- Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyék. Bp., Megyei Városok Monográfiája Kiadóhivatal, 1938.
- Szelestey Béla: Templomszentelési emlékkönyv. Győr, Szent Imre herceg úti egyházközség, 1943.
- Tomaj Ferenc: Győr utcái és terei. In: Arrabona–Múzeumi közlemények. Győr, 1967–1968.
- Torma Attila: Vásárterek, piachelyek Győrben a 19. század közepétől a rendszerváltozásig. Győr, Hazánk K., 2012.
- Torma Attila: Győr vármegye főispánjai. Győr, Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér, 2017.
- Tóth Enikő: Egy győri építész pályája a 20. században. Káldy Barna élete és munkássága. In: Győri Tanulmányok 35. Győr, 2015. 177-196.
- Valló István: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, Győr Baráti Köreinek kiadás, 1930.
- Winkler Mihály: Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdedóvó Elemi Leányiskola Polgári Leányiskola Értesítője. Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1935.
- Győrnádorvárosi Római Katolikus Kisdedóvó Elemi Leányiskola Polgári Leányiskola Értesítője. Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1935.
- Millner Pál: A Győrvárosi Róm. Kath. Elemi Iskolai Önkormányzat által fenntartott és annak hatósági felügyelete alatt álló népiskolák X. 19. évi értesítője az 1904–1905., illetve az 1910–1911. tanévről. Szerk. Millner Pál igazgató. Győr, A Győrvárosi R. Kath. Elemi Isk. Önkormányzat, 1911.

### **Lakcímjegyzékek, címtárak:**

- Új képes győri cím- és ügy-naptár 1857. évre. Győr, [1856.]
- Legújabb nagy győri naptár 1876. szökő évre Győr sz. kir. város és Győrsziget lakóinak címtárával. Győr, Czech Sándor Nyomdája, [1875.]
- Legújabb nagy győri naptár 1877. szökő évre Győr sz. kir. város és Győrsziget lakóinak címtárával. Győr, Czech Sándor Nyomdája, [1876.]
- Győr szab. kir. város, Győrsziget és Révfalu cím- és lakjegyzéke. Győr, Heckenast György Nyomdája, 1903.
- Győr Szab. Kir. Város és Győrvármegye cím és lakjegyzéke az 1904-ik évre. Győr, Győregyházmegyei Könyvnyomdája, 1904.

- Győr Szab. Kir. Város és Győrvármegye cím és lakjegyzéke az 1905-ik évre. Győr, Nitsmann József Könyvnyomdája, 1905.
- Győr Szab. Kir. Város és Győrvármegye cím és lakjegyzéke, [1909] Győr, Nitsmann József Könyvnyomdája, 1909.
- Győr Szab. Kir. Város és Győrvármegye cím és lakjegyzéke az 1911. évre. Celldömölk, Drinkveve Nándor Könyvnyomdája, 1910.
- Győr Szab. Kir. Város és Győrvármegye útmutatója, 1915. Győr, Pannonia, 1915.

### **Rövidítések jegyzéke**

- GyMJVL Kgyjk: Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai. IV.b 1104a Közgyűlési Jegyzőkönyvek.
- GyMJVL: Győr város tanácsának iratai. IV.b 1104b Közgyűlési Iratok.
- GyÉL 1999.: Győri életrajzi lexikon. [Szerk.] Grábics Frigyes, Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Győr, 1999. 417 p
- PM B-1 1950.: Postamúzeum. 9045 Vidéki Távbeszélő Győr-Sopron megye távbeszélő előfizetőinek nevei 1950.
- PM B-1/: Postamúzeum. 9045 Vidéki Hálózatok Betűrendes Távbeszélő Névsora Postamúzeum. 8992.
- RMEGYL Kgyjk: Ráth Mátyás Győri Levéltár Közgyűlési Jegyzőkönyv
- RFMTM: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
- GyMJVL MüLHI: Győr Megyei Jogú Város Levéltára Műszaki Levéltár Hivatalos Iratai.
- GyMJVLGyVTTJ: Győr Megyei Jogú Város Levéltára Győr Városi Tanács Tanácsülési Jegyzőkönyvei.

# Névmutató

---

- I. Ferenc József 38, 44, 63  
II. József császár 14, 51  
7. sz. Óvodai Körzet 50  
27. sz. Napközi Otthonos Óvoda 50  
31. sz. Napközi Otthonos Óvoda 44  
Ábrahám István 159  
Ábrámovics Simonné 113  
Ács József 106  
Adler József 101  
Agonia-társulat 14  
Albrecht Károly 162  
Aldor Kálmán 146  
Állami Építészeti Hivatal 88, 132  
Állami Munkaközvetítő Hivatal 88  
Államvédelmi Hivatal 110  
Alpár Ignác 36  
Apor Vilmos 50, 54  
Apor Vilmos úti Állami Általános Iskola 50  
Babits Antalné 160  
Back Hermann 62, 63, 67, 142, 151  
Baitz Mihály 159  
Baksai József 134  
Balatoni Miklós 156  
Balics Lajos 23  
Bana László 113  
Bánóczy Gyula 109  
Baranyai Lajos 159  
Barcza Dániel 119  
Bárdos Lajos 95  
Barka József 95  
Barna János 113  
Baross Gábor 32, 47,  
Baross Gábor Egyesület 67  
Bay Ferencné 109  
Bayer Lajos 127  
Bázel Aurél 135  
Becker János 160  
Bécs Sándor 96  
Bécsi Ferenc 113  
Bedő Antal 159  
Bedy Vince 108  
Beke Pál 111, 113  
Békefi Péter 173  
Benes György 111, 112, 141, 150, 151  
Benes József 112  
Benes Pál 112, 143, 177  
Benes Testvérek Vegyészeti Gyár Rt. 112  
Benkő Gáborné 151  
Béres Gyula 47  
Bergmann Imre 113  
Bierbauer Lipót 62  
Birnauer István 147  
Birner Károlyné 105  
Blöttl Frigyes 20  
Boczkó Imre 46  
Boda Jenőné 145  
Bogáthy Samu 133  
Boglári László 95  
Borostyán Lajos 111, 113  
Borsos Miklós 54, 153,  
Bozzay János 161  
Böhm Gusztáv 76  
Böhm Józsefné 95  
Bölcsházi Árpád 113  
Böröczky Antal 161  
Brantl Lajos 12  
Braun Ignác 105, 163  
Braun Jánosné 159  
Braunstein Mátyás 106  
Braunsteiner Frigyes 108, 113  
Breyer István dr. 52, 53  
Brunszvik Teréz 44  
Budai Ferenc 159  
Budalakk- és Festékgyár 82  
Budalakk Festék- és Műgyantagyár  
    V. számú győri gyáregysége 82  
Buday Ferenc 159  
Buzássy Károly 19  
Capacci, Antonio 51  
Chalupka Károly 47, 50, 102, 119, 126  
Corradi Gyula 136  
Crovana Mihály 113  
Czapp Ferenc 148  
Czébán Ferenc 164  
Czvetkó Antal 159  
Czvitkó János 157

- Csákány István 136  
Császári és Királyi 5. sz. hadtestparancsnoksága  
87  
Császári és Királyi Hadügyminisztérium 88  
Cseh János 103  
Cseh Margit 129  
Csillag Pálné 27  
Csizmadia József 27  
Csokonai Vitéz Mihály 108  
Danizy Gyula 122  
Dely Kálmán 159  
Deutsch Gyula 100  
Deutsch Mariska 156  
Deutsch Mór 110  
Ditró Károly 152  
Dobra János 107  
Domonkos Dezső 140  
Domonkos Lenke 140  
Döbrössy Károly 106  
Dömötör Imre 104, 160  
Dömötör Irén 104  
Dörner Rudolf 106  
Drescher Béla 106  
Drobni Lajos 133  
Ducsek Antalné 160  
Dunántúli Sertéshizláló Húsipari és  
Mezőgazdasági Rt. 26, 67  
Eckstein Salamon 140  
Edvi István 104  
Egri Mihályné 164  
Ekker Lajos 153  
Elbert Béláné 151  
Endresz György 124, 129  
Engel Róza 101  
Erdélyi Ferenc 102, 121  
Erdélyi István 114  
Erdélyi Iván 101, 102  
Erdélyi Sándor 35, 147  
Ernst János 166  
Fábián Vilmos 104  
Falb Ferenc 99, 100  
Falb Ferencné 101  
Farkas Henrik 66  
Farkas Imre 128  
Farkas János 65  
Farkas Lőrinc 159  
Farkas Mátyás 49, 50, 69, 102, 124, 128, 129  
Farkas Sándor 140  
Farnady András 142, 146  
Farnady Béla 151  
Fekete Ignác 90  
Fekete László 111, 114, 146  
Fekete Mihály 160  
Felsődunántúli Hangya Szövetkezet 94  
Fettik Pál 24, 38  
Fischer és Angster 113  
Fischer Gyula 113, 125, 155  
Fischer József 26  
Fischer Kálmánné 113  
Fischer Károly 65  
Fischer László 113  
Fischer Salamon 61, 62  
Fischner Mihályné 160  
Foki Ferenc 104  
Francsics Ernő 25  
Francsics István 96  
Francsics Istvánné 25  
Frankl Jakab 146  
Frantisek Béla 137  
Fráter Artúr 147  
Freund Jakab 105  
Freund Jakabné 105  
Friedmann Miksa 151  
Frigyes laktanya 8, 22, 36, 39, 72, 118, 120,  
124, 179,  
Froon József 51  
Fülöp András 103  
Fülöp József 146  
Fülöp Lajos 129  
Fürstenfeld Gizella 101  
Füves Károly 114  
Gaál Ferenc 107  
Galambos Józsefné Schweitzer Terézia 101  
Gallos János 155  
Gallyas Kamilló 94  
Ganz Pál 106  
Gárdonyi Géza 49, 50  
Gárdonyi Géza Általános Iskola 48-50, 126, 127,  
172  
Gecsei Sándor 137  
Gereczky Gyula 130  
Gerencsér Miklós 75  
Gerő László 535  
Gestetner Lajos 76  
Gestetner Náthánné 164  
Gilgenbach János 22  
Gindlstrasser Józsefné 161  
Góger Mária 123, 142  
Góger Mihály 70  
Goldsand (Gallyas) Frigyes 165  
Goldsand Pál 165  
Gombos Lajos 54



- Gottlieb Árpád 111  
 Gócze Géza 114  
 Gócze Miklós 102  
 Görög József 156  
 Grab Emanuel 81, 175  
 Grab Hugó dr. 81, 175  
 Grab és Fiai Viaszos Vászon Árugyár 81  
 Grab M. és Fiai Rt. 8, 27, 28, 73, 74, 81, 82, 140, 156, 157  
 Grábits András 52  
 Graf Gyula 161  
 Grósz József 110  
 Gröber Géza 146  
 Grünbaum Vilmos 122  
 Grünwald János 72, 73  
 Grünwald Jánosné 72  
 Grünwald téglagyár 26, 72  
 Günster-ház 25  
 Győr Városi és Megyei Takarékpénztár Kft. 26  
 Győr-Sopron-Ébenfurti Vasút 33, 34, 71  
 György Ede 147  
 György Károly dr. 46  
 Györgyi Mihály 60  
 Győri II. sz. Magyar Királyi Állami Gárdonyi Géza Polgári Fiúiskola lásd Gárdonyi Géza Általános Iskola  
 Győri II. sz. Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola lásd Gárdonyi Géza Általános Iskola  
 Győri Általános Takarékpénztár 25  
 Győri Egyesült Római Katolikus Plébániák Egyházközsége 25  
 Győri Evangélikus Egyházközség 54, 130  
 Győri Gözmalom Rt. 60  
 Győri Gyermekvédő Otthon 108  
 Győri Gyermekvédő Otthon Egyesület 109  
 Győri Hengermalom Rt. 60, 64, 153  
 Győri Katolikus Nővédő Egyesület 108  
 Győri Körkemence Társaság 72, 73  
 Győri Lakkgyár 27, 28  
 Győri Magyar Munkásotthon Szövetkezet 75  
 Győri Polgári Kerékpár Egylet 138  
 Győri Torna Egylet 138, 139  
 Győri Városgazdálkodási és Útkarbantartó Vállalat 76  
 Győri Vasúti Iroda 29  
 Győri Vívó Klub 135  
 Győri Vívezeték Társaság 62  
 Györkös István 113  
 Győrnaprádósi Állami Óvoda 44  
 Győrnaprádósi Katolikus Fiú Elemi Iskola 45  
 Győrnaprádósi Néptanoda 42, 92  
 Győrnaprádósi Protestáns Fiókkör 45  
 Győrnaprádósi Római Katolikus Leánytanoda 42  
 Győrnaprádósi Római Katolikus Kisdedővő Elemi Leányiskola Polgári Leányiskola 43, 46, 205  
 Győrnaprádósi Szent Imre Herceg Magy. Kir. Áll. Elemi Népiskola és Magy. Kir. Áll. Kisdedővő lásd Kölcsey Ferenc Általános Iskola  
 Győrvári Lajos 113  
 Győrvárosi Római Katolikus Önkormányzatot 42  
 Győrvidéki Fakereskedelmi Rt. 28  
 GySEV 21, 24, 25, 31-33, 39, 70, 91, 96, 97, 99, 101, 103, 117, 160, 162, 164  
 Haág Géza 129  
 Haás Béla 164  
 Háhn Imre 106  
 Hajós György 69  
 Halász Géza 159  
 Halbritter Károly 26  
 Halma Ferencné 26  
 Hamm Fülöpné 113  
 Hammer Gyula 128  
 Handy Ferencné 113  
 Hanke Vilmos 122  
 Hartmann László 134  
 Haslinger Dezső 107  
 Hász István 109  
 Hatos Lászlóné 107  
 Hauck Margit 100  
 Havas Miklós 136  
 Háztulajdonosok Naprádósi Egyesülete 162  
 Heberling Ferenc 142, 143  
 Hechtl Frigyes 56, 70, 105,  
 Hegedüs László 149  
 Heid Elemér 25  
 Heimler Ernő 113  
 Heister Sigbert 11  
 Heller Mária 113  
 Hets János 22, 90  
 Hets Mátyás 22, 55, 66, 90  
 Hikszi István 156  
 Hirsch Ádám 91  
 Hlatky-Schlichter Lajos 27, 45, 47, 49, 74, 86, 88, 108, 109, 133  
 Hock Betonépítő Rt. 101  
 Holzhammer Samu 23, 90,  
 Holzhammer Sámuelné 91

Horák Adolf 137  
 Hornek Ferenc 102  
 Horthy Miklós 112  
 Horváth Antal 146, 164  
 Horváth Árpádné 129  
 Horváth Endre 149  
 Horváth Ferenc 52, 103  
 Horváth György 100, 101  
 Horváth Gyula 111,  
 Horváth Gyuláné 125,  
 Horváth Ilona 100  
 Horváth Imre 159  
 Horváth István 113, 156  
 Horváth Istvánné 101  
 Horváth János 75, 159  
 Horváth Jenő 107  
 Horváth Kálmán 75  
 Horváth József 63, 107, 151, 159, 161  
 Horváth Lajos 106, 149, 156  
 Horváth László 136  
 Horváth Lászlóné 160  
 Horváth Miklós 53, 108  
 Horváth Pál 75, 159  
 Horváth Sándor Domonkos 204, 206  
 Höfer Andor 166  
 Höfer Vilmos 95, 101, 102, 148, 149  
 Hujber Vilmos 113  
 Hübner Jenő 35  
 Hütter Géza 106  
 Illés Aladár 149  
 Imre Sándor 151  
 Inkei László 134  
 Iparos Tanonciskola 48, 49, 88  
 Jakab István 159  
 Jakob Dániel 156  
 Jaksa József 52  
 Jámbor Mihályné 106  
 Janesch testvérek 96  
 Jankovich Aladár 102  
 Jankovits Ferenc 65  
 Jankovits János 66  
 Jankovits Károly 65  
 Jánossy Gyula 160  
 Járfás István 79, 140  
 Jedlik Antal 159  
 Jerfy Iván 129  
 Jerfy Olga 113, 150  
 Jerger Ferenc 95, 107  
 Jézus Szent Szíve apácakolostor 40  
 Joánovits István 165  
 Johannes Tódor 160  
 Jókay Alajos 136  
 Joláthy Ferencné 109  
 Juhász Donát 107  
 Juhász Istvánné 159  
 Juranics Istvánné 160  
 Kacsák Lajos 113  
 Kacsák Mihály 111, 150  
 Kádár Árpád 134  
 Kádár Vilmosné 137  
 Kaiser Károly 95  
 Kakics József 111  
 Káldy Barna 54, 95, 111, 122, 143, 144, 146,  
 148, 154, 205  
 Káldy Lajos 48, 76, 143, 144, 146  
 Káldy Mihály 143, 144, 148  
 Kalmárné Gál Rózsi 113  
 Kálvária utcai Óvoda 44  
 Kálvária úti Ének-Zenei Általános Iskola 44  
 Kalzianer Jozefina Alojzia 14  
 Kántor Dezső 106  
 Károlyi Géza 145  
 Kaszimir Ferenc 24  
 Kató Alajos 122  
 Kayn Magdolna 71  
 Kázler Frigyes 14  
 Kelemen András 25, 94, 95  
 Kelemen Károlyné 103  
 Kelemen Mihály 28  
 Kelepecz Domonkos 129  
 Kempf József 128  
 Keresztúri Margit 140  
 Kern József 26  
 Kern Lajos ifj. 25  
 Kertész Kató 145  
 Kertész Nándor 147, 151  
 Kéry Endre 95  
 Kicsovics Mihály 70  
 Kis István 161  
 Kiss Andrásné 104  
 Kiss Ida 109  
 Kiss László 134, 160  
 Kityel István 160  
 Knauz József 113  
 Kneif János 68, 153  
 Knotik Antal 151  
 Kocsis János 113  
 Kohut Lajos 156  
 Kollár János 75, 159  
 Koller Rezső 113  
 Koltai Virgil 13, 22,

Komáromi Császári és Királyi 5.  
 Hadtestparancsnokság Műszaki Igazgatósága  
 37

Komondy József 149  
 Koncz Gyula 25, 95  
 Kopfstein Imre 66  
 Kopfstein Richárd 66, 104  
 Korbonitz Mihály 160  
 Korcsák Ferencné 159  
 Korn József 87, 122  
 Kovács András 159  
 Kovács Elemér 46  
 Kovács Gyula 154  
 Kovács János 25  
 Kovács Jenő 134  
 Kovács Mihály 95  
 Kovács Sándor 151  
 Kovalter Lajos 70  
 Kovalter Samu 101  
 Kovács Dezső 95  
 Kozma Imréné 159  
 Köberl Sándor 114  
 Kölcsey Ferenc Általános Iskola 50  
 König Samu 138  
 Korkemence Társaság 72-74  
 Körmendy János 149  
 Körmendy Nándor 53, 171  
 Körmendy Viktor 96  
 Kővári Ferenc 103  
 Králik Dominika 41  
 Kránitz József 137  
 Krausz Gyula 159  
 Kriván Elemér 160  
 Krizsanits Károly 159  
 Kulacs István 113  
 Kun László 166  
 Kundráth Károly 101  
 Kurcsics Lajos 106  
 Kurner Ferenc 104  
 Kurucz Ferenc 104  
 Kuti János 159  
 Kuttner Miksa 147  
 Kvirsfeld László 122  
 Kwasnitzky Károly 66  
 Lajkó Vince 156  
 Lakatos Kálmán 54, 107, 111  
 Laktanyaépítő Bizottság 36  
 Lányi Ferenc 161  
 László Rudolf 113, 156  
 Latesz Jakab 61, 70  
 Latesz József 66, 164

Latesz Terézia 61  
 Laucsek Dávidné 127  
 Lauer Richárd 110  
 Lauer Richárdné 110  
 Lázár Jánosné 160  
 Legény Béla 149, 150  
 Leiner Emil 100  
 Leinvather János 103  
 Lengere János 73  
 Lenin úti Általános Iskola 50  
 Liezen-Mayer Sándor 164, 165  
 Limbeck Ferenc 123, 142, 143  
 Limbeck Sándor 123, 142  
 Lószorozó Bizottság 38  
 Lóth József 133  
 Lovass Vince 102  
 Löwenhöfer Dezsőné 113  
 Löwy Jenőné 147  
 Lucardy Ferenc 37  
 Ludván Sándor 151  
 Lukács Béla 32  
 Lukárdy laktanya 26, 87, 108  
 Lunzer Gyula 106  
 Machó József 103  
 Madarász István 164  
 Magasfalvi József 103  
 Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 109  
 Magyar Állami Építészeti Hivatal 88  
 Magyar Fémdobozművek Rt. 80  
 Magyar Királyi Vallási és Közoktatási  
 Minisztérium 49  
 Magyar utcai Óvoda 50  
 Majli Imre 156  
 Majsa Imre 28  
 Majsa Irma 157  
 Malabiczky Endre 45, 46  
 Malabiczky Endréné 45  
 Máltai Szeretetszolgálat 46  
 Manzer Gyula 145  
 Manzer Váli 145  
 Marafkó Jenő 89  
 Mária Jozefa hercegnő 43, 93  
 Mária Jozefinum 43  
 Marikovszky István 140  
 Markovics András 71  
 Márkus Mór, dr. 159  
 Marschall Béla 78, 127, 137, 143, 148-152  
 Marschall Kálmán 96  
 Marton József 106  
 Martos Ferenc 107  
 Matteoni Eszter 54

Matyók Pál 157  
 Mayer Károly 125  
 Mayer Konrádné özv. 70  
 MÁV 16, 20, 32, 67, 71, 81, 85, 86, 90, 101,  
 133, 134, 136, 139, 154  
 Megyeri Sándor 45  
 Meiszter László 107  
 Meixner Lőrinc 144  
 Meller Imre 113  
 Mercz Ferenc 144  
 Mérnöki Hivatal 9, 17, 25, 28, 36, 37, 56, 95,  
 97, 103, 104, 107, 111, 118, 124, 126-129,  
 131, 134-137, 139, 140, 141, 144, 145,  
 147, 151, 154-156, 159, 161, 163-166  
 Mester János 75, 159  
 Mészáros Dániel 157  
 Mészáros József 160  
 Mészáros László 106  
 Mészáros Pálné 107  
 Meszlényi János 11  
 Mike Terézia 142  
 Millner Antal 45  
 Millner Pál 205  
 Mohácsy Béla 140  
 Molnár Ferenc 156  
 Molnár István 166  
 Molnár János 106  
 Molnár Miklós 114  
 Molnár Zoltán 89  
 Mondovits István 111  
 Mórocz Istvánné 107  
 Morvai József 25  
 Morvay József 68, 69, 100  
 Mouillard Oszkár 147  
 Mozsolits Ferencné 160  
 Munkásház Építő Rt. 156  
 Munkásotthon Szövetkezetek 27  
 Müllem Vilmos 129  
 Müller János 70  
 Müncheni Királyi Művészeti Akadémia 164  
 Müszotter Hedvig 41  
 Nádasdi Dániel 114  
 Nádasdy huszárlaktanya 26, 36  
 Nádorvárosi Gyermekmenhely 101  
 Nádorvárosi Katolikus Polgári Kör 110, 129,  
 144  
 Nádorvárosi Keresztény Polgári Kör 149, 153,  
 197  
 Nádorvárosi Kisdedóvó 50  
 Nádorvárosi Major 24, 92  
 Nádorvárosi Napközi Otthon 38  
 Nádorvárosi Polgári Kör 145, 150  
 Nádorváros Városi Napközi Otthona 109  
 Nádorvárosi Római Katolikus Leányárvaház 25,  
 43, 91  
 Nagy Andor 122  
 Nagy Béla 111, 113  
 Nagy Ernő 137  
 Nagy Gyula 109  
 Nagy János 75, 113, 159  
 Nagy Jánosné 28  
 Nagy Károly 111  
 Nagy Mihály 14  
 Nagy Rezső 106  
 Negro Béla 67  
 Nemák Béla 122  
 Nemák Kálmán 89  
 Németh Antal 159  
 Németh György 162  
 Németh Györgyné 161  
 Németh Gyula 25, 45, 100  
 Németh Jenő 45, 96  
 Németh Józsefné 161  
 Németh Károly 125, 126, 148  
 Neubauer Izidor 79, 80  
 Neubauer Károly 79, 80, 91  
 Neuwirth Joachim 140  
 Nirnsee Ferenc 72  
 Nirnsee Gizella 110  
 Nirnsee László 28  
 Nitsinger József 70  
 Nitzky Ferenc 159  
 Nyikos Sándor 100  
 Nyitrai János 138  
 Oberländer Sándor 133  
 Odor István 32  
 Olajos József 100  
 Opitz Jenő 155  
 Opitz Rudolf 114  
 Oszter Sándor 39, 67  
 Osztrák Államvasút 33  
 Ott Jenő dr. 96  
 Ottó főherceg 87  
 Pákai Vendel 160  
 Pákay József 114  
 Pál (Sterk) István 114  
 Pálvölgyi István 96  
 Pándi Antal 166  
 Pandúr József 49  
 Papp László 155  
 Papp Zsigmond 104  
 Papszt Vilmos 114

Pásztor utcai Óvoda 44  
 Pataki Vincéné 114  
 Patronage Cselédelhelyező Intézet 108  
 Patronage Egyesület Katolikus Nőnevelője 109  
 Patterman Rezső 146  
 Paulinszky Mihály 95  
 Pauly Erik 52  
 Pázmándi Jenő 103  
 Percz Jenő 54  
 Perczel Dezső 35  
 Petanovich Mihályné 71  
 Péter Istvánné 96  
 Péter Lajos 113  
 Petrov György 68, 156  
 Petz Aladár 146, 205  
 Petz Lajos 35, 125, 130  
 Pfeiffer Bódog 72  
 Pfeiffer Félix 67  
 Pfeiffer malom 26, 67  
 Pfeiffer László 67, 72, 73  
 Pilikta János 28  
 Pintér Sándorné 145  
 Pisztoróy Mór 69  
 Pittner Józsefné 107  
 Pogány Lajos 102  
 Pokomándy Béla 107  
 Pokomándy Gergely 87  
 Pokomándy Gergelyné 106  
 Pokorny Miklós 53  
 Pokorny Róbert dr. 34  
 Polgár Rudolf 127  
 Polgár Sándor 145  
 Politzer Dávid 70  
 Polniczky Lipót 141  
 Poós Dezső 53  
 Posch Károly 111  
 Posskon Ferenc 159  
 Pötzl Rudolf 128  
 Preisinger Dorottya 113  
 Probszt Ferenc 25  
 Pruska István 68  
 Pulay János 151  
 Radó Richárd dr. 159  
 Raffai Zoltán 25  
 Ragáts János dr. 53  
 Regenye Jenő 113  
 Régi Postaház 87  
 Reich Ottó 102  
 Reich Zsigmondné 146  
 Reichhold Ottó 82  
 Reidl Ferenc 148  
 Reiner Ferenc 137, 149  
 Relle Dániel 66  
 Ressler Jácint 151  
 Réthy Gyula 52  
 Réthy József 27, 156, 157  
 Réthy Károly 150  
 Réthy Lajos 28  
 Richards Richard 63, 64  
 Riedelmayer Tiborné 128  
 Ritter Frigyes 113  
 Ritter Jenő 106  
 Ritter testvérek 71, 107  
 Rohrer Mihály 137, 138  
 Rohrer Mihályné 137  
 Rosenfeld József 147  
 Rosta Jenőné 111, 113  
 Rosta Miklós 149  
 Rovák János 95  
 Rozsonits Gábor 163  
 Röck Erzsébet 44, 192  
 Rudó István 82  
 Ruppenthal Miklós 134  
 Ruschek Antal 43, 55, 93  
 Sajkovszky József 136  
 Saly László dr. 53  
 Samodai László 160  
 Sámson Mihály 28  
 Sándorfi Dezső 134  
 Sándy Gyula 54  
 Schäffer ezredes 23  
 Schandl János 70  
 Schéder Jenő 113  
 Schiel Vince 53  
 Schilkár János 151  
 Schima Bandi 54, 157  
 Schlichter Lajos és Fia építőiroda 37  
 Schlichter téglagyár 27, 74  
 Schmiedeg Ignác 113  
 Schmiedeg Imre 111  
 Schmiedig Vilmos 113  
 Schmikli Ilona 113  
 Schmikli János 107  
 Schmikli Lajos 72  
 Schmikli Samuné 100  
 Schmith János 107  
 Schneider Károly 103  
 Schneider Nándor 145  
 Schönbauer Mihály 14  
 Schöpf Károly 114  
 Schutzbach (Borsa) Antal 49, 52, 96, 106, 133  
 Schwarzkopf Ödön 111

Sebestyén József 160  
 Sebestyén Mátyásné 140  
 Seeber József 22  
 Sefcsik Ferenc 109, 144  
 Sefcsik Ferencné 109  
 Seller Pál 46  
 Sennyei József 127  
 Sikor Ferenc 166  
 Simanek János 160  
 Simony Imre 166  
 Sinkó István 106  
 Sirovecz János 130  
 Skerlanitz Flórián 104  
 Skriba József 159  
 Skultéthy Miklós 25  
 Smikli Gyula 134  
 Sokoray Antal 161  
 Solymár László 147  
 Soós Lajos 114  
 Späth György 55, 70  
 Späth Gyula 121, 126  
 Spiró Postakaszárnya 87  
 Spiró Sándor 87  
 Spitáler Albert 89  
 Spitzer Josefina 110  
 Sporthorgászok Egyesülete 164  
 Stadler Dezső 102, 146  
 Stancsics József 159  
 Staniczky Ferenc 113  
 Stefanits Ernő 113  
 Stéger János 113, 161  
 Steiner János 114  
 Steiner László 114  
 Stenicska Károly 159  
 Stern Jakab 146  
 Stolla Antal 163  
 Stolla Ferenc 163  
 Stranczicz Lajos 106  
 Sulyok János 140  
 Sulyok Jakab 26  
 Sulyok Kálmán 28  
 Sulyok Márton 107  
 Surányi János 184  
 Süle Kálmán 153  
 Szabados János 52, 53  
 Szabady Béla dr. 75, 205  
 Szabó Antal 113  
 Szabó Ferenc 69, 100, 101  
 Szabó Ferencné 107  
 Szabó Jánosné 100  
 Szabó Jenő 153  
 Szabó Jenőné 140  
 Szabó József 47  
 Szabó Kálmán 114  
 Szabó Mihályné 107  
 Szabó Pál 95, 103  
 Szabó Samu 108  
 Szabó Samu Takaréktűzhely Lakatosáru és  
     Rábakályhagyár Rt. 108  
 Szabó Sándor 113, 159  
 Szabó Vince 145  
 Szalay Gyula 163  
 Szalay Lajos 95  
 Szalay Lajosné 161  
 Szalontay Árpád 100, 164  
 Szántó Ferenc 162  
 Szántó Gyula 129  
 Szántó Jakab 111, 113, 114  
 Szauder Erna 48  
 Szauder Ferenc 128  
 Szauder Gyula 148  
 Szávay Gyula 29  
 Szeghalmy Bálint 54  
 Székely István 52  
 Szelestey Béla dr. 52, 53  
 Szent Adalbert egyházközség 14  
 Szent Adalbert prépostság 14  
 Szent László Katolikus Fiú Elemi iskola 44, 45  
 Szentháromság Közkórház 8, 35, 89, 124, 130,  
     139, 154, 178, 179  
 Szentmihályi Antal 75,  
 Szentmihályi Ferenc 70, 137  
 Szentmihályi János 27, 81, 159  
 Szentmihályi Jenő 28, 156  
 Szigethy Jánosné 159  
 Szigethy Mária 159  
 Szilárd Béla 154  
 Szily Zoltán 32  
 Szita Imre 114  
 Szita János 113  
 Szláma Ferenc 159  
 Szodfriedt Endre 108  
 Szollinger József 145  
 Szórády Margit 102  
 Szöcs Árpád 32  
 Szőlőkert fogadó 23, 26, 36, 87, 108, 122  
 Szűcs Dániel 113  
 Szűcs Elemér 136  
 Szűcs Imre 156  
 Szűcs Lajosné, dr. 12  
 Szűts János 55  
 Takács Béla 164

Takács Imre 95  
 Takács László 166  
 Tallián István 96  
 Tardos Károly 134  
 Targó Lajos 161  
 Téglás György 113  
 Teltsch Arnold 82  
 Teslényi Károly 126  
 Thaler Károly 147  
 Thaler Rezső 147  
 Thoma János 60  
 Thurzó Béla 89  
 Tímár Viktor 104  
 Többlér István 27  
 Tobler Károly 106  
 Tolnay Imre 114  
 Tompa József 159  
 Tosch Jánosné 52  
 Tóth Enikő 205  
 Tóth Ferencné 107  
 Tóth István 101, 106  
 Tóth József 96, 122, 159  
 Tóth Mátyás 159  
 Tóth Sándor 159  
 Töke Béla 159  
 Török Ferenc 107  
 Törvényhozási Bizottság 8, 37, 54, 66, 82, 83,  
 85, 90, 111, 130, 134  
 Tremmel Ferenc 154  
 Tremmel Lőrinc 161  
 Tuczy Erzsébet 95  
 Újhelyi Sándor 102  
 Újlaki Géza 107  
 Vágóvita Gyula 129  
 Vágovits Kálmán 159, 160  
 Vágovits Kálmánné 160  
 Vágovits Teréz 159  
 Vámosi Ernőné 113  
 Varga Ferencné 55  
 Varga Frigyes 113  
 Varga Imre 89  
 Varga László 113  
 Végh Pál 127  
 Velicsek Lajosné 156  
 Velsz Aladár 127, 165  
 Veres György 159  
 Veszprémi vámház 26, 139  
 Vetéssy Pál 134, 137  
 Vida Margit 160  
 Világi István 154  
 Vince János 134  
 Vindszauer Károly 121  
 Virág Aladár, dr.  
 Viszló János 25  
 Vitnyédi István 130  
 Vojacsek Ferenc 143  
 Vojacsek Imre 114  
 Vojacsek István 95  
 Vörös Hadsereg úti Állami Általános Iskola 50  
 Vörös János 160  
 Vörös Jánosné 113, 160  
 Vránik Mária 113  
 Wagner Sámuelné 25  
 Waigandt Antal 122  
 Waigandt Antalné 150  
 Wasel Gyula 108, 122  
 Weichinger Károly 48  
 Wellisch Hugó 32  
 Wennes Jenő 110, 121  
 Winkler Izidor 125  
 Winkler Mihály 14, 46, 52, 94, 109  
 Winkler Sándor 136  
 Winterl Antal 40  
 Wittwer Márton (Athánáz) 14  
 Wiz István 129  
 Wohlrab Géza 148  
 Wostry Viktor 149  
 Zalka János 41, 45  
 Zalka Máté Általános Iskola 50  
 Zechmeister Kálmán 47  
 Zeitler Konrád 49  
 Zemanek György 153  
 Zesinger Lajos 159  
 Zichy Ottó gróf 55  
 Ziegler Lujza 101  
 Zollschau Ede 149  
 Zungel Ferencné 159  
 Zseli János 164

# Tartalomjegyzék

Előszó .....	5
Bevezető .....	7
1. A VÁROSRESZ 19. SZÁZAD ELŐTT, ILLETVE A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN .....	11
1.1. Nádorváros (Pusztá-Majorok) a 19. század előtt .....	11
1.2. A városrész társadalma a számok tükrében. ....	12
1.3. Nádorváros (Pusztá-Majorok) a 19. század első felében .....	13
1.4. A városrész település szerkezete a 19. század utolsó harmadáig. ....	15
1.5. A Cirkeli-ér és a Pándzsa-patak szabályozása .....	16
2. A KERÜLET CSOMÓPONTJAI A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN .....	19
2.1. A Vásártér .....	20
2.2. A Békavár .....	20
2.3. A Neustift .....	22
2.4. A Kálvária utca .....	24
2.5. A Hosszú utca .....	25
2.6. A Mészáros Lőrinc u. (Mészáros major), a Fehérvári út .....	26
3. A VÁROSRESZ KIÉPÜLÉSÉNEK KEZDETE, KÖZLEKEDÉSI VISZONYAI, VILÁGI ÉS EGYHÁZI INTÉZMÉNYEI .....	29
3.1. Közlekedés: A Baross híd építése, átadása .....	29
3.2. Kórházak .....	34
3.3. Nádorvárosi kaszárnyái .....	36
3.4. A kerület iskolái, óvodái .....	39
3.5. Templomok .....	51
3.6. Temetők .....	55
4. A VÁROSRESZ, IPARI LÉTESÍTMÉNYEI, A POLGÁRI NEGYED KIÉPÜLÉSÉNEK KEZDETE .....	59
4.1. Nádorvárosi malmok .....	59
4.2. Gabona-, sertéskereskedelem magtárak sertésszállások .....	69
4.3. Nádorvárosi téglagyárak .....	72
4.4. Vágóhidak .....	77
4.5. Bartók Béla út és a Kálvária utca üzemei .....	79
4.6. Fehérvári út .....	81
4.7. Egyéb fejlesztések .....	82



V. A KERÜLET CENTRUMÁNAK FEJLESZTÉSE . . . . .	85
5.1. Eszperantó utca (Vasút sor, Soproni út). . . . .	86
5.2. Vasút utca (Nyár u.), Újlak utca, Domb utca, Benczúr u. (Lövőkert u.) . . .	89
5.3. Kálvária utca, Hold u. . . . .	91
5.4. Közép u., Rét u., Lóvonat u. (Honvéd u.), Pásztor u. . . . .	99
5.5. Szérűskert utca . . . . .	103
5.6. Babits Mihály u. (Zöldfa utca) . . . . .	105
5.7. Bartók Béla u. (Hosszú utca, Wennes Jenő út) . . . . .	107
5.8. Téglavető-dűlő . . . . .	114
6. A LIMBECK TELEP TERÜLETÉNEK KIALAKÍTÁSA, ÚJ UTCÁK A VÁROSRESZ DÉLKELETI RÉSZÉN . . . . .	117
1. Új közterületek 1899–1930. között . . . . .	120
2. Békavár . . . . .	121
3. A fejlesztés lehetőségei és adottságai . . . . .	123
4. Baross G. u. Nagy Imre u. (Külső Baross út, dr. Vass József u., Farkas Mátyás u. Sallai I. u.), Rómer Flóris u. (Temetőbe Vezető út), Roosvelt (Endresz György u.) . . . . .	124
5. Zrínyi utca. . . . .	129
6. Hunyadi utca, Dugonics u. . . . .	134
7. Erzsébet liget, Szent Imre herceg út, (Veszprémi út, Vöröshadsereg útja) . . .	138
8. Mónus Illés utca (Erzsébet liget u.) . . . . .	140
9. Limbeck telep kiépülése . . . . .	141
10. Buda utca. . . . .	145
11. Corvin utca és környéke, Csaba u. . . . .	147
12. Tihanyi Árpád u. (Régiposta utca) és gyárai, Álmos utca . . . . .	151
13. Szigethy Attila utca (Szentháromság útja, Pásztorház utca, Körkemence utca) . . . . .	153
14. Otthon u. Zombor u. Katona József u. (Szent István utca, Kassai u.) . . . .	156
15. Kálvária-dűlő, Nádor tér, Kert u. Lomb utca, Honleány u. (Rózsa u.) Pápai u. . . . .	160
16. Liezen-Mayer utca, Bocskay u . . . . .	164
KÉPEK. . . . .	167
JEGYZETEK . . . . .	181
FELHASZNÁLT IRODALOM. . . . .	204





